



**TEKSTIILIT
KODIN KAUNISTAA**

*– kantahämäläisiä
sisustustekstiilejä
Wetterhoffin
tekstiilikokoelmista*

Elsa Silpala

HAMK
HÄMEEN AMMATTIKORKEAKOULU
HÄME UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES

1885 **130** 2015
Wetterhoff

TAIDOLLA JA SYDÄMELLÄ

TEKSTIILIT KODIN KAUNISTAA – *kantahämäläisiä sisustustekstiilejä Wetterhoffin tekstiilikokoelmista*

Elsa Silpala

painettu

ISBN 978-951-784-754-4

ISSN 1795-4231

HAMKin julkaisu 12/2015

e-julkaisu

ISBN 978-951-784-755-1 (PDF)

ISSN 1795-424X

HAMKin e-julkaisu 25/2015

© Hämeen ammattikorkeakoulu ja kirjoittajat

JULKAISIJA – PUBLISHER

Hämeen ammattikorkeakoulu

PL 230, 13101 HÄMEENLINNA

www.hamk.fi/julkaisut

julkaisut@hamk.fi

puh. (03) 6461

Ulkoasu ja taitto: HAMK julkaisut

Kannen kuva: Hanna Wetterhoffin valokuva-albumi

Paino: Tammerprint Oy, Tampere

Hämeenlinna, marraskuu 2015

1885 **130** 2015
Wetterhoff

TAIDOLLA JA SYDÄMELLÄ

Esipuhe

Tämän tutkimuksen lähtökohta juontaa 1970-luvulle. Silloin maisteri Pirkko Kovalainen, myöhemmin Pirkko Sallinen-Gimpl, kutsui kokoon työryhmän, jonka puheenjohtajana toimi dosentti Bo Lönnqvist, muina jäseninä kotiteollisuustarkastaja Terttu Palva, maisteri Pirkko Kovalainen ja sihteerinä Elsa Silpala. Työryhmä asetti tutkimukselle tavoitteeksi selvittää kodinsisustustekstiilien käyttöä Suomessa 1900-luvulla sekä niiden hankintaa ja käytössä tapahtuneita muutoksia eri sosiaaliryhmissä. Lisäksi haluttiin selvittää, mikä on keskusjohtoisen käsityöneuvonnan ja koulutuksen osuus tässä uusiutumisosuudessa. Tässä kokouksessa määriteltiin myös käytettävä tutkimusaineisto. Keskeisimmän tutkimusaineiston muodostaa kenttätutkimuksena saatu uusi aineisto. Kustakin maakunnasta valitaan harkintaan perustuen esimerkki kylä tai kylä. Kylästä valitaan valitaan edelleen 4–6 paikkakunnan sosiaalijakautumaa edustavaa taloutta. Näissä taloissa tehdään niinsanottu syvätkäytös, jossa interiöörit ja sisustustekstiilit kuvataan ja niistä tallennetaan tiedot. Toisena tutkimusaineistona oli perukirjat, koska niistä voi saada tietoa muistitiedon rajoilla olevasta ajasta. Kolmantena ja tärkeänä aineistona on museoiden ja muiden kokoelmien tekstiilit. Wetterhoffin opiskelijoiden keräämä tekstiilikokoelma yli sadallatuhannella näytteellä lienee näistä laajimpia. Kokonaiskuvan luomiseksi kodinsisustustekstiilien hankinnasta ja käytöstä sekä niissä tapahtuneista muutoksista oli syksyllä 1977 Seurasaaari kyselylehdessä aihetta käsittelevä kysely. Keskusjohtoisen käsityöneuvonnan vaikutusta pyritään selvittämään käyttäen vertailumateriaalina neuvontalehtiä ja mallikirjoja.

Työryhmä anoi apurahaa työhön mutta vastaus oli kielteinen. Kenties projekti oli liian laaja. Olin jo syksyllä 1976 hakeutunut työhön Wetterhoffille, laajojen tekstiilikokoelmien ääreen. Edellä esitetty tutkimussuunnitelma tavallaan käynnistyi Wetterhoffilla syksyllä 1977. Suomen kulttuurirahaston Hämeen rahasto tiedusteli Wetterhoffilta, olisiko sillä mitään projektia, johon se voisi hakea apurahaa. Silloin Wetterhoffilla

käynnistyi niin sanottu Kanta-Häme-projekti, jonka tutkimussuunnitelma perustui suurelta osin edellä mainitun tekstiilityöryhmän suunnitelmiin. Tällä apurahalla työllistettiin kolme opiskelijaa kesäksi 1978. He tekivät Hattulassa kolme ensimmäistä talotutkimusta, analysoivat ja taulukoivat tekstiilikokoelmissa Lounais-Hämeeksi nimetyn alueen tekstiilinäytteet. Kanta-Häme sisältyy tähän alueeseen. Myöhemmin talotutkimuksia on jatkettu Hattulassa opiskelijoiden kansatieteen opetukseen liittyvinä kenttätöinä vuosina 1979, 1980, 1983 ja 1998. Hämeen läänin taidetoimikunnan apurahalla työllistettiin opiskelija, joka kokosi tiedot tutkimuskylien perukirjoista. Suomen kulttuurirahaston apuraha vuonna 1980 mahdollisti myöhemmin työstä irtaantumisen ja kirjoitustyön aloittamisen. Sen tuloksena syntyi tavallaan tutkimuksen ensimmäinen osa Kantahämäläiset vuodetekstiilit, joka hyväksyttiin Suomalais-ugrilaisen kansatieteen lisensiaattityökseni vuonna 1992. Sisustustekstiilejä käsittelevä osa jäi silloin odottamaan työelämästä vapautumista.

Kiitokset Suomen kulttuurirahaston Hämeen rahastolle, Suomen kulttuurirahastolle ja Hämeen taidetoimikunnalle projektin aikana saamista apurahoista. Kiitos myös Hämeen ammattikorkeakoululle, joka julkaisi teoksen. Erityiskiitos lehtori Virpi Mikkolalle. Ilman hänen paikallistuntemustaan ja auliuttaan auttaa aina, kun apua tarvitsin, työ kenties olisi jäänyt lopullisesti kesken. Toisen erityiskiitoksen ansaitsee dosentti Pirkko Sallinen-Gimplille. Hän on loppuvaiheessa lukenut työtäni, antanut palautetta ja kannustanut. Kiitos myös kaikille niille Wetterhoffin opiskelijoille, jotka ovat eri vuosina osallistuneet ohjaamiini kenttätöihin ja koonneet näin tutkimusaineistoa. Kiitos myös Fredrika Wetterhoff-säätiölle siitä, että olen voinut vapaasti käyttää nyt heidän hallussaan olevaa tekstiilikokoelmaa.

Hämeenlinnassa 20.10.2015

Elsa Silpala

Sisällys

<i>Esipuhe</i>	3	<i>11.3 Kapat</i>	136
<i>1. Johdanto</i>	5	<i>11.4 Rullaverhot</i>	138
<i>2. Tutkimusaineisto</i>	7	<i>11.5 Väloverhot</i>	138
<i>3. Tutkimusmenetelmä</i>	13	<i>11.6 Oviverhot</i>	139
<i>4. Asuinolosuhteista eteläisessä Hämeessä</i>	15	<i>12. Pyyheliinapeitot</i>	145
<i>5. Pöytäliinat</i>	23	<i>13. Pannumyssyt</i>	147
<i>5.1 Valkoiset kudotut liinat</i>	23	<i>14. Huonekalukankaat</i>	149
<i>5.2 Värilliset kudotut liinat</i>	37	<i>15. Menneisyyden sisustustekstiilejä</i>	151
<i>5.3 Kirjotut liinat</i>	45	<i>16. Sisustustekstiilien valmistuksen edellytyksiä</i>	155
<i>5.4 Pitsiliinat</i>	60	<i>16.1 Neuvontalehdet ja mallipalvelut</i>	161
<i>6. Matot</i>	71	<i>16.2 Sisustustekstiilien käytössä tapahtunut muutos</i>	171
<i>6.1 Yksittäismatot</i>	71	<i>Lähteet</i>	183
<i>6.2 Käytävämattot</i>	74	<i>Sanastoa</i>	190
<i>6.3 Räsymatot</i>	77	<i>Liite 1. Valokuvatietoja-lomake</i>	194
<i>6.4 Kesämattot</i>	81	<i>Liite 2. Sisustustekstiilit perukirjoissa vuosina 1831 - 1919</i>	195
<i>7. Tuolinmatot</i>	87	<i>Liite 3. Kudotut valkoiset liinat</i>	196
<i>7.1 Virkatut ja neulotut tuolinmatot</i>	87	<i>Liite 4. Värilliset kudotut liinat</i>	197
<i>7.2 Kirjotut tuolinmatot</i>	87	<i>Liite 5. Kirjotut liinat</i>	198
<i>7.3 Kudotut tuolinmatot</i>	90	<i>Liite 6. Pitsiliinat</i>	199
<i>8. Seinävaatteet</i>	97	<i>Liite 7. Matot</i>	200
<i>8.1 Kudotut seinävaatteet</i>	97	<i>Liite 8. Tuolinmatot</i>	201
<i>8.2 Kirjotut seinävaatteet</i>	106	<i>Liite 9. Seinävaatteet</i>	202
<i>9. Sängynpeitteet</i>	113	<i>Liite 10. Sänkypeitteet</i>	204
<i>9.1 Kirjotut sängynpeitteet</i>	113	<i>Liite 11. Sohvatyynyt</i>	205
<i>9.2 Virkatut ja neulotut pitsipeitteet</i>	116	<i>Liite 12. Verhot</i>	206
<i>9.3 Kudotut sängynpeitteet</i>	116	<i>Liite 13. Pyyheliinapeitot</i>	207
<i>10. Sohvatyynyt</i>	125	<i>Liite 14. Pannumyssyt</i>	208
<i>11. Verhot</i>	131		
<i>11.1 Salusiinit</i>	131		
<i>11.2 Pitkät verhot</i>	132		

1. Johdanto

Lähtökohtana tälle tutkimukselle on Wetterhoffin opiskelijoiden ympäri Suomea kokoama yli 102000 näytettä käsittävä kansanomaisten tekstiilien kokoelma. Se synnytti ajatuksen luoda kuvaa oppilaitoksen lähimaakunnan Kanta-Hämeen tekstiiliperinteestä. Tämä tutkimus on tavallaan jatko-osa jo vuonna 1995 julkaistulle ”Kantahämäläiset vuodetekstiilit” -tutkimukselle (Silpala 1995/2). Hämeen mielenkiintoisuutta tutkimuskohteena lisää tieto sen keskeisyydestä kansanomaisten ryijyjen valmistusalueena sekä jo ikimuistoisista ajoista Suomen huomattavimpana pellavan tuotantoalueena. Hämeen pellavan jalostus oli jo 1700-luvulla valtiovallan kehittämiskohteena ja siihen käytettiin julkisia varoja enemmän kuin millään muulla alueella. (Laine 1943, 19) Vielä tänäänkin tunnetaan yleisesti vanha pellavapitäjä Lammi ja sen vuosittaiset kunnan kesätapahtumaksi muodostuneet pellavamarkkinat. Valtakunnallista vaikuttavuutta alueella on ollut jo 1760-luvulta alkaen, jolloin Hämeenlinnassa toimineeseen pellavamanufakturiin otettiin kankurinoppiin oppilaita, jotka toimivat myöhemmin eri puolilla Hämettä. Wetterhoffin Työkoulussa alkoi kudonnan opettajien koulutus vuonna 1890. Koulusta valmistuneet sijoittuivat opettajiksi eri puolille Suomea.

Historiallinen Häme on kuitenkin niin laaja alue, että sen tutkiminen kokonaisuudessa yhdellä kertaa jäisi kovin pinnalliseksi. Tästä syystä tutkimus rajoittuu vain Wetterhoffin lähimpään ympäristöön Kanta-Hämeeseen. Toiseksi aluerajaukseen on vaikuttanut se, että tekstiilikokoelmien näytteet on järjestetty vanhan maakuntajaon mukaisesti. Tässä ryhmitellyssä Häme on jaettu kolmeen alueeseen, nimittäin Lounais-, Itä- ja Pohjois-Hämeeseen. Tässä aluejaossa Lounais-Häme kattaa nykyisen Kanta-Hämeen maakunnan ja sen ympäristökuntia (kuva 1).

Tutkimuksen tavoitteena on luoda kuvaa lähinnä kantahämäläisistä sisustustekstiileistä 1800-luvun lopulta 1970-luvulle

asti, analysoida tekstiilien mallistoa ja malliston alkuperää, valmistustapoja, materiaaleja ja sekä selvittää koulutuksen ja neuvonnan vaikutusta tekstiileissä tapahtuneisiin muutoksiin.

Perinteiseen kansatieteen paradigmaan kuuluu aineiston käsitteleminen ajan, alueen ja sosiaalisen sidonnaisuuden näkökulmasta (Bringéus 1986a 75–100; Lehtonen 1985, 42). Aika ja paikka ovat olleet keskeisinä ulottuvuuksina myös tätä tutkimusasetelmaa tehdessä. Sosiaalinen sidonnaisuus on voitu ottaa mukaan vain satunnaisesti, koska kokoelmien tekstiileistä se ei käy ilmi. Kokoelmissa säilyneet, ajoitetut tekstiilit ovat määränneet ajallisen näkökulman rajauksen. Kokoelmien aineiston osalta tutkimus on esineelliselle kansatieteelle tyypillinen aineistosta lähtevä esineanalyttinen tutkimus, jossa ajallista perspektiiviä ja aineistossa tapahtuvaa muutosta



Kuva 1. Tutkimuksen kohteena oleva maantieteellinen alue. Tutkimusalue on laajempi kuin nykyinen Kanta-Hämeen maakunta. Nykyinen Kanta-Hämeen maakunta on rajattu karttaan punaisella.

tutkitaan käsittelemällä aineistoa 20 vuoden jaksoissa, joille on ollut ikään kuin perustana maailmansotien välinen aika, joka on ollut suomalaisessa sisustustekstiilikulttuurissa valtava uudistumisen kautta. Sisustustekstiilejä, niiden mallistoa ja valmistustekniikoita on esitelty kuvin. Mallien alkuperästä on saatu tietoa näytteiden lähdetiedoista sekä vertailemalla niitä ilmestyneisiin neuvontalehtiin ja käsityö- ja mallikirjoihin sekä Wetterhoffin tekstiilikokoelmissa oleviin taiteilijoiden suunnittelemiin malleihin. Kuten jo edellä on todettu, alue on määrätynyt Wetterhoffin tekstiilikokoelmien aineiston alueellisen luokittelun mukaisesti. Sosiaalista perspektiiviä on ollut mahdollista ottaa huomioon perukirja-aineiston ja jonkin verran kenttätöaineiston osalta. Kenttätö on kohdistunut niihin maaseudun väestön ryhmiin, joita esiintyy jo perukirja-aineistossa. Käytännöllisistä syistä johtuen kenttätö painottui lähinnä vauraiden talonpoikien talouksiin. Paikalliset informantit ohjasivat kenttätutkimusta talouksiin, joissa he tiesivät olevan vanhoja käsin tehtyjä tekstiilejä ja missä

niitä arvostettiin. Niihin liittyvän tiedon tallentaminen koettiin tärkeäksi.

Tutkimuksen kohteena on kokoelmissa oleva aineisto. Kokoelmien tekstiilinäytteet ovat käsityönä valmistettuja, kangaspuissa kudottuja, kirjottuja, virkattuja, nyplättyjä jne. Aineisto ja sen rajallisuus määräävät, minkälaisiin kysymyksiin on mahdollista saada vastauksia. Siitä on mahdollisuus saada vastaus kysymykseen: Minkälaisia sisustustekstiilejä kantahämäläisissä kodeissa on ollut ja minkälaisia muutoksia niissä on tapahtunut 1800-luvulta 1970-luvun loppuun mennessä? Tekstiilinäytteiden ja kuvien avulla saadaan vastauksia kysymyksiin: Minkälaisia alueen sisustustekstiilien mallit ovat olleet eri ajanjaksoina? Minkälaisia työtapoja niiden valmistuksessa on käytetty? Minkälaisista materiaaleista ne on valmistettu? Vertaamalla kokoelmissa olevaa tekstiiliaineistoa neuvontalehdissä julkaistuihin malleihin ja työohjeisiin nähdään, kuinka kunkin aikatazon tekstiilit vastaavat aikatazon ihanteita.

2. Tutkimusaineisto

Wetterhoffin tekstiilikokoelmien tekstiilinäytteet

Pääasiallisena tutkimusaineistona ovat Wetterhoffin ns. kansanomaiset tekstiilit. Ne ovat käsityönä joko kotona tai käsityöverstaissa tehtyjä tekstiilejä. Wetterhoffin opiskelijat ovat koonneet niitä vuosina 1943–1975. Tähän kokoamistyöhön ovat kyseisenä aikana osallistuneet lähes kaikki opettajakoulutukseen osallistuneet opiskelijat keräämällä kotipaikkakunnaltaan tai muualta kansanomaisia tekstiilinäytteitä, jotka olivat suurimmaksi osaksi tilkkuja. Jonkin verran on mukana myös valokuvia ja kokonaisia tekstiilejä, mikä auttaa kokonaisuuden hahmottamisessa. Näytteitä on kerätty lähinnä tuotesuunnittelun ja ammattiopetuksen oppimateriaaliksi mutta ne ovat myös arvokkaita tekstiilihistorian tietolähteitä. Niitä kerättiin tekstiilisuunnittelun opettajan, taiteilija Laila Karttusen, aloitteesta. Hän oli omaa suunnittelutyötään varten tehnyt kansanomaisten tekstiilien keruuta Laatokan Karjalassa vuonna 1938, Pohjois-Karjalassa vuonna 1939 ja Pohjanmaalla 1940 sekä Lemillä 1940-luvulla (Peltovuori 1987 15–35). Tällöin hän oli oivaltanut, kuinka suuri apu kansanomaisten tekstiilien kokoelmasta voisi olla suunnittelun opetuksessa. Vuonna



1943 hän sai silloiselta keskusvirastolta, maataloushallitukselta luvan lähettää opiskelijat keräämään tekstiilinäytteitä kotipaikkakunniltaan. (Karttusen haastattelu vuonna 1977, Peltovuori 1987 45.) Hän myös ohjasi näytteiden keruuta eläkkeelle jäämiseensä asti vuoteen 1958. Karttusen jälkeen keruutyötä ohjasi taiteilija Tellervo Strömmer vuoteen 1976 asti, jolloin tekstiiliaineiston keruumenetelmä muutettiin ryhmässä suoritettavaksi kenttätöksi.

Alussa tilkkujen keruussa rajoituttiin pelkästään kansanomaisiin tekstiileihin, joka merkitsi lähinnä talonpoikaisväestön tekstiilejä. Niissä ei olisi saanut olla koulujen vaikutusta. Tämä tulee erittäin hyvin esille keruukertomuksissa, joissa puolustetaan saadun kokoelman vähyyttä esim.

Epäilykseni vanhojen tilkkujen harvalukuisuudesta osoittautui todeksi. Koulun vaikutuksesta syntyneitä tilkkuja olisi saanut vaikka kuinka paljon mutta sellaiset tilkut, joissa oli puhe, olivat kiven alla. Valiettiin sota-aikaa ja vanhojen vaatteiden hankalaa säilyttämistä. Vain pari miehen pomppaa, pari naisten pukua ja muutaman alushameen näin retkelläni. Tuntui siltä, että tilkkumatot olivat miltei ainoita esineitä, joissa saattoi olla vanhoja kankaita. Näitä mattojakin oli jäljellä enää harvassa talossa ja usein ne olivat niin loppuun kuluneita, että näytteen saaminen oli mahdotonta. (Mikkola 1963. FWKker)

Toinen opiskelija taas kertoi löytäneensä karjalaisten siirtolaisten parista sellaista alkuperäistä aineistoa, jota hän oli tullut etsimään (Marttila 1962, FWKker). Parhaimmillaan tekstiilikokoelmien tilkkuihin liittyvät tiedot käytöstä, omistajasta, valmistajasta ja valmistusajasta. Usein kuitenkin tilkkuja on tilkkumatton ohella löydetty tilkkutyynyistä ja näin ollen niiden

Kuva 2. Kaksi tilkkumattoa, jollaisista osa Wetterhoffin kokoelmien tekstiilinäytteistä on saatu. Matot ovat Hattulasta vuodelta 1915 (D7917:103, 104).

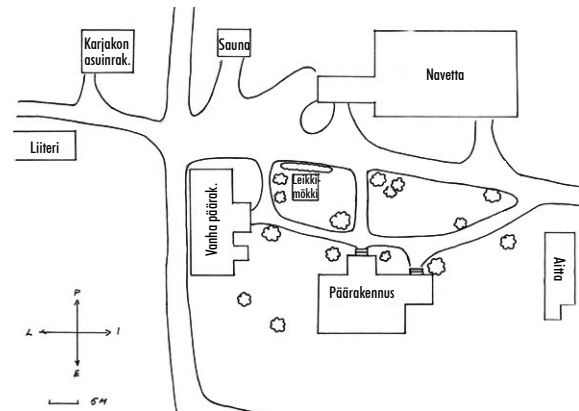
ajottaminen on monessa tapauksessa ollut mahdotonta. Kokoelmiin liittyvistä keruukertomuksista saa jonkin verran tietoa tekstiilien valmistuksesta ja kansanomaisista nimityksistä. Parhaan kuvaan tämä tilkuista ja loppuun käytettyjen tekstiilien kappaleista koostuva kokoelma antaa metritavaratuotteista, kuten pukukankaista. Tosin kaikista näytteistä pystyy erittelemään työtavan, materiaalin ja värit, useimmista myös mallin. Tellervo Strömmerin tullua keruutöiden ohjaajaksi vuonna 1959 kaikki kotona tai muuten käsityönä valmistetut tekstiilit kelpasivat keruun kohteeksi. Tästä huolimatta kunkin oppilaan keräämä tekstiilinäytteiden määrä väheni 1970-luvulla muutamaan näytteeseen kerääjää kohti. Keruu oli joko lopeutettava tai muutettava keruumenetelmää.

Kenttätutkimusaineisto

Kansatieteen painopisteen muuttuminen 1970-luvulla menneisyyden ilmiöistä tämän päivän kansanelämän ja tätä kautta myös taajamien väestön ja ilmiöiden tutkimiseen loi pohjan myös tekstiilinäytteiden keruumenetelmien muuttamiseen Wetterhoffilla. Varsinkin taajamissa väestö on vaihtuvaa, vanhoilta ajoilta ei muistitietoa juuri ole saatavissa. Kulttuurikuva on monisäikeinen ja kirjava verrattuna entisaikojen agrariiyhteisön kulttuurikuvaan. Tämä pakottaa tutkimusaineiston hankinnassa siirtymään lähemmäksi nykyaikaan ja ihan nykyaikaan asti. (Valonen 1974, 13) Monet nykyajan kulttuuri-ilmiöt ovat lyhytikäisiä, mikä edellyttää huomiota vuosikymmenien ja päivämäärien tarkkuudella (emt. 15). Suuren alueen kansankulttuurista voidaan rakentaa kokonaiskuvaa jakamalla se alueellisesti palasiin ja tutkimalla joko kaikki palaset tai edustavat esimerkit niistä (emt. 17). Aluepalasista saatavia tuloksia yhdistämällä syntyy eräänlainen kokonaisprofiili. Kansankulttuuri ei kuitenkaan ole osiensa summa, vaan siihen kuuluu myös sellaisia kokonaisilmiöitä, joita ei voi tutkia liittäen palasia yhteen. Niitä on tarkasteltava koko alueen ja samalla koko väestön näkökulmasta.

Edellä esitetty oli lähtökohtana Liperin Viinijärven sisustus-tekstiilejä käsittelevässä pro gradu-työssäni (Silpala 1977). Samaa esimerkkitaloihin perustuvaa aineiston keruumenetelmää

sovelsin vuodesta 1976 vuoteen 1990 ohjatesani Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopissa suoritettua tekstiilien tallentamistyötä. Sitä on tehty oppilaiden kanssa kansatieteen opetukseen liittyvänä harjoituksena. Tutkimus on ulottunut kussakin kohteessa tutkimusajankohtaan asti. Tutkimuksen kohteeksi valittiin kunakin vuonna yksi aluepalanen, yksi paikkakunta, josta valittiin muutamia eri sosiaaliryhmiä edustavia talouksia. Yhtenä tavoitteena tälle tallentamistyölle oli täydentää jo olemassa olevia kokoelmia ja lisätä niiden tutkimuksellista arvoa tekemällä eräänlaista syväluotausta yhden paikkakunnan tekstiilistöön. Yhdelle paikkakunnalle kohdennetun talotutkimuksen avulla pyrittiin tallentamaan tekstiilien käyttömiljöötä kuin myös siinä tapahtuneita muutoksia. Kanta-Hämettä edustavaksi paikkakunnaksi valittiin Hattula. Hattula on lähes tutkimusalueen keskellä ja se on ollut keskiajalta asti kirkollisen elämän keskuspaikkoja. Tutkimus on keskittetty paikkakunnan alkuperäisasukkaisiin, koska kokoelmien tekstiilinäytteetkin on kerätty pääosin alkuperäiseltä maatalousväestöltä. Hattulassa tekstiilien käyttöön liittyvää



Kuva 3. Savolan talon asemakaava Hattulan Ihalemmen kylästä vuonna 1979 (FWK ktker D7908).

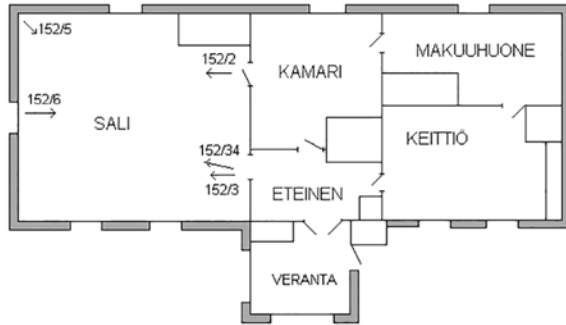
tutkimusta tehtiin 12 taloudessa, joista kaksi oli kartanoa, näistä toinen on ollut lähinnä virkamiesten omistama ja toinen on siirtynyt talonpoikaismistykseen jo vuonna 1816, kaksi oli entisiä ratsutiloja, kaksi entistä torppaa sekä muut vauraita talonpoikaistaloja. Yksi näistä talonpoikaistaloista oli kaupunkilaisviljelijän kotimuseo, jossa ei enää varsinaisesti asuttu vaan koko asuinrakennus sisustuksineen on pyritty säilyttämään 1920–30-lukujen alkuperäisessä asussa. Lisäksi vanhoja tekstiilejä on valokuvattu Hattulan muista taloista. Näin ollen tutkimusaineisto edustaa vauraiden talonpoikien tekstiilistöä. Hattulan lisäksi Sääksmäeltä on tallennettu yhden talon tekstiilit. Janakkalasta on kuvattu professori Axel Olai Heikelin perikunnan kesäasuntona olleen talon tekstiilejä Heikelin nuorimman tyttären Maija Heikelin pyynnöstä. Rouva Heikel oli ollut miehensä mukana tutkimusmatkoilla ja siitä johtuen kirjoitettuja tseremissiläisiä kuvioita tekstiileihinsä (VM). Heikelin tekstiilit tekstiilit on otettu mukaan paikkakunnan säätyläisiä edustavana erikoisuutena. Tässä työssä tutkimusaineistoksi on kelpuutettu muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta vain ajoitettut tekstiilit ja näytteet.

Aineiston keruussa on käytetty soveltaen John Jr. Collier'in vuonna 1967 esittämää menetelmää, jossa tekstiilit on taltioitu osana kokonaismiljöötä. Collier'in mukaan kenttätutkimuksessa pitäisi pyrkiä saamaan panoraama tilasta. Huonetta voi tutkia esimerkiksi ottamalla samasta pisteestä kuvat 90o:een kulmassa ja suurentamalla ne ja tarkastelemalla niitä silmän korkeudella. (Emt. 111.) Collier'in ajatusta täydennettiin piirtämällä taltioitavasta kohteesta asemakaava ja kuvaamalla koko pihapiiri (kuva 3). Tätä ei kuitenkaan tässä tutkimuksessa hyödynnetä. Collier'in ajatusta toteutettiin piirtämällä tutkimuskohteena olevista taloista asuinrakennuksen pohjakaava ja kuvaamalla kaikki huonetilat. Jokainen huone pyrittiin kuvaamaan niin, että kuvien avulla voitaisiin myöhemmin vaikkapa rekonstruoida vastaava interiööri. Kuvauskohta ja kuvauskulmat merkittiin pohjakaavaan. (Kuvat 4 ja 5.) Interiööristä otettiin erillistarkastelun kohteeksi sisustustekstiilit. Talon kaikista sisustustekstiileistä otettiin erilliskuvat myös niistä, jotka eivät olleet kuvaushetkellä käytössä. Kustakin kuvatusta

tekstiilistä täytettiin ”Valokuvatietoja-lomake” (liite 1) osittain havainnoimalla osittain talon asukkaita haastatteleamalla. Historiallista perspektiiviä saatiin haastatteleamalla talon asukkaita varhaisemmasta sisustustekstiilien käytöstä sekä hankinnasta ja käytössä tapahtuneista muutoksista. Kenttätyöajankohdan lisäksi pyrittiin selvittämään asuintiloissa tapahtuneita muutoksia ja sisustustekstiilien käyttöä ennen ensimmäistä maailmansotaa, maailmansotien välisenä aikana, toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeisenä pulakautena sekä sodan jälkeisenä massatuotannon kautena (Silpala s. 100–103, 1977). Mikäli talossa oli henkilöitä, jotka tiesivät aikaisemmasta asumisesta, niin aikaisemmista interiööreistä piirrettiin haastatellen pohjakaavat niin, että niissä näkyivät huonetilojen muutokset, huonekalut ja tekstiilit oikeilla paikoillaan (kuvat 6 ja 7). Kunkin huoneen sisustuksesta kultakin ajanjaksolta pyrittiin kirjoittamaan kuvaus, jossa tekstiilit ja niiden käyttö olivat keskeisenä. Jos talosta löytyi vanhoja valokuvia, joissa näkyi huoneiden sisustus ja tekstiilejä, ne reprottiin. Lisäksi olen koonnut tekstiilien käyttöön, hankintaan ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin liittyvää tietoa haastatteleamalla kenttätyöalojen asukkaita ja muutamia muita hattulalaisia avaininformantteja. Suurin osa tutkituista taloista oli Hattulan Pelkolan koulupiiristä, joka käsittää Ihalemmen, Leiniälän ja Pelkolan kylät. Edellä mainittu ”museotalo” oli Hyrvälästä, yksi talo Takajärveltä, yksi Katinalasta ja kaksi aikaisemmin Tyrväänköön kuuluneesta Retulansaaresta. Lisäksi vanhoja tekstiilejä on taltioitu professori Heikelin perikunnan pyynnöstä heidän kesäasuntonaan Janakkalasta. Vastaavanlaisia kenttätöitä ovat Wetterhoffin Kotiteollisuusopiston opiskelijat tehneet ohjauksellani Vesilahdella, Rääkkylässä, Laitilassa, Lohjalla, Isossakyrössä, Torniossa, Hyrynsalmella, Äetsässä ja Tervossa. Kaikkien kenttätöiden aineisto on tallennettu Wetterhoffin tekstiilikokoelmiin.

Historiallinen läbdeaineisto

Tekstiilien käytön varhaisempia vaiheita on pyritty selvittämään perukirja-aineiston avulla. Tätä varten valittiin Hattulasta kenttätyökohteena olleiden kylien Ihalemmen, Leiniälän ja Pelkolan kylien perukirjat, jotka tutkittiin systemaattisesti



Kuva 4. Savolan vanha asuinrakennus vuonna 1979 (FWKker D7908). Nuolilla on osoitettu kuvauskulmat. Numerolla löytyy negatiivi Wetterhoffin tekstiilikokoelmista.

Kuva 5. Kuvia Savolan vanhan asuinrakennuksen salista vuonna 1979 (FWKker D7908):

- a) negatiivi 152/5 Seinällä on Laila Karttusen suunnittelema Lumikide täkänä
- b) negatiivi 152/34
- c) negatiivi 152/2
- d) negatiivi 152/6.

a



b

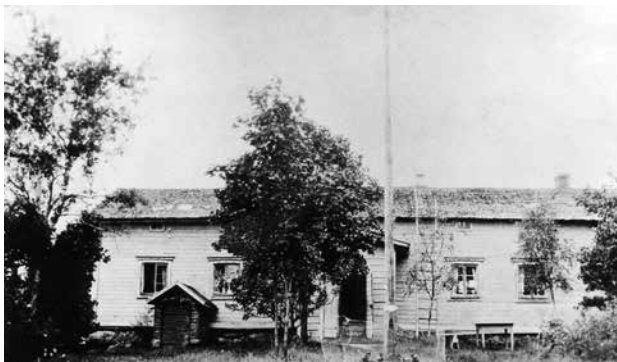


c



d





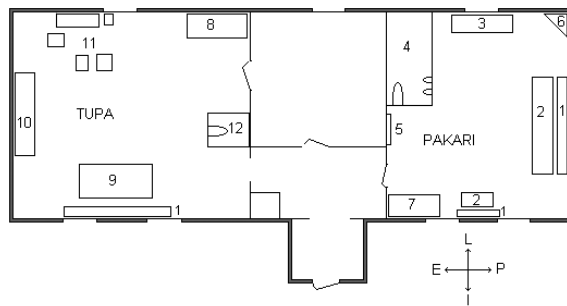
Kuva 6. Savolan vanha asuinrakennus ennen vuoden 1961 peruskorjausta (FWKker D7908).

aina vuodesta 1831 alkaen (liite 2). Sitä vanhemmat perukirjat ovat tuhoutuneet Hämeenlinnassa vuonna 1830 raivonneessa tulipalossa (Janakkalan tuomiokunnan arkistoluettelo). Perukirjojen teksteillejä koskevat tiedot alkavat 1910-luvulla harventua. Vuoden 1915 jälkeen 24 perukirjasta vain neljässä eritellään tekstiilit. Vuosi 1919 on otettu toiseksi rajavuodeksi, jotta aikajaotus olisi yhteneväinen muun aineiston käsittelyn kanssa. Tästä lähtien on ollut saatavissa myös jonkin verran muistitietoa. Perukirjojen käyttöä tutkimusaineistoa vaikeuttava tekijä on syytinkijärjestelmä. Omaisuus on jo eläessä siirretty uudelle omistajalle eikä näin näy perukirjoissa. Joten perukirjojen antamaa tietoa ei voi käsitellä varsinaisesti tilastollisena todistusaineistona vaan lähinnä kehityksen suuntaa antavana. Siitä voi jonkinlaisella viiveellä suunnilleen nähdä, milloin mikäkin uutuus on tullut ja mikä ryhmä on sen ensimmäiseksi omaksunut ja milloin se kenties on saavuttanut kaikki sosiaaliryhmät. Minkälaisia nuo perukirjoituksessa mainitut vanhimmat tekstiilit ovat olleet, siihen antaa valaistusta muutamit Hämeenlinnan historiallisen museon kokoelmista löytyneet 1800-luvulle ajoitetut tekstiilit, lähinnä liinat. Historialliseen aineistoon voi laskea myös vanhat kankurien mallikirjat. Tällaisia ovat Inkeroisista vuodelta 1767 peräisin olevassa kankurin mallikirjassa, jota säilyteään Nordiska Museetissa ja josta on kopio Museoviraston Historiallisessa

toimistossa. Porvoon museossa on kankurin kisällä Anders Grönberg mallikirja, Dräll-Bok vuodelta 1800. Grönberg syntyi Porvoossa 30.8.1769. Historialliseen aineistoon kuuluvat tavallaan myös 1800-luvulla kutomakouluja varten julkaistut sidosopin kirjat, joihin on koottu vanhoja kankurien malleja.

Neuvontalehdet

Sisustuksen uusiutumisessa neuvontalehdet ovat olleet tärkeitä tekijöitä. Lehtien mallit heijastavat ajankuvaa. Vanhin suomenkielinen lehti, jossa on ollut ohjeita tekstiilien valmistamiseen on ollut Koti- ja Yhteiskuntalehden liitteet Käsitöitä tai Käsitöitä ja pukuja Koti- ja yhteiskunta -lehti ilmestyi vuosina 1889–1906. Se tuskin tuli kovinkaan moneen talouteen tutkimusalueella mutta siinä julkaistuja malleja on aineistossa. Suomen käsityönopettajien liiton perustamisinnostuksen nostattamana perustettiin *Käsateollisuus*-lehti vuonna 1907. Sen tavoitteena oli nostaa Suomen kotiteollisuuden arvostusta sekä kehittää koulutuksen ja koulujen tasoa. Lehteä julkaistiin vuoteen 1931. Käsateollisuuslehteä seurasi Hämeenlinnassa



- | | | | |
|----------------|------------------------|--------------|------------------|
| Pakari: | 1. penkki | Tupa: | 8. seslonki |
| | 2. pöytä | | 9. klaffipöytä |
| | 3. työ- ja tiskipöytä | | 10. sohva |
| | 4. leivinuuni ja hella | | 11. sohvakalusto |
| | 5. avohylly | | 12. lämmitysuumi |
| | 6. nurkkakaappi | | |
| | 7. tolppasänky | | |

Kuva 7. Savolan vanhan asuinrakennuksen huonetilat ennen vuotta 1961, jolloin rakennuksessa oli peruskorjaus. (FWKker D7908).

toimitettu *Lastu ja Lanka* -lehti vuosina 1932–1935. Sen päätoimittajana oli Wetterhoffin Kotiteollisuusopiston kudonnanopettaja Ester Perheentupa. Vuodesta 1936 lähtien Kotiteollisuuden Keskusliitto alkoi julkaista Kotiteollisuus-lehteä, joka on vuoden 1991 jälkeen ilmestynyt nimellä Taito. Käsiteollisuus, Lastu ja Lanka sekä Kotiteollisuus olivat pääasiassa ammattilaisille suunnattuja mallilehtiä. Vuonna 1922 alkoi ilmestyä Kotiliesi, joka oli enemmän joka kodin lehti, jossa on myös tekstiilien malleja sekä keskeisten mallipalvelujen mainokset. Edellä mainitut lehdet ovat olleet pääasiallisena vertailumateriaalina. Marttajärjestön vuonna 1902 perustamassa Emäntälehdessä oli myös tekstiilien malleja. Osuustoimintalehti Pellervo alkoi ilmestyä vuonna 1909. Siinä Wetterhoffin kotiteollisuusopistossa opettajana ollut Ester Perheentupa julkaisi sarjaa ”Pellervon kankurille” vuosina 1951–1962 (Piri s 8). Vuonna 1938 perustettua Yhtyneiden kuvalehtien julkaisemaa *Omin käsin* -lehteä julkaistiin vuoteen 1945 saakka ensin Kotilieden käsityölehtenä, myöhemmin itsenäisenä lehtenä. Vuonna 1972 nimi muuttui ”Tee itse” -lehdeksi. Omin käsin lehdessä oli malleja ja työohjeita tekstiilien valmistuksen alueelta laidasta laitaan. Vertailumateriaalina mallien alkuperän jäljittämässä olen edellä mainittujen lehtien lisäksi

käyttänyt aikakauden käsityö- ja mallikirjoja sekä Wetterhoffin tekstiilitaiteilijoiden malleja. Taiteilijoiden malleja kotikutojat ovat voineet vuokrata töitensä varten. Lehtien ja mallikirjojen avulla pyrin luomaan kuvaa kunkin ajan tekstiilien malleista.

Kyselyt

Kenttätöön kohdistuessa vain Hattulaan Museoviraston keruarkiston kyselyt ovat antaneet sisustustekstiileihin liittyvää valaisevaa tietoa koko tutkimusalueelta. Kyselyiden avulla on saatu tietoa siitä, kuinka uutuuksia on omaksuttu ja kuinka tekstiilejä on käytetty. Tällaisia kyselyjä ovat olleet: Muistatko tuvan ja pirtin (MVkys1, v.1956, kysymykset 25–50), Salien ja kamarien tekstiilit 1900-luvun alussa (MVkys8, kysymykset 25–50 v.1961), Villainen kinkeripöytäliina (MVkys21 kysymykset 35–36 v.1974) ja Kodinsisustustekstiilit Suomessa 1900-luvulla (SSkys, kysymykset 1–11 v. 1977).

Haastattelut

Kenttätöytalojen asukkaita on haastateltu sisustustekstiilien valmistuksesta sekä käytöstä. Lisäksi olen haastatellut kenttätöytalojen vanhimpia asukkaita ja muutamia muita avaininformantteja.

3. Tutkimusmenetelmä

Perukirja-aineisto

Perukirja-aineistosta on tiedot koottu taulukkoihin (liite 2) vainajan sosiaalisen aseman mukaan. Taulukoiden sosiaaliryhmät on pyritty poimimaan perukirja-aineistosta sellaiseenaan. Joidenkin ryhmien kohdalla on eri nimikkeellä mainittuja jouduttu kuitenkin yhdistämään. Virkamiesten ryhmään on varsinaisten virkamiesten lisäksi merkitty myös lautamiehet, vaikka kysymyksessä onkin vain luottamustehtävä. Lautamiesten perukirjat ovat yleensä hyvin runsaita ja sisällöltään samantapaisia, sisustuksen ja tekstiilistön innovaatioita sisältäviä kuin virkamiestenkin. Ratsutilallisten ja talollisten ryhmät ovat puhtaasti perukirjojen mukaisia. Syytinkiläisten ryhmään on yhdistetty varsinaisten syytinkiläisten lisäksi myös muutama muu maata omistavan luokan perheenjäsen kuten talollisen tytär tai poika. Vuokraviljelijöiden ryhmässä on sekä koko tilan vuokranneet lampuodit että osan tilasta vuokranneet torpparit. Ammattilaisten ryhmässä on käsityöläisammattilaisten lisäksi muu ammatissa toiminut väestö kuten mylläri, ratavartija, karjakko, joiden ammattitaito on yleisiin jokamiehen taitoihin nähden erityiskoulutusta tai harjaantumista vaatinutta. Itselliset ovat pienissä mökeissään asuvia ja taloilta tilapäistöitä tehnyttä väestöä. Palkolliset ovat talojen pii-koja ja renkejä, joilla ei ole ammatillista koulutusta. Loiset ovat omaa asuntoa vailla olevia, jota asuivat taloissa vuokraa maksamatta tai maksoivat sen työllään. Viimeinen maininta

loisesta on vuodelta 1866, jolloin kokoelmassa on loisen vaimon omaisuudeton perukirja (Janakkalan tuomiokunnan perukirjat 1866).

Koska perukirja-aineisto on epätasaista, sen esittämisessä tullaan kunkin tekstiiliryhmän kohdalla käyttämään vain absoluuttisia lukuja. Virhettä perukirja-aineiston antamaan kuvaan voi tuoda lesken sänky vaatteineen, joka on jäänyt pesänselvit-tyksen ulkopuolelle, ja joka voi sisältää talon parhaat tekstiilit. Virheellisyyttä lisää myös tekstiilien arvostuksen erilaisuus tutkittavana olevana aikana. On oletettavaa, että ajanjakson alkupuolella tekstiilittömät perukirjat useimmiten kertovat myös tekstiilittömästä taloudesta mutta 1900-luvun alussa, siitä että tekstiileillä ei enää ollut niin suurta arvoa, että ne kaikki olisi luetteloitu perukirjaan erikseen. Aineisto on jaettu tarkastelussa samalla tavoin kuin näytteetkin 20-vuotisjaksoihin paitsi ensimmäinen jakso, joka perukirjojen puutteesta johtuen on vain vajaa kymmenen vuotta.

Tekstiilinäytteet ja valokuvatut tekstiilit

Tekstiilien malleja, valmistustapoja ja materiaaleja ja niissä tapahtuneita muutoksia selvitetään Wetterhoffin tekstiilikokolemiä näyttöiden ja kenttätöissä kuvattujen tekstiilien sekä niistä saatujen tietojen avulla. Tekstiiliaineiston tarkastelulle antaa hyvän lähtökohdan sisällön analyysi. Pietilän (Pietilä

Taulukko 1. Tutkimuksen kohteena olleet perukirjat.

Aikataso	Sosiaaliryhmä									
	Virkamies	Ratsutilallinen	Talollinen	Syytinkiläinen	Vuokraviljelijä	Ammattilainen	Itsellinen	Palkollinen	Loinen	Yhteensä
v. 1831 – 1839	1	2	1	1	1	2	4	1		13
v. 1840 – 1859		13	16	14	17	3	7	4	7	74
v. 1860 – 1879	6	13	17	18	15		12	7	2	88
v. 1880 – 1899	1	4	6	6	13	4	8	2		44
v. 1900 – 1919	4	6	11	10	28	9	21	2		91
Yhteensä	12	38	51	49	74	18	52	16	9	310

1976 23–26) mukaan ”dokumenttien sisältöä voidaan kuva- ta tai selittää sellaisenaan tai niiden nojalla voidaan kerätä tie- toa tai tehdä päätelmiä muista ilmiöistä ”. Dokumentin ku- vailu tarkoittaa tutkittavaan aineistoon sisältyvien asioiden, ilmaisutapojen, sisällöllisen rakenteen sekä näihin suhtautu- misen kuvailua toisin sanoen dokumenttiaineiston sisällöl- listen ominaisuuksien kuvailua. Kuvailu edellyttää vertaile- vaa otetta. Pietilä esittää seitsemän eri tapaa tehdä vertailuja. näistä kolmea nimittäin, 1) trendivertailua, 2) ympäristöpoh- jaisa vertailua, 3) sisällön vertailu normeihin tai ihanteisiin ja todellisuuden tapahtumiin tullaan käyttämään tämän tut- kimuksen aineiston käsittelyssä.

Trendivertailussa saman käyttöön eri ajanjaksoina tehtyjä tuotteita vertaillaan keskenään, miten mallit, valmistustavat, materiaalien käyttö ym. ovat muuttuneet. Ympäristöpohjai- sessa vertailussa eri sosiaaliryhmissä käytettyjä tekstiilejä se- kä niiden käyttötapoja vertailtaisiin keskenään. Tällä tavoin pyritään luomaan kuvaa eri sosiaaliryhmien merkityksestä innovaattoreina. Sisällön vertailu normeihin tai ihanteisiin tapahtuu vertaamalla valmistettuja esineitä koulujen, neu- vontalehtien ja muihin mallien tai valmistustapojen alkupe- rälähteisiin. Tämä selvittää niiden merkitystä uudistajina. Ver- taamalla sisältöä todellisuuden tapahtumiin saadaan selville esim. materiaalien käytössä tapahtuneiden muutosten takana olevia syitä kuten esim. keksinnöt (keinotekoiset materiaalit), kauppa, muotivirtaukset, valtiovallan materiaalin saantia edis- tävät tai estävät toimenpiteet jne. Muut uudistumiseen vaikut- tavat tekijät otetaan huomioon, kun ne nousevat aineistosta luontevasti. Pehmeä dokumenttiaineisto on osittain tehty ko- vaksi luokittelemalla ja taulukoimalla (Liitteet 3–14).

Johtoajatuksena käytetyn aineiston luokittelussa on ollut teks- tiilien käyttötarkoitus. Joissakin tapauksissa samaan käyttöön tehtyjen tekstiilien valmistustapojen erilaisuus on ikäänkuin

vaatinut tarkempaa luokittelua. Tällöin käyttötarkoituksen li- säksi on valmistustavat otettu tarkemman taulukoinnin poh- jaksi. Ajallisesti tekstiiliaineisto on taulukoitu valmistusajan mukaan 20 vuoden periodeihin aina 1970-luvun loppuun asti. Käsittelyssä periodit ovat:

1. *ennen 1839*
2. *1840–1859*
3. *1860–1979*
4. *1880–1899*
5. *1900–1919*
6. *1920–1939*
7. *1940–1959*
8. *1960–1979*

Periodijaon taustalla ovat ensisijaisesti olleet 1900-luvun alun tapahtumat eli maailmansotien syttyminen ja niiden välinen aika ja tilastollisen käsittelyn tasaisten ajanjaksojen vaatimus. Tällaista jakoa puoltaa myös tekstiileihin liittyvät ajoitustie- dot, jotka voivat olla esim. ”vuosisadan alussa”, ”1920–30-lu- vulla”, ”ennen sotia” tarkoittaen ennen toista maailmanso- taa, ”pula-aikana” jne. Tilastollisen käsittelyn lisäksi malleja ja niissä tapahtunutta muutosta tullaan tarkastelemaan myös periodeihin rajaamatta. Tekstiilien vähäisyydestä johtuen lop- pukatsauksessa 1800-luvun tekstiilejä tullaan tarkastelemaan yhtenä ryhmänä.

Tilastollisesta taulukoinnista huolimatta aineistoa käsitellään kuvailevasti, tekstiilejä esitellään kuvin. Suuresta massasta py- ritään löytämään aina kutakin aikakautta edustavat esimerkit, joista kerrotaan kaikki se tieto, mikä on saatavissa. Kustakin tekstiiliryhmästä tehdään yhteenvedo, jossa ryhmän tekstiilit pyritään liittämään laajempaan kokonaisuuteen, ajalliseen jat- kumoon. Tässä tarkastelussa tekstiilien lisäksi tietoa saadaan neuvontalehdistä sekä kyselyjen vastauksista.

4. Asuinolosuhteista eteläisessä Hämeessä

Sisustustekstiilit ovat meille nykyajan ihmiselle itsestään selvä osa kodinsisustusta. Aina ei näin ole ollut. Siksi yleiskuvan luominen asunnoista ja niihin liittyvästä kehityksestä on paikallaan. Asuntojen kehityksen taustalla on monia tekijöitä, niitä ovat varallisuuden lisääntyminen, tiedon taso, hallinnolliset määräykset ja niin edelleen. Niihin ei tekstiilien käsittelyn yhteydessä erityisesti puututa, mutta ne vaikuttavat kuitenkin taustalla.

F.O. Rapola kuvaa vuonna 1908 hämäläisten asuinmiljöötä ja asuntoja seuraavasti:

”Etelä- ja Länsi-Hämeessä tapasi ennen ja tapaa osaksi vielä nykyäänkin suuria tiheään rakennettuja kyliä. Tällainen kylä sijaitsee joko järven rannalla tai metsän ympäröimän vainion keskellä. Siinä ei yleensä ole mitään somuutta. Siinä on tiheässä ryhmässä sokin sokin kymmeniä taloja ja mökkejä aittoineen, navettoineen ja riihineen, joita tehtäessä ei ole kauneusaistin vaatimuksia pyydetty tyydyttää. Rakennukset ovat enimmäkseen maalaamattomia ja harmaiksi ilmoittautuneet, ja kylätie koukertelee lukemattomissa mutkissa niiden lomitse. Pieniä huonoasti hoidettuja puutarhatäpliä näkee vain harvoissa kylissä harmaata yksitoikkoisuutta keskeyttämässä; vähäinen humališto tiepuolessa tekee useimmiten puutarhan virkaa. - - - Läntisessä Hämeessä vastapäätä pirttiä sijaitsee erityinen pakari, jossa on iso leivinuuni. 'Pakari' on sekä leivintä keittihuone. Keitto- ja pesuhuoneena käytettiin 'kotaa' - - - Mökikäisillä tapaa paikka paikoin keittokodan vielä tuvan lähettyvilä. Käymme nyt tavalliseen hämäläiseen talonpoikaistaloon. Pitkän rakennuksen keskikohdalla on iso avoin, mutta katolla varustettu kuishti. Siitä päästään leveän parioven kautta porstuaan, jonka oikealla ja vasemmassa puolella on kaksi avaraa huonetta: pirtti ja pakari. Porstuan perässä, suoraan vastapäätä ulko-ovea, on yksi tai kaksi kamaria: isäntävään kamari ja maitokamari. Nelikulmaisen pihan toisessa reunassa on 'pytinki', se on rakennus juhlatilaisuuksia ja vieraita varten. Siinä on keskikohdalla iso kuishti, sen takana porstua, porstuan toisella puolella iso tupa, toisella taas joko

ylhä iso tupa tai kaksi pienempää kamaria. Porstuan perässä on niin ikään kamari. Pytinki seisoo käyttämättömänä kylmillänsä suurimman osan aika. Se lämmitetään ainoastaan harvoin sattuvia pitotilaisuuksia kuten lukusija yms. varten, tai pidetään siinä korkeintaan yksi kamari vieraita varten kunnossa. Pihan kolmannella puolella on aittarakennus lutteineen ja lutinsolineen. Pihan neljännellä sivulla on karjapiha erotettuna 'miespihasta' pitkällä usein punaiseksi maalatulla aidalla, jonka vieressä 'miespihan' laidassa nähdään kaivo vipuineen. - - - Samoin kuin tapa hajottaa isot kylät erillisiksi taloiksi ja yksityisten talojen rakennukset etämmälle toisistaan, muuttaa se itse rakennustenkin muotoa ja huoneitten sijoitusta. Varakkaimpien talojen isot 'pytingit' varustetaan nyt useilla kamareilla ja saleilla, jotka ryhmitetään arkkitehdin tai rakennuskoulun käyneen mestarin suunnitelman mukaan. (Rapola 1908, 86–93)”

Kylien yleisilmeet ovat 1900-luvun alusta nykyaikaan tultaessa suuresti muuttuneet. Ennen kaikkea asuinympäristöt ovat siistiytyneet. Talot ovat hyvin hoidettuja ja pihapiirissä on hedelmä- ja kasvitarha. Vanhojen talojen rakennuksista on yleensä ainakin osa jo 1800-luvulta peräisin, mistä johtuen vanhojen talojen pihapiirit ovat samankaltaisia kuin Rapolan kuvaamat. Yhä edelleen nelikulmaisen pihapiirin toisessa reunassa on ”pytinki-rakennus”. Se tosin ei enää ole vain tilapäisesti vieraita varten lämmitettävä, vaan siinä asuu usein syytinkiläisiä tai palvelusväkeä. Pytinkiä tai toista asuinrakennusta vastapäätä on aittarakennus ja usein pääasuinrakennusta vastapäätä ovat karjasuojat. (Kts. kuva 3.)

Itse asuinrakennus on tutkimuksen kohteena olevana aikana ja jo kauan sitä ennen ollut jatkuvan muutoksen kohteena. Savujohdollinen uuni ja lasi-ikkunat olivat Hämeessä tunnettuja jo 1600-luvun puolella, mutta niiden yleistymisen oli hidasta. Vanhin tieto savujohdollisesta kamarista on Hauholta vuodelta 1657 (Valonen 1966, 116) mutta vielä 1700-luvun loppupuolella savupirtit olivat yleisiä Hämeessä. Ihmisten

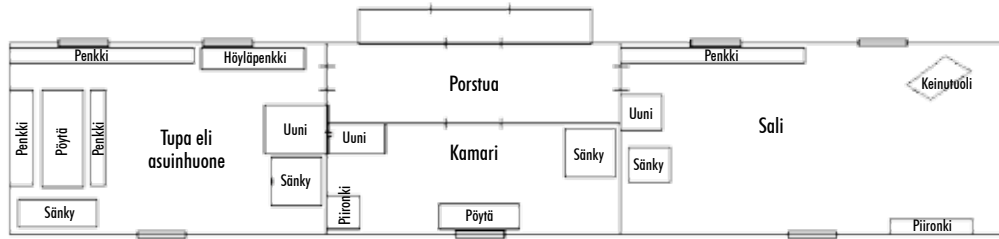
lisäksi niissä majailivat hevoset, siat, vuohet ja muut eläimet. Uloslämmitettävä tupa rakennettiin ensin vieraskäyttöön pirttiä vastapäätä ja käytettiin vain juhlatilaisuuksissa tai siitä tuli leivintupa eli pakari. Hämeen ja Uudenmaan läänin maaherra Anders de Bruce määräsi vuonna 1784, ettei perintö- ja kruunutiloille saanut enää rakentaa savupirttejä, vaan oli muurattava savupiipulla varustettu tulisija. (Anttila 1986, 386; Juttikala 1934, 430; Kallenautio 1976, 329; Pukkila 1947, 284) Siirtyminen savupirteistä savujohdollisiin tupiin kesti määräkseen huolimatta yli sata vuotta. Böckerin tilaston mukaan 1820-luvulla Kanta-Hämeessä oli vielä 58,65 % asuinhuoneista savupirttejä, ja kuusikymmentä vuotta myöhemmin niitä oli vielä useimmissa kunnissa muutamia. Vuosisadan loppuun mennessä ne olivat kuitenkin muutamaa yksittäistapausta lukuun ottamatta jääneet pois käytöstä (Kaukovalta 1931, 432–435; Silpala 1995/2 223) tai muutettu savujohdollisiksi, mutta syrjäisissä torpissa sama pirtti saattoi vielä silloin toimia sekä asuinhuoneena, saunana että riihenä¹⁰. Savupirtin kalusto oli niukka ja yksinkertainen. Kiukaan vastaisessa peränurkassa oli jyrkävä pöytä ja kiinteät seinänvieruspenkit. Pöydän toisella pitkällä sivulla oli irrallinen penkki. Se oli tavallisesti talon ainoa liikuteltava huonekalu. Penkit olivat samalla makuupaikkoja, joskin eräissä taloissa oli jo 1700-luvun alkupuolella vaatimattomia tolppasänkyjä. Henkilökohtaisia esineitä säilytettiin arkuissa. (Keskitalo 1964, 502; Kuuliala 1948, 55; Pulkila 1947, 287)

Savolan vanha päärakennus (kuvat 4–7) on alun perin ollut savupirtti. Sen ikää ei tiedetä. Se on yksi esimerkki asuinrakennuksen kehittymisestä savupirtistä parituvaksi. Sen pohjapiirros on tyypillinen paritupa, jossa on pakari, tupa, porsuakamari ja umpikuisti. Pohjoispäättyyn oli jossain vaiheessa rakennettu kaksi kamaria, joista toinen on ollut palvelijain huoneena ja toisessa säilytettiin ruokatavaroita. Kamarit on purettu 1950-luvulla. Pakarin seinien alaosa oli verhoiltu paneelilla ja yläosa paperilla. Pakarin uuniin mahtui samanlaisesti 28 leipää. Tuvassa oli valkoisella pahvilla päällystetty katto, tummansiniset kuviolliset tapetit ja punaiseksi maalattu

lankkulattia. Rakennus peruskorjattiin vuonna 1961 sellaiseksi kuin se oli vuonna 1979 otetuissa kuvissa. Peruskorjauksessa tuvasta tehtiin sali ja pakari jaettiin keittiöksi ja makuuhuoneeksi. Porstuan perällä on kamari. Talon vanhaemäntä asui kuvausaikana vanhassa päärakennuksessa.

1800-luvun alkupuolella monissa talonpoikaistalossa oli jo ollut tupa, kamari tai vierastupa ja niiden välissä porstua (Mäntylä 1975, 481). Tuvan kalusto oli yksinkertainen mutta se oli runsaampi kuin savupirtin kalusto: Irrallisten huonekalujen määrä oli lisääntynyt, irtopenkkejä oli yksi tai useampia, samoin yksinkertaisia jakkaroita. Seinänvierustoilla oli tolppasänkyjä, joista osa voi olla sivustavedettäviä, ja seinäkaappeja irtaimen tavarän säilytystä varten (kuva 8). 1800-luvun lopulla tuvassa saattoi jo olla myös selkänöjällisiä tuoleja. (Keskitalo 1964, 505–506) Siirtyminen savupirtistä tupaan merkitsi täydellistä muutosta asumisoloissa. Kun ainainen savu ei noennut huoneita, huomio voitiin kiinnittää nyt asumisviihtyvyyden lisäämiseen ja huoneiden koristamiseen. ”Kehitys alkoi rusthollien vierastuvista. Siellä oli irrallinen usein soikea pöytä, selustuoleja, sängyssä peitteenä kirjava täkki tai kaunis ryijy, joka voitiin juhline asettaa myös seinälle. Pian alettiin vierastupiin ja kamareihin sijoitetut huonekalut myös maalata ja laadut monipuolistuivat. Pöytiä oli soikeita ja monikulmaisia, jotkut laatikoin tai etulevyin varustettuja. Samalla niiden päälle voitiin asettaa pöytäkatteita tai liinoja. Vähitellen ruvettiin arkenakin käyttämään näitä hienouksia.” (Suvanto 1954, 301) Joissakin taloissa saattoi olla jo sohva, keinutuoli ja lipasto sekä koriste-esineenä seinä- tai satulipeili. Arkioloissa vierashuoneet olivat varastohuoneina, mutta juhlien, kuten häiden, hautajaisten ja lukukinkereiden aikana ja, jos taloon tuli arvokas vieras, ne muutettiin asuinhuoneiksi. (Aaltonen 1949, 188; Pulkila 1947, 284)

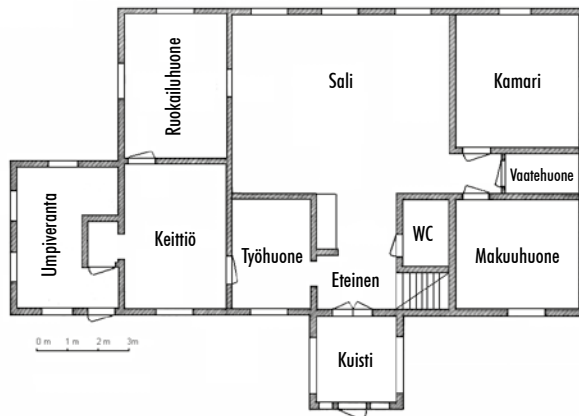
Porstuan perään rakennettiin 1800-luvulla lisähuone, joka oli joko säilytys huoneena tai isäntävän makuuhuoneena. Se oli alkuun ulkoneva ja eriseinäinen kunnes se tuli muiden rakennusten seinien yhteyteen. Tällainen kolmihuonejärjestelmä,



Kuva 8. Sarkkolan talon pohjapiirros Hauholta. Sen pohjapiirros on ollut ainakin vuodesta 1867 vuoteen 1931, jolloin talo purettiin. Talossa ei ollut keittiötä sillä pakari oli vieressä olevassa eri rakennuksessa. (MVKys 8:21, Hau)



Kuva 9. Lassilan vanhan asuinrakennuksen pohjapiirros Hattulan Leiniälän kylässä. Rakennus on purettu vuonna 1924. (FWKkter D7910)



Kuva 10. Savolan 1860-luvulla rakennettu päärakennus (FWKkter D7908).

jossa oli tupa, kamari ja suullistupa (asuintupaa vastapäätä oleva tupa), on ollut käytössä suuremmissa torpissakin ja käsityöläisillä (MVKys 8:22 Lam, kuva 8).

Pappiloiden esikuvien mukaan alettiin rakentaa salin eli vieraiden tuvan perään pieni kamari (kuva 9). Varakkaimmissa taloissa oli ollut tapana rakentaa erityinen vierashuone, myöhemmin ne yhdistettiin päärakennukseen. Lisäyksestä saatiin erityinen vieraseteinen. (Pulkkila 1947, 285) Vaikka irralliset huonekalut olivat tulleet vierashuoneisiin jo 1700-luvun lopulla, niitä oli talonpoikaisoloissa vain harvoin. (Pulkkila 1947, 287; Jutikkala 1934, 437, Mäntylä 1975, 481) 1800-luvun lopulla vauraat talonpojat rakensivat suurempia asuinrakennuksia. Torpparien ja itsellisten asunnot säilyivät vaatimattomina käsittäen tavallisesti tuvan, kamarin ja eteisen. (Mäntylä 1975, 481) Vaikka asuintilaa oli jo 1800-luvun lopulla runsaasti, salien sisustus oli vähäistä ja vaatimatonta tuskin asuintuvan sisustuksesta poikkeavaa. Salia kutsuttiinkin ”uudeksi tuvaksi” tai suullistuvaksi”. Sali nimitys on tullut käyttöön 1900-luvun alussa. Vaikka vauraat talonpoikaistalot olivat kahdenkymmenennen vuosisadan alussa isoja, käsittäen useita huoneita ja jopa kaksi ”pytinkiä”, niin vielä vuonna 1901 Hämeen ruokakunnista 39,5 % asui yhden huoneen asunnoissa ja 22,9 % kahden huoneen asunnoissa. Tätä väljemmin asui ainoastaan runsas kolmannes. Suurin osa tästäkin runsaasta tilasta palveli vain ulospäin näkyvänä statussymbolina. Tiloja käytettiin vain pidoissa ja monessa tapauksessa silloinkin vain kesäisin, muulloin salit ja vieraskamarit olivat lähinnä

varastohuoneita eli ”laskettavia” eli ruokakomero (Kallen-
autio 1976, 342; Vuorela 1964, 100).

Varsinainen kamareiden sisustaminen ja ottaminen käyttöön
tapahtui vasta 1900-luvun puolella. Silloinkin niiden käyttö
voi rajoittua vain vieraskäyttöön. Niihin voitiin majoittaa ke-
sävieraita (kuva 10).

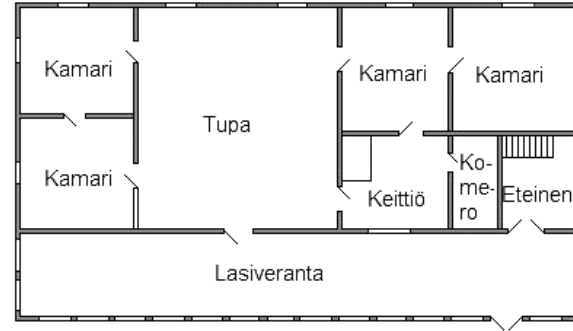
Savolan kenttätyö ajankohtana vuonna 1979 käytössä ollut
päärakennus on 1860-luvulta. Siinä oli tehty peruskorjaus
vuonna 1969 ja vuonna 1978. Yläkertaan oli rakennettu saun-
a ja pesuhuone. Ennen 1930-lukua isäntäväki asui keittiössä
ja ruokailuhuoneessa. Muissa huoneissa pidettiin kesävierai-
ta täysihoidossa. Isosta talosta huolimatta, arkikäytössä ollut
asuintila on ollut suhteellisen pieni. Salissa on pidetty myös
käräjiä ja käräjien aikana keittiön takana oleva huone on ol-
lut tuomarin kamari. Vuonna 1969 isäntäväki muutti päära-
kennukseen ja leskeksi jäänyt vanha emäntä vanhaan päära-
kennukseen. (FWKkter 7908)

Ylikartano on entinen Kartanon ratsutila, joka vuonna 1816
joutui talonpoikaisomistukseen ja jaettiin kahtia Ylikartanoon
ja Alikartanoon. Päärakennuksen tarkkaa ikää ei tiedetä, mut-
ta se on todennäköisesti rakennettu 1800-luvun alussa. Tupa

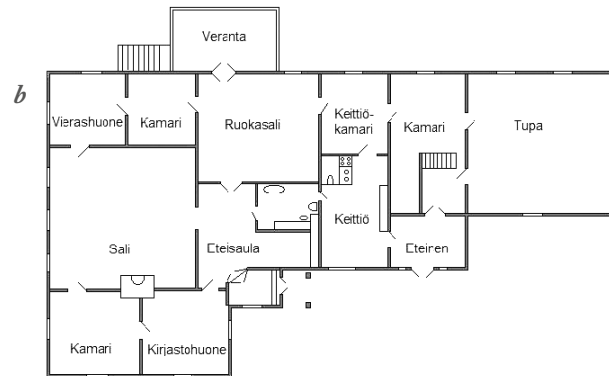


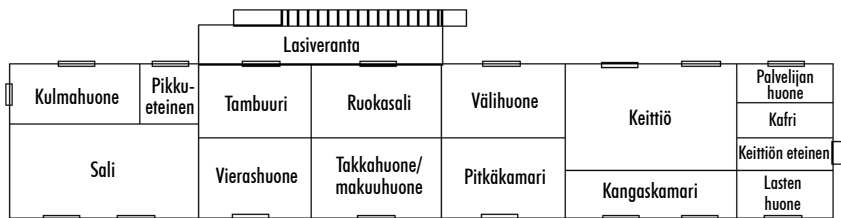
Kuva 12. Ylikartano vuonna 1888 Hattulan Retulansaassa, jolloin se sai nykyisen pohjakaavansa: a) rakennus takaa, järveltä päin katsottuna ja b) rakennuksen pohjakaava, joka oli vielä 1980-luvun alussa pieniä muutoksia lukuunottamatta samanlainen (FWKkter D8309).

on rakennettu 1800-luvun puolivälissä. Nykyisen muotonsa
rakennus sai vuoteen 1888 mennessä. Päärakennuksen kaik-
kia huoneita on käytetty aina. Tupa on ollut väentupana, jos-
sa asuivat rengit. Keittiökamari on toiminut arkiruokahuo-
neena. Lisäksi nykyisessä päärakennuksessa (kuva 12) on sali,
ruokasali, kirjastohuone, vierashuone, kolme kamaria, etei-
nen, keittiö ja entisestä palvelijain huoneesta tehty pesuhuone.

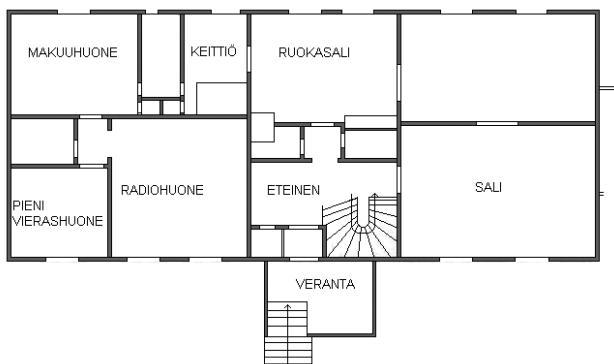


Kuva 11. Ylikartano Hattulan Retulansaassa 1800-luvun alussa, jolloin se oli vielä Kartanon ratsutila, talon arkitsoista löytyneiden piirustusten mukaan piirrettyä (FWKkter D8309).





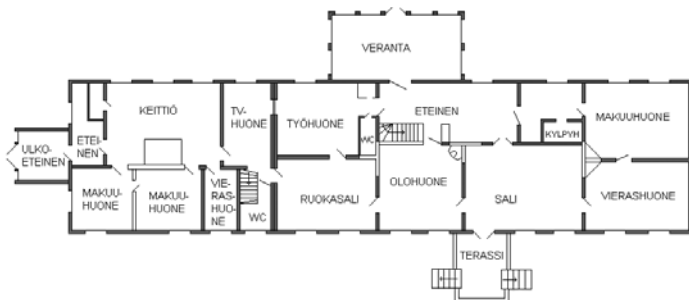
Kuva 13. Hattulassa olevan Vesunnan kartanon pohjakaava. Tämän Suomen vanhimpiin kuuluvan kartanon päärakennus on parisataa vuotta vanha. Se on myös Hattulan vanhin kartano. Siitä on asiakirjatietoja jo 1300-luvulta (MVKys 8:17 Hau; Mäntylä 364).



Kuva 14. Pelkolan kartanon vanha 1800-luvun alussa rakennettu asuinrakennus Hattulassa vuonna 1979. (FWKkter D7911)

1950-luvun alussa taloon asennettiin vesijohto ja vuonna 1959 keskuslämmitys. Piharakennuksessa, joka on vanhempi tai samanikäinen kuin päärakennus, on työväenasuntoja. Alun perin piharakennuksessa on ollut tupa, eteinen, keittiö, pakari, sauna ja saunan eteinen. Vuonna 1983 piharakennuksessa oli kaksi keittiön ja kahden kamarin työväelle tarkoitettua asuntoa (FWKkter D8309). Ylikartanon tyttäret olivat olleet aktiivisia uusien tekstiilityötapojen opiskelussa. He ovat aikojen kuluessa olleet muun muassa pappilan mamsellin opissa ja kaksi heistä on käynyt Fredrika Wetterhoffin perustamaa Työkoulua 1890-luvulla. Oppilasmatriikkelin mukaan he valmistuivat opettajiksi Hämeenlinnan Työkoulusta vuonna 1896 (FWKoteO 1960, 232).

Pelkolan kartano on sijainnut alkuaan Pelkolan kylän tonttimailla ja siirretty nykyiselle paikalleen Lehijärven rantatöyräälle isonjaon aikana 1700-luvulla. Kartano on entinen Skyttälän ratsutila, joka kantatilan lisäksi käsittää yhden siihen vuosina 1600–1610 ja yhden 1710-luvulla liitetyn tilan. Siihen yhdistettiin vielä 1795 sen augmentti (aputila) Yrjölä ja vuonna 1829 puolet Haralan ratsutilaa. Vanhan päärakennuksen pohjaratkaisu on paritupamainen. Kartanon hirsinen päärakennus on 1800-luvun alusta. Se on peruskorjattu vuonna 1951. (FWKkter D7911) Kartanoiden huoneluku on ollut jo 1800-luvun alussa runsas.



Kuva 15. Pelkolan kartanon päärakennuksen pohjakaava vuonna 1979, rakennuksen kokonaispituus on 40 m ja leveys 10 m. Se on rakennettu 1830-luvun tienoilla. (FWKkter D7911)

Kun 1800-luvun lopulla vauraat talonpojat rakensivat säätyläisten esimerkin mukaan suurempia asuinrakennuksia, torpparien ja itsellisten asunnot säilyivät vaatimattomina käsittäen tavallisesti tuvan, kamarin ja eteisen. (Mäntylä 1975, 481) Ojalan torppa Hattulasta lienee tyypillinen torpparirakennus. Vasta toisen maailmansodan jälkeen varallisuuden noustessa voitiin rakentaa ajanmukainen, sen hetken tarpeita vastaava uusi asuinrakennus (kuvat 16).

Salien käyttöönottoon talonpoikaistaloissa vaikutti nuorten koulunkäynti ja todennäköisesti myös neuvontalehdet, jossa oli sekä ohjeita sisustamiseen että kuvauksia huonekalumoduuleista. Salin sisustuksen muutosta 1920-luvulla kuvailee Jalmari Lahdensuo artikkelissaan Kotitaide ja kotiteollisuus maalaiskodeissa (KL 1926/22 631–632) seuraavasti:

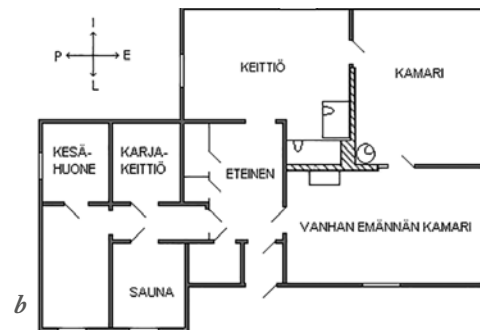
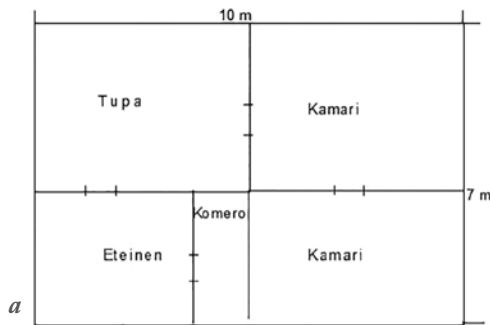
”Oppia saaneet tyttäret ja koulua käyvä nuori veli olivat ennen pitkää tehneet kolkošta sališta viihtyisän asuinhuoneen. Seinien pabvi oli maalattu yksiväriseksi vaaleahkoon värisävyn, kiiltokuvien ja valokuvien sijalla oli pari todellišta maalaušta ja aitan ylisiltä oli kaivettu esiin satavuotias ryijy, viimeksi rekipeittona palvellut, nyt ihmeellisen ihanine värisointuineen peräseinän koristeeksi kohotettu ja sen molemmin puolin veikon raudašta takomat

seinäkynntiläjalat, sillä mitään värillisiä kuvia tai muita koristeita ei arvokas ryijy lähinaapureinaan sietänyt.”

Lahdensuon kanssa samaa mieltä on kyselyn vastaaja joka toteaa:

”Kehityksen ja varallisuuden mukana on tullut kotien vaaliminen. Maamieskoulut ja kansanopistot ovat antaneet sysäyksen siihen. Kangasalan kansanopisto herätti esim. tekstiilikoristuksen alkuun” (MVkys 8:21, Pälk).

Niinpä 1800 ja 1900 vuosisatojen vaihteen aikaan ruvettiin ostamaan saleihin pehmeitä kalustoja (MVkys 8:21, Jan, Pälk, Urj, Hat) (kuvat 17 ja 18). Tavallisesti ne ostettiin muuttavien herrasväkien huutokaupoista, harvemmin ostettiin uusia kalustoja (MVkys 8:21, Jan; Hat) (kuva 19). Monessa hattulaisessa salissa on pois muuttaneiden venäläisten huutokaupasta ostettu pietarilaiskalusto. Vain kartanoissa ja vauraamissa maalaistaloissa on jo aiemmin hankittuja paikallisten puuseppien valmistamia rokokoo- tai biedermeierhenkisiä kalustoja (kuva 17).



Kuva 16. a) Ojalan torppa Hattulan Pelkolan kylässä 1900-luvun alussa Aune Ojalan muistitiedon mukaan hahmoteltuna b) vanhan torpan tilalle vuonna 1962 rakennettu talo. (FWKkter D7907)

Jorma Kallenautio kirjoittaa Lopen historiassa:

”Asunto-oloissa ja mm. huoneiden sisustuksessa alkoi näkyviä muutoksia tapahtua varsinaisesti vasta 1920-luvulta lähtien. Tähän asti asuinhuoneiden vuoraaminen oli ollut harvinaista ja sitä oli esiintynyt vain herraskartanoissa ja suurissa talonpoikaistaloissa joidenkin huoneiden osalta. 1920-luvulla alettiin yhä useammin seiniä ”tapiseerata” ensin sanomalehdillä, pian tehdasvalmiisteisillä koreilla tapeteilla. Alkuvaiheessa suositittiin tummasävyisiä tapetteja, sillä vaaleat olisivat karpäset paskantaneet. Lattioita alettiin peittää räsymatoilla ja vähitellen ilmeštyi saleihin tehdasvalmiisteisia huonekaluja talonpoikaisten itse tehtyjen ja puusepän tekemien sijaan. Sivustavedettävät sängytkin joutuivat pois käytöstä ja vaihdettiin arvossa pidettyihin hetekoihin.” (Kallenautio 1976, 347)

Lahden Puusepäntehdas aloitti toimintansa vuonna 1918. Se oli Suomen ensimmäinen puusepänverstas, joka perustui alusta alkaen sarjatuotantoon (Miestamo 18) (kuva 20). Tämän myötä mahdollisuudet salien ja kamarien sisustamiseen paranivat.

Hattulassa on lukuisia kartanoita, joissa on jo 1800-luvulla ollut monta asuinhuonetta. Mäntylä on verrannut Hattulan kartanoiden ja talonpoikaistalojen huonelukuja. Hänen mukaansa kartanoissa oli tällöin keskimäärin noin kahdeksan huonetta ja talonpoikaistaloissa noin 2,8. (Mäntylä 1975, 479) Yleinen varallisuuden nousu ja sitä kautta asuntojen koon suureneminen alemmissa sosiaaliryhmissä ja kaikkien huoneiden käyttöönotto ylemmissä 1900-luvulla ovat sitä taustaa, josta sisustustekstiilien käytön yleistyminen ja monipuolistuminen kasvavat.



Kuva 17. Ylikartanon sali vanhoine biedermeir- ja rokokookalusteineen sekä itämaisine mattoineen vuonna 1983. Salin kalusteet ovat 1800-luvun lopulta, jolloin sali on rakennettu. (FWKkter D8309; MVkys 8:21 Tyrv)



Kuva 18. Pietarista ostettu salin kalusto. (FWKkter D8011)



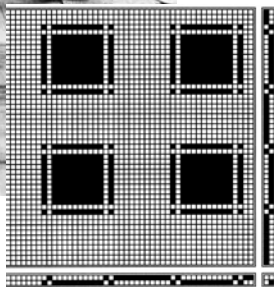
*Kuva 19. Poistuvien venäläisten huuto-
kaupasta ostettu salin kalusto Hattulas-
ta. Alkuaan musta kalusto on maalattu
valkoiseksi. (FWKkter D8011:139)*



*Kuva 20. Vuonna 1928 ostettu tehdas-
valmisteinen olohuoneen kalusto
Hattulasta. (FWKkter D8011:262)*

5. Pöytäliinat

Vanhimmat pöytäliinat ovat olleet valkoisia ja pellavaisia. Sannasta liina on tullut yleisnimi kaikille pöydän katteena käytetyille tekstiileille. Niinpä liinoilla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa kaikkia niitä tekstiilejä, joita on käytetty sisustuksessa pöytien katteena tai ruokien ja juomien tarjoilussa. Tällaisia ovat mm. valkoiset ruokaliinat, lautasliinat eli salvetit, värilliset tai kirjoitetut pöytäliinat, piironki- ja tarjotinliinat. Liinoja tai näytteitä pöytäliinoista on aineistossa yhteensä 1025 (liitteet 3–6). Liinojen jako käytön mukaan olisi ollut tutkimuksen kannalta mielenkiintoinen mutta aineiston tiedot käytöstä ovat siinä määrin puutteellisia, että se ei olisi ollut mahdollista. Niinpä liinojen tarkastelun pohjaksi onkin otettu niiden valmistustapa, jonka mukaan ne on ryhmitelty kudottuihin, jotka edelleen valkoiisiin (306) ja värillisiin liinoihin

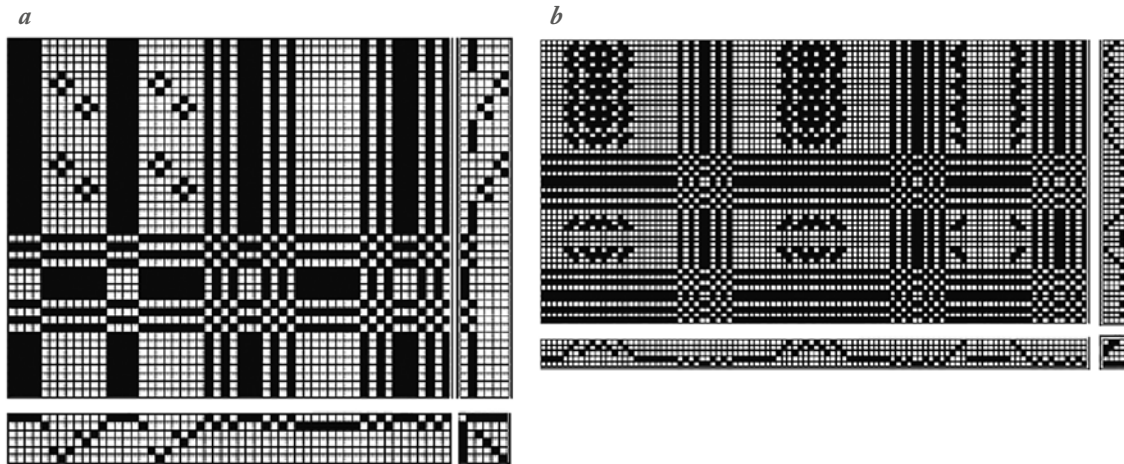


(227), kirjottuihin (277), pitsistä valmistettuihin (125) tai pitsikoristeisiin (65) sekä painokuosisiin tai vastaaviin liinoihin. Painokuosisten ryhmään on sijoitettu myös maalatut (2) ja ”smeltsatut” (8), tehdasvalmisteiset painokuosiset liinat (15) on jätetty yksityiskohtaisen tarkastelun ulkopuolelle.

5.1 Valkoiset kudotut liinat

Vanhimmat valkoiset liinat tutkimusalueelta ovat Hämeenlinnan historiallisen museon kokoelmissa olevat salvetit Janakkalasta, Boije af Gennesin suvulle kuuluneesta Hakoisten kartanosta 1810-luvulta. Ne ovat 4-, 5- ja 6-osaisen kuvioaiheen mukaan kudottuja kilpikangassalvetteja (HKHM 4298: 5–7, kuva 22). Salvetteihin yleensä kuului myös samalla kuviolla kudottu liina. Vanhin varsinainen pöytäliina on Lammita. Muistitiedon mukaan se ajoittuu 1800–1810-luvuille. Liina on joutunut taloon nälkävuosina ruokatavaran pantiksi. Se on 15-vartista pellavaista kilpikangasta (HKHM 4140; kuva 23b). Vanhimmissa aineistossa on lähes yhtä paljon sekä isoja ruokaliinoja että salvetteja. Isojen liinojen osuus kasvaa tasaisesti 1880-luvulta lähtien ja salvettien vastaavasti vähenee. Erikoisuutena valkoisten liinojen joukossa on piironkiliinoina käytetyt kaitaliinat, joita on 1860- ja 1870-luvuilta kolme ja 1880-luvulta yksi. Materiaaleiltaan ja sidoksiltaan piironkiliinat eivät poikkea muista valkoisista liinoista. Niitä lieneekin kudottu isojen liinojen kanssa samoihin loimiin. Valkoiset liinat esitellään pääasiassa kuvioaiheina rakenteineen, koska mallien saaminen hyvin esille valokuvassa on vaikeaa, kulu-neista näytteistä lähes mahdotonta.

Kuva 21. Ylikartanon tupa entisestä Tyrvännöstä vuonna 1956, pöydällä pellavainen aikakaudelle tyypillinen kuvioiltaan yksinkertainen kilpikangassaliina (FWKktker D8209). Oikealla liinan mallin kuvioaihe rakenteineen. Sen ohje on Pellervossa Ester Perheentuvan toimittamassa ohjesarjassa ”Pellervon kankureille” (1951/15, 550).



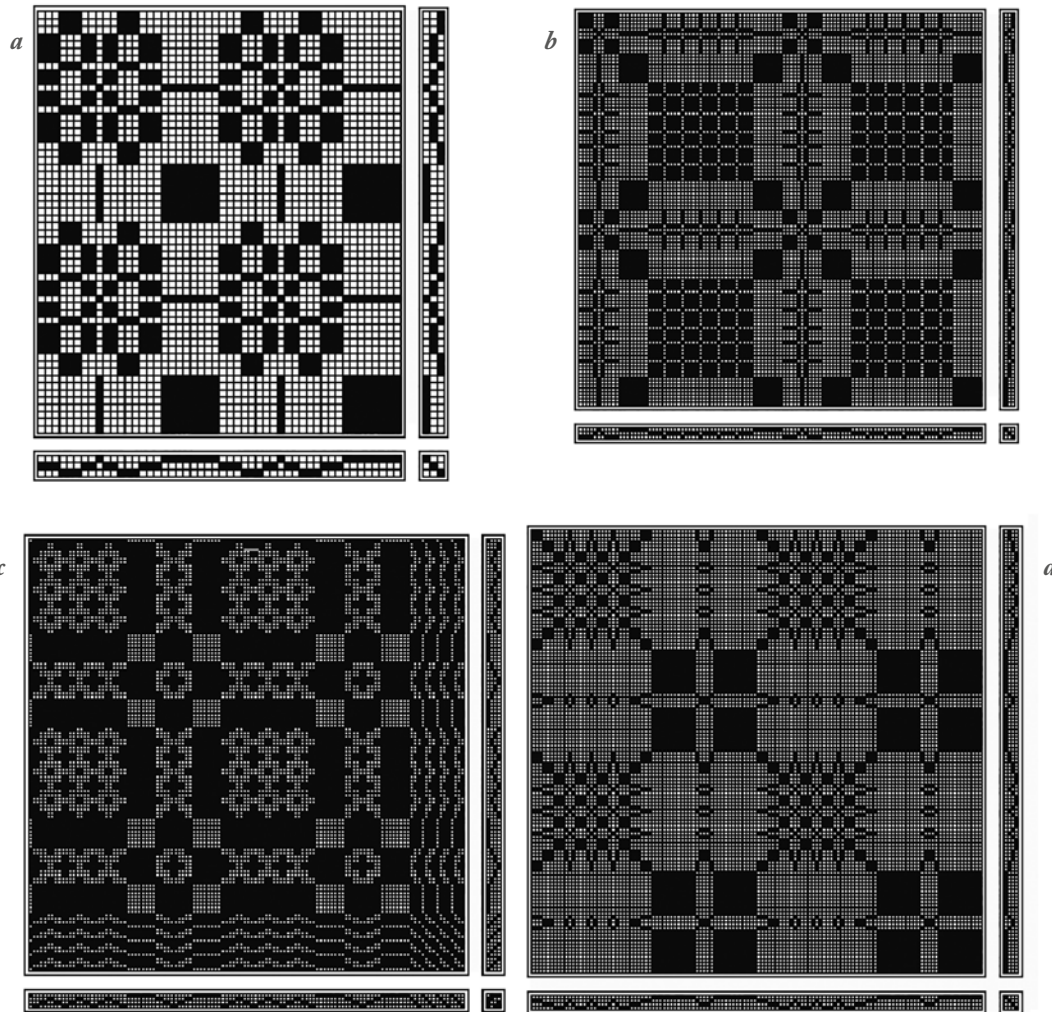
Kuva 22. Aineiston vanhimpien salvettien kuvioaiheet rakenteineen Janakkalan Hakoisten kartanosta: a) Kilpikangas salvetin kulma 1800-luvun alusta. Salvetin kulmassa on punaisin ristipistoin ommellut 8 cm korkeat nimikirjaimet RB, joiden yläpuolella on kruunu. Salvetin koko on 80 x 75 cm. (HKHM 4298:7) ja b) Erika Elisabeth Leijonhufvudille kuuluneen salvetin malli 1810-luvulta. Salvetin koko on 73x74 cm. Sen kulmaan on musteella merkitty E.E.L. ja alla inventaarinumero 18. (HKHM 4298:5.)

Valkoisten liinojen sidokset

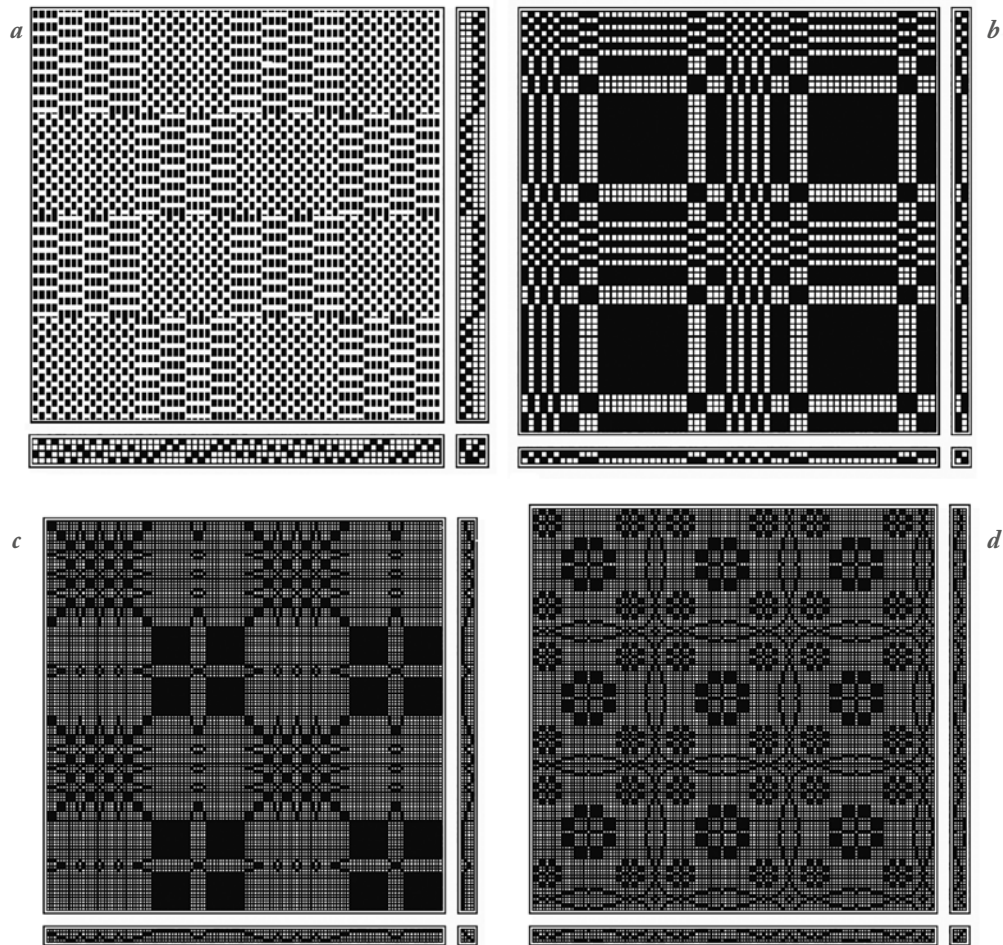
Suurin osa kaikista eri ajanjaksoina kudotuista liinoista on sidokseltaan kilpikangasta (62%). Kilpikankaan kuvio saadaan yhdistämällä loimi- ja kudepomsia, joiden pinnat heijastavat valoa eri tavoin ja näin valkoisessakin kankaasta näkyy kuvio. Kilpikangasta kutsutaan lähdetiedoissa damastiksi, damastitrelliksi, trelliksi tai salveetiksi. Vanhimmat kilpikangasliinat ovat useimmiten kuviollisia eli kuvioaiheen osaluku on enemmän kuin kaksi. 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä kuviollisten osuus vähenee ja ruvetaan käyttämään enemmän ruudullisia eli kaksiosaisia kuvioaiheita. Kuviolliset mallit vähenevät edelleen 1900-luvulla. Varsinaista damastia on koko aineistossa 4%. Damasti on sidokseltaan periaatteessa samanlainen kuin kilpikangas. Se on ainoastaan kuvio-osiltaan runsaslukuisempi ja tästä syystä sen kutominen on mahdollista vain erikoiskangaspuissa, ns. damastipuissa. Damasteja on tässä aineistossa aina 1840-luvulta 1950-luvulle asti. Niitä on kussakin periodissa vain yksin kappalein lukuun ottamatta

1900-luvun alkua, jolloin viiden salvetin sidoksena on damasti. Muita yhdistettyjä sidoksia on koko aineistossa noin 6%. Ne ovat pääasiassa leppäliinaa eli yhdistettyä palttinaa ja kuderipisiä (kuva 24 a ja b). Poikkeuksen tekee liina Luopioisista vuodelta 1915 (LH/EI/27a:16, kuva 25b), jonka sidoksena on yhdistetyt toimikkaat. Vaihtelevia toimikassidoksia liinoja ja salvetteja on kaikissa periodeissa yksin kappalein eniten kuitenkin 1900-luvun alkupuolella ennen toista maailmansotaa (kuva 28b). 1930-luvun lopulta alkaen mutta pääasiassa kuitenkin vasta toisen maailmansodan jälkeen valkoisten liinojen sidoksena käytettiin kuvikasta (kuva 28a) ja palttinaisia kaita- ja pikkuliinoja koristeltiin pitsipoimintaa käyttäen (kuva 29).

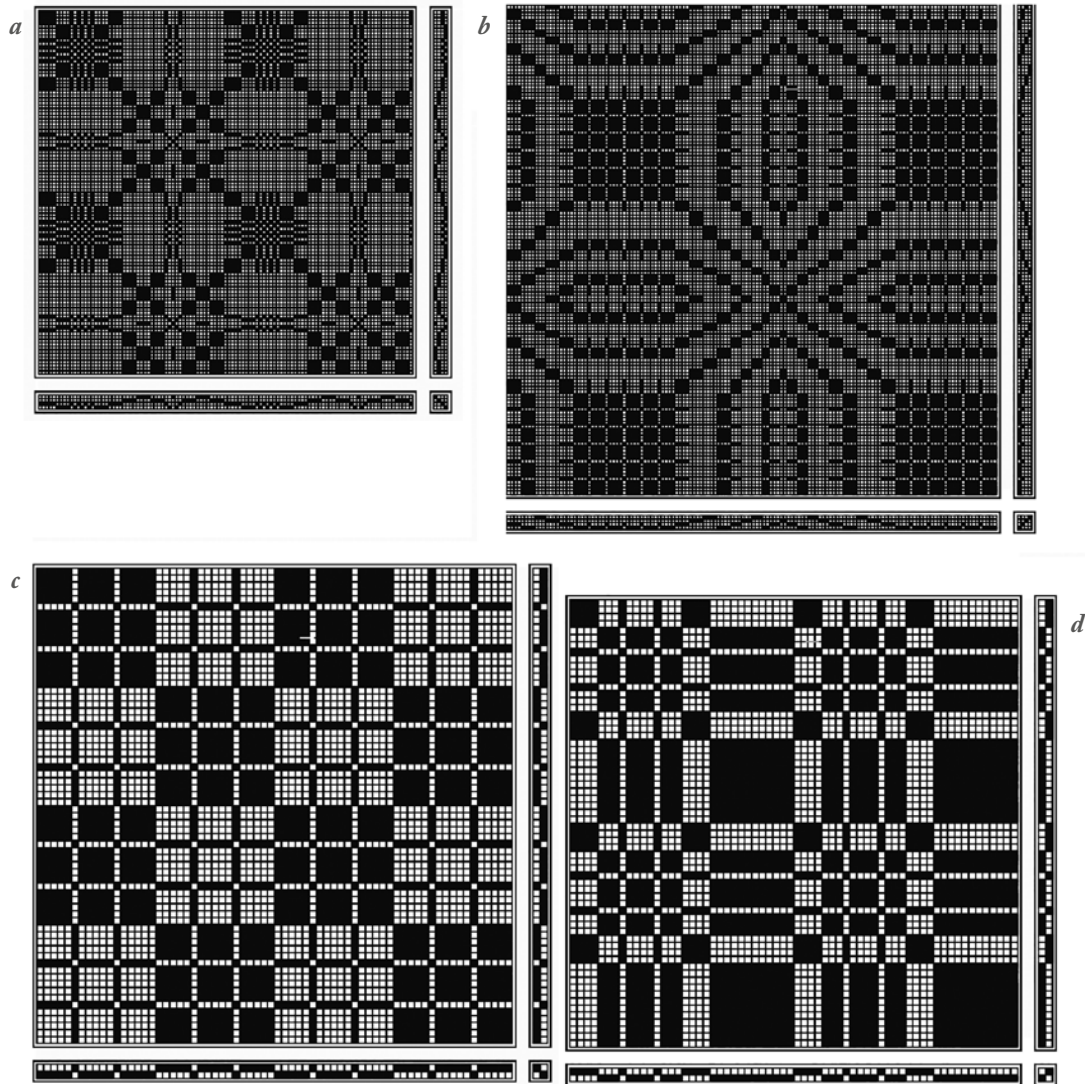
Kudekuviollisia sidoksia kuten kuvikasta (kuva 28a), pohjalaista kilpikangasta, taalainsidosta ja sitomatonta kudekuviollista on 14%, josta taalainsidosta on 10% (kuva 27). Taalainsidos näyttää tulevan muotiin 1900-luvun vaihteessa. Sitä on käytetty erityisesti 1900-luvulta 1930-luvulle, tosin joitakin



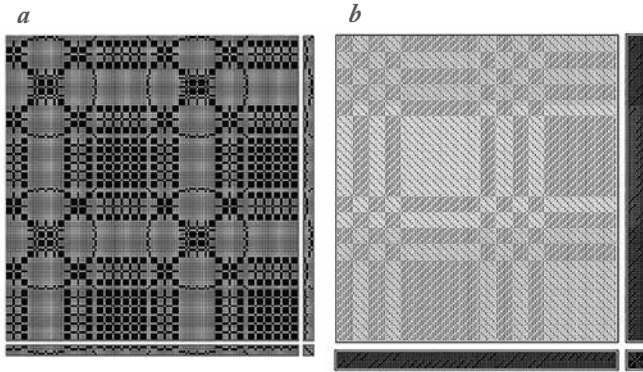
Kuva 23. Tekstiilikokoelmien vanhimpien valkoisten liinanäytteiden kuvioaiheita: a) Hauholta vuodelta 1813 (LH/EI/81:9), b) Janakkalasta 1800–1810-luvulta (HKHM 4140, 3637:5), Lammilta vuodelta 1865 (LH/EI/4:3), Tyrvännöstä vuodelta 1902 LH/EI/87:4), Rengosta vuodelta 1920 (LH/EI/44:21), c) Kankuri Taavan malli hämeenlinnalaisesta yksityiskokoelmasta. Malli on myös Padasjoelta noin 1830– 1860-luvulta (HKHM 4300). Se on kudottu 20 varrella, malli tunnetaan myös nimellä Ruusu ja kahveli (Ripatti 1985, 70) tai Lissabons stjärna och kaffel (Nylen 1968, 141). Malli on vähäisin muunnelmin sama kuin vuonna 1783 Leipziginä neljäntenä painoksena julkaistussa mallikirjassa Weber=Bild=Buch, sivu 25, d) Lammilta vuodelta 1865 (LH/EI/5:4). Kaikkien edellä olevien liinojen sidoksena on kilpikangas.



Kuva 24. Valkoisten liinanäytteiden kuvioaiheita rakenteineen 1800-luvun lopulta: a) Leppäliinan lavennettu rakenne ja kankaankuva Hausjärveltä vuodelta 1880 (LH/EI/47:4), b) Leppäliinan kuvioaihe Hauholta vuodelta 1890 (LH/EI/80:8) ja Hausjärveltä 1910-luvulta (LH/EI/47:2), c) Kilpikangasliinan kuvioaihe Lammilta vuodelta 1865 (LH/EI/5:4), sama malli on taalainsidomallina Ester Perheentuvan vuonna 1928 julkaistussa kirjassa "Kutokaa itse kankaanne", s. 69, kuva 165 ja d) kilpikangasliinan kuvioaihe Somerolta vuodelta 1892 (LH/EI/19:64), sama malli on Lammilta vuodelta 1900 (LH/EI/10:26). Mallia kudottu myös taalainsidoksena (LH/EI/19:64). Malli on Anna Hellmanin vuonna 1896 julkaistussa kirjassa "Johdanto Kankaan kudontaan II". Alkuperäinen malli on saksalaisessa mallikirjassa "Zierlich webende MINERVA", malli nro 8. Sama malli on vuoden 1895 "Koti- ja yhteiskuntalehden Käsitöitä-liitteessä" nro 11, malli 10. Siinä ohje on sovellettu kuvioiliseen puuvillaiseen loimiripsimattoon, jonka toisena kuteena on räsykude. Malli on myös Wetterhoffin oman kokoelman vanhoissa näytteissä (WM7620K:330). Ohje löytyy vielä 1950-luvulta Ester Perheentuvan ohjeita "Pellervon kankurille" (PE 1955/8, 370).



Kuva 26. Valkoisten liinojen kuvioaiheita 1920-luvulta: a) taalainsidosliina (LH/EII/24:42), b) kilpikangasliina Ypäjäältä (LH/EII/27:83) sama malli on myös taalainsidoksena vuodelta 1925 (LH/EII/52:26), c) kilpikangasliina Ypäjäältä (LH/EII/27:83) ja d) Somerolta (LH/EII/48:9).



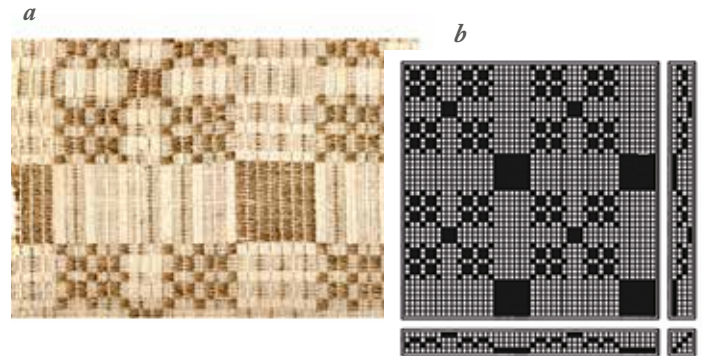
Kuva 25. Valkoisia liinoja 1900-luvun alusta: a) taalainsidosliinan kuvioaihe Tyrvännöstä vuodelta 1916 (LH/EI/98:9, b) yhdistettyjen toimikkaiden kankaankuva ja rakenne. Luopioisista vuodelta 1915 (LH/EI/27a:16).

liinoja on myös myöhemmältä ajalta. Myös kuvikas näyttää tulevan käyttöön 1900-luvun alussa vaikka sitä on vain 1–2 näytettä kultakin aikajaksolta. Sitomattomia kudekuviollisia on vain yksi Pälkäneeltä vuodelle 1890 ajoittuva (LH/EI/16:27). Sen kuvioaihe on kaksiosainen ja hyvin pieniruutuinen. Kuvioakuteen nasta ulottuu vain neljän loimilangan yli. Pohjalaista kilpikangasta on kaksi liinaa, jotka ajoittuvat 1920- ja 1930-luvuille. Kuvion saaminen esille valkoisista liinoista valokuvassa on siinä määrin vaikeaa, että valokuvien sijasta on piirretty liinojen kuvioaiheet rakenteineen.

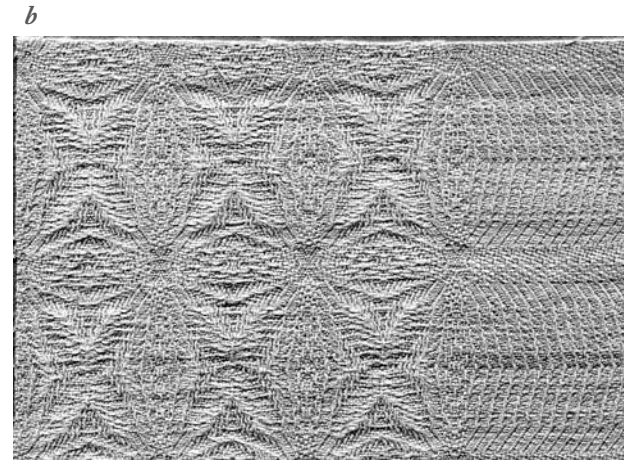
Valkoisten liinojen mallit

Kudottujen liinojen mallit ovat riippuvaisia sidoksista ja kangaspuiden antamista mahdollisuuksista. Tyypillisenä ja sidoksesta riippumattomana yhteisenä piirteenä valkoisten liinojen malleissa on aina 1860-luvulle asti se, että niissä selvä reunavyöhyke ja keskusta (kuva 24 b). Reunassa toistuvat yleensä keskustan kuvio-osat kapeina, varsinaista kuviota muodostamattomana reunana (kuva 23 c) tai jossain tapauksessa erillisenä reunuskuviona (kuva 22).

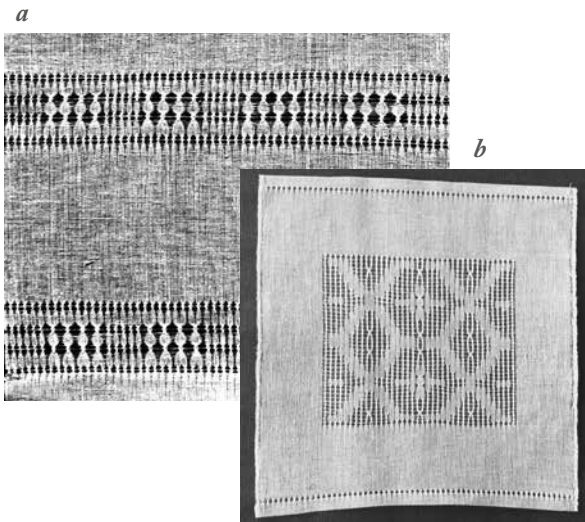
Suurin osa kaikista eri ajanjaksoina kudotuista pellavaliinoista on sidokseltaan kilpikangasta tai leppäliinaa. Kilpikangasta kutsutaan lähdetiedoissa *damastiksi*, *damastitrelliksi*, *trärliksi* tai *salveetiksi*. Kilpikangas ja damasti ovat molemmat yhdistettyjä pomseja. Ainoastaan kuvion osaluku ja kudonta tapa erottaa ne toisistaan. *Salveetiksi* nimittäminen johtunee siitä, että useimmat salvetit ovat olleet kilpikangasta. Kilpikankaista vanhimmat ovat kuviollisia osaluvun ollessa tavallisimmin kolme (D8309:227; HKHM 3637:5; 4142; 4140) tai neljä (HKHM 2126;4298:6; 4300) mutta on myös viisi-, (D7906:74; D7907:14; LH/E I/31:6; HKHM 4141) kuusi-, (HKHM 4298:7; 5182:1) ja seitsenosaisia kuvioaiheita. Wetterhoffin kokoelmassa on liina, jossa on nimikirjaimet AB, vuosiluku 1823 ja alla nro 11. Yleensä 3- ja 4-osaiset kuvioaiheet on kudottu yhdistämällä 5-vartisia pomseja ilman damastirakennetta mikä merkitsee sitä, että ne on kudottu tavallisissa kangaspuissa 15 tai 20 varrella. Useampiosaisissa on yhdistetty 4-vartisia pomseja, mistä johtuen valmiista kankaasta ei pysty päättelemään, onko ne kudottu tavallisilla kangaspuilla ja yksinkertaisella rakenteella vai onko kenties käytetty kaksia varsia (kts. Silpala 2002, 172), joka pienentää niisivarsien kokonaisuutta tai kenties niiden kutomiseen on käytetty veto- eli damastipuita.



Kuva 27. Taalainsidosliina Ypäjäiltä 1940-luvulta (LH/EII/56:30) a) lähikuva näytteestä, kuvioakuteena on käytetty luonnonväristä pellavaa, joka aikaa myöten valkenee, ja b) näytteen kuvioaihe ja sen rakenne.



Kuva 28. a) Wetterhoffilla 1970-luvulla teetetty kuvikasliina, jonka malli on vuonna 1976 julkaistussa ”Kankurin mallikirjassa (D7817). Liinassa on ajalle tyypillinen tumma pellavainen loimi ja luonnonvärinen rohdinpellavainen kuviokude. b) Vaihteleva toimikas eli lumihiiutalemalli salvetissa Somerniemeltä vuodelta 1892 (LH/EI/21).



Kuva 29. Pitsipointintaliinoja Hattulasta 1950-luvulta:
a) Raidallisen kaitaliinan pää, koko 84 x 29 cm (D7818:73) ja
b) pikkuliina koko 31 x 31 cm (D7906:82)

Osa kilpikankaiden malleista näyttää olevan käytössä 1800-luvun alun vanhimmista liinoista aina 1900-luvulle joko samantyyppisissä tai tavallisimmin vähän muunneltuina. Tällaisia ovat esim. malli Lammilta noin vuodelta 1800–1810 (HKHM 4140, kuva 23b). Kokoelmätietojen perusteella kutoja on ollut Dahl. Johan Dahl syntyi Tuuloksessa 1769 toimi sotilana ja kankurina Lammilla (Ripatti 1985, 105). Sama malli on Hattulasta (HKHM 4124). Sen kutojaksi on ilmoitettu Kustaava Johansson Hattulasta. Samaa mallia on myös Vanajasta noin vuodelta 1850 (HKHM 4351:1) ja Lammilta (HKHM 4161:2) sekä Tyrvännöstä vuodelta 1902. Kuvan 23b (HKHM 4139) lammilaisen pöytäliinan vuodelta 1830 malli on myös luopiolaisessa salvetissa (HKHM 3637:5) vuodelta 1857 ja pyyheliinassa (HKHM 4472:3) sekä tyrväntöläisessä liinassa vuodelta 1901 (LH/E I/88:6). Jälkimmäisen mallin variaatioita on myös runsaasti (HKHM 4142; 4472:2; 4127). Nämä kaikki ajoittuvat 1800-luvun puoliväliin tai sen jälkeen. Kaikki ne myös ovat Hämeenlinnan ympäristön kunnista. Yhdessä niistä on tieto, että sen on kutonut hattulalainen kankuri Kustaava Johansson tai hänen äitinsä ja kaksi tättiään (HKHM 4127).

Joskus malleilla on myös nimet. Padasjoelta on noin 1830–1840-luvuille ajoitettu pöytäliina, jonka ”mallista käytetään nimeä ”*Ruusua ja kahvelä*”. Se on ostettu Hämeenlinnan historialliseen museoon Padasjoelta huutokaupasta (HKHM 4300, kuva 23c). Sama malli on ollut muuallakin käytössä muun muassa Hakoisten kartanossa Janakkalassa. Malli on Anna Maja Nylenin Hemslöjdiin kuvatussa kankurin mallikirjassa nimellä ”*Lissaboms stjärna och Gaffell*” (Nylén 1968, 141; Ripatti 1985, 70). Hattulan Rahkoilasta on ennen vuotta 1850 ajoitettu liina, jonka kortilla on tieto: ”*damastipöytäliina sitruunamallia*” (HKHM 4141; Nylén 168, 140). Sitruunamallin kudontaohjeet löytyvät Wetterhoffin julkaisemasta mallikirjasta ”*Eläköön pellava*” (Silpala 1999, 28–29). Joskus malleja on kutsuttu kutojan nimillä, kuten ”*kankuri Taavan malli*” Hattulasta (LH/T/I/7:76). Tämä malli on myös tyrventöläisessä salvetissa (D8309:227). Kankuri Taavan malli on 3-osainen mutta sama malli on 4-osaisena Nordiska Museet’in vuodelta 1767 Inkeröisistä peräisin olevassa kankurin mallikirjassa (NM 172541; kopio MVHT 18/II-37). Kankuri Taava (Kustaava Johansson o.s. Ekholm) on elänyt Hattulan Mierolassa ja kuollut vuonna 1917 90-vuotiaana. Hän oli oppinut kutomistaidon isältään. Hän kutoi 25-vartisiakin kankaita (FWK:KM 1955).

”Kun hän kutoi oikein hienoja liinoja ja naapurit olisivat halunneet nähdä kutomista, mutta hän lopetti työnsä, sillä hän ei halunnut opettaa kenellekään taitojaan. Kuollessaan hänelle jäi puihin hieno pöytäliinakangas, joka oli valmiiksi rakennettu. Koska kukaan ei pysähtynyt jatkamaan, oli loimi katkaištava.” (FWKker:VM 1963.)

Vuonna 1847 syntynyt Kustaava Johansson oli Hämeenlinnan pellavamanufaktuurissa vuosina 1766–1781 opin saaneen kisällin Erik Talbergin oppilaan Anders Stjernan jälkeläinen neljännessä polvessa (Ripatti 1985, 95–96). Tämä on yksi selitys vanhojen kantahämäläisten pöytäliinan mallien kansainvälisyyteen. Oppilaat kopioivat pellavamanufakturiin tulleiden ulkomaisten mestareiden malleja sukupolvesta toiseen.

Kaksiosaisissa kilpikangasmalleissa toistuvat eri tavoin rytmiteltyt ruutukuosit (kuva 26c ja d). Näissäkin säilyi tietty vanhakantaisuus, 1890-luvulla kudotun mallin esikuva on löydettävissä 1700-luvun esikuvista (HKHM 4118; NM 172538). Toisen maailmansodan jälkeen mallit yksinkertaistuivat (D8311:145). Usein niissä oli vain neliöitä harvakseen (kuva 21)

Kilpikangasmalleista voi yhteenvedona sanoa, että 1800-luvun mallit ovat keskieurooppalaisista mallikirjoista kopioituja ja tulleet Hämeenlinnan seudulle 1760-luvulla ulkomaalaisten kankurien mukana ja niitä kutoivat vain kankurit. 1800-luvun lopulta alkaen Wetterhoffin vaikutus kutomataitoon on ilmeinen. 1890-luvulla Wetterhoffilla kehitettiin ja otettiin käyttöön kaksilla varsilla kutominen, joka mahdollisti 1700-luvun mallien kutomisen pienemmällä varsimäärällä kaksia varsia käyttäen. Taalainsidosta on käytetty pöytäliinoissa 1900-luvun vaihteesta lähtien. Taalainsidos mahdollisti sellaisen mallin, joka kilpikankaana vaati 20 vartta, kutomisen neljällä varrella. Sellaisia kangaspuita, joissa näiden kutominen oli mahdollista, löytyi varmaan jokaisesta maalaistalosta. Taalainsidos vaatii 3-tai 4-osaisen kuvioaiheen, jonka sidonnaksi tulee kudevaltaisen toimikkaan sidonta. Niinpä monien taalainsidosliinujen kuvioaiheet ovat samoja kuin kilpikangasliinujen (LH/EI/19:64, kuva 24c ja d, LH/EI/98:9, kuva 25a). Edellinen malli esiintyy sekä kilpikankaissa että taalainsidoksissa aina 1880-luvulta 1930-luvulle. Sitä on ainakin Hattulasta, Lammita, Somerolta, Luopioisista ja Urjalasta olevissa näytteissä. Samanlaisia malleja on kudottu eri puolilla Eurooppaa sekä kilpikankaana että taalainsidoksena (Silpala 1998, 55, Zagar, 120; Erikson & Germain, 150–160; Morandini & Romeo, 192, 220, 224) ja siirtolaiskankurit ovat vieneet ne myös Uudelle mantereelle, Amerikkaan, jossa niitä on kudottu muun muassa taalainsidoksena (Safner 1985).

Damasteja on aineistossa vähän. Ne ovat yhtä lukuun ottamatta salvetteja. Vanhin näistä on 1800-luvun puolivälistä. Siinä on keskellä kukkaköynnös ja reunoilla jonkinlaista kasvikuviota mahdollisesti myös eläinhahmoja (kuva on epätarkka).

Se on oletettu Porvoon seudulla kudotuksi (D8216:14). Yhdessä 1860–1870-luvuille ajoitetussa damastisalvetissa kiertää reunaa viiniköynnöskuvio ja keskellä on vuorotellen kannuksenpyöriä ja 4-lehdykkäisiä kukkia (HKHM 4472:5). Se on alkuaan Vihdistä. Vuodelta 1899 on Hämeenlinnasta kukka-aiheinen damastisalvetti. Kyseessä on ilmeisesti tehdasvalmiste, koska reunassa on noin 0,6 cm:n levyinen toimikas sidoksinen hulpio (HKHM 7299:3). 1900–30-luvuilla hankituissa damastisalveteissa on reunakuvio kehysmäinen puunleikkauskuvioita muistuttava (D7818:64) tai tyyllitelty kukka-aihe (D7818:63). Keskustassa on kukkia (D7818:64) tai tähtikuvio (D7818:65). 1900-luvun alussa tehdyt damastiliinat on kudottu Hämeen läänin vankilassa.

Leppäliinaksi nimitetty sidos on yhdistettyä palttinaa ja neljän langan ripsiä. Sitä on käytetty pääasiassa isojen liinojen sidoksena. Näistä vanhin on Pälkäneeltä. Se on ajoitettu ennen vuotta 1830. Se on kudottu tasaruutuisen aiheen mukaan joko Pälkäneellä tai Kangasalla ja on kulkenut talossa perintönä. (HKHM 4134.) Alkuaan Vihdistä peräisin oleva piironkiliina on ajoitettu 1860–1870-luvuille (HKHM 4472:1) Seuraavat leppäliina-sidoksiset liinat ovat 1880 ja 1890-luvulta, jolloin niitä on aineistossa eniten (9). Vielä 1900- ja 1910-luvuilta niitä on kuusi, jonka jälkeen niitä ei enää esiinny aineistossa ennen vuotta 1949, jolloin leppäliinaa on yhden lautasliinan sidoksena. Leppäliinan mallit ovat tavallisesti epätasaruutuisia ja siroja (D8411:144) kuten kuvassa oleva hattulalainen malli 1900-luvun vaihteesta. Sama malli on myös Hauholta vuodelta 1890 (L-H/E I/80:8, kuva 24b) tai ilman paksuja reunaraitoja Hattulasta vuodelta 1933 (L-H/E II/40). Osa malleista on eräänlaisia positiivi-negatiivi-ruudullisia (L-H/E I/23:63; HKHM 4472:1).

Liinoissa käytetyt toimikkaista johdetut sidokset ovat pääasiassa murto-, ruutu-, kärki- tai ristitoimikkaita. Vanhin näistä on Lammilta 1830-luvulta peräisin oleva 4-jonoinen ruutu-toimikasliina (HKHM 4135). Sitä on käytetty pitopöytäliinana. 1900-luvun alussa tulevat muotiin vaihtelevat toimikas-sidokset eli ns. ”lumihiihtalemallit” (L-H/E II/16:36 ja 37).

Lumihiihtalemallilla on kudottu sekä pöytäliinoja että salvetteja (LH/EI/21, kuva 28b). Ne olivat suosittuja 1930-luvulla, mutta niitä on käytetty aina 1960-luvulle asti. 1940-luvulta on koristeellinen toimikassidoksinen liina, joka on valmistettu Wetterhoffilla (D7906:83).

Kuvikas, joka tulee käyttöön 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä, mahdollistaa samalla varsimäärällä rikkaamman kuvion kuin kilpikangas eikä malli ole rajattu tietyntyyppiseen kuvioon kuten taalainsidoksissa. Vanhimmat kuvikasliinojen mallit ovat kuitenkin samanlaisia tai samantyyppisiä kuin kilpikankaissa ja taalainsidoksissa, esim. kilpikangasliina Tuuloksesta vuodelta 1921 ja kuvikasliina Luopioisista 1930-luvulta (L-H/E II/13:31). Jo ainakin 1930-luvulta lähtien on erityisiä kuvikassidokselle suunniteltuja malleja (D7909:23). Kuvikasliinojen mallit ovatkin pöytäliinan malleista ensimmäiseksi modernisoituneet ja pyrkivät seuraamaan ajan tyyli-virtauksia, mikä ainakin osittain johtuu kuvikasidoksen suostamista vapaammista sommittelumahdollisuuksista kuin mitä muita sidosia käytettäessä on (kuva 28a). Kuvikasta on yksin kappalein 1900-luvun alusta lähtien mutta varsinaiseksi suosikiksi se tuli 1960-luvulla. Kuvikasliinat olivat useimmiten värillisiä. Tällöin ne sopivat paremmin silloin modernien värikkien astiastojen kattauksiin.

Valkoisten liinojen sidokset ja mallit periytyvät suurelta osin 1760-luvulta, silloisen Hämeenlinnan pellavamannufaktuurin ajoilta, siellä oppinsa saaneilta kankureilta ja heidän perillisiltään. Mallit ovat peräisin Keski-Euroopan ammattikuntalaitoksen kankurien mallikirjoista, joita silloiset Hämeenlinnan pellavamannufaktuurin kankurit ovat tuoneet mukanaan ja joita heidän perillisensä ovat käyttäneet ja kisällinsä kopioineet. Tällainen kopioimistapa on ollut vallitseva myös vanhoissa kudonnan oppilaitoksissa, kuten Wetterhoffilla. Näihin kunnisti monivärisesti piirrettyihin ja käsin kirjoitettuihin kovakantisiin kirjoihin koottiin sekä vanhojen kankurien malleja että aikakaudelle tyypillisiä uusia malleja. Wetterhoffilla jokainen opettajaksi valmistuva joutui kopioimaan oman oppijan mallikirjansa aina vuoteen 1914 asti, jolloin ilmestyi Emil

Simolan sidosoppi (Silpala 1995/1, 21; Oppilaiden teoriakirjat FWK:tekstiilikokoelmat). Sen jälkeen koottiin ainoastaan sidosopin näytekansio opettajalle havaintomateriaaliksi. Tämä mallien kopioiminen näkyi varmaan pitkään eri kouluissa ja kursseilla tehtävissä töissä. Vallitseva valkoisten liinojen sidos oli kilpikangas. Vanhimmissa, vanhojen ammattikankurien kutomissa liinoissa, se on kuviollista, myöhemmin useimmiten ruudullista tai raidallista. Sidosten käytössä on ollut paikkakuntakohtaisia eroja riippuen kankurien ammattitaidosta ja malleista. Urjalalainen vastaaja toteaa kilpikangas eli drelliliinoja olleen, ”mutta leppäliina eli rokonarpinen oli yleisempää” (MVKys 8). Humpplilasta todetaan, että leppäliina eli köyhän salveetti oli yleisin malli pöytäliinoissa (MVKys 8). Kiinnostus vanhoihin kansanomaisiin kutomistapoihin heräsi 1930-luvulla. Silloin löydettiin mm. karjalainen pitsipointinta. Wetterhoffilla järjestettiin ”Kudonnan opettajien täydennyskoulutuskurssi” vuonna 1936, jonne opettajat toivat paikallisia tekstiilejä. Impilahtelainen opettaja Sanni Raitasalo toi kurssille ”*valgiel langal*” poimittuja eli pitsipointinnalla koristettuja käsipaikkoja. Näin työtapa tuli kudonnan opettajien tietoisuuteen (Kaukonen 1968, 159; Silpala 1992, 30). Martta Saarto kirjoitti vuonna 1939 Kotiteollisuuslehteen artikkelin ”Karjalainen pointintakudonta käyttöön!” (KoTe 1939/2, 53). Siinä hän kertoo kuvin karjalaisesta pitsipointinnasta ja suosittelee sitä liinavaatteiden ja pöytäliinojen koristeeksi. Laila Karttusen oli 1939 käynyt tutustumassa karjalaiseen kotiteollisuuteen ja kertoi siitä Kotiteollisuuslehdessä kuvin, joissa oli myös pitsipointintaa (KoTe1939/10, 120–134). Yleisempään tietoisuuteen pitsipointinta tuli vasta toisen maailmansodan jälkeen, jolloin sodassa kotinsa menettäneet karjalaiset joutuivat kutomaan uusia tekstiilejä. Silloin koulut ja naisjärjestöt järjestivät runsaasti kudonnan kursseja, joissa opetettiin myös pitsipointintaa.

Isot valkoiset liinat on 1800-luvulla ja osin vielä 1900-luvulla kin kudottu kahtena pietimenä eli kahtena leveytenä. Niiden koot ovat vaihtelevia käytettyjen pöytien mukaan. Salvettien koot näyttävät pienenevän ajan mukana. 1800-luvun alun vanhimmat salvetit ovat noin 80 x 80 cm keskikoon ollessa ennen

vuonna 1859 tehdyissä noin 73 x 73 cm. Sitten aina 1910-luvulle asti keskikoko oli noin 64 x 64 cm. 1920- ja 1930-luvuilla niiden koko oli noin 40 x 40 cm. Sodanjälkeisen ajan salvetit ovat kooltaan noin 54 x 54 cm. Tällöin salvetteja ruvettiin entistä enemmän korvaamaan värillisillä tai paperisilla lautasliinoilla ja ne olivat kooltaan pienempiä.

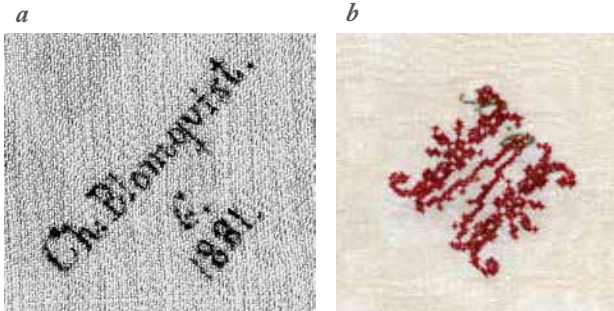
Valkoisten liinojen materiaalit

Pellava on eniten käytetty materiaali valkoisissa liinoissa. Koko 1800-luvun ajan sitä on käytetty suurimmassa osassa liinoja sekä loimena että kuteena. 1800-luvulla liinoinhin käytetty pellavalanka on paksuhkoa aivinaa, paksuus noin 12–16 Nm. Lanka on käsin kehrättyä, hyvin kiiltävää ja tasaista. 1880-luvulta lopulta lähtien loimena on käytetty myös puuvillaa, kuteena on kuitenkin tavallisimmin pellava. Puuvillaloimen käyttö näyttää lisääntyvän aina toiseen maailmansotaan asti, jolloin pellava tulee jälleen suosituksi sekä loimena että kuteena. Toisen maailmansodan jälkeisen pula-ajan päätyttyä puuvillaloimet valtaavat jälleen alaa. Pelkästä puuvillasta kudottuja liinoja on 1860-luvulta 1950-luvulle, tosin vain muutama periodissaan. Ainoastaan 1920- ja 1930-luvuilta puuvillaliinoja on aineistossa yhteensä 13. Valkoisissa liinoissa on 1920-luvulta lähtien käytetty kuteena myös jonkin verran muuntokuituja eli sillaa ja säteriä. Liinojen materiaalien käyttö selittyy suoraan materiaalien saatavuudesta. Finlayson perusti puuvilla tehtaan Tampereelle 1820. Alkuun sen tuotanto meni pääasiassa Venäjän keisarikuntaan. 1800-luvun loppupuolella puuvillalankojen markkinointi käynnistyi kotimaahan (Virrankoski 1975, 150), mikä näkyy myös puuvillalankojen käytön lisääntymisenä valkoisten liinojen valmistuksessa. 1940- ja 1950-luvuilla ulkomaisten materiaalien saanti oli estynyt, joten taas oli turvaututtava kotimaiseen pellavaan niin loimena kuin kuteenakin.

Valkoisten liinojen nimeily

Valkoiset liinat on aikaisemmin katsottu liinavaatteisiin kuuluviksi ja tästä syystä ne on merkitty omistajan nimellä tai ainakin nimikirjaimilla. Koko 1800-luvun ajan nimeilyyn on käytetty nimeilymustetta. Musteella on tehty nimikirjaimet

tai koko nimi (kuva 30a). Joskus liinassa voi olla myös kaksi nimeä (kuva 30b), mikä voidaan tulkita omistajan vaihdokseksi. Näin on tehty esimerkiksi Vanajasta 1820-luvulta olevassa salvetissa. Siinä on salvetin kulmaan kirjoitettu Christinan Nukari ja sivuun A. Nukari, jonka alla on nro 18 (HKHM 3797:6). Hyvin usein juuri vanhemmissa salveteissa ja myös liinoissa on nimikirjainten alla numero. Numeron tarkoituksena on ilmaista, kuinka mones samaa laatua oleva tekstiili on kysymyksessä. Useimmiten nimeily on nurkassa mahdollisimman huomaamattomasti. Myös punaisella langalla on pienin ristipistoin ommeltu n. 1 cm:n korkuisia kirjaimia ja kuten nimeilymusteella tehdytkin ne on sijoitettu tekstiilin nurkkaan. Poikkeuksen tähän tekevät Janakkalan Hakoisista 1810-luvulle ajoitetut salvetit, joista toisessa on punaisilla ristipistoilla ommeltu 8 cm:n korkuiset kirjaimet **RB** ja päällä kruunu (HKHM 4298:7) sekä toisessa punaisilla varsi- ja laakapistoin ommellut noin 5,5 cm korkeat **RB** ja päällä kruunu. 1880-luvulta lähtien kirjainten koko kasvaa yleisesti. Tällöin pöytäliinat nimikoitiin punaisella nimikoimislangalla ristipistoin. Kirjaimet olivat koristeellisia ja isokokoisia jopa 10 cm korkeita. (MVKys 8 Hump Lam Pälk, kuva 31). Niiden tarkoituksena on selvästikin näkyä.



Kuva 30. Salvettien nimeilyä musteella: a) vuodelta 1881 Hämeenlinnasta, nimen alla on nro 6. (yksityiskokoelmat) ja b) Hausjärveltä vuodelta 1885, musteella tehty kirjaimet M.O. ja myöhemmin päällä ristipistoilla M (LH/TI/3:16). Musteella tehdyt kirjaimet ovat noin 1 cm korkeat ja ristipistokirjain 4,5 cm.

Punaiset ristipistot jäivät pois käytöstä 1900-luvun alussa. Tällöin nimikirjaimia ruvettiin ompelemaan laakapistoin alkuun punaisella myöhemmin valkoisella langalla (kuva 34). Laakapistoin oli joskus reunustettu punaisilla varsipistoilla (LH/TI/6:70, kuva 33b). ”Sitten väri muuttui valkoiseksi ainakin pellavaliinoissa ja koko pieneni ja mallit yksinkertaistuivat” (MVKys 8, Pälk; kuva 35b). Nimikirjaimet ovat yleensä olleet hyvin taidokkaasti ommeltuja, mutta kenties kansakoulun vaikutus ja pistojen harjoittelu näkyy muutamissa liinon nimikirjainnäytteissä (kuva 32). Nimikirjaimet sijoitettiin useimmiten isojen liinon päihin keskelle ja lautasliinon eli salvettien kulmaan kulmittain.



Kuva 31. Pöytäliinon ristipistoin kirjailtuja nimikirjaimia 1800-luvun lopulta: a) Hauholta vuodelta 1890, korkeus 9 cm (LH/TI/30:18) ja b) Hattulasta 1800-lopulta, liina on kankuri Taavan kutoma (LH/TI/7:76). Kirjainten korkeus on 10 cm.

a



b



Kuva 32. Mahdollisesti koulussa varsipistoin ommeltuja nimikirjaimia pöytäliinan kulmassa: a) Sääksmäeltä 1880-luvulta varsipistoin reunustettujen kirjainten korkeus on 3,5 cm (LH/TI/19:12). Nimikirjainten malli on "Koti- ja yhteiskunta" -lehden liitteessä "Käsitöitä" vuodelta 1899 nro 2, b) Tammelasta 1800-luvun lopulta, valkoisella langalla varsipistoin ommeltujen nimikirjainten AN korkeus on 3 cm (LH/TI/21:23).

a



b



Kuva 33. Varsipistoilla reunustetut nimikirjaimet: a) Sääksmäeltä noin vuodelta 1910, korkeus 7,5 cm (LH/TI/19:11) ja b) Hattulasta vuodelta 1926, korkeus 3.3 cm (LH/TI/6:70).

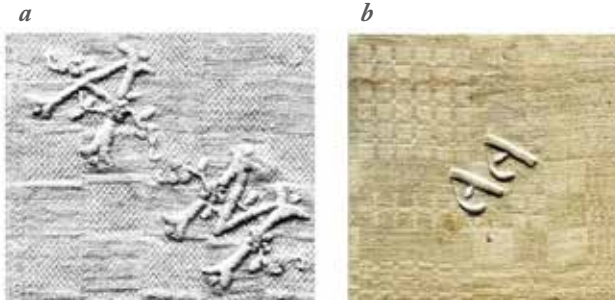
a



b



Kuva 34. Laakapistoin ommeltuja nimikirjaimia: a) Salvetin nimikirjaimet Hausjärveltä noin vuodelta 1900, korkeus 3 cm (LH/TI/2:13) ja b) Laakapistonimikirjaimet Tyrvänöstä vuodelta 1919 (LH/EI/90:9), kirjainten korkeus on 2,8 cm



Kuva 35. Korko-omпельulla tehtyjä nimikirjaimia: a) Kalvolasta vuodelta 1920 korkeus 3 cm (LH/TI/29:40) ja b) Tyrvännöstä vuodelta 1902, kirjainten korkeus on 2,5 cm (LH/EI/87:4). Tämän tapaisia kirjaimia on mm. ”Koti ja Yhteiskunta” -lehden liitteessä ”Käsitöitä ja pukuja” vuodelta 1918.

Nimeilyn tehtävänä on ollut osoittaa liinan omistaja. Jo keskiajalla oli käytössä puumerkki ilmaisemassa omistusta. Kankaaseen oli helppo ommella kirjain monogrammi (Svensnäs 1967, 3). Vanhimmissa joko musteella tai pienin ristipistoin kirjoituissa liinoissa nimen tai nimikirjainten lisäksi ollut numero on inventaarinumero. Pyykkiä pestiin harvojen kenties vain kesäaikoina. Numerointi tarkoituksena oli estää liinon katoamista suuressa pyykissä. Varsinkin kapiot pyrittiin nimikoimaan mahdollisimman taidokkaasti. Nimikirjainten malleja saatiin muun muassa merkkkausliinoista, joita kartanoiden ja säätyläisten tyttäret ompelivat harjaannuttaakseen käden taitoja ja säilyttääkseen kirjainmallit sukupolvelta toiselle. (Raussi-Tihula 1999, 80.) Merkkkausliinon kirjaimet ovat usein peräisin saksalaisista ja ruotsalaisista mallilehdistä (emt. 82). Merkkkausliinon kirjaimet oli ommeltu koristeellisiin ristipistoin. On oletettavaa, että morsiamet eivät itse ehtineet nimikoida kaikkia kapiroita vaan niitä teetettiin käsityöläisillä tai taitavilla alustalaisilla. Näin säätyläisten nimikoimistaito on päässyt leviämään myös talonpoikien keskuuteen. Vanhiman suomenkielisen käsityölehden ”Koti- ja yhteiskunta” -lehden liitteessä ”Käsitöitä” ja myöhemmin ”Pukuja ja käsitöitä” on 1800-luvulla koristeellisia ristipistokirjaimia, 1900-luvun puolella lehtien nimikirjainmallit muuttuivat

yksinkertaisemmin toteutettaviksi. Tällöin käsityökoulujen kurseilla opeteltiin valko-omпельua ja tehtiin nimikoimisliinoja. Näin saaduista taidon pystyttiin ompelemaan minkälaiset kirjaimet tahansa. (Hausmann 1950, 8.) 1900-luvulla julkaistiin lukuisia kirjainmallikirjoja, joista jokainen voi löytää haluamansa kirjaimet. Lisäksi esimerkiksi Kotiliedessä (1928/17, 587) oli aikakaudelle tyypillisiä nimikirjaimia. Kyselyn vastauksista saa samansuuntaisen kuvan, mitä säilyneistä nimikirjainnäytteistä voi päätellä.

”1800-luvulla oli kaikkiin pöytäliinoihin selvitetthin nimeilymusteella piirretty H:W: ja sitten käytettiin punaista merkkkauslankaa ja kirjainten koko oli aika korkea. Kirjonta tehtiin joko ristipistoin tai korko-omпельulla. Sitten väri muuttui valkoiseksi ainakin pellavaliinoissa ja koko pieneni ja mallit yksinkertaisuivat.” (MVkys 8, Pälk.) *”Pöytäliinat nimikoitiin punaisella nimikoimislangalla ristipistoin. Kirjaimet olivat koristeellisia ja isokokoisia jopa 10 cm korkeita.”* (MVkys 8, Hump.) *”Västä n. 1900 paikkeilla alettiin kotiseudullani nimikoida sekä pöytäliinoja että lakanoita ja muitakin liinavaatteita. Kirjaimet ommeltiin aluksi ristipistoilla, merkkkauskanavan avulla myöhemmin erilaisilla piistoilla ilman kanavaa.”* (MVkys 8, Lam.)

Käytetyn aineiston perusteella voi päätellä, että pöytäliinon nimikoiminen jäi pois käytännöstä toisen maailmansodan jälkeen.

Yhteenvetoa

Pöydän kattaminen valkoisella liinalla omaksuttiin kristinuskon leviämisen myötä. Alttarin puhtaasta valkoisesta liinasta tuli tärkeä elementti myös maallisten seremonioiden pöydän kattauksiin. Ensin sen omaksuivat hovit ja ylhäisaatelisto myöhemmin alempi aatelisto ja porvaristo jne. Valkoisen liinan seremoniaalinen käyttö on vähitellen levinnyt kansankerrokselta toiselle aina alempiin sosiaaliryhmiin asti. (Geijer 1972, 202; Silpala 1999, 56.) 1500-luvulla pellavakankaat olivat pääasiassa palttinaa. Pöytäliinoihin saatiin kuvioita mankeloimalla ne ruudullisiksi (Wulfcrona 1997, 113). Turun maakuntamuuseossa on tällainen liinaprässi (Silpala 1999, 64; Halila 1985,

211). Ensimmäiset Suomeen tulleet kuviollisia pellavakankaita kutovat ammattikankurit, *drällimaakarit*, toivat mukanaan eurooppalaisia malleja jo 1600-luvun lopulla. Varsinaisesti vasta 1700-luvulla ammattikankurien määrän lisääntyminen Hämeenlinnan pellavamaukaturissa, Turussa ja Porvoossa merkitsi eurooppalaisten mallien mukaisten pöytäliinojen valmistuksen ja käytön lisääntymistä Suomessa. Valkoiset liinat ovat olleet tutkimusalueella vallitseva liinatyyppi aina 1800-luvun lopulle asti. Valkoisten liinojen suhteellinen osuus alkaa laskea jyrkästi 1800-luvun lopulta alkaen. Jo kyseisen vuosisadan alkupuolelta on muutamia värillisiä kudottuja liinoja, kinkeriliinoja ja pöydän katteita, jotka ovat sidokseltaan peiteinä käytettyjä kudekuviollisia raanuja.

Ensimmäinen tieto pöytäliinoista Hattulan perukirjoissa vuodelta 1831 on sepän vaimon perukirjassa. Siinä mainitaan kaksi liinaa, joista toinen on kolme kyynärää pitkä ja toinen vähän pienempi (Jtp 1831/22). Samoin seuraava maininta yhdestä pöytäliinasta on sekini sepän vaimon perukirjassa vuodelta 1839 (Jtp 1839/285). Tämän perusteella ei kuitenkaan voi päätellä, että alempi sosiaaliryhmä eli tässä tapauksessa käsityölläiset ovat ensimmäisiksi hankkineet pöytäliinoja. Virkamiesten perukirjoja on vasta 1860-luvulta. Tällöin esimerkiksi varatuomari Gabriel Wegeliuksen perukirjassa on *14 drällsdukar* (kilpikangaspöytäliinaa), *9 korndrälls dukar* (kärkitoimikaspöytäliinaa), 13 tusinaa *drällsservietter*, 1½ tusinaa *korndrällsservietter* (Jtp 1861/488). Kokoelmassa säilyneitä näytteitä pöytäliinoista on kartanoista jo 1800-luvun alusta. Vuonna 1843 mainitaan talon emännän perukirjassa ”*1 ny lingarn Träll bordsdukk, 1 dito mindre*” (1 uusi kilpikangaspöytäliina, yksi samanlainen mutta pienempi, Jtp 1843/149). 1840-luvulta lähtien pöytäliinojen määrä talonpoikien perukirjoissa lisääntyy, kun se alemmassa sosiaaliryhmässä, kuten ammattilaisilla ja torppareilla pysyy vähäisenä. Vasta 1900-luvun alussa on alemmassa sosiaaliryhmässä huomattavissa lievää nousua. Pöytäliinojen määrä lisääntyy yleisessä sosiaaliryhmässä jokaisella aikajaksolla. Lisäys voimistuu erityisesti 1880-luvulta lähtien, jolloin nimenomaan talonpoikien paris-pöytäliinat näyttävät tulevan yleisiksi. Kyselyjen vastaukset

valaisevat valkoisen, kotikutoisen liinan käytön yleistymistä. Niiden mukaan pöytäliinoja käytettiin vauraammissa taloissa jo 1800-luvulla. Niiden käyttö yleistyi 1900-luvun alussa mutta rajoittui vain pitoihin (MVKys 8 Sääk, Urj). Wetterhoffin tilkkujen kerääjän saaman tiedon mukaan: ”*Pöytäliinoja ’pillettiin’ vähän säästään ei niitä silloin kulutettu ku nykyään*” ja hienoimmat pellavaliinat kudottiin ”*salveetiksi*” (kilpikankaaksi) (FWKker/AnSu 1951 Jok). Pirtin pöydällä ei käytetty liinaa kuin jouluna ja pidoissa (MVKys 8 Kyl). Vähävaraisissa taloissa ei aina ollut varsinaista pöytäliinaa, silloin pitopöydällä käytettiin hyvin pestyä pellavaista lakanaa (MVKys 8 Pad). Pellavalakanoita voitiin käyttää pöytäliinana oman väen kesken vaikka oikeita liinojakin olisi ollut (MVKys 8 Pälk). Tilkkuja kerännyt opiskelija on merkinnyt muistiin Lammilta vuonna 1951:

”Pellavavalmisteiden korkeimpia saavutuksia ovat pöytäliinat. Joka-päiväisessä elämässä sellaisia ei käytetty, mutta sitä kallisarvoisimpina niitä käytettiin. Ne valmistettiin talon parhaimmasta pellavasta, aivinaasta ja talon omat naiset kutoivat nelivartiista nastallista. Näiden lisäksi käytettiin pöytäliinoina kuviolliseksi kudottuja damašti eli kilpikangasliinoja, joita valmisivat erityiset kaupunkien damaštikutomoissa opin käyneet mestarit. Nämä olivat melkein aina miehiä. Tällaisia liinoja kutoi Lammin kirkolla mestari Dahl. Niistä säilyneet muutamat liinat ovat ainakin sata vuotta vanhoja, sillä vanhemmatkaan nykyisin eläviistä eivät muista kankuri Dablia.” (FWKker/AV 1951 Lam; Johan Dahl on Tuuloksessa syntynyt vuonna 1769 ja Lammin kirkonkylällä elänyt kankuri ja sotilas, joka kuoli vuonna 1856; Ripatti 1985, 56 ja 105.)

Ruokaliinojen eli salvettien käyttö näyttäisi perukirja-aineiston perusteella rajoittuvan aina 1900-luvun alkuun asti vain ylempään sosiaaliryhmään. Hämeenlinnan historiallisessa museossa on salvetteja Janakkalan Hakoisten kartanosta 1810-luvulta (HKHM 4298:5–7). Alempi sosiaaliryhmä näyttäisi omakseen salvetin vasta 1900-luvun alussa ehkä silloinkin vain poikkeuksellisesti. Tällöin nimittäin mainitaan karjakon perukirjassa 8 salvetiä (Jtp 1912/32). Salvettien esiintyminen perukirjoissa on suhteellisen harvinaista, joskin niitä voi samassa

perukirjassa olla suuria määriä esimerkiksi 1900- ja 1910-luvuilla niitä mainitaan vain neljässä perukirjassa (liite 2). Kyselyvastausten mukaan salvetteja on alettu yleisemmin käyttää 1900-luvun alussa. Niitä on käytetty syödessä ja pöydän koristelussa lautaselle eri tavoin taitettuna (MVkys 8 Pälk). Salvetteja asetettiin ruokapöytäankin, jos sattui jokin harvinaisen arvovieras. Joskus salvetti pantiin hopeiseen renkaaseen, tavallisesti se vain taitettiin kaksi kertaa (MVkys 8 Urj). Salvetti on ollut myös yleisluonteinen pikkuliina. Niitä käytettiin tarjotinliinoina ja kukkapöydillä kulmittain (MVkys 8 Urj), pienten pöytien yksittäisliinoina tai suuremman pöydän alimmaisen liinan päällä (MVkys 8 Lam). ”*Kyllähän taloissa ja vauriissa torpissa oli salvetteja. Niitä käytettiin senkkien päällä, pöytäliinojen päällä, tarjottimilla ja pesukomudien päällä*” (MVkys 8 Urj). ”*Salvetit olivat kooltaan noin 80x80 cm ja sidokseltaan joko 8- tai 12-vartista kilpikangasta tai leppäliinaa*” (MVkys 8 Lam). Näin totesivat kyselyiden vastaajat.

Valkoisia pöytäliinanäytteitä on eniten 1800-luvun lopulta talvisotaan ulottuvalla ajalta. Kilpikangas on koko tarkastelun kohteena olevan ajan ollut eniten käytetty sidos sekä pöytäliinoissa että salветеissa. Damastia on vain salветеissa eniten 1900-luvun alussa (5 kpl). Leppäliinaa on kudottu 1800- ja 1900-luvun vaihteessa. Toiseksi suosituin taalainsidos tuli käyttöön 1900-luvun alussa. Eniten sitä on kudottu ennen talvisotaa. Valkoisia liinoja on tehty kotona mutta myös teetetty ja ostettu. Valmistustaito on opittu koulussa tai kursseilta ja sieltä on saatu mallejakin. Valkoisten liinojen hankkiminen näyttäisi melkein loppuvan 1960-luvulla. Jos niitä hankittiin, ne olivat pääasiassa ostettuja, ruudullisen kuvioaiheen mukaan kudottuja kilpikankaita tai kuvikasta. Valkoiset liinat on kudottu pääasiassa pellavasta, vanhimmat yksinomaan pellavasta. 1800-luvun lopulta talvisotaan asti myös puuvilla-loimeita pellavalla. Sodan jälkeen pellava oli jälleen suosikkimateriaali. Valkoisten liinojen kutominen väheni 1970-luvun loppuun mennessä. Jos niitä kudottiin, sidoksena oli useimmiten kuvikas.

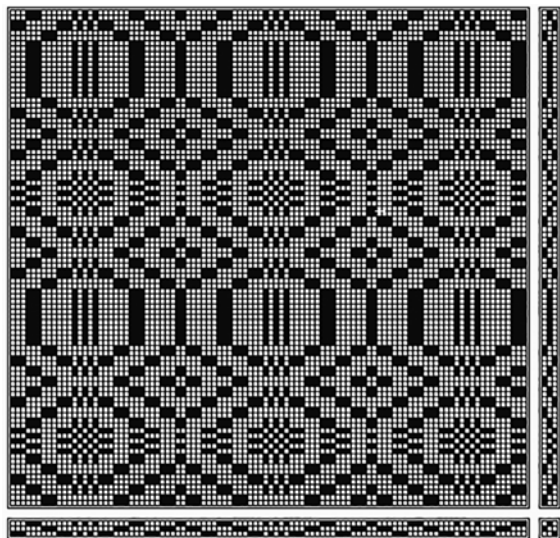
5.2 Värilliset kudotut liinat

Pöytävaatteet

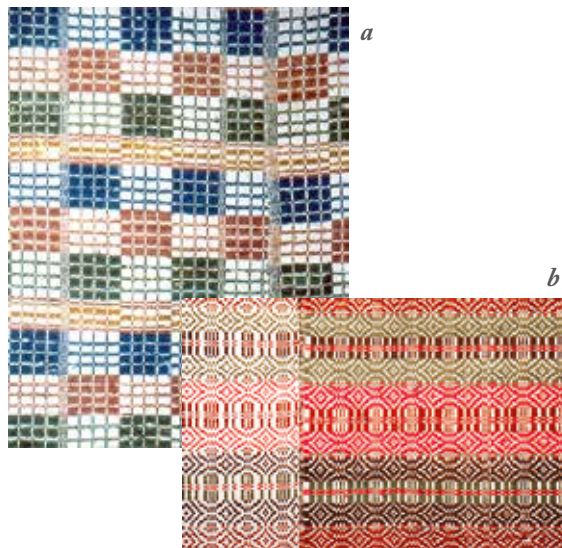
Wetterhoffin kokoelmien vanhimmat tiedot värillisistä pöytäliinoista ovat 1840-luvun pöytäliinoja esittävät kuvat (L-H/Ä I/74:35 ja 36). Toinen näistä liinoista esittää kampakuvioista rinkistä raanua. Myös kansallismuseossa on samoihin aikoihin ajoitettu ”pöytävaate”, joka on suoraruutuista raanua (MVKT A8057; kuva 38a). Nimitys pöytävaate viittaa peitteeseen eikä liinaan, jolla tekstiilikäsitteistössä on selvä yhteys valkoisiin liinavaatteisiin sekä näiden valmistusmateriaaleihin pellavaan ja hamppuun. Pöytävaatteet ovat ilmeisesti olleet villaisia vaatteita joilla pöytä on katettu esim. kinkereiden aikana (Suvanto 1954, 302.) Tällaisia pöytävaatteita on säilynyt muun muassa kansallismuseon kokoelmissa (MVKT 7295, Urjala; A4217, Somero; A4215, Tammela). Tähän viittaa myös Wetterhoffin tekstiilikokoelmissa oleva kuvioaihe lukuraanusta Jokioisilta 1800-luvun loppupuolelta (LH/Nx I/3:114; kuva 37). Lukuraanu on sidokseltaan väriraidallista kudekuvioillista sidosta. Väriraitojen leveys on 12 cm ja värijärjestys on punainen, tumman sininen, punainen ja vihreä. Kuten nimikin kertoo, lukuraanua on käytetty pöydän katteena kinkereillä. Vanhimma liinoja esittävistä valokuvista puuttuu materiaalitiedot, mutta koska ne selvästi muistuttavat museoissa säilyneitä pöytävaatteita ja vastaavan ajanjaksona käytettyjä kudekuvioillisia peitteitä, niissä on todennäköisesti ollut loimena ja pohjakuteena pellava ja kuviokuteena villaa. Kyselyvastausten ja säilyneiden näytteiden perusteella voi päätellä kudekuvioillisten kinkeriliinojen eli lukuraanujen olleen käytössä tutkimusalueen läntisessä osassa (MVkys 21:35: Koi Som Urj). Myös Wetterhoffin tilkkujenkerääjä on kirjannut vastaavan tiedon Jokioisilta vuonna 1951: ”*Pellavaisten pöytäliinojen ohella käytettiin paljon myös sellaisia, joissa kuviokude oli villaa. Tällaisia liinoja erikoisesti käytettiin vain juhlatilaisuuksissa mm. lukupidoissa, josta nimi 'lukuraanu' luultavasti johtuu*” (FWKker AnSu). Hän oli keruumatkallaan myös nähnyt kaksi lukuraanua, jotka olivat Tammelan puolella kudottuja. Lukuraanuja on ollut peräisin jopa 1700-luvulta ja niitä on lainattu talosta taloon kinkereihin. Muualla kinkeripöytä on katettu valkoisella pellavaliinalla (MVkys 21:35: Luo Sääks Lam).



Kuva 36. Vankilan myymälästä ostettu villalla kudottu poimintakuviainen pöytäliina Hattulasta vuodelta 1931, koko 138 x 140 cm (D7817:70).



Kuva 37. Lukuraanun kuvioaihe ja sen rakenne Jokioisilta 1800-luvun loppupuolelta (LH/Nx 1/3:114).



Kuva 38. Pöytävaatteita: a) Urjalasta (MVKTE A8057) ja pöytävaate Somerolta (MVKTE A4217), kuvat kirjoittajan.



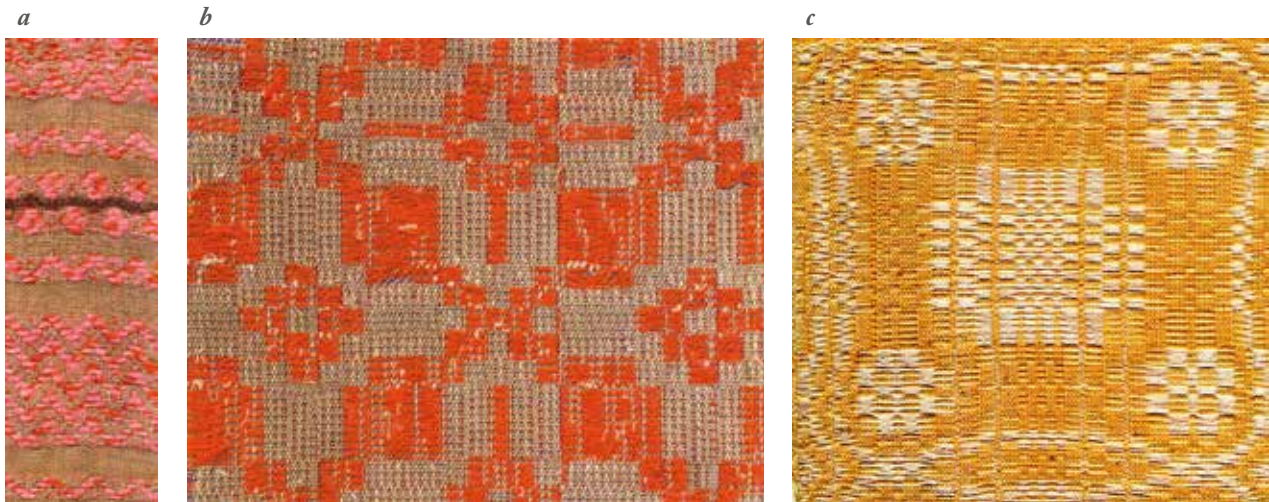
Kuva 39. Värillisten kudottujen puuvillaisten liinojen näytteitä 1900-luvun alusta: a) taalainsidosliina Lammilta vuodelta 1900 (LH/EII/ 8:22, b) kuviollisen onteloliinan näyte Somerolta vuodelta 1907 (LH/EI/70:6) Aivan samanlainen näyte on Wetterhoffin ammattikutomon liinanäytteissä.



Kuva 40. Värillisten kudottujen liinojen näytteitä 1920-luvulta: Puuvillainen taalainsidosliina Kalvolasta vuodelta 1920 (LH/EII/34:37), b) pellavainen kilpikangasliina Ypäjäältä vuodelta 1923 (L-H/EII/58:145; ”Tuomisen Itan salveeti”, Tuomisen Ida on ollut vanha kutoja, joka on kutonut kaikenlaista lautasliinoista vällynpällisiin, ”Kaikkia hänen tuotteitaan on kutsuttu yhteisellä nimellä Tuomisen Itan salveeti.” (FWK-ker/OJ) ja c) puuvillainen taalainsidosliina Tyrvännöstä vuodelta 1926 (LH/EI/91:12).



Kuva 41. Värillisten kudottujen liinonäytteitä 1930-luvulta: a) puuvillainen kudekuvioallisiina Ypäjäältä vuodelta 1930 (LH/EII/51:25), b) villalla kudottu kudekuvioallisiina Jokioisista vuodelta 1932 (LH/EI/61:62) ja c) puuvillainen taalainsidosliina Somerolta vuodelta 1934 (LH/EII/30:39)



Kuva 42. Värillisten kudottujen liinonäytteitä 1940- ja 1950-luvuilta: a) Kaitaliinanäyte Luopioisista, kuviokude on sillaa, sidoksena kudekuvioallisen tapaan kudottuja ruusukasraittoja (LH/EII/14:34), b) Näyte pohjalaista kilpikangasliinasta Somerolta vuodelta 1947, materiaalina pellavaa (LH/EII/29:40) ja c) ja Taalainsidos liinanäyte Lammi vuodelta 1950 (LH/EII/9:24). Malli on Loviisa Nylanderin vuonna 1872 julkaisemasta oppikirjasta sivu 12.



Kuva 43. Pujotuskuvioisia kaitaliinoja Hattulasta: a) Keinosilkillä kudotun kaitaliinan pää 1930-luvulta, koko 37 x 150 cm (D7817), b) Pintapujotuskuvioinen, Hämeenlinnan lääninvankilasta 1930-luvulla ostettu kaitaliina, koko 85 x 173 cm + 15 cm:n hapsut (D7817:69) ja c) kiertopujotuskuvioisen kaitaliinan pää vuodelta 1959, koko 50x160, kuvio toistuu samanlaisena koko liinan pituudelta (D7817:88).



Kuva 44. Kaitaliinoja 1940- ja 1950-luvuilta: a) 1940-luvulla ostettu paperikankainen liina Hattulasta, koko 48x126 cm (D7817:89) b) Punapöimintaraidalla koristettu, Hattulaan kapioina tuotu kaitaliina, koko 33x200 cm (D7818:20). Liina on kudottu Hämeenlinnassa 1940-luvulla. c) Punapöimintaliina Sääksmäeltä 1950-luvulta, koko 41x126 (D7615:55).

Värillisten liinojen mallit ja sidokset

Vanhimmat värilliset liinat ovat aina 1920-luvulle asti muutamaa harvaa poikkeusta lukuun ottamatta isoja, läpimitaltaan yli 100 cm. Vasta 1930-luvulla tulee pieniä värillisiä liinoja (D7908:136). Samalta ajalta ovat myös vanhimmat kaitaliinat. Toisen maailmansodan jälkeen isojen liinojen osuus laskee lisääntyneen jälleen 1960-luvulla. Samanaikaisesti kaitaliinojen suhteellinen osuus lisääntyy. Pikkuliinoja on eniten juuri toisen maailmansodan ja sen jälkeiseltä pula-ajalta, jolloin materiaalien saanti oli huonoa. Kudotuissa kuviollisissa liinoissa malli on sidokseen sidottu. Tällaisia sidoksia ovat esim. taalainsidos (kuva 39a), kilpikangas (kuva 40b) ja pohjalainen kilpikangas (kuva 42b). Tätä sidoksen mukaista sidonnaisuutta voidaan murtaa vain värien käytöllä (kuva 39b). Perussidoksilla malli syntyy värien ruudutuksella tai raidoituksella. Pöytäliina ja puujotuskuviointi antavat malliin enemmän variointimahdollisuuksia (kuvat 43; 44).

Värillisissä kudotuissa liinoissa sidosten käyttö on moninaista ja vaihtelevaa. Perussidokset, palttina, toimikkaat ja pomsit, ovat pinnaltaan tasaisia. Kuviointi on mahdollista vain värein. Ennen 1960-lukua perussidosten käyttö pöytäliinoissa on ollut hyvin vähäistä. Tämän jälkeen perussidoksia käyttäen kudotut liinat on tehty paksuista rohdinlangoista käyttäen voimakkaita värejä. Isoissa pöytäliinoissa on käytetty isoja ruutuja (D7908:170) tai ne ovat pitkinraitaisia (D7908:151), Perussidoksiset kaitaliinat ovat yksivärisiä (D8311:70), pitkinraitaisia (D7908:20) tai poikkiraitaisia. Varsinkin 1970-luvulla muotiin tulleet poppanaliinat on usein kudottu räsymaton tapaan poikkiraitaisiksi (D7908:154). Pienet liinat ovat enimmäkseen yksivärisiä paksusta rohdinlangasta kudottuja ruokaliinoja, jotka ovat tulleet valkoisten salvettien tilalle (D7906:41).

Johdettuja sidoksia on käytetty kahdessa 1800-luvun värillisessä pöytäliinassa, toinen niistä on lumihiutalemalli Somerniemeltä vuodelta 1892 (L-H/E I/21:15) ja toinen punaisella ruudutettu ristitoimikas Somerolta vuodelta 1895 (L-H/E I/67:5). 1900-luvun alusta on Kalvolasta valkosiniruudullinen raesidos ja Lammilta vaihteleva toimikkassidoksinen

lautasliinan pala (L-H/E II/5:14) myös tämä on punavalko-ruudullinen. 1930-luvulta lähtien johdettujen sidosten käyttö lisääntyy ja tällöin tulevat suosituiksi erityisesti vaihtelevat toimikkaat (D7909:35). Niissä on usein käytetty kuteena keinosilkkiä (HKHM 6200). Väreinä suositetaan tällöin ruskeita, kellertäviä, beigeä, vihertävää ja mustaa. Kaikki edellä mainitut värit voivat olla samassa liinassa epämääräisesti sekoitettuna. Yleisvaikutelma on useimmiten kuitenkin raidallinen. 1940- ja -50-luvuilla vaihtelevat toimikkassidokset ovat edelleen suosittuja. Vaihtelevuus voi mennä niin pitkälle, että pinta on epämääräisen raemainen (D7907:24). 1960-luvun jälkeen johdettujen sidosten käyttö ikään kuin selkiintyy. Tällöin käytetään säännöllisiä kärki- ja ristitoimikkaita eikä värejä ja sidoksia sekoiteta (D7908:72).

Kilpikangas oli kuten edellä on mainittu yleisimmin käytetty yhdistetty sidos valkoisissa liinoissa. Samoin se on värillisissä liinoissa 1800-luvun puolella. Värillisten kilpikangasliinojen mallit eivät juuri eroa valkoisten liinojen malleista. Ne ovat 2–4-osaisia ja kuteen väri on useimmiten punainen (L-H/EI/33:26). Mallien yhteistä alkuperää kuvannee myös mallien nimitysten yhtenäisyys esim. ”Tuomisen Iitan salvetti” on Ypäjällä vuodelta 1910 kudottu sini-punainen puolipellavainen kilpikangasliina (L-H/EII/58:145, kuva 40b). 1930- ja 1940-lukujen yleisilmeenä oleva kuvioiden epäsymmetrisyyttä on jonkin verran myös kilpikangasliinoissa (D8311:54) samoin 1960-luvulle tyyppillistä ruudutusta ja väritystä (D7906:90).

Kudekuviollisista liinoista vanhimmat muistuttavat lähinnä saman ajan kudekuviollisia peitteitä (MVKTE A8057, kuva 38a; L-H/ÄI/74:35). Peitemäisyyttä korostaa myös se, että niissä on käytetty sidosten lisäksi myös samoja materiaaleja kuin peitteissä nimittäin loimena ja pohjakuteena pellavaa ja kuvio-kuteena karstavillalankaa. Peitteen tuntu säilyy aina 1930-luvulle asti, jolloin liinat on kudottu ohueen puuvillaloimeen. Pohjakude on puuvillaa ja kuvio-kuteena on usein ohut tehdasvalmisteinen kampavillalanka (LH/EI/61:62, kuva 41b). Näiden liinojen värit ovat voimakkaita ja kirkkaita. 1940- ja

-50-luvuilla kudekuviolliset liinat muuttuivat. Villa jää pois käytöstä materiaalina. Kudekuviollista on usein vain raitana ja (D7615:54) ja varsinkin kaitaliinoissa raitoina on kudekuviollisen tapaan kudottua ruusukasta (LH/EII/14:34, kuva 42a)

Pohjalaista kilpikangasta on aineistossa vähän, vanhin näistä on 1860–1870-luvuille ajoitettu lautasliina Sääksmäeltä. Siinä on sekä loimi että kude puuvillaa. Malli on ruudullinen, lähdetiedoissa mainitaan, että se on ”*Jannen Tildan malli ja hänen kutomansa*” Sääksmäen Terrissä ja maininta, että mallia käytettiin yleisesti tähän aikaan. (HKHM 4115.) Yleensä pohjalaisten kilpikankaiden mallit ovat samantapaisia kuin vanhoissa kilpikangasliinoissa. Samankaltaisuus näkyy vielä 1930- ja 1940-luvuilla, jolloin kilpikankaiden mallit alkoivat modernisoitua (LH/EII/29:40, kuva 42b).

Kuvikasliinoista vanhin on 1870-luvulle ajoitettu liina Jannakkalasta. Se on kooltaan 114 x 110 cm ja kudottu ruskeaan puuvillaloimeen kahtena pietimenä. Malli on raidallinen. Siinä vuorottelevat väiraidallinen palttinapohja ja raita, joka on monivärikuvikasta. Liinan ympäri kiertää haarukkanauha, josta muodostuu kulmiin n. 6 cm:n lenkit. Hengeltään malli on kansallisromanttinen. (HKHM 5297:9.) Tämä jää kuitenkin poikkeukselliseksi ilmiöksi. Varsinainen kuvikasliinojen hankinta näyttää alkavan vasta 1920-luvulla. Kaikista näistä liinoista, joiden hankinnan alkuperä tiedetään, vain yksi on kudottu kotona ja senkin malli on Wetterhoffilta (D7908:32) muut ovat teetettyjä (2), ostettuja (2) tai tehty kutoma- tai kansalaisopistokursseilla (2), mallit ovat kotiteollisuustuotannon tarjoamia (D7906:93) taiteilijoiden tai muiden mallinsuunnittelijoiden käsialaa.

Taalainsidosta on käytetty eniten värillisten liinojen sidoksena 1900-luvun alusta 1950-luvulle. taalainsidoksen mallit ovat tekniikkaan sidottuja. Kuvio voi olla joko kolmi- tai neliosainen ja kuviopisteet liittyvät toisiinsa kulmistaan Tämä tekee malleista koristeellisia toimikassidoksia muistuttavia (kuvat 39a, 40a, 40c ja 41c ja 42c). Taalainsidoksen kudontaohjeita on kaikissa kudonnan oppikirjoissa ja niitä on

kudottu ahkerasti kutomakursseilla (Perheentupa 1928, 67; Henriksson 1931, 191; Pyysalo 1950, 168; Silpala 2002,114). 1930-luvulle asti taalainsidosliinat on kudottu yksinomaan puuvillalangasta ja ympärille on jätetty hapsut (D8311:30). 1930-luvulta lähtien kuteena on käytetty myös keinosilkkiä. Toisen maailmansodan jälkeen malleissa tapahtuu yksinkertaistumista. Taalainsidosta käytettiin usein vain raitoina kaitaliinoissa. Usein taalainsidosraidan lisäksi oli kapea pitsipointaraita (D7906:139) Taalainsidosliinoista on kotona tehtyjä neljä, kansanopistossa tehtyjä yksi, teetettyjä kuusi ja ostettuja kolme, yksi on saatu lahjaksi äidiltä, joka on oppinut kudontataidon kansanopistossa. Yhteen on malli saatu äidiltä, yhteen naapurilta ja koulussa tehtyyn koulusta. Suurimmaksi osaksi taalainsidoksen mallit ovat samoja kansainvälisiä kilpikangasmalleja, mitä valkoisissa liinoissakin on käytetty.

Kuviollista onteloa on käytetty pöytäliinojen sidoksena 1910-luvulta 1930-luvulle ja jälleen 1970-luvulla. Vuosisadan alkupuolen liinat on kudottu puuvillalangasta käyttäen useampia värejä (LH/EI/70:6; kuva 39b). Liinan ympäri on usein jo kudottaessa jätetty hapsut. Vuonna 1977 kudotun onteloliinan malli on tasaruutuinen. Vuosisadan alun liinoista kaksi on tehty kotona. Toisessa tapauksessa taito on hankittu kansanopistosta toisessa Wetterhoffin kutomakursseilta. Malli oli toiseen saatu sukulaiselta toiseen Wetterhoffilta. Yksi on tehty kansanopistossa. Sen malli oli myös sieltä. Yksi on saatu lahjaksi ja se on peräisin Ringvallin kangaskaupasta. 1970-luvulla tehty on kudottu kansalaisopistossa ja malli on Wetterhoffilta.

Pujotus- ja poimintakuviollisia liinoja on 30. Näistä vanhin on valokuva vakoraanutyypisistä pintapujotusliinasta Sääksmäeltä vuodelta 1910. Siinä on noin 10–15 cm leveä erivärinen reuna ja keskellä iso luonnonmukainen kukka, jollaisia oli 1800-luvun kukkaryjyissä. 1930-luvulta on kaksi liinaa, joista toisessa, villalla kudotussa, on raesidostyyppiselle pohjalle kiintopujotuksena päällekkäin ja sisäkkäin asetetuista nelioisistä tehty kuvio (D7817:70, kuva 36) ja toisessa Hämeenlinnan lääninvankilasta ostetussa kaitaliinassa on palttinapohjalte kudekuviollisen tapaan kudottuja ruusukasraittoja ja niiden

välissä ruusukasvirioistä poimittuja tyyliteltyjä kukkakuvioita (D7817:69; kuva 43b). 1940-luvulta on myös kaksi samantapaista liinaa, joista toisessa kuviot on pujotettu kuultokudoksen tapaan (D8311:67) ja toisessa on kiertopujotuksella tyyliteltyjä kukkia (D7817:6). 1950-luvulta on myös kierto-pujotuskuvioinen kaitaliina, jollaista mallia on käytetty aika-kauden seinänsuojissa ja istuinmatoissa (D7817:88; kuva 43c). 1940-luvulla, jolloin materiaaleista oli puutetta, liinoja kudottiin myös paperinarusta (D7817:89, kuva 44a).

Punapointa oli 1940-luvulla muotiin tuleva pointintatapa, tosin vanhin ajoitettu kaitaliina on Rengosta vuodelta 1925 (L-H/EII/18:10). Punapointia on käytetty nimenomaan kaitaliinoissa. Niiden mallit muistuttavat karjalaisia käsipaikkoja (D7615:56) raitojen keskittyessä päihin. Jos liina on kokonaan raidoitettu, keskustan raidat ovat tavallisesti kapeampia (D 7908:40). Joskus voi leveämpi ja kapeampi raita vuorotella koko liinan pituudella (D7615:55; kuva 44c). Tutkimusaineiston nuorin punapointintaliina on noin vuodelta 1960. Se on ostettu Wetterhoffilta (D7906:94). 1960-luvulta on Wetterhoffilta ostettu pointintu damasti (D7906:95). Samoilta ajoilta on myös Unkarista matkamuistona tuotu kelinpujotuskuvioinen liina (D7908:47).

1930- ja -40-lukujen pujotuskuvioisista liinoista kolme oli ostettuja. Niiden kaikkien alkuperänä oli Hämeen lääninvalkila. Yhdessä teetetyssä valmistustaidon alkuperäksi mainitaan Ester Perheentuvan kutomakoulu Hämeenlinnassa. Mallin alkuperä tiedettiin vain kahdessa tapauksessa, joissa malli oli saatu lehdestä. Punapointintaliinoista on kotona valmistettuja viisi, yksi teetetty emäntäkoulussa, kaksi ostettu, joista toinen Wetterhoffilta. Valmistustaito on kahdessa tapauksessa opittu kotona ja neljässä koulussa tai kursseilla. Malli on kahdessa tapauksessa koulusta tai kursseilta, kahdessa mallikirjasta ja yhdessä lehdestä.

Yhteenvetoa

Hattulan tutkituissa perukirja-aineistosta on vaikea päätellä, milloin kysymyksessä on värillinen milloin valkoinen pöytäliina. Siellä on kuitenkin muutamia ilmaisia, jotka todennäköisesti merkitsevät värillisiä pöytäliinoja. Vuonna 1851 torpparin perukirjassa mainitaan ”1 *Bordkläder*” (Jtp 1851/29). Kihlakunnan tuomarin lesken perukirjassa on ”2 *brokiga bord-dok*” vuodelta 1877 (Jtp (1877/1). Ne voivat olla joko kudottuja värillisiä liinoja mutta yhtä hyvin myös kirjottuja. Vuonna 1884 talon emännällä oli ”9 *pöytävaatetta, 5 virkattua pöytävaatetta*” (Jtp1884/2), vuonna 1890 oli ratsutilallisen lesken perukirjassa ”6 *tuukia, 8 pöydänpeittoa*” (Jtp 1890/8) ja vuonna 1901 ratsutilallisen perukirjassa ”1 *pöydän peite, 5 pöytävaatetta*” (Jtp 1901/16). Nimitys pöytävaate on myös Kansallismuseon suoraruutuisella raanulla ja nimitys pöydän peite viittaa peitteeseen eikä liinaan, jolla tekstiilikäsitteistössä on selvä yhteys valkoisiin liinavaatteisiin sekä näiden valmistusmateriaaleihin pellavaan ja hamppuun. Edelleen vuonna 1908 maanviljelijän perukirjassa on ”18 *pöytäliinaa, 10 kirjavaa pöytäliinaa*” (Jtp 1908/14), joista jälkimmäiset ovat joko kudottuja värillisiä tai kirjottuja liinoja. Perukirja-aineistossa mahdollisesti värillisiä pöytäliinoja tarkoitavien mainintojen lisääntyminen 1800-luvun lopulta 1900-luvulle on yhdenmukainen kokoelmassa säilyneiden värillisten liinojen kanssa.

Akaasta on vuosilta 1746–1769 55 perukirjassa neljässätoista mainintoja pöytäkatteista, pöytäliinoista niissä on vain parissa (Suvanto 1954, 302). Pöytäkatteet ovat ilmeisesti olleet kudekuvioisista tai joitain muita villaisia vaatteita, joilla pöytä on katettu esimerkiksi kinkereiden aikana. Tällaisia pöytävaatteita on säilynyt muun muassa kansallismuseon kokoelmassa (kuva 38) (KMKTE Urjala 7295; Somero A4217; Tammela A4215). Muurlassa Bölen rusthollissa vuonna 1781 tehdyssä perukirjassa mainitaan *vestgöta bordtäcke* eli villainen kuvioitu pöytäpeite, samoin Suomusjärven Laperlassa vuonna 1784 tehdyssä perukirjassa (Honka-Hallila 2011 25). *Vestgöta bordtäcke* viittaa ruotsalaisiin kauppiaisiin, *vestgötaknallar*, joiden tekstiilien myyntiretket ulottuivat 1600- ja 1700-luvuilla aina Varsinais-Suomeen asti (Nylen 1978 22–22; Johansson Lillemor

1982 54, 55). Kanta-Hämeen läntisen alueen pöydänkatteet ovat kaikella todennäköisyydellä joko ruotsalaisilta kauppiailta ostettuja tai niitä jäljitellen kudottuja.

1800-luvun värilliset liinat ovat pääasiassa erilaisia kudekuviollisia. Ne ovat edellä kuvattuja pöydänkatteita. Niitä on todennäköisesti kudottu peitteiden kanssa samoihin pellavaloimiin villakuteilla. Peitteen tuntu säilyy aina 1930-luvulle asti. Tällöin liinat on kudottu ohueen puuvillaloimeen, samoin pohjakude on puuvillaa ja kuviokuteena on tehdasvalmisteinen ohut kampavillalanka (kuva 41b). Valkoisissa liinoissa vallitseva sidos, kilpikangas on saanut joskus värilliset kuteet.

Värillisten liinojen hankinta näyttäisi enenemässä määrin alkavan 1900-luvun alusta. Lähes kaikki ennen 1900-luvun alkua valmistetut värilliset liinat ovat pääasiassa isoja. Ne lienevät ainakin osittain perukirjoissa mainittuja pöydänkatteita. Tämän jälkeen tulee kuvaan myös kaitaliinat ja pikkuliinojen osuuskin kasvaa lisääntyen aina toisen maailmansodan aikaan asti, jolloin kaita- ja pikkuliinojen osuus on suurimmillaan ja isojen liinojen osuus on pienimmillään. Tähän tietenkin vaikutti sodan aikainen ja sen jälkeinen materiaalipula. Ei ollut materiaaleja isoihin liinoin. Myös neuvontalehtien mallistossa on havaittavissa mallien vähyys. Enemmän kiinnitettiin huomiota siihen, miten puutteesta huolimatta pystyttäisiin sisustamaan tyylikkäästi. (KoTe 1949/8, 100)

1900-luvun alussa opittiin käyttämään kilpikangasmalleja uuden tyyppiseen kudekuviolliseen, taalainsidoksen. Taalainsidosliinoja kudottiin puuvillalangoista kirkkain värein. Taalainsidos säilyikin suosittuna sidoksena aina 1950-luvulle asti. Kuten edellä on todettu taalainsidosta oli mahdollista kutoa 4-vartisilla pyöräspuilla, joita oli useimmissa maalaistaloissa. Puuvillalangoilla raikkain värein kudottua kuviollista onte-
loa on käytetty liinoissa aina 1900-luvun alusta 1930-luvulle asti. 1920-luvulla tulee edellisten rinnalle kuvikas, sidos, joka on suosituimmillaan 1960-luvulla. Wetterhoffin tekstiilitaitelija Laila Karttunen, joka oli sidostaituri, on kertonut, että

hän kehitti 1920-luvulla kuvikkaan sellaiseksi yksinkertaisilla kangaspuilla toteutettavaksi sidokseksi, jonka me myöhemmät kutojat tunnemme (HL). 1930-luvulla vallitseva ilme oli värien keltaruskea sävyisyys sekä niiden sekoittaminen niin, että kankaan pinnasta muodostui raemainen. Raemaisuutta lisättiin myös sekoittamalla erilaisia materiaaleja yhteen. Samassa puuvillaloiemisissa liinassa voi olla kuteena puuvillaista bukleelankaa, pellavaa ja keinosilkkiä. Varsinkin kaitaliinoissa voi raemaisen pinnan lisäksi olla yksinkertaisia pujotuskuvioita (kuva 43). Perussidoksia on käytetty 1900-luvun alusta lähtien. Erityisen suosion ne saivat 1960-luvulla, jolloin väreillä ruudutus ja raidoitus tulivat vallitseviksi koristelutavoiksi. Tällöin liinojen materiaalina oli usein pellava. Punapointa levisi kurssien ja koulujen kautta. Se oli siirtolaisille kuin viesti kotiseudulta Karjalasta mutta sen käyttö levisi myös valtavan keskuuteen. Värillisten kudottujen liinojen materiaaleja ovat puuvilla tai puuvilla ja pellava yhdistelmä. 1930-luvun uutuus kudemateriaalina oli keinosilkki, jota Neovius Oy toi Saksasta. Sodan aikana ja sen jälkeen jouduttiin käyttämään sillage, kun muita materiaaleja ei ollut. Usein sillage kehrättiin kotonan. Onpa pulara-aikana kudottu liinoja paperilangastakin. Esi-merkiksi joululiinoja on kudottu silloin paperilankaloimeen oljella (ALI). 1960-luvulla tuli käyttöön uutena kudemateriaalina poppana eli kankaasta leikattu kude. 1970-luvulta on aineistossa muutamia punaiseen pellavaloimeen pellavalla ja oljella kudottuja joulukaitaliinoja.

5.3 Kirjotut liinat

Kirjonnat luokitellaan tavallisesti kahteen pääluokkaan värlisiin eli monivärikirjontoihin ja valkokirjontoihin. Monivärikirjonnat voidaan jakaa edelleen helmikirjontoihin, geometrisiin kirjontoihin, figuratiivisiin kirjontoihin, varsipisto- ja vohvelikirjontoihin ja konekirjontoihin. Valkokirjontoja ovat revinnäiset, englanninkirjonta, leikekirjonta ja muu valkokirjonta, johon myös pohjaompelu lasketaan kuuluvaksi. Tosin pohjaompelua voi tehdä myös värillisenä. Käsiteltävässä aineistossa pohjaompeluliinat ovat valkoisia

Värilliset kirjojut liinat

Helmikirjontaliinat

Vanhimmat kirjojut liinat ovat helmikirjonnalla tehtyjä pikkuliinoja. Helmet on ommeltu kanava- tai villakankaalle. Kanavakankaalle on pohja ensin voitu täyttää ompelemalla villalangoilla ristipistoja ja sitten kuvion kohtaan helmiä (HKHM 1707; D8309:65). Liina on kovetettu pahvilla ja alla on puuvillakankainen vuori. Usein reunassa on punos tai jonkinlainen hapsunauha (D8309:238, kuva 46d). Helmikirjontaliinoja on käytetty lampun, kynttilänjalan tai kirjoitusvälineiden alla kirjoituspöydällä. Lampun ja kynttilänjalan alla käytetyt ovat useimmiten pyöreitä, kirjoitusvälineiden alla käytetyt ovat suorakaiteen muotoisia (HKHM 4977:32; D8309:238). Kuvan 35 lampunalusliina on tehty kotona (D8309:110). Helmikirjontaliinat ovat 1800-luvulta ja niitä on käytetty pääasiassa kirjoituspöydän liinoina. Lampunalusliinoja on tehty myös 1900-luvun alussa. Tällöin ne on kirjottu paksulle huovalle tai villakankaalle, mutta yleisvaikutelma on samantapainen kuin helmikirjontaliinoissa (kuva 46c).

Geometrisesti kirjojut liinat

Geometrisiin kirjontoihin on tässä luokiteltu liinat, jotka on toteutettu lankoja laskien ja kuviomuodot ovat geometrisia. 1800-luvun lopulta tällä tavalla ommeltuja liinoja on kaksi pikkuliinaa, joista toisessa laakapistokuvio kiertää liinan reunoja (D8309:237, kuva 47a) ja toisessa ristipistoin ommeltu vallitseva kuvio on sijoitettu raitana pitkulaisen liinan keskelle ja sivuissa on kapeat raidat sekä päissä hapsut. Edellä mainittu liina on tehty kotona ja sen valmistustaito on hankittu kotiteollisuuskoulusta. Wetterhoffin tekstiilikokeiluissa on koulun alkuajoilta useita luonnoksia vastaavanlaisia kirjottuja liinoja varten (WM1:5, 59, 60), joissa liinan reunaa kiertää kansallisromanttishenkinen kuvioraita. 1900-luvun alun liinoisia kuvioraita kiertää pitkin liinan reunoja ja reunassa on joko hapsut tai punos (D 8309:193, kuva 47b). Tältä kaudelta on myös poikkiraitaisia liinoja. Kirjonnin pohjakangas voi olla väriraidallista. Sen yksiväriselle pohjalle on kirjottu geometrisia kuvioita (HKHM 5941:6) tai kirjottujen kuvioiden väliin on upotettu paksusta langasta virkattu pitsi (HKHM 6266:8). Tältä ajalta on myös muutama pikkuliina, joissa pohjakankaassa on yhdistettyä kuviollista sidosta ja kanavaa. Kangas on



Kuva 46. Kirjoituspöydän liinoja: a) Helmikirjottu lampunalusliina Tyrvännöstä 1870-luvulta (D8309:65). b) Pappilasta perintönä saatu, 1800-luvulla käytetty, huopakankaalle helmin ja laakapistoin kirjottu lampunalusliina Hattulasta (D8011:172). c) Villakankainen, vuoritettu ristipistoin kirjottu öljylampun alusliina Hattulasta 1900-luvun alusta koko 32x33 cm (7818:88) d) Helmillä kirjottu kirjoituspöytäliina Tyrvännöstä 1800-luvun lopulta (8309:238).



Kuva 45. Kirjoituspöydällä on lampun alla helmikirjontainen lampunalusliina Hattulasta 1870-luvulta (D8309:110). Lisäksi pöydällä on kirjoitusvälineiden alla 1930-luvun henkinen kudottu kirjoituspöytäliina.

ilmeisesti jaquard-kangaspuilla kudottua. Kanavapohjalle on kirjottu geometrisiä kuvioita ristipistoin (D7911:54). Useimmiten tämän kauden liinoissa pohjakankaana on kanava tai panama. Vain kahteen liinaan liittyy tieto, että liina on valmistettu kotona ja yhdessä tapauksessa taito on opittu kotona. Malli on kahdessa tapauksessa saatu lehdestä, joista toinen lehti on saksalainen. 1920- ja 1930-luvuilta on vain yksi geometrisesti kirjottu liina. Se on ommeltu ristitoimikaspuhalla sidoksen ruutujen mukaan isoin etupistoin. Se on valmistettu kotona, jossa myös taito on opittu. Mallin alkuperästä ei ole tietoa. 1940-luvulla hankituista liinoista vain yhdessä lahjana saadussa on geometristä kirjontaa. Se on tyyliltään samanlainen kuin 1900-luvun alun kuviolliselle jaquard-kangaspuilla kudotun kankaan kanavapohjalle kirjoitetut liinat ja ilmeisesti se on myös silloin valmistettu (D8311:101). 1960- ja 1970-luvuilta on kaksi pikkuliinaa, joista toiseen on laakapistoin ommeltu irrallisia kuvioita. Se on itse suunniteltu. Toiseen on ommeltu ristipistoin reunoja kiertävä sommitelma. Malli on



Kuva 47. Geometrisesti kirjottuja liinoja Tyrvännöstä a) pikkuliina 1880-luvulta, koko 42,5 x 35,5 cm (D8309:237) ja b) liinan kulma 1910-luvulta, koko 72 x 74 cm (D8309:193)

samantapainen kuin sodanjälkeisen ajan figuratiiviset mallit, joissa kuten tässäkin on reunassa ostopitsi. Se on kotona valmistettu. Valmistustaito on opittu oppivelvollisuuskoulussa. Malli on ostettu valmiiksi piirrettyä käsityöliikkeestä.

1800- ja 1900-luvun vaihteen geometrisesti kirjoitetut liinat ovat malleiltaan kansallisromanttisia ja ylempään sosiaaliryhmään kuuluvien valmistamia. Theodor Schvindtin vuonna 1895 ilmestynyt kirja ”Suomalaisia koristeita I. Ompelukoristeita ja kuoseja.” antoi runsaasti ideoita kansallisromanttisten mallien suunnitteluun. Uskon Schvindtin kirjan olleen aikanaan oikea aarreaitta käsityökoulujen kirjoitustaiton opetukseen. Esimerkiksi Wetterhoffilla vielä 1950-luvulla opetettiin kaikki kirjassa esiintyvät kirjoitustavat ja tehtiin niitä käyttäen jokin työ (oma kokemus). Schvindtin kirjan ilmestymisen aikaan ja

Kuva 48. a) Vohvelikirjottu liina noin vuodelta 1900, koko 70 x 65 cm (D7817:47) ja b) lähikuva liinan kirjonnasta. Liinaa on alkuaan pidetty makuuhuoneessa pesukomutiin päällä.

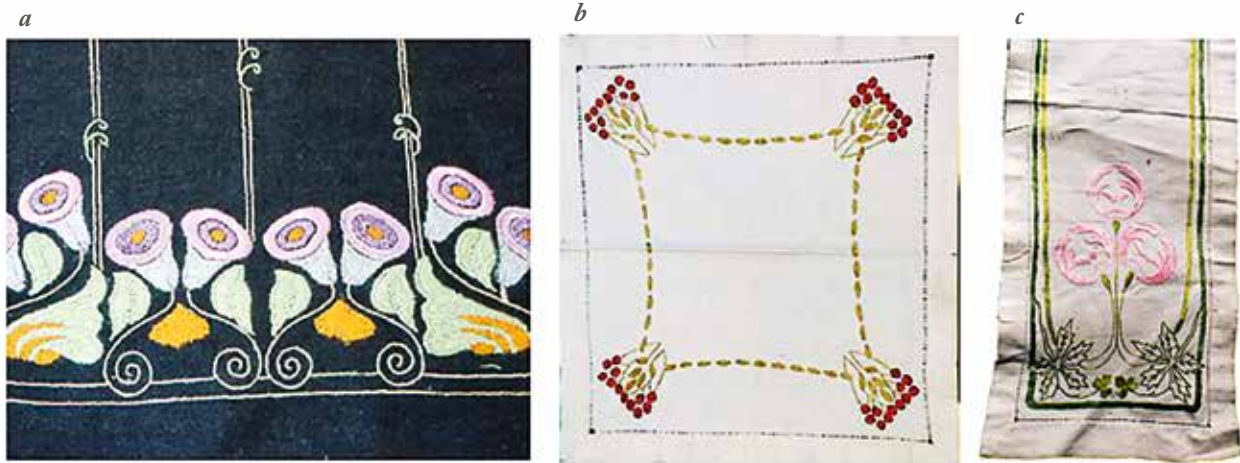
sen jälkeen yhä useampi tyttö pääsi nauttimaan kansakoulun opetusta. Kansakoulussa on kautta aikojen käsityön opettaminen aloitettu kirjomalla eli pujottamalla valkoiselle vohvelikankaalle kuvioita etupistoin punaisella puuvillalangalla (D7817:47, kuva 48) Kuvioiden henki oli samanlainen kuin geometrisessa kirjonnassa, vaikkakin kirjontatekniikka oli paljon yksinkertaisempi. Näin nuoret tytöt oppivat valmistamaan kauniin sisustusarjan. Samalla tekniikalla kirjottiin pöytäliinoja, pyyheliinapeittoja ja päästä vedettävän sängyn päällisiä eli koko makuuhuoneen, useimmiten vierashuoneen tekstiilistön. Tavallisimmin kirjontalangan väri oli punainen.

Figuratiiviset eli vapaamuotoiset kirjonnat

Tähän ryhmään on laskettu sekä vapaamuotoiset, piirretyn mallin mukaan ommellut että lankoja laskien tehdyt figuratiiviset kirjonnat. Vanhin tähän ryhmään kuuluva on vuodelta 1880 Janakkalasta oleva pikkuliina. Sen pohjakangas on pellavainen, ilmeisesti jaquard-kangaspuilla kudottu koristeellinen ristitoimikas, jonka reunassa on kanavasidoksinen vyöhyke. Kanavareunaan on ristipistoin kirjottu lehtiköynnös (HKHM 5266). Toinen 1800-luvun lopulle ajoittuva pyöreä pikkuliina on gobeliinipistoja käyttäen ommeltu kukkakimppu reititetylle kartongille villalangoilla. Reunustaa kiertää kartonkiin ommeltu lankatupsurivi. (HKHM 4644:3)

1900-luvun alun vapaamuotoisesti kirjoituissa liinoissa on erottavissa kolme päätyyppiä. Ensimmäisen ryhmän muodostavat huovutetulle värilliselle villakangaspohjalle kirjoitetut isot liinat. Kirjonnoissa on käytetty pääasiassa laaka- ja varsi-pistoja (HKHM 6266:10; D8311:117, D9807:102, kuva 50a). Villaliinoja on sekä isoja että kirjoituspöydän päällä pidettäviä kaitaliinoja (HKHM 6855). Toisen ryhmän muodostavat pellava- tai puolipellavapohjalle kirjoitetut liinat (D9807:47). Kaitaliinoja on käytetty sekä piirongin päällä että pöydällä toisen liinan päällä (D7818:90, kuva 40c). Näiden mallit ovat tavallisimmin sidotuissa kukkamuodostelmissa olevia kukkia





Kuva 50. Liinoja Hattulasta 1900-luvun alusta: a) villakangaspohjalle kirjotun liinan pää 1910-luvulta (D9807:102), b) pellavakankaalle kirjottu liina (D9807:47) ja c) Kaitaliinan pää Hattulasta 1900-luvun alusta, koko 28 x 164 cm (D7818:90).

tai pihlajanmarjoja (D9807:47, kuva 50b). Kolmannen ryhmän muodostavat tarjotinliinat, joita ajanjakson aineistossa on eniten. Ne on ommeltu useimmiten punaista kirjontalankaa ja varsipistoja käyttäen pääasiassa puuvillakankaalle (D8309:10, kuva 51). Liinojen muoto myötäilee tarjottimen muotoa. Reunassa on tavallisimmin napinläpi- tai punospistoin huoliteltu pykäreuna. Aineistossa on myös kaksi vohvelikankaalle ristipistoin kirjottua tarjotinliinaa (D7818:83). Kuviot ovat tavallisimmin vapaamuotoisia kukkia tai joskus muita luonnonaiheita kuten lintuja (D7819:35). Kahteen on kirjoitettu teksti ”Olkaa hyvä” (D7817:90). 1920-luvun tarjotinliinat ovat värikkäämpiä ja reunaan on voitu kiinnittää nyplätty tai tehdasvalmisteinen pitsi (kuva 52). Myöhemmältä ajalta ei käytetyssä aineistossa tarjotinliinoja ole. Tarjottimet ja tarjotinliinat ovat olleet tärkeä osa pitoihin liittyvää sosiaalista elämää. Isoissa pidoissa kahvi ja siihen liittyvät leivonnaiset tarjoiltiin vieraille tarjottimelta. Näin voitiin säilyttää tarjoilussa sosiaalinen arvojärjestys järkkymättömänä. Arvokkaimmille vieraille tarjoiltiin ensin.

Liinojen kirjominen oli 1920-luvulla runsasta. Pellava- tai puuvillapohjalle ommeltiin tyylieltyjä kukkakuvioita. Oleellisena tunnusmerkkinä 1920-luvun kirjoituille liinoille on kukkakuvioiden sidonnaisuus. Useimmiten liinan muodosta riippuen kuviot ovat ympyrän (D7818:53; D7817:72, kuva 53) tai soikion muotoisina (D7906:73) kransseina. Kirjonnassa käytettiin häiveompelua, jolloin kukista saatiin elävät. Isojen liinojen lisäksi kirjottiin myös kaitaliinoja, pyöreitä liinoja, piironkiliinoja, kirjoituspyöydän liinoja, joissa pohjamateriaalina voi olla sarka, (D7917:91, kuva 54), tarjotinliinoja ja kaikenlaisia pikkuliinoja, kuten esimerkiksi lautasen ja kuppien alusliinoja. Pyöreät toisen, yleensä kudotun, liinan päällä pidettävät kirjoitetut liinat yleistyivät. Ne olivat jonkinlaisia maljakonalusliinoja. Niissä kuvio kiertää reunaa kiinteänä kompositiona keskustan jäädessä tyhjäksi (D7817:79; 7911:99).

Kirjonnan kuviomuotojen sidonnaisuus säilyi jossain määrin myös 1930-luvulla (kuva 55b). Pohjakankaan materiaalina on yleensä valkoinen pellava- tai puuvillakangas ja liinan reuna on huoliteltu leveällä käänteellä. Pohjakangas voi olla myös



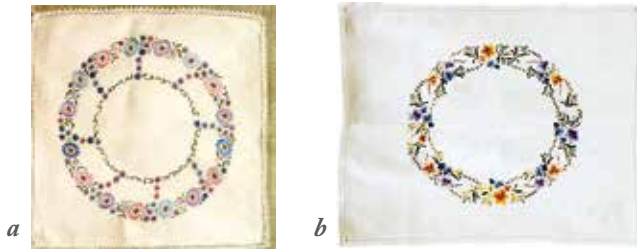
Kuva 51. Tarjotinliinoja Hattulasta 1900-luvun alusta (D8309:10)



Kuva 52. Tarjotinliinoja Hattulasta 1920-luvulta: a) (D8309:9), b) kuvan yläkulmassa on samaa mallisarjaa oleva lautasenalusliina (D8309:8).



Kuva 54. Huovalle kirjottu kirjoituspöydän talvimatto Hattulasta 1920-luvulta (D7917:91).



a

b

Kuva 53. Kirjottuja liinoja Hattulasta 1920-luvulta: a) Oriveden opistosta vuonna 1929 saadun mallin mukaan kirjottu liina, koko 51x51 cm (D7817:72) ja b) koko 112x140 cm (D7818:53).



a

b

Kuva 55. a) Pääasiassa etupistoin kirjottu pyöreä liina Hattulasta vuodelta 1928 (D7817:79) b) Valmiina ostetun mallin mukaan vuonna 1938 kirjottu liina Hattulasta, koko 59x57 cm (D7906:67).



ajanjaksolle tyypillistä pinnaltaan epätasaista ja värisävyltään ruskeahkoa (kuva 56) Tämän kauden aikana syntyi uusi funktionaalinen kirjontatyyli, jossa kuviot muodostuvat irrallisista tyytellyistä kukan tai kasvin palasista, jotka on viivoilla sidottu yhdeksi sommitelmaksi (D 8309: 48, kuva 57). Tämä antoi kirjojalle mahdollisuuden sijoittaa kuviot haluamallaan tavalla ja sitoa ne yhteen erilaisin pistorivein. Kirjonnan väri on ruskehtavan kellertävää. Tällaisia malliluonnoksia oli mm. Lastu ja Lanka -lehdessä vuodelta 1935/ 3 s. 39. Siinä on ehdotus kokonaisuunnitelmasta ja kuvioelementit luonnollisessa koossa. Kirjoja voi sijoittaa ne haluamallaan tavalla.

1940-luvulla kirjonnan kukat tulevat luonnonmukaisiksi mutta ovat edelleen yksittäisiä. Suorat tai käyrät varsipistoin kirjotut viivat sitovat sommitelman kokonaisuudeksi. Mallin kokonaisuunnitelma keskittyy liinojen reunoihin ja kulmiin (kuva 58b). Liinan reunassa on usein tehdasvalmisteinen pitsi (D7908:68; 8311:56). Kirjonnassa on käytetty myös ristipistoja (D9807:57, kuva 58a). Malli ostettiin usein valmiiksi piirrettynä.

Kuva 56. a) Kirjoituspöydän kesämatto Hattulasta alkuperäisessä ympäristössä vuodelta 1938 ja b) lähikuva kirjonnasta (7817:92). Kotona valmistettuun mattoon on malli saatu lehdestä.

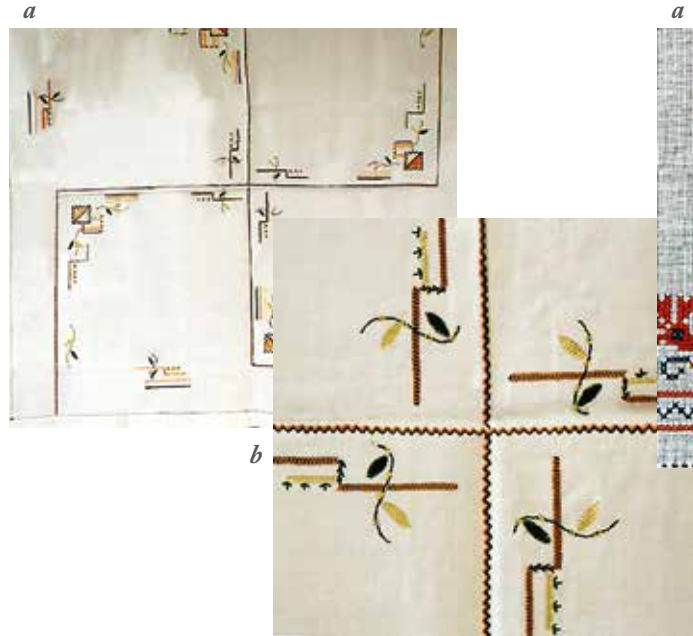


a

b

Luonnonmukaisuutta tavoittelevat kukkakimput eri tavoin ryhmiteltyinä kuuluvat myös 1950-luvun kirjontoihin samoin tehdasvalmisteinen pitsi (kuvat 59a; 60)

1960- ja 1970-luvuilla on edelleen tehty ristipistoin kirjottuja pitsireunaisia liinoja (D7906:92). Tältä kaudelta on myös liinoja, joiden ristipistoin ommellut kukat muodostavat tiiviin



Kuva 57. a) Kirjottu liina Hattulasta 1930-luvulta, koko 119x125 cm ja b) oheisen liinan keskuskuvio. Malli Piltin kuvioelementit ovat Kotilieden "Käsitöitä" liitteessä nro 3 vuodelta 1933, sen on piirtänyt Annikki Repo. Mallin sai tilata piirrettynä ja aloitettuna. (D8309:48, malli: KL 1933/6)

köynnöksen. Kukkaköynnös voi olla pitkän liinan keskellä pituussuunnassa (D7908:66) tai ympyrän muotoisena (D7911:121). On myös liinoja, joissa painokuvioita muistuttavat kukkakuosit peittävät pinnan (D7910:19, D7910:20, kuva 59b). Mallit on tiedonantajien mukaan itse suunniteltuja.

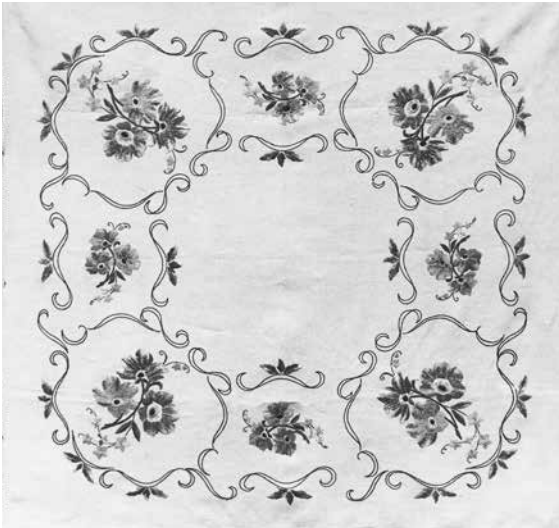
1800-luvun vapaamuotoisesti kirjottujen liinojen hankintatavoista ei ole tietoa, 1900-luvun alun liinoista yhdeksän on kotona tehtyä, kaksi tarjotinliinaa on tehty koulussa, yksi ostettu ja neljä saatu myöhemmin perintönä. Valmistustaito on opittu kolmeen kotona ja yhteen kotiteollisuuskoulussa. Mallin alkuperä tiedetään vain neljässä tapauksessa, joista kahdessa



Kuva 58. a) Liinan malleja Hattulasta 1940-luvulta: Lähikuva kanavakankaalle ristipistoin kirjoitusta liinasta koko 31 x 69 cm (D9807:57), b) Koruompeluliikkeestä valmiiksi piirretyn mallin mukaan ommeltu liina, liinan koko 124x142 cm (D7818:54)

tarjotinliinassa se on lehdestä, yhdessä ruotsalaisesta mallikirjasta ja yhteen piironkiliinaan naapurilta. 1920- ja -30-lukujen liinoissa kotona tehtyjä on 46, koulussa kaksi ja lahjaksi saatu yksi. Valmistustaito on opittu kotona 16 tapauksessa, muulta taitajalta kahdessa ja koulussa kuudessa. Malli on saatu koulusta neljässä tapauksessa, mallikirjasta kahdessa, lehdestä kuudessa ja kahdentoista malli on ostettu. Joissakin tapauksissa mainitaan ostopaikaksi hämeenlinnalainen käsityöliike. Yhdessä mainitaan myös liikkeen nimi Granström. 1940- ja

a



b



Kuva 59. Kirjottuja liinoja Hattulasta a) 1950-luvulta, koko 76 x 76 cm (7908:68), b) 1970-luvulta, koko 113 x 108 cm (D7910:20).



Kuva 60. Naapurilta saadun mallin mukaan kirjottu piironginpäällyysiina Hattulasta 1950-luvulla (D8011:283).

-50-lukujen 16 liinasta kolmesta on tehty kotona, yksi ostettu ja yksi saatu lahjana. Seitsemässä tapauksessa on taito opittu kotona, kahdessa oppivelvollisuuskoulussa ja yhdessä Wetterhoffin kursseilla. Malleista on kolme valmistajan itsensä suunnittelema, yksi on saatu naapurilta ja kaksi on ostettu hämeenlinnalaisesta käsityöliikkeestä. 1960- ja -70-lukujen liinoista kotona tehtyjä on 13, ostettuja kolme ja yksi pikkuliina, johon on kirjottu pieni tonttu, on saatu joululahjapaketin kääronä vuonna 1976 (D7908:31). Valmistustaito mainitaan kahdessa tapauksessa opitun kotona. Malli on viidessä tapauksessa valmistajan itsensä suunnittelema, kahdessa se on lehdestä, joista toinen on tanskalainen, ja kolmessa malli on ostettu Tanskasta.

Valkokirjontaliinat

Valkokirjonnat nimensä mukaisesti ommellaan valkoiselle pohjakankaalle valkoisella langalla. Toisena ominaispiirteenä on, että kuviot muodostuvat ainakin osittain tavalla tai toisella tehdyistä rei'istä. Revinnäinen on valkokirjonnoista vanhin. Liinavaatekirjontana se tunnetaan Hämeessä jo ainakin 1800-luvun alussa (Silpala 1995, 40). Pöytäliinoissa sitä on käytetty jonkin verran 1880-luvulta tutkimusajanjakson viime vuosiin asti. Englannin kirjontaa, leikekirjontaa

ja pohjaompelua on valmistettu lähinnä 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan, vain muutamissa yksittäistapauksissa sen jälkeen. Erittäin suosittuja valkokirjonnat ovat olleet 1920-luvulla.

Revinnäiset

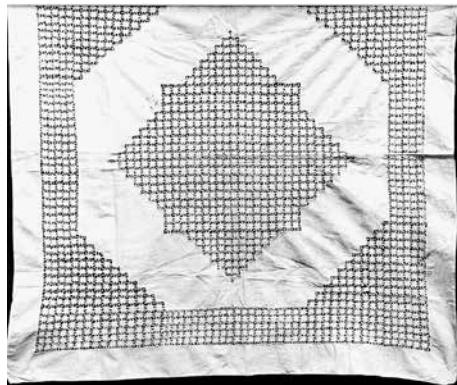
Revinnäiskirjonnassa kankaan lankoja poistetaan joko yhteen tai kahteen suuntaan eli ristiin, ja jäljelle jääneisiin lankoihin ommellaan kuvioita. Vanhimmat revinnäisliinat ovat 1800-luvun lopulta. Toinen näistä on espanjalaistyylinen yhteen suuntaan revitty revinnäinen, jossa on revittyyn kohtaan ompelamalla muodostettu ympyrä- ja vinoneliökuvioita. Reunassa on hapsullinen pirtanauha. Pirtanauhan hapsut on solmittu pohjalaisen franssun tapaisesti. Liina on Sääksmäeltä vuodelta 1880. (L-H/Px I/14:10, kuva 61a) Toisessa kuvion tausta muodostuu ristikkopohjaisesta revinnäisestä (D7906:54, kuva 61b). Se on ostettu koruompeluliikkeestä.

1900-luvun alusta on ristikkopohjaista revinnäistä, joka on tehty yleensä hyvin karkealle pellava- tai hampupohjalle. Revittyjen ristikoiden väliin jäävä palttina on kiristetty paksulla langalla ympyrän muotoiseksi kuvioiksi (HKHM 5941:8). Hankintatavasta tai mallin alkuperästä ei ole tietoa.

a



b



Kuva 61. a) Teneriffa pitsin tapaan ommeltu revinnäisliinan kulma Sääksmäeltä on ajoitettu 1880-luvulle (L-H/PxI/14:10) ja b) revinnäiskirjontaliina 1800-luvun lopulta Hattulasta, koko 66x66 cm (D7906:54).

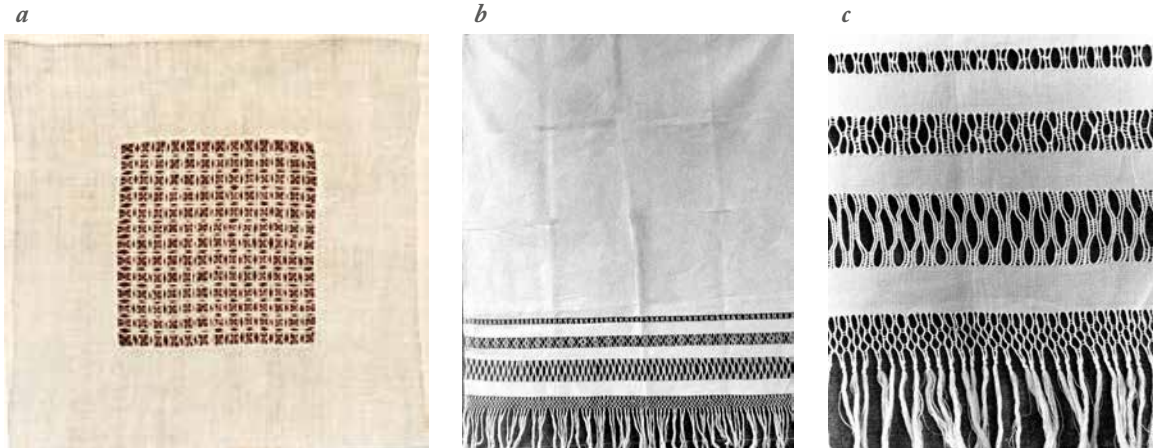
1920- ja -30-luvuilta on kolme revinnäisliinaa. Vuoteen 1928 ajoitettu liina on koneella ommeltua suomalaista reikäommel-ta muistuttavaa revinnäistä. Tämän liinan hankinnan motiivina on ollut kokeilla uutta ompelukonetta ja sen käyttömahdollisuuksia (D8309:37; kuva 62b). Yksi 1930-luvulla tehty liina on koristettu pitsipoiminnan tapaan kierretyillä revinnäis-raitaryhmillä (D7911:76). Se on ommeltu Belgiassa. Vuonna 1939 Sääksmäellä tehdyssä liinassa suomalaisen reikäompeleen pätkät ja raidat muodostavat tyyppillisen ”funkis-mallin” (D7615:64). Sen valmistaja on tehnyt kotiteollisuusopettaja veljelleen 50-vuotislahjaksi. Mallin hän on suunnitellut itse.

1940- ja -50-luvuilla revinnäisliinoissa (5) on sekä suomalaista (D6908:83) että karjalaista reikäommel-ta (D7909:27; 7615:65, kuva 62a). Kolme näistä on kotona ja kaksi kansanopiston kesäkurssilla tehtyjä. Valmistustaito on kahdessa tapauksessa opittu kurssilla ja kahdessa kotona. Kurssilla tehtyihin liinoihin on myös malli saatu sieltä, yhteen naapurilta ja yhteen ostettu Wetherhoffilta.

1960- ja -70-lukujen liinat (11) voidaan jakaa kotimaisiin ja ulkomaisiin. Kotimaisissa liinoissa on yhtä lukuun ottamatta käytetty suomalaista reikäommel-ta liinaa kehänä joko reunassa tai kesemmällä (D7911:83) tai se on pikkuliinojen päissä (D7906:44). Neljä näistä on tehty kotona ja kaksi ostettu Pappilanniemen sairaalasta. Kotona tehdyistä kolmen valmistustaito on ilmoitettu kotona opituksi. Yhden malli on suunniteltu itse (D7911:83) ja kahden otettu mallikirjasta. Toisen ryhmän tämän aikakauden liinoista muodostavat Espanjasta lähinnä Kanariansaarilta matkamuistoina tuodut liinat.

Englannin kirjonta

Englanninkirjonnalle on tyyppillistä pyöreät punospistoreikäryhmät osana sommitelmaa ja lisäksi siinä on valkoista laakaja varsipisto-ompelua. Englanninkirjontaliinoista vanhin on vuodelta 1902 Hattulasta. Se on puolipellavakankaalle ommeltu pikkuliina (L-H/Ö II/10). Muutamissa on ajoituksen vuodelta 1900-luvun alku, parissa 1910–20-luku mutta useimmat ovat 1920-luvulta. 1930-luvulta on enää kolme.



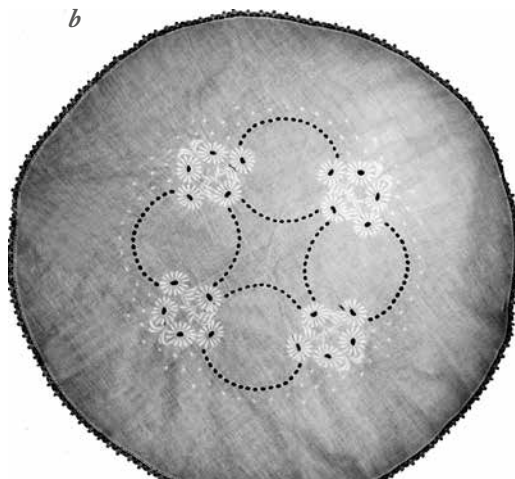
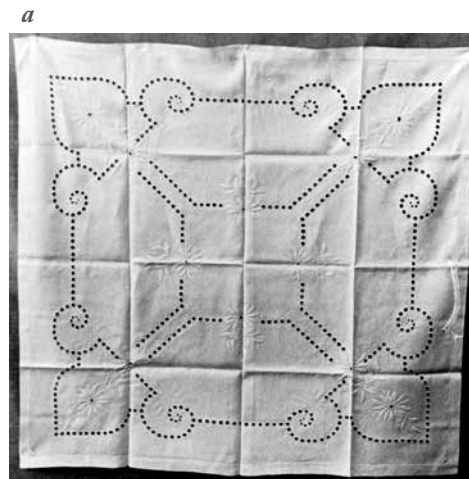
Kuva 62. a) Pikkuliina ristikkopohjaista revinnäistä Sääksmäeltä 1950-luvun lopulta, koko 26,5x26,5 cm (D7615:65). b) Konekirjontana tehty tarjoilupöydäliina Hattulasta vuodelta 1928, revinnäinen muistuttaa suomalaista reikäommel-ta, koko 66,5 x 76 cm (D8309:37), c) lähikuva revinnäisraidasta.

Tyylillisesti nämä 1900-luvun alkupuolen liinat ovat yhtenäisiä. Malleissa ei ole erotettavissa eri vuosikymmenillä mitään muutosta. Mallit muodostuvat valkoisella laaka-ompelulla tehdyistä vapaamuotoisista kukkaryhmistä, jotka useimmiten sijoittuvat liinan kulmiin. Englanninkirjonnalle tyypilliset punospistoreiät ovat joko osana kukkaryhmää tai (D7819:18) tai punospistoreikärit sitovat kukkaryhmiä toisiinsa muodostaen näin irrallisista kuvioista kiinteän, sidotun kokonaisuuden (D9807:104, kuva 63b). Varsinkin pyöreiden ja soikeiden pikkuliinojen reunat on huoliteltu usein napinläpi- tai punospistoin niin sanotuksi pykäreunaksi (D7911:107). Isojen suorakulmaisten liinojen tyypillisenä piirteenä on oikealle kääntyvä leveä pääarme, joka on joko ommeltu koneella tai kiinnitetty hammasrivireikäompeleella (D7908:84, kuva 63a). 1900–1930-lukujen liinoista neljääntoista liittyy maininta, että ne on tehty kotona ja kolme on saatu myöhemmin perintönä. Valmistustapa mainitaan yhdessä tapauksessa opitun kotona ja yhdessä käsityökurssilla. Malli on yhdessä tapauksessa saatu ystävältä ja yhdessä lehdestä, muiden mallien alkuperästä ei

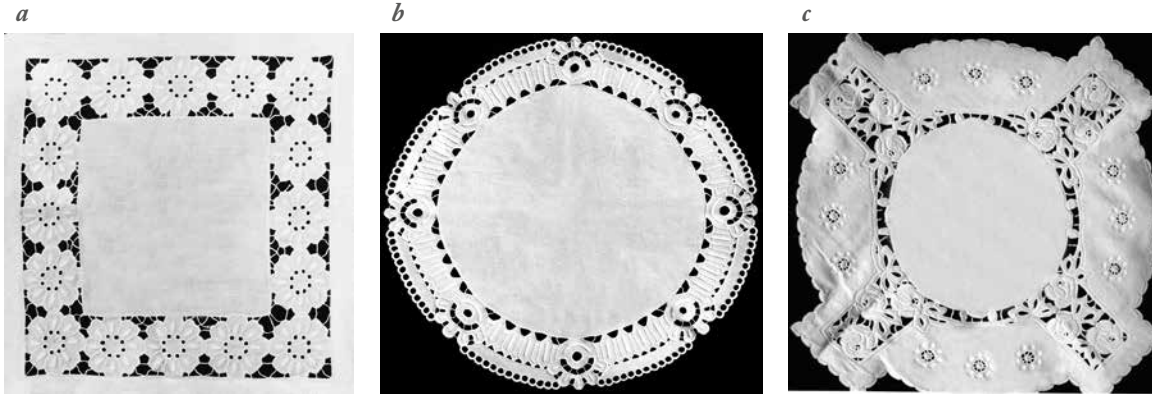
ole tietoa. Yksi liinoista on tehty kappioiksi 1960-luvulla. Siinä malli muodostuu kevyestä reunoja kiertävästä kukkaköynnöksestä ja liinan reunassa on pitsi. Se on valmistettu käsityöharrastuksesta kotona, myös valmistustaito on opittu kotona ja malli on itse suunniteltu. (D7808:54.)

Leikekirjonta

Leikekirjonta muodostuu kankaasta pois leikatuista reijistä ja laaka- tai korko-ompelusta. Leikattujen reunojen reunat on vahvistettu joko pykä- tai napinläpipistoin. Leikekirjontaliinoista (kuva 65) vanhin ajoittuu aivan 1900-luvun alkuun. Useimmat leikekirjontaliinat ajoittuvat 1900-luvun alusta 1920-luvulle. 1930-luvulta ei ole enää yhtään liinaa. Kuten englanninkirjonta leikekirjontakin näyttää olevan pääasiallisesti 1920-luvun työtapa. Malleissa ei myöskään ole havaittavissa tyylieroja. Pikkuliinoissa reunaa kiertää usein tiivis kukkasommitelma (D7817:35; D7911:87) tai pienimmät saattavat olla kokonaan kirjottuja (D8309:19). Myös isoissa liinoissa kuvio muodostaa kiinteän usein köynnösmäisen sommitelman.



Kuva 63. a) Englannin kirjonnalla koristeltu liina Hattulasta 1920-luvulta (D7908:84). Sama malli on noin vuonna 1920 ommellussa liinassa, jonka koko on 130 x 130 cm (D7817:46), b) Pyöreä liina, halkaisija 65 cm (D9807:104).



Kuva 64. Leikekirjontaliinoja Hattulasta a) 1900-luvun alusta, koko 30,5 x 29 cm (D7908:52), b) 1920-luvulta, halkaisija 56 cm (D7911:104) ja c) samoin 1920-luvulta, koko 66 x 64 cm (D9807:32).

Silloin, kun kuvio ei ole aivan liinan reunassa, reunassa on leveä, usein hammasrivireikäompeleella kiinnitetty päärmie (D8311:50; D8309:46). Yhteen leikekirjontaliinaan on upotettu myös nyplättyjä pitsineliöitä (D8309:46).

Leikattujen muotojen vahvistaminen on tehty leikekirjonnalle ominaiseen tapaan joko pykä- tai napinläpipistoja käyttäen. Aineistossa on kuitenkin kaksi liinaa, joiden leikattujen reunojen vahvistamiseen on käytetty ketjuvirkkausta. Toisessa näistä kuvioiden alla on tylli (HKHM 6870). Tämä pikkuliina on ajoitettu 1900-luvun alkuun ja se on Hämeenlinnasta. Toinen on tehty Hattulassa 1920-luvulla.

Aineistossa on myös yksi leikekirjonnalla muunnoksella, hedebokirjonnalla tehty liina (D7615:6, kuva 55). Sen on valmistanut Wetterhoffilta 1904 valmistunut kotiteollisuusopettaja. Hän on tehnyt liinan 1920-luvulla. Hedebokirjonnassa leikatut soikeat tai pyöreät reiät on täytetty yksinkertaisin pitsipistoin. Kirjonta kuuluu tanskalaisiin perinnekirjontoihin.

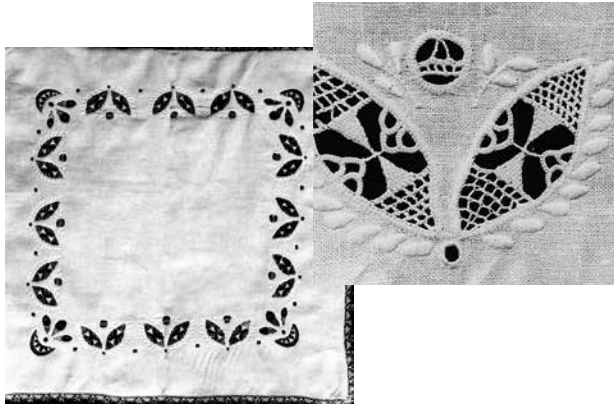
Leikekirjontaliinoista kaksitoista on tehty kotona, yksi ostettu, yksi em. kotiteollisuusopettajalta lahjaksi saatu ja yksi myöhemmin peritty. Valmistustaito on kolmessa tapauksessa

opittu kotona ja neljällä Wetterhoffilla. Mallien alkuperä tiedetään vain kolmesta. Kotiteollisuusopettaja on suunnitellut lahjaksi antamansa liinan mallin itse ja kahden malli on saatu lehdestä. 1950-luvulta on kaksi leikekirjontaliinaa. Toinen näistä on vuonna 1885 syntyneen rouvan 80-vuotispäiväksi tekemä pikkuliina. Malli on otettu mallikirjasta ja se on tyyppillinen 1900-luvun alkupuolen malli (D 8309:42). Toinen on kyläläisiltä 50-vuotislahjaksi saatu. Sen kirjonta on ommeltu ruskealla langalla. Kyseessä on ilmeisesti ulkomailta tuotu liina. (D 7908:171.)

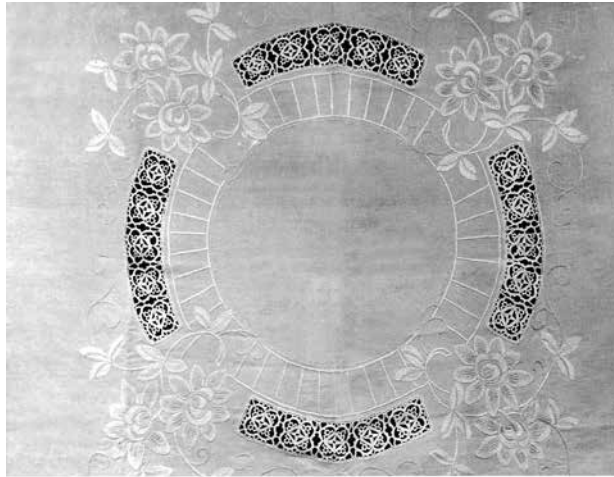
Muu valkokirjonta

Muuhun valkokirjontaan on luokiteltu sekä ompelulankaa kiristämällä tehty pohjaompelu (kuva 66) että muut valkoisella langalla valkoiselle pohjalle ommellut liinat (kuva 67).

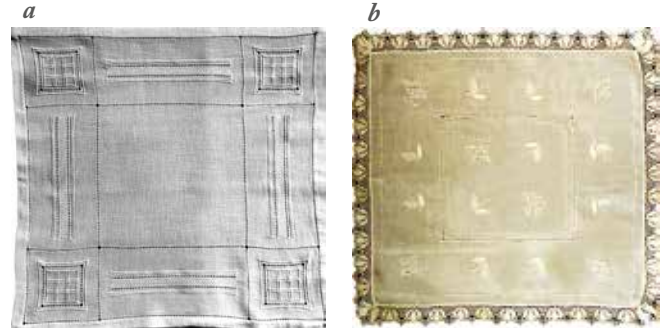
1900-luvun alusta on neljä laakapistoja käyttäen ommeltua liinaa. Niiden kuviomuodot ovat geometrisia. Mallit ovat ajalle tyyppillisiä, kansallisromanttisia, Karjalan kansanomaisen kirjontaan pohjautuvia (D7906:58). Reunassa on virkattu pitsi tai leveä päärmie. Kaikki on valmistettu kotona. Kahteen on taito opittu kotona ja kahteen Wetterhoffilla. Mallien alkuperästä ei ole tietoa. 1910- ja -20-luvuilta on valkoisella varsi- ja



Kuva 65. Hedeboekirjontainen liina Sääksmäeltä 1920-luvulta 66 x 66 cm ja lähikuva kirjontatekniikasta (D7615:61). Liinan on valmistanut opettaja.



Kuva 67. Valkokirjontainen liina, jossa laakapistoin ommeltujen kukkien lisäksi upotettua pitsiä. Liina on Hattulasta 1920-luvulta, sen koko on 145x134 cm (D7906:72).



Kuva 66. Pohjaompeluliinoja Hattulasta: a) 1920-luvulta, koko 41 x 41 cm (D7911:45), b) 1930-luvulta, (D8309:22).

laakapistoin ommeltuja tarjotinliinoja, joiden pykäreuna on vahvistettu pykäpistoin (D7911:10). Kaksi näistä on tehty kotona. Molempien valmistustaito on opittu Wetterhoffilta. Toisen malli on saatu lehdestä, toisen Ilona Jalavan mallikirjasta. 1920-luvulta on kymmenen liinaa, joissa osassa on käytetty pohjaompelua ja osassa pohjaompelun lisäksi myös pintapistoiilla tehtyjä kuvioita. Kuviot ovat joko pieniä geometrisia pohjaompelukuvioita (D7911:45, kuva 66a) tai tyylieltyjä, irrallisia kukkakuvioita (D 8309:22, kuva 66b). Irralliset kuviot on koottu yhtenäiseksi kompositioksi hammasrivireikäompeleella. Näistä liinoista seitsemän on tehty kotona ja kaksi saatu lahjaksi. Valmistustapa on viidessä tapauksessa opittu kotona ja kolmessa (sama valmistaja) kurssilla. Malli on kahteen itse suunniteltu, kolmeen saatu mallikirjasta ja yhteen Omin Käsin -lehdestä. 1940-luvulta on kaksi kansakoulussa valkoisilla laakapistoilta ommeltua pikkuliinaa ja 1950-luvulta kulkukauppiaalta ostettu pohjaompelulla tehty piironkiliina. 1960-luvulta on kaksi pohjaompeluliinaa. Niiden mallit muistuttavat 1930-luvun malleja. Toinen näistä on tehty kotona ja toinen saatu lahjaksi. Valmistustaito on opittu kotona ja toisen malli on itse suunniteltu. 1970-luvulta on myös kaksi pohjaompeluliinaa, joista toinen on kiinalainen tuonti-liina ja toisen alkuperästä ei ole tietoa.

Kirjottujen liinojen materiaalit

Vanhimmat kirjat liinat on ommeltu puuvillaiselle kanavakankaalle yleensä niin, että kangas on kokonaan peitetty villalangalla ommelluilla risti- tai petit point -pistoilla. Tämän aineiston mukaan kirjonnin pohjakankaana on käytetty myös pellavaa, villaa sekä yhdessä 1880-luvulle ajoittuvan liinassa pohjana on ohut reijitetty kartonki. Kartongille kirjonta on samanlaista kuin kanavakankaalle ommelluissa liinoissa. Suurimmassa osassa liinoja pohjakankaana on käytetty puuvilla- ja pellavapalttinaa. Pellavan käyttö on kuitenkin jatkuvasti lisääntyvää. Puuvilla tosin säilyttää asemansa lähes vakiona toiseen maailmansotaan asti, jolloin sen käyttö näyttää pudonneen puoleen ja pellavasta tulee kirjontojen pääasiallinen pohjakangasmateriaali. Puolipellavaiselle kankaalle liinoja on kirjottu 1900-luvun alusta 1950-luvulle, joskin prosenttinen osuus on vain 8–12. Villaa on käytetty kirjonnin pohjakankaissa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun puolella aina 1930-luvulle asti. Yksi villaliina on tehty vielä 1960-luvulla. Silkkikankaalle kirjottuja liinoja on yksi 1910-luvulle ajoittuva (D8309:41). Keinokuitukankaita on kirjontapohjina käytetty 1960–70-luvuilla. Puuvilla- ja pellavapalttinalle ommeltujen kirjontojen kirjontalanka on ollut pääasiassa merseroitua varsinaisesti kirjontaa varten valmistettua puuvillalankaa ja villapohjalle kirjotuissa villalankaa.

Yhteenvetoa

Perukirja-aineistossa ei ole mainintoja, jotka suoranaisesti viittaisivat kirjottuihin liinoihin lukuun ottamatta mainintaa kihlakunnan tuomarin lesken perukirjassa vuodelta 1877, jossa on ”2 brokiga borduk” (Jtp 1877/1). Ovatko tuomarin lesken liinat kirjottuja vai muuten kirjavia, sitä on vaikea päätellä, lisäksi tässä samassa perukirjassa on kahdeksan pöytäliinaa, joiden laatua ei ole mitenkään määritelty, todennäköisesti ne ovat valkoisia. Kansakoulun opettajan jäämistössä vuodelta 1910 mainitaan ”pieniä pöytäliinoja” (Jtp 1910/4), samoin samana vuonna agronomin ja kartanon omistajan perukirjassa on ”2 stycken små borddukar” (Jtp 1910/15), jotka voivat olla kirjottuja, mahdollisesti juuri helmikirjottuja lampunalusliinoja

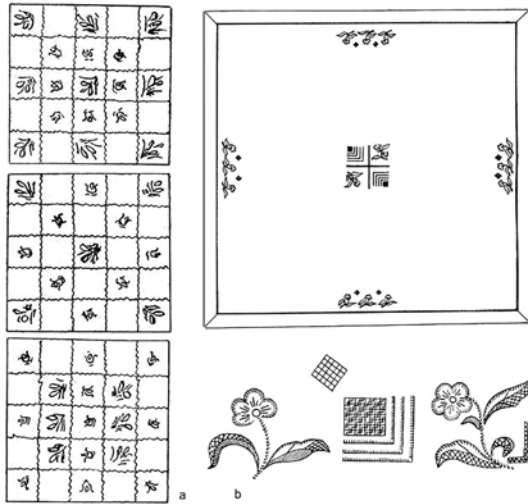
tai aikakauden geometrisesti kirjontoja pikkuliinoja, joita säilyneessä aineistossa on.

Säilyneistä kirjoituksista liinoista vanhimpia ovat helmillä kirjat lampunalusliinat 1860- ja 1870-luvulta (D8309:10; D8309:65) ja kirjoituspöytäliina (D8309:238) (kuva 46). 1800-luvun kirjat liinat ovat lähes kaikki pieniä. Niiden valmistus ja käyttö rajoittuu tuomareiden, opettajien ja vastaavien ylimpien sosiaaliryhmien talouksiin. 1900-luvun alun kansallisromanttinen geometrinen kirjonta oli suosittua ylimmän sosiaaliryhmän piirissä. Kirjailun yleistymisestä kaikkiin sosiaaliryhmiin voidaan kiittää kansakoulun käsityön opetusta. ”*Kirjaillut liinat tulivat, kun koulussa oli opittu merkkeamaan*”, toteaa tammelalainen kyselyn vastaaja (MVkys 8, Tam). Kansakoulussa opetettiin vohveli- ja varsipistokirjontaa kaikille koululaisille. Vohvelikirjonnalla koristettiin kaikki makuu- tai vierashuoneen tekstiilit, kuten pyyheliinapeitot, ”löystäkit” (sänkypeitot) (MVkys 8 Urj). 1900-luvun alussa villaiset liinat olivat ostokankaalle kirjottuja. Kirjonta rajoittui vain reunoihin, koska villaliinan päälle pantiin toinen pitsiliina tai pitsireunainen liina (kuva 50a). Varsipistokirjonnalla koristettiin tarjontinliinoja ja muita tekstiilejä. Myös reikäompelua eli englanninkirjontaa tehtiin koulussa 1920-luvulla eli tehtiin paljon pyöreitä reikiä puupuikoilla, kaupasta sai ostaa myös luusta tehtyjä puikkoja (SSkys, Tam).

Monivärinen figuratiivinen kirjonta tuli muotiin 1900-luvun alussa. Liinojen mallit olivat 1910-luvulla jugendhenkisiä. Seuraavalla vuosikymmenellä kuviot muodostuivat tiukoista köynnöksistä, tiivistä asetelmista (kuvat 49, 53). 1930-luvulla liinojen mallit hajosivat. Mallit muodostuivat pienistä kasvinosista, jotka oli sidottu yksinkertaisilla viivoilla (kuva 57). Tällaisten liinojen malleja oli neuvontalehdissä. Lehdessä oli tavallisesti vain jonkinlainen ehdotelma kuvioiden sijoittamisesta ja kuviot tai kuviot luonnollisissa koossa (kuva 68). Löysähköt kukkasommitelmat säilyivät liinoissa myöhemminkin. Mallit ostettiin usein piirrettyinä käsityöliikkeistä. Viimeisellä periodilla tuli uutena pienessä määrin myös konekirjonta.

1900-luvun alussa tuli myös uutena muotiin englanninkirjonta ja leikekirjonta. Erityisen suosittuja ne olivat 1920- ja 1930-luvuilla. Leikekirjonnalla tehtiin kokonaisia kahvipöydän kattauksia. Liinan lisäksi kirjottiin malliin sopiva kahvipannun myssy. Liinoja kirjottiin leikekirjontaa käyttäen aina 1940-luvulle asti. Englanninkirjontaan aika päättyy talvisotaan.

Kokonaisuutena ottaen värillistä kirjontaa on enemmän kuin valkokirjontaa lukuun ottamatta tutkimusjakson viimeistä periodia, jolloin molempiin ryhmiin kuuluvia kirjontoja on lähes yhtä paljon. Valkokirjonnosta revinnäiskirjontaa on vähäisessä määrin käytetty jo 1800-luvun lopulla. Revinnäiskirjonta ikään kuin löydettiin uudelleen toisen maailmansodan jälkeen. Silloin Karjalan runsas ja monipuolinen revinnäiskirjonta tuli tietoisuuteen ja opetettiin kouluissa ja kursseilla.



Kuva 68. Kaksi esimerkkiä lehtien mallien esitystavasta 1920- ja 1930-luvuilla: a) Ideoita kirjontakuvioiden sijoittamiseksi liinaan, kuviot ovat Kotilieden liitteessä luonnollisessa koossa. (KL 1928/5 141) ja b) sijoitusmerkki ja sijoitettavat kuviot, malli on lehdessä koko sivun kokoinen ja sijoitettavat kuviot ovat luonnollisessa koossa. (LaLa 1932/3, 39)

Wetterhoffilla tekstiilitaiteilija Laila Karttunen oli kansanomaisten tekstiilien keruumatkalla vuonna 1938 tutustunut karjalaisiin revinnäiskirjontoihin. Myöhemmin hän käytti niitä opetuksessaan ja suunnitellissaan hienoja taidetekstiilejä. Karttunen myös julkaisi Kotiteollisuus lehdessä laajan artikkelin karjalaisesta käsiteollisuudesta juuri ennen talvisodan syttymistä (Peltovuori 1987, 19; Karttunen KoTe 1939/10, 120–134). Siinä hän esittelee myös karjalaista revinnäiskirjontaa. Kotiteollisuuslehdessä ja Omin Käsin lehdessä oli ohjeita karjalaisen revinnäiskirjontoihin ja runsaasti esimerkkejä kirjoituista töistä. Kaikkein eniten liinoja on kirjottu 1900-luvun alusta talvisotaan. Kirjottujen liinojen käyttö on ollut hyvin monipuolista. Värillinen figuratiivinen kirjonta on ollut suosituinta. Kirjotut liinat ovat harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta ommeltu itse. Usein kirjontataito on opittu kotona mutta myös koulussa ja kursseilla. Malleja on suunniteltu itse mutta niitä on saatu myös lehdistä tai ostettu valmiiksi suunniteltu malli käsityöliikkeestä tai mallipalvelusta. Yhteenvetona voi todeta, että kansakoulun antama kirjontaan opetus on langennut hyvään maahan. Siitä on tullut kaikkien tyttöjen ja naisten harrastama käsityö.

5.4 Pitsiliinat

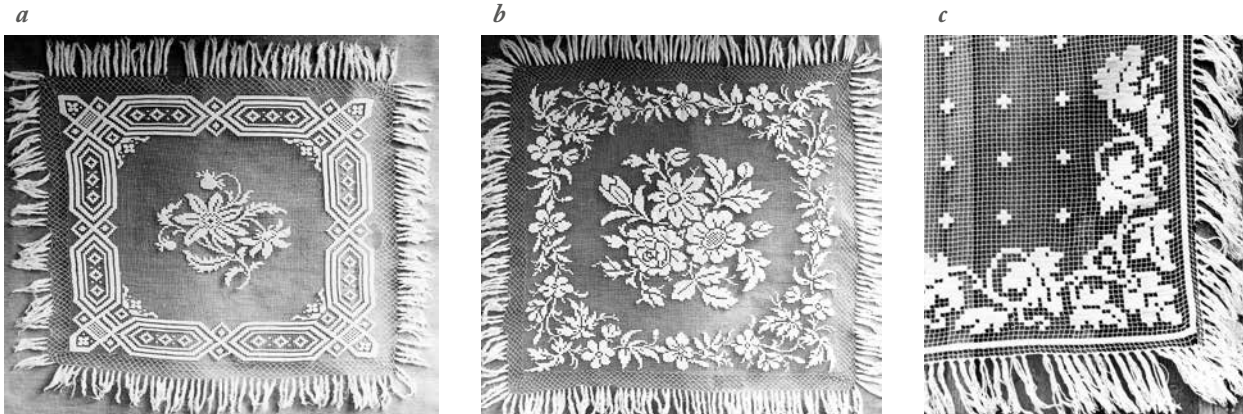
Pitsiliinoiksi on tässä työssä katsottu sekä kokonaan pitsistä tehdyt liinat että sellaiset, joissa pitsin lisäksi on kangasta mutta ei muita koristelutapoja kuin pitsiä (liite 6). Pitsiliinoja on valmistettu monin eri tavoin. On solmittu ensin verkko, johon on parsittu kuvioita. Näin on syntynyt verkkopitsi. Liinoja on virkattu, neulottu, nypplätty, käpyilty, ommeltu tai solmittu kehyksissä. Vanhimmat kokoelmassa olevat pitsiliinat ovat 1800-luvun puoliväliin ajoitettu verkkopitsiliina Hämeenlinnasta (HKHM 1684) ja virkattu liinan pala Hattulasta Wetterhoffin kokoelmassa (LH/P I/11:16). Jälkimmäisen valmistusajaksi on merkitty 1855. Isot liinat on pääasiassa koottu paloista. Pienet liinat ovat tavallisemmin yhtenäisiä ja näin ollen ne ovat myös kokoelmassa kokonaisina. 1800-luvun pitsiliinat ovat pääasiassa isoja. 1900-luvun puolella isojen ja pienten liinojen suhde muuttuu ja isot liinat vähenevät jatkuvasti.

Verkkopitsiliinat

Vanhin pitsiliina on verkkopitsiä. Verkkopitsi onkin vallitseva liinon valmistustapa 1870-luvulle asti ja tämän jälkeen verkkopitsiä on kaikkina ajanjaksoina joskin vain muutama liina kussakin. Vanhimmat verkkopitsiliinat aina 1920-luvun alkuun asti ovat valkoisia, neliön muotoisia ja suoraverkkoisia. Verkko on kudottu ohuesta lujakierteisestä valkoisesta puuvillalangasta. Verkon silmän koko on noin 0,5–0,6 cm. Suoralle verkolle on parsittu paksulla, löysäkierteisellä valkaistulla puuvillalangalla ripsimäisesti kuvioita. Vanhimmissa liinoissa reunaa kiertää naturalistinen kukkaköynnös, keskellä on ympyrän muotoinen kukkaseppeli (D8216:20) tai kukkakimppu (D8309:206, kuva 69b). Reunassa on useamman cm:n levyinen vino verkko (kuva 70a), jonka silmä on noin 1,3 cm. Vinon verkon jokaiseen reunimmaiseen silmään on solmittu hapsut samasta langasta millä kuvio on parsittu. Vuosisadan loppuun mennessä kukkaköynnös yksinkertaistui ja keskustan voivat täyttää pienet tähtimäiset kuviot (D7913:11; kuva 69c). 1900-luvun puolelle ajoittuvissa liinoissa kuvio voi olla selvästi tyylitelty (D8216:245; kuva 70a). Yleisvaikutelmaltaan kuitenkin kaikki tämän jakson liinat ovat samanlaisia.

Verkkopitsiliinon uusi tuleminen tapahtuu 1950- ja 1960-luvuilla. Tällöin ne ovat pyöreitä (D7818:67, kuva 71a) tai nelikulmaisia pikku- tai kaitaliinoja (D7911:37; kuva 71b). Ne ovat luonnonvärisiä tai harmahtavan ruskeita. Kuviot on parsittu osittain ruutujen mukaan palttinaksi osittain vapaasti.

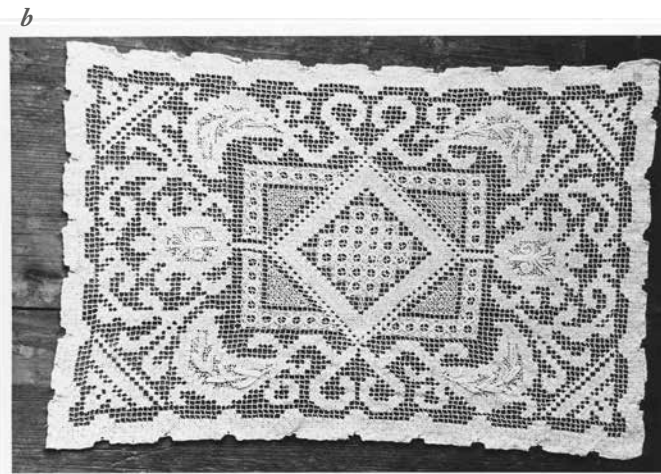
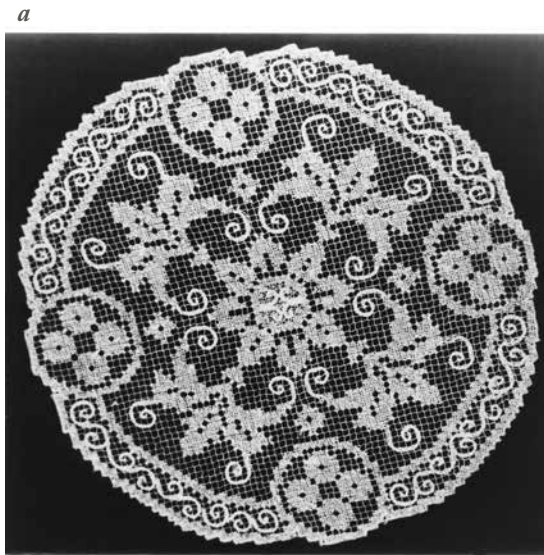
Yhteen vanhimmista verkkopitsistä liittyy tieto, että sen on tehnyt ison talon (entinen rustholli) tytär Tyrvännön pappilan mamsellin opastuksella. Tytär oli ollut pappilan mamsellin luona oppimassa erilaisia käsitöitä. Hattulassa 1900-luvun kahden puolen tehdyissä liinoissa on maininta, että rovastin tytär Hilda Lindeqvist on tehnyt ne. Hän on elättänyt itsensä tekemällä verkkopitsiliinoja. Yleensä hän vaihtoi liinat ruokatarvikeihin (D8216:20). Yhden liinan tekijä on ollut opissa samaisen Lindeqvistin luona. Suurin osa näistä verkkopitsiliinoista on kartanoista tai lähes kartanomaisesti vauraista talonpoikaistaloista. 1950- ja 1960-lukujen liinat ovat ostettuja ja ilmeisesti ulkomaista tuontikäsitöitä.



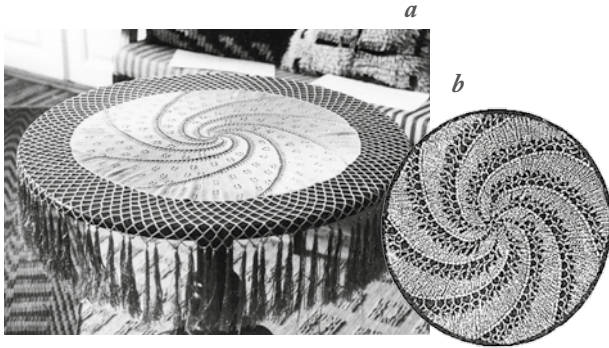
Kuva 69. Verkkopitsiliinoja Hattulasta 1800-luvulta: a) 1860-luvulta, koko 80x90 cm +hapsut (D8309:210), b) myös 1860-luvulta (D8309:206) ja c) liinan kulma 1800-luvulta, koko 85x85 cm+ hapsut ((7913:11).



Kuva 70. Verkkopitsiliinoja Hattulasta: a) liinan kulma 1900-luvun alusta, koko 80 x 80 cm + hapsut, keskellä liinaa on kukkakimppu (D8011:245), b) liina 1900-luvun taitteesta, koko 60 x 60 cm + hapsut (D8216:20)



Kuva 71. Verkkopitsiliinoja Hattulasta a) 1950-luvulta (D7818:67) ja b) 1960-luvulta (D7911:37)



Kuva 73. a) Keinosilkistä 1930-luvulla neulottu liina Hattulasta, halkaisija 68 cm + hapsut (D8311:80). b) samantapaisen liinan malli Ilona Jalavan saksankielestä kääntämän mallikirjan Kudintyöt sivulta 15. Saksalaisen mallikirjan mukainen liina on myös Hattulasta 1930-luvulta (D7817: 42). Ainoastaan reunaan on lisätty virkattua vinoverkkoa. Sen halkaisija on 60 cm ja vinoverkkoreunus 6 cm.

Neulotut liinat

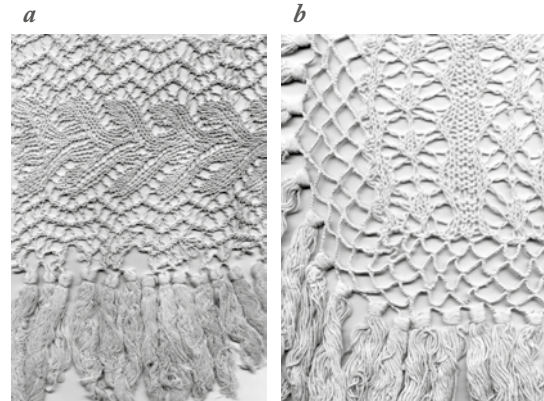
Neulotuissa pitseissä on selvästi kaksi eri kautta. 1860–1890-luvulla neulomalla on tehty isoja valkoisia puuvillaliinoja (LH/PxI/9:15, kuva 72) ja 1930–1950-luvuilla keinosilkistä pienehköjä pyöreitä tai soikeita liinoja (D8311:80, kuva 73). Yhteisenä piirteenä kaikille 1800-luvulla neulotuille pitsiliinoille on, että ne ovat todennäköisesti olleet isoja, nelikulmaisia ja valkoisesta puuvillalangasta neulottuja. Ne ovat harvahkoja ja pitkinraitaisia. Kuvio muodostuu lisäyksistä, kavennuksista ja lankojen kierroista (L-H/PxI/9:15, kuva 72a). Joissakin voi olla myös nurjaa neuletta korostamassa pitkinraitaisuutta (L-H/PxI/27:44, kuva 72b). Lisäksi reunaan kiertää tavallisesti muutaman cm:n levyinen virkattu vino verkko, jonka reunassa on melkein tupsumaiset hapsut samaan tapaan kuin verkopitsiliinoissa. Liinojen valmistuksesta ei ole mitään tietoa. Neulotun liinan käyttöä valaisee kyselyn vastaus:

”Pöytäliinoja käytettiin salissa. Siellä oli kolme pöytäliinaa päällekkäin. Ensinnä oli suuri vartailla kudottu kulmittain, joka ulottui lattiaan saakka. Sitten oli pienempi salveetti, joka peitti pöydän pinnan sitten pieni lampunalusliina ja siinä päällä pöytälamppu sitten keskellä.” (MVKys 8 Lop.)

Toinen kausi, jolloin liinoja on neulottu, ajoittuu 1930- ja 1950-luvuille. Tällöin pitsiliinojen pääasiallisena materiaalina on keinosilkki, joskin myös puuvilla- ja pellavalankaa on käytetty. Liinat ovat yleensä pienehköjä, useimmiten pyöreitä (D7818:78) joskus soikeita (D7906:40). Kuvio on tähti tai lumihiutalemainen. Liinassa voi olla isosilmäinen verkkoreunus ja joskus myös hapsut (D8311:80, kuva 73a). Kaikissa niissä tapauksissa, joissa hankintatapa on tiedossa, liinat on tehty kotona. Liinojen mallit on todennäköisesti saatu mallikirjoista tai Neoviuksen mallilehdestä, Virkkaus ja neuletöistä, jonka jälkeen mallit ovat siirtyneet neulojalta toiselle. Neovius toi 1930-luvulla Saksasta keinosilkkilankaa, mistä useimmat keinosilkki-liinat on neulottu.

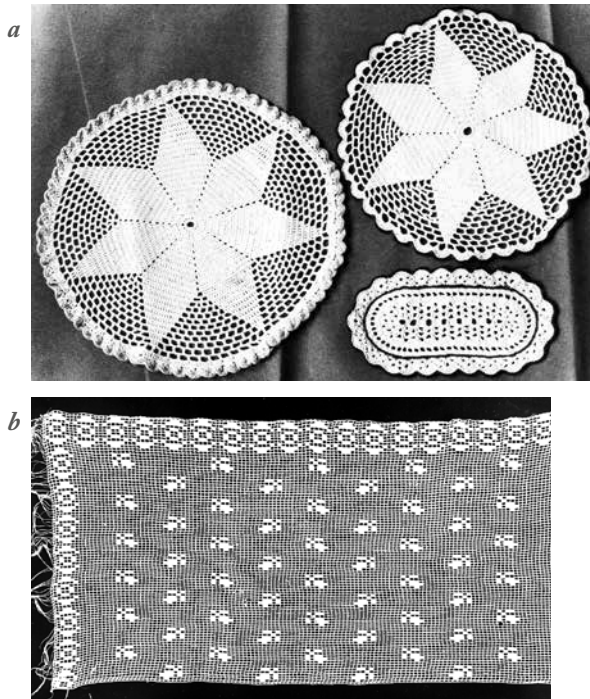
Virkatut liinat

Vanhin virkattu liina on suurin piirtein yhtä vanha kuin verkopitsiliinakin. Kuitenkin virkattujen liinojen valtakausi näyttäisi alkavan 1880-luvulta, josta lähtien niitä on noin puolet kunkin ajanjakson pitseistä. Virkatut liinat voi jakaa yhtenäisesti virkattuihin ja paloista koottujen päätyyppeihin. Yhtenäisesti virkatut voi edelleen jakaa nelimuotoisiin, pyöreisiin



Kuva 72. Neulottuja liinanäytteitä 1800-luvulta: a) Padasjoelta 1880-luvulta (L-H/PxI/9:15 ja Kylmäkoskelta vuodelta 1899 (L-H/PxI/27:44).

ja ympärivirkattuihin. Paloista virkatut on koottu joko ympyrän tai neliön muotoisista paloista. Virkatuista liinoista vanhin on vuoteen 1855 ajoitettu neliönmuotoinen pikkuliina, joka on virkattu yhtenäisenä. Kuvio muistuttaa rinnakkain asetettuja suomalaisen reikäompeleen raitoja (L-H/P I/11:16). Neliönmuotoisia yhtenäisesti virkattuja liinoja on vähän ja ne ajoittuvat 1800-luvulle ja 1900-luvun alkuun. Vuosisadanvaihteen yhtenäisesti virkatut muistuttavat verkkopitsiliinoja (D7911:81, kuva 74b). Neliönmuotoisia, yhtenäisesti virkattuja liinoja ei myöhemmässä aineistossa esiinny.



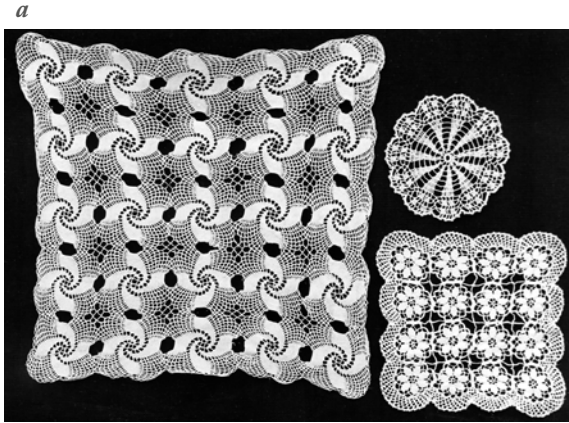
Kuva 74. a) Pesupöydän liinoja Hattulasta 1920–1930-luvuilta (D7819:34). Tähtiliinan malli virkkaushojeineen on *Käsinteollisuuslehdessä* 1924/5 89. b) Yhtenäisesti virkattu piironginpäällyysiina 1800-luvun lopulta, koko 38 x 69 cm (D7911:81).

Yhtenäisesti virkattuja pyöreitä tai kuusikulmaisia pikkuliinoja on virkattu 1800-luvun lopulta aivan tutkimusajankohdan loppuun asti. Erityisen suosittuja ne näyttäisivät olevan 1920- ja -30-luvuilla, jolloin ne on usein tehty paksusta puuvillalangasta. Niitä on käytetty pesupöydällä pesuvadin, vesikannun ja saippua-astian alla (D7819:34; kuva 74a). Joukossa on myös erikoisuutena verkkopitsiä muistuttava, yhtenäisesti virkattu liina (D7911:82).

Paloista on virkattu sekä neliön muotoisia että pyöreitä liinoja. Paloista virkatuista vanhin on 1880-luvulta Sääksmäeltä. Se on virkattu paksusta kalalangasta ja kuvion muodosta nelilehdykkäinen tyylitelty kukka (L-H/P II/16:12). Neliöistä virkattuja on vain muutamia. Niiden mallit ovat yleensä samoja, joita on käytetty sänkypeitteissä (D7906:96; kuva 75b).

Pyöreistä paloista virkattuja isoja liinoja on 1800-luvun lopulta 1930-luvulle. Liinoissa on reunassa leveä virkattu verkko ja hapsut. Pienet liinat on myös reunustettu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi (D7817:41). Toisen maailmansodan jälkeen tehdyt, ympyröistä kootut liinat ovat kuin sarja yhteen liitettyjä ympyröitä, joita ei ole mitenkään reunustettu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi (D7908:57). Poikkeuksen edellä mainittuun tekevät vain mustalaisilta ostetut liinat, joissa on yhtenäinen reunus (D8311:31). Suurin osa virkatuista liinoista on tehty kotona (26), loput on saatu lahjaksi (5) tai ostettu (6). Virkattua pitsiä on käytetty yksiväristen varsinkin pienten kangasliinojen reunan koristeena samaan tapaan kuin nyplättyä pitsiä. Myös kangaspalojen väliin on upotettu virkattua pitsiä. Tällaisia pitsiliinoja on 1920-luvulta lähtien.

Paloista on virkattu sekä neliön muotoisia että pyöreitä liinoja. Paloista virkatuista vanhin on 1880-luvulta Sääksmäeltä. Se on virkattu paksusta kalalangasta ja kuvion muodosta nelilehdykkäinen tyylitelty kukka (L-H/P II/16:12). Neliöistä virkattuja on vain muutamia. Niiden mallit ovat yleensä samoja, joita on käytetty sänkypeitteissä (D7906:96, kuva 75b).



Kuva 75. a) Paloista virkattuja pikkuliinoja ja yhtenäisesti virkattu pyöreä pikkuliina Hattulasta 1920-luvulta (D7906:99). b) Virkatun kaitaliinan pää Hattulasta vuodelta 1935, koko 140x37 cm (7906:96).

Pyöreistä paloista virkattuja isoja liinoja on 1800-luvun lopulta 1930-luvulle. Liinoissa on reunassa leveä virkattu verkko ja hapsut. Pienet liinat on myös reunustettu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi (D7817:41). Toisen maailmansodan jälkeen tehdyt, ympyröistä koottu liinat ovat kuin sarja yhteen liitettyjä ympyröitä, joita ei ole mitenkään reunustettu yhtenäiseksi kokonaisuudeksi (D7908:57). Poikkeuksen edellä mainittuun tekevät vain mustalaisilta ostetut liinat, joissa on yhtenäinen reunus (D8311:31). Suurin osa virkatuista liinoista on tehty kotona (26), loput on saatu lahjaksi (5) tai ostettu (6). Virkattua pitsiä on käytetty yksiväristen varsinkin pienten kangasliinojen reunan koristeena samaan tapaan kuin nyplättyä pitsiä. Myös kangasalojen väliin on upotettu virkattua pitsiä (D7906: 72; kuva 67). Tällaisia pitsiliinoja on 1920-luvulta lähtien.

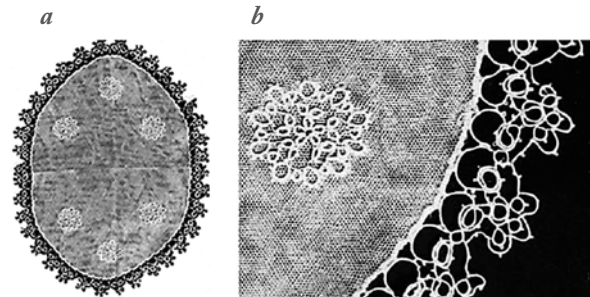
Frivolité eli käpyilty pitsi

Frivolitettä on kaikkiaan 13 liinassa. Sitä on käytetty pääasiassa vain pikkuliinojen koristeena. Yleensä se kiertää kankaan reunan (D7818:69) mutta kolmessa liinassa reunapitsin lisäksi myös tyyliin pohjalle ommeltuja pieniä tähtiä (D7911:75; kuva 76). Frivolitettä on käytetty liinojen koristeena 1900-luvun alusta 1950-luvulle. Vanhimmat näistä on kotona

tehtyjä. 1940-luvulla hankittu on karjalaismummolta ostettu (D7818:69).

Ommellut- eli aitopitsit

Ommeltuja pitsiä on aineistossa kaikkiaan 12. Ne on useimmiten upotettu liinaan yksittäisinä kuvioina. Ne ajoittuvat yhtä lukuun ottamatta 1900-luvun alusta 1930-luvulle ja 1960- ja -70-luvuille. Ommelluista pitseistä vanhimmat 1900-luvun



Kuva 76. a) Frivolité-koristeinen pikkuliina ja b) lähikuva edellisestä (7911:75).

alkuun ajoittuvat on tehty Belgiassa (D7911:85; kuva 77a). 1910-luvulta on nauhapitsisomisteinen silkkiiliina, jota on käytetty salin rokokoopöydällä (D8309:28). Loput ommellulla pitsillä koristetut (D7906:30; kuva 77b) tai kokonaan pitsiset (D7906:70) ovat aurinkopitsiä, jota myös Teneriffan pitsiksi kutsutaan. Aitopitsejä on 1920- ja -1930-luvuilla tehty kotona ja 1960- ja 1970-luvuilla tuotu matkamuistona Kanarian saarilta. Omin Käsien -lehdessä vuonna 1966 ollut Pirkko Asikaisen artikkeli ”Aurinkopitsi eli Teneriffapitsi” teki osaltaan aurinkopitsiä tutuksi. (OK 1966/4, 8–9 ja 37).

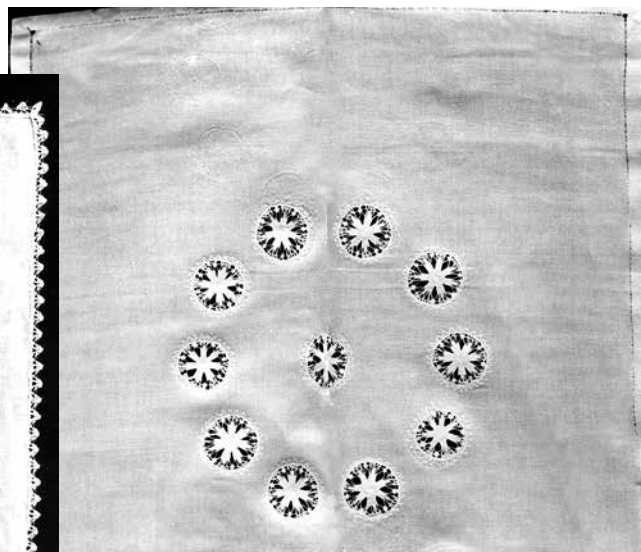
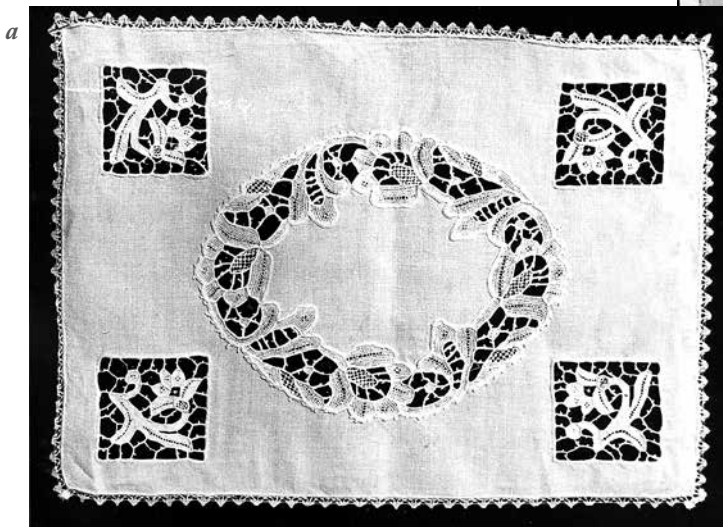
Nyplätyt pitsiliinat

Nyplätyt liinat, joita on kaikkiaan 23, ajoittuvat 1930-luvulta 1970-luvulle. Suurin osa niistä on 1960- ja 1970-luvuilta. 1930- ja 1940-luvuilla nyplättyä pitsiä on käytetty isoissa liinoissa

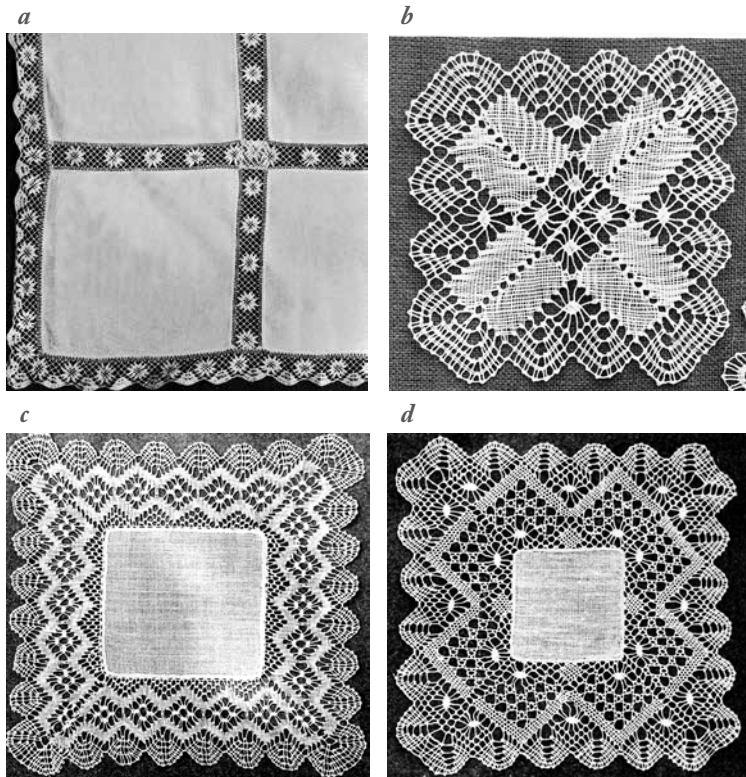
sitomaan kangaspaloista muodostuvaa ruudukkoa (D7917:44; kuva 78a). Nuoremmat liinat ovat joko pyöreitä tai nelikulmaisia pikkuliinoja joko kokonaan nyplättyjä (D7905:107; kuva 78b) tai kangaskeskustaisia (D7908:129; kuva 78c ja d). Kotona tehtyjä nyplätyistä liinoista on neljä. Niistä kaksi on pitsikoristeisia. 1930- ja 1940-lukujen pitsikoristeisiin on ilmeisesti ostettu valmis pitsi ja liinat vain ommeltu kotona. Lahjaksi on saatu yhdeksän ja ostettu kymmenen.

Tyllipitsiliinat

Tyllipitsiliinoja on aineistossa kuusi. Ne ajoittuvat 1910- ja -20-luvuille. Vanhimmat niistä ovat Belgiassa asuneen suomalaisen tekemiä ja tulleet sieltä perintönä hattulalaiseen



Kuva 77. Ommelluin pitsin koristettuja liinoja Hattulasta: a) Belgiassa valmistettu aitopitsikoristeinen pikkuliina mahdollisesti 1800-luvun lopulta koko 33 x 24,5 cm (D7911:85) ja b) aurinkopitsiupotuksin koristeltu liina 1930-luvulta koko 92 x 78 cm (7906:30).



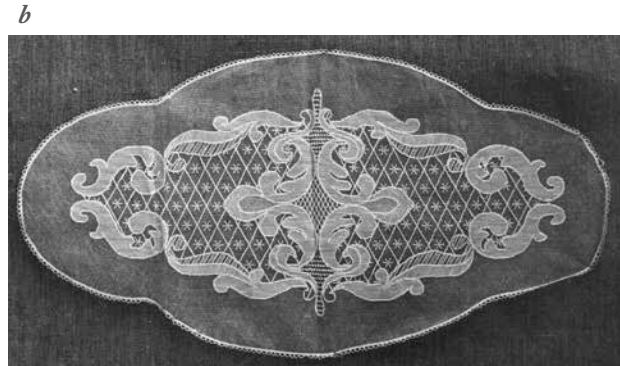
Kuva 78. Nyplättyjä liinoja Hattulasta: a) pitsikoristeinen liina 1930-luvulta, koko 210 x 170 cm. Pitsit on ostettu Orimattilan Heinämaan kiertäviltä kauppiailta, mutta liina on ommeltu kotona (D7817:44), b) pikkuliina 1960-luvulta (D7905:107), c) pikkuliina vuodelta 1974 (D7908:56) ja d) samoin vuodelta 1974 (D7908:129)

kartanoon (D7911:96). 1920-luvulle ajoittuvat ovat ison talon tyttären oppikouluaikana tekemiä (D8309:36, kuva 79a). Belgiassa tehtyjen liinojen mallit ovat siroja ja hentokukkaisia, Hämeenlinnassa kouluaikana tehdyt tyyliteltyjä kukka- tai ornamenttikuvioisia (D8309:29, kuva 79b).

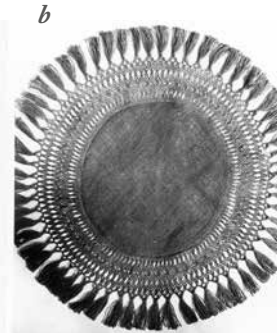
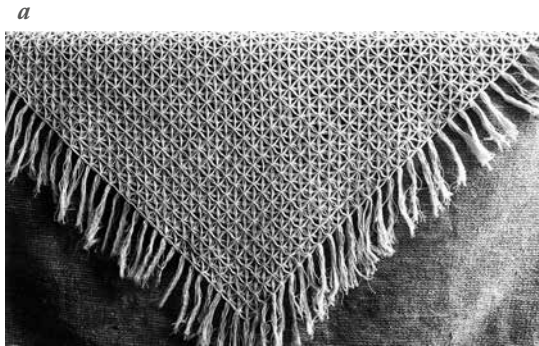
Solmitut pitsiliinat

Tässä ryhmässä on sekä kehyksessä solmitut (5) että reunasomisteina käytetyt franssut (2). Jälkimmäisistä vanhimmalta Hausjärveltä on vuoteen 1890 ajoitettu pöytäliinan ripsu. Se on tehty yksikertaisesta puuvillalangasta iskuhapsualoituksella.

Iskuhapsusta on solmittu yhteen 5 + 5 pohjukkaa niin, että muodostuu yksinkertainen verkko. Reunassa on kolme kymmenen pohjukan ryhmää solmittu tupsuksi (L-H/Px I/12:68). Toinen ripsuliina on Suomussalmelta vuonna 1977 matkamuistoksi ostettu pyöreä liina, jonka ripsu on tyypillistä keskipohjalaista franssua (D7907:51, kuva 80b). Tällaisten franssuliinoja valmistamista opetettiin muun muassa 1960- ja 1970-luvuilla Kuopion käsi- ja taideteollisuusoppilaitoksessa erikoistekniikoiden osastolla sekä valmistettiin myyntiin. Kehyksessä solmittuja liinoja on 1910-, 1930- ja 1970-luvuilta. 1910-luvulle ajoittuvat ovat pieniä ja kuusikulmaisia. Ne on



Kuva 79. Tyllipitsiliinoja Hattulasta 1920-luvulta a) koko 64,5 x 29 cm (D8309:36) ja b) Hämeenlinnassa kouluaikana tehty liina (D8309:29)



Kuva 80. a) Kehyksissä solmittu liina Hattulasta 1930-luvulta (D7906:146) ja b) Suomussalmelta vuonna 1977 ostettu franssuliina Hattulasta (D7907:51).

tehty kotona. 1930- ja -70-luvuille ajoittuvat nelikulmaisia ja vähän isompia (D7906:146, kuva 80a). Yksi 1930-luvulle ajoittuva on tehty kotona ja muut ovat ostettuja.

Yhteenveto

Perukirja-aineistossa on ainoa selvästi pitsiliinaan viittaava merkintä vuodelta 1884, jolloin talon emännän jäämistössä on ”5 virkattua pöytävaatetta” (Jtk 1884/21). Liinoiden lukumäärä edellä mainitussa perukirjassa osoittanee, että virkatut pitsiliinat eivät ole olleet enää mitään yksittäisiä harvinaisuuksia vauraimmissa taloissa, vaikka niitä Wetterhoffin tekstiilikokoelmiin onkin tältä ajalta joutunut vain viisi. Virkattujen liinoiden

rinnalla vanhimpia ovat verkkopitsiliinat. Niitä on valmistettu aina 1900-luvun alkuun asti. Verkkopitsi on vanha työtapo, joka on tunnettu Välimeren maissa jo varhain (Nylén 1968, 279). Suomen kirkkoissa ja kartanoissa on käytetty koristeellisia verkkopitsi tekstiilejä (Mussalo-Avelin 1985, 5). Tämä selittää sen, että pappilan mamsellista tuli Hattulaan verkkopitsiliinoiden valmistaja ja työtavan edelleen opettaja. Varakkaiden talojen tyttäret ja emännät valmistivat verkkopitsiliinoja salihuoneiden pöydille (Korpela 1936, 171). Myöhemmät 1950- ja 1960-lukujen verkkopitsiliinat ovatkin matkamuistoja työtavan alkuperämaista.

Puikoilla neulomisen taito lienee alkuaan Egyptistä ja sen leviäminen oli jo 1400-luvulla saavuttanut Naantalın luostarin (Nylén 1968, 322). 1800-luvulla julkaistiin Euroopassa lukuisia neuleiden oppi- ja mallikirjoja (Rutt 1989, 111–137). On oletettavaa, että jokin niistä on saavuttanut myös hämäläisen käsityön harrastajan. Käytetyn aineiston pohjalta näyttää neulottujen liinojen valmistuksessakin olevan kaksi toisistaan erottuvaa kautta. 1800-luvulla on puuvillalangasta neulottu isoja pitsiliinoja käyttäen kuvioinnissa levennyksiä ja kavennuksia. 1930- ja 1940-luvuilla neulottiin pyöreitä ja soikeita keinosilkki liinoja saksalaisten mallien mukaan. Liinamallien levittäjänä ja keinosilkkimateriaalin maahantuojana toimi tällöin Neovius Oy.

Virkattuja pitsiliinoja on ollut suhteellisesti eniten aina 1800-luvun lopulta lähtien, eniten kuitenkin aivan 1900-luvun alussa. Virkkumateriaalina on ollut puuvillalanka. Virkatuille liinoille on ominaista, että mallit siirtyvät virkkaajalta toiselle. Liinat kootaan pääasiassa ympyröistä ja neliöistä. Liinamallien leviämistä helpottaa se, että on suhteellisen helppo virkata mallelementti vaikka naapurissa käydessä. Virkkausmalleja on myös ollut naistenlehdissä ja niistä on julkaistu mallikirjoja.

Frivolité nimitys tulee Ranskasta (Nylén 1968, 285). Frivolitén kukoistuskausi on ollut rokokoon aika (Blomqvist-Persson 1973, 9). Se kuului silloin hovien ja ylhäisaatelisnaisten käsistöihin. Meillä frivolitétä on opetettu käsityökouluissa. Frivolité-pitsiä on aineistossa vain pikkuliinojen reunapitsinä.

Sysäyksen nypläyksen löytämiseen on suurella todennäköisyydellä vaikuttanut Aino Linnoven vuonna 1947 ilmestynyt väitöskirja ”Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle” ja väitöskirjasta vuonna 1963 Suomalaisen

kirjallisuuden seuran julkaisemassa Tietolippaassa tiivistelmä ”Suomalaiset nyplätyt pitsit”. Nämä kirjat herättivät käsityövien ja Kotiteollisuuslehdessä alkoi pieni nypäyskurssi vuonna 1953 (KoTe 1953/5). Kurssin aikana päästiin pikkuliinojen nypläykseen asti. Kotiteollisuuden keskusliitto julkaisi Raili Serasteen kirjoittaman ”Nypläyksen oppaan” vuonna 1955. Nypläys näyttäisi saavuttavan tutkimusalueen vasta näiden teosten julkaisemisen jälkeen. Suomen perinteiset nypläyskeskukset Orimattilan Heinämaan kylä ja Rauma tosin ovat tuottaneet pitsejä ja kaupanneet myös niitä myös Hämeenseen (kuva 78a). Pitsinnypläystaidon oppimista on helpottanut Kotiteollisuus-lehdessä ollut Raili Serasteen laatima vuonna 1953 julkaistu ”Pieni nypläyskurssi” (KoTe 1953/5 110) ja myöhemmin vuonna 1955 Kotiteollisuuden keskusliiton julkaisema *Nypläyksen opas* sekä kurssitoiminta jo 1950-luvulta lähtien. Myös Omin käsin -lehdessä 1959/2 on nypläämisen perusohjeet ja saman vuoden numerossa 3 oli ohjeet pikkuliinojen nypläämiseen.

Pohjalainen franssu tuli tietoisuuteen, kun ”viimeinen franssuntekijä” Maija Märsylä piti franssukurssin Helsingissä 1960-luvulla. Muun muassa Kotiteollisuus-lehdessä oli sen jälkeen ohjeet franssun solmimisesta (Silpala 1967/3) samoin Omin Käsin -lehdessä oli Nina Haggrenin ohjeet franssun valmistamiseen ja esimerkkejä sen nykyaikaisesta käytöstä (OK 1968/4, 38–39). Märsylä julkaisi vuonna 1973 ”Fransua oppimaan” -kirjan. Kotiteollisuus yhdistykset ja kansalaisopistot järjestivät lukuisia fransunsolmimiskursseja. Kuopion käsi- ja taideteollisuusoppilaitoksessa 1970-luvulla franssun solmiminen kuului erikoiskäyttöiden kurssin opetusohjelmaan. Olen itse ostanut koululta aivan samanlaisen liinan kuin kuvassa 80b on. Kurssien kautta franssun solminen levisi kautta koko Suomen.



6. Matot

Matot ovat lattialla sekä koristeena että suojana käytettyjä tekstiilejä. Matot on tässä tutkimuksessa luokiteltu suorakaitteen muotoisiin isoihin tai pieniin yksittäismattoihin, pitkänkapeisiin villasta tai räsyistä kudottuihin käytävämattoihin ja vain kesällä käytettyihin kesämattoihin. Mattoja on aineistossa yhteensä 151 kpl (liite 7), joista yksittäismattoja on 37, kesämattoja 36 ja käytävämattoja 78.

6.1. Yksittäismatot

Yksittäismatot ovat pääasiassa kalusteryhmien tai joidenkin huonekalujen alle sijoitettuja tavallisimmin isoja mattoja (kuva 81). Niiden käyttö on yleistynyt sitä mukaa kun kalusteryhmiä on hankittu saleihin tai vieraskamareihin. Joskus iso matto peitti koko pienen huoneen keskustan kalusteiden ollessa pääasiassa ympäri huonetta (kuva 82). Kuoseiltaan isot matot ovat olleet lähes yksinomaan kuviollisia. Yksivärisiä mattoja on vain vähän toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta. Niiden osuus on häviävän pieni. Yksittäismatot on kudottu pääasiassa joko pellava- tai puuvillaloimeen villalla. 1920-luvulta lähtien kuteena on käytetty myös puuvillaräsyä ja 1940-luvulta lähtien myös jonkin verran paperinarua.

Aineiston vanhin yksittäismatto on 1890-luvulla kotona kudottu ryijymatto (D8309:209; kuva 83a). Vanhin itämainen matto on ostettu vuonna 1917 Pietarista (D8309:146; kuva 83b). Tiedonantajan isä oli silloin ollut stipendiaattina Pietarissa. Vallankumouksen aikaan antiikkikauppa kukoisti ja mattoja sai siellä halvalla. Mattoa on pidetty joskus myös seinällä hetekan takana. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen oli kamareiden sisustamisen nousukausi. Saleihin kudottiin, ostettiin ja teetettiin kiintopujotusmattoja (D1615:20; D7817:108;

Kuva 81. Isot yksittäismatot salin kalusteryhmien alla. Kuva on Tyrvännöstä Ylikartanon salista vuodelta 1956 (D8309). Etualalla oleva iso kiintopujotusmatto on Wetterhoffilla kudottu, Laila Karttusen suunnittelema matto "Kullervo". Muiden kalusteryhmien alla on itämaisä mattoja.



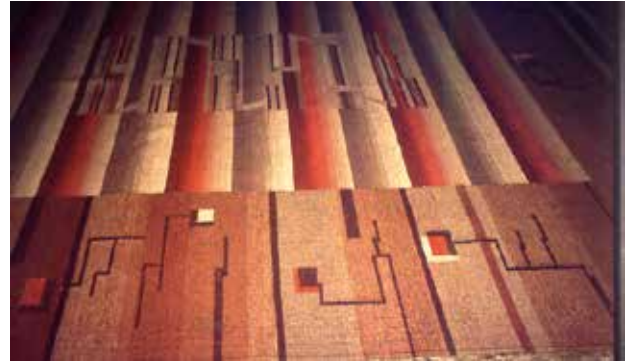
Kuva 82. Kamarin keskilattialla oleva yksittäismatto, jonka materiaalina on räsy ja sidoksena kiintopujotus. Matto on valmistettu Hämeenlinnan lääninvankilassa 1930-luvulla. (D7817)

D7817:107; D7819:69, 71; D8311:97). Hyviä mattojen ja mallien hankintapaikkoja oli Wetterhoff, jonka taiteilijain 1920- ja 1930-lukujen mallistoissa on lukuisia kiintopujotusmaton malleja. Wetterhoffin lisäksi mattoja ostettiin Hämeenlinnan lääninvankilan myymälästä ja Kiikan mattokutomosta (D7817:107; kuva 85). 1930-luvulta on yksi kotona kudottu ryijymatto (D8309:94, kuva 84c). 1940–1950-luvuilla valitseviksi isojen mattojen sidoksiksi tulivat ryijy ja helmipoiminta (D8311:71; kuva 86b). 1960-luvulla kudottiin edelleen helmipoiminta- ja nukkamattoja, tällöin täyskuvikasta alettiin käyttää mattojen sidoksena. Täyskuvikasmattoja kudottiin Pohjanmaalla ja kiertävät kulkukauppiat möivät niitä (D7908:89). Ajanjakson lopulla mattojen hankinta ei ollut enää riippuvainen käsityöläisten taidoista vaan voitiin ostaa tehdasvalmisteisia mattoja (D8309:89). Pieniä yksittäismattoja valmistettiin eri tarkoituksiin. Kynnysmattoja voitiin ommella tai kutoa tilkuista (MVK8 Lam Hauh Sääk; D7817:103; kuva 88a). Pieniä mattoja kudottiin sänkymatoiksi, keinutuolin alle

a



b



Kuva 85. Kiikan mattokutomosta vuonna 1932 ostettu, salin keskusmattona käytetty kiintopujotusmatto Hattulasta (D7817:107). Sen koko on 250 x 350 cm.

Kuva 83. a) Kotona kudottu ryijymatto Tyrvännöstä 1890-luvulta (D8309:209), b) Pietarista vuonna 1917 ostettu itämainen matto (D8309:146).

a



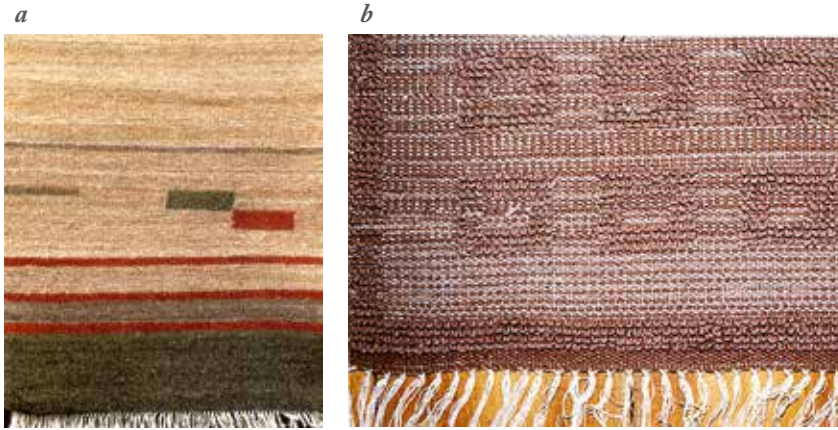
b



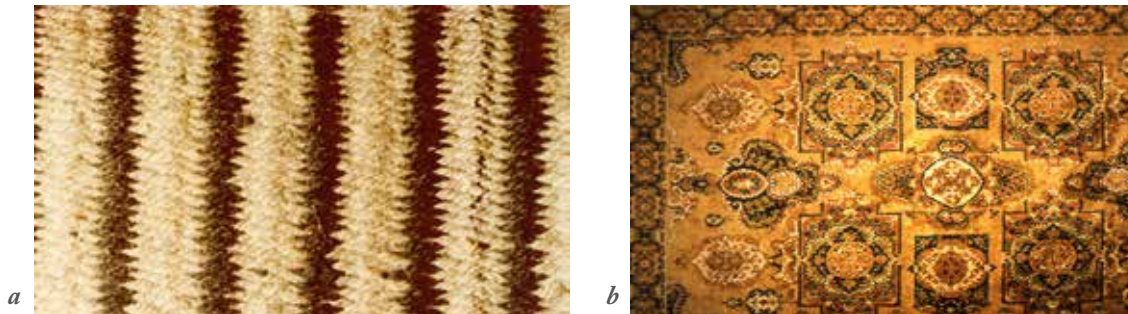
c



Kuva 84. Isoja mattoja 1920–1930-luvuilta: a) Kiintopujotusmaton kulma Sääksmäeltä 1920-luvulta, maton koko 255 x 212 cm (D7615:20). Mallin suunnittelija on Ilma Hirn ja se on julkaistu Käsiteollisuus-lehdessä (KäTe 1923/6, 94) b) kiintopujotusmatto Hattulasta 1920–30-luvuilta, koko 279 x 375 cm (D7818:113) ja c) Tyrvännössä 1930-luvulla vierashuoneeseen kudottu ryijymatto, jonka malli on lähdetietojen mukaan saatu lehdestä (D 8309:94). Maton langat on ostettu Wetterhoffilta.



Kuva 86. a) Karvalankamatto Hattulasta 1940-luvun alusta, koko 63 x 125 cm (D7817:106), b) Vuonna 1951 häälahjaksi saatu pöydänalusmattona käytetty helmi-poimintamatto, jonka koko on 168 x 257 cm (D8311:71).



Kuva 87. a) Lähikuva Päivölän kansanopiston isoissa puissa kudotusta karvalankamatosta Sääksmäeltä vuodelta 1960, maton koko on 440 x 300 cm (D7615:21). Samantapaisia raitamatton malleja on vuoden 1957/3 Omin käsin lehdessä, 32–33, b) Teollisesti valmistettu villamatto Tyrvännöstä 1970-luvulta (D8309:89)



Kuva 88. Pieniä yksittäismattoja: a) Kynnysmatoksi ommeltu tilkkumatto Hattulasta vuoden 1915 jälkeen. Sen koko on 104 x 117 cm (D7817:103), b) Vankilan myymälästä ostettu pieni kiintopujotusmatto Hattulasta vuodelta 1928. Sen koko on 75 x 132 (D7817:109).

tai johonkin muuhun käyttöön. Pikkumattoja kudottiin käyttämällä samoja valmistustapoja kuin isoissa matoissa. 1920- ja 1930-luvuilla ne kudottiin usein kiintopujotusta käyttäen (D7817:109; kuva 88b).

6.2 Käytävämatot

Käytävämatot ovat nimensä mukaisesti aluksi kulkureiteille lattian suojaksi asetettuja mattoja. Myöhemmin käytävämatoilla on voitu peittää koko salin tai tuvan lattia. Käytävämatot voidaan jakaa kahteen pääryhmään, saleissa ja kamareissa talvella käytettyihin karvalankamattoihin ja arkitiloissa käytettyihin räsymattoihin. Karvalankaa saatiin ostamalla karvat kirkonkylän nahkurilta ja sekoittamalla karvaan villaa ja

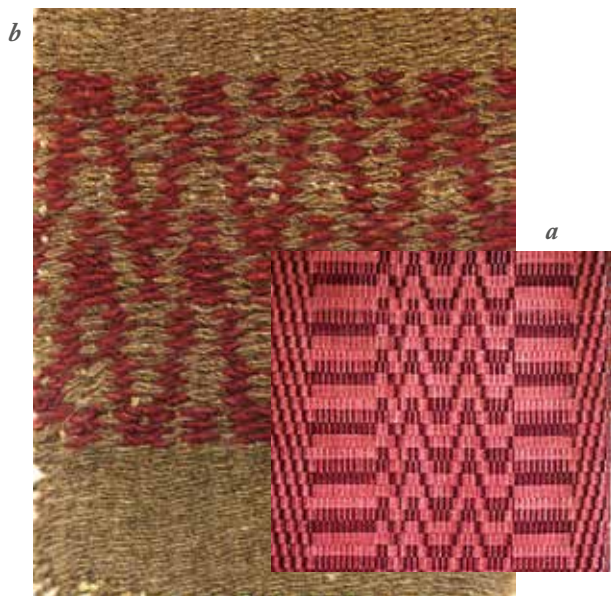
kehräämällä ne kotona (Mvkys8 Pad, Urj). Aineiston vanhin käytävämatto on Lammilta jo 1860-luvulta (HKHM 4164). Se on 76 cm leveä karvalangalla pellavaloimeen kudottu käytävämatto sidoksena ”pohjalainen drelli” eli pohjalainen kilpikangas. Alkuaan se on Pohjanmaalta. Wetterhoffin kokoelmien vanhimmat tutkimusalueelta säilyneet käytävämattonäytteet ovat 1800-luvun lopulta. Ne ovat noin 60 cm leveitä poikkiraitaisia villamattoja, joita on käytetty salissa talvella. Matot levitettiin salin lattialle niin, että niiden väliin jäi reilu rako (Mvkys 8 Urj.) Vanhimmat käytävämatot ovat pääasiassa poikki- tai pitkin raitaisia (Kuva 89). Niiden sidoksina on kuderipsi tai toimikkaat. 1900-luvulla sidosten käyttö monipuolistui. Monipuolisinta sidosten käyttö oli 1920–1950-lukujen välisenä aikana. Suosittuja sidoksia ovat olleet ruusukas (kuva



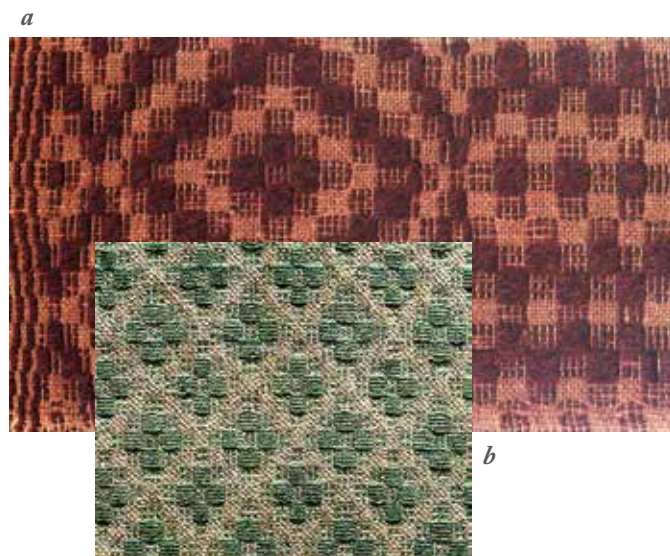
Kuva 89. a) Kuderipsisidoksinen salin käytävämatto 1800-luvun lopulta Hattulasta (D8309:217), b) lähikuva villaisesta käytävämatosta 1890-luvulta Hauhoilta, sidos loimivaltaista kärkitoimikasta (LH/ÄI/16:90) ja c) toimikkasidoksinen maton loimiraidan puolikas Sääksmäeltä vuodelta 1900 (LH/ÄI/10:85)

a*b**c*

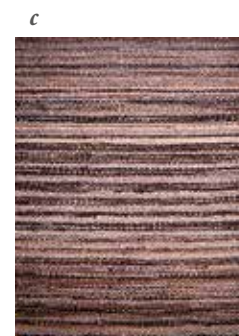
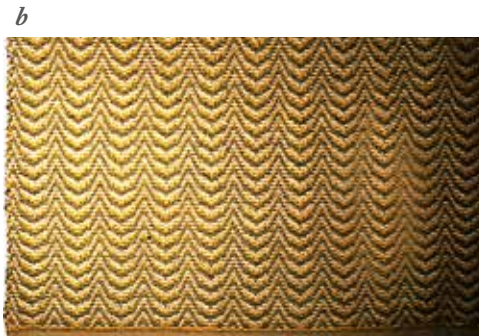
Kuva 90. Villa/karvamatonnäytteitä 1900-luvun alusta: a) näyte padasjokelaisesta ruusukas sidoksisesta talvimatosta vuodelta 1915 (LH/ÄI/7:144), b) kuderipsinen villamaton raita Hausjärveltä vuodelta 1910 (LH/ÄI/9:48) ja c) kuderipsisen karvalankamaton raita Ypäjäältä, se on kudottu Alastarolla vuonna 1905 (LH/ÄI/24:105). Mattoraitojen värit näyttävät luonnonväreillä värjättyiltä.



Kuva 91. Käytävämattönäytteitä 1920- ja 1930-luvuilta: a) taalainsidosmatto Hattulasta 1920-luvulta, mattoa on käytetty ruokasalissa ja eteisessä (D8311:124) ja b) ruusukassidoksinen villamaton raita Ypäjäältä 1930-luvulta, loimi on käsinkehrättyä pellavaa ja kude käsinkehrättyä karvalankaa (LH/ÄI/29:61).



Kuva 92. Taalainsidosmattönäytteitä: a) Somerolta vuodelta 1944, loimi on kalalankaa ja kude lumppuvillaa (LH/ÄI/ 25:137) ja b) Hattulasta 1950-luvulta, kude lumppulankaa (D8311:114)



Kuva 93. Villaisia käytävämattoja 1960- ja 1970-luvuilta: a) Tyrvännöstä 1960-luvulta (D8309:103) ja b) (D8309:103) sekä c) Hattulasta vuodelta 1979 (D8311:123).



Kuva 94. a) Wetterhoffin tekstiikikokoelmassa olevan aineiston vanhimpia räsymattoja Hattulasta 1910-luvulta koko 65 x 630 cm (D7817:115) ja b) Kaivololan pirtti Hauhon Hyömäestä juhannuksena 1925, lattialla räsymatto, pöydällä valkoinen liina. (Teoksessa Vanhaa Hauhoa liitekuva 40, kuva U.T. Sirelius.)

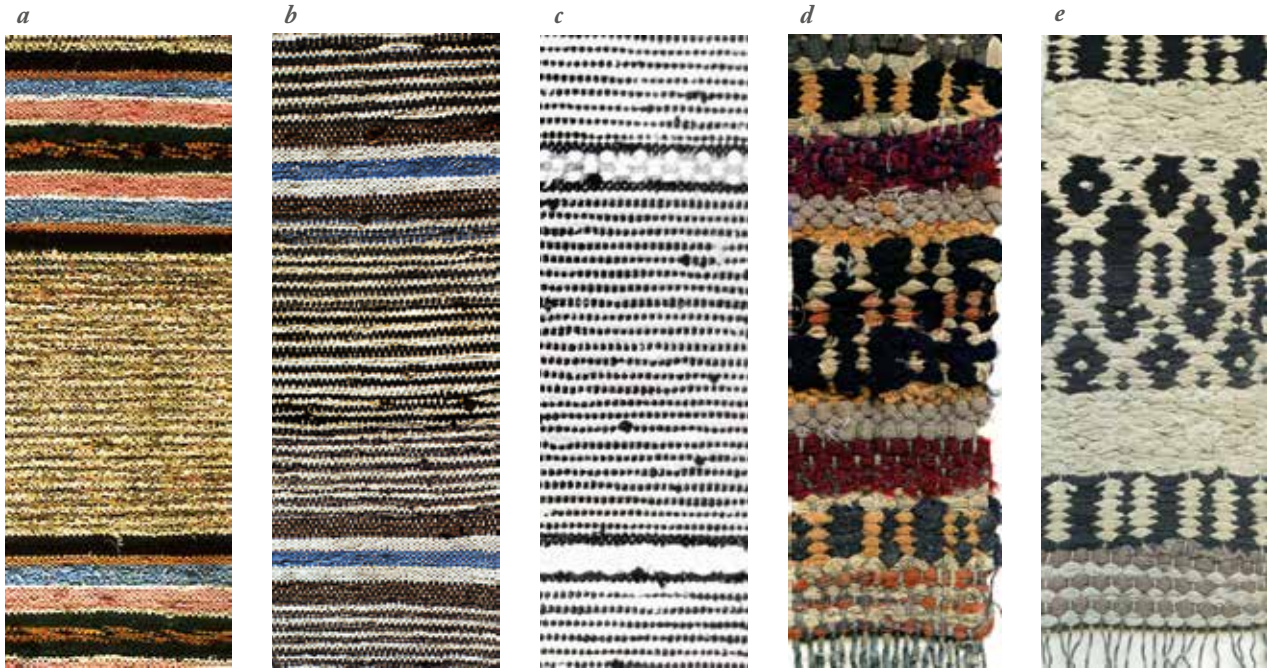
90a), taalainsidos (kuvat 91a, 92) ja kuderipsit (kuva 89a; 90b ja c) eli sidokset, joilla saadaan tukeva matto. Yksivärisiä tai samaan väriin sävytettyjä käytävämattoja on vasta 1960-luvulta (kuva 93), jolloin voimakkaat värit olivat muotia sisustuksessa ja pyrittiin mahdollisimman yksivärisiin pintoihin.

6.3 Räsymatot

Räsy- tai riepumatot ovat tavallisimmin puuvillaloimeen puuvillaräsyllä kudottuja mattoja. Toini-Inkeri Kaukonen on riepumatotutkimuksessaan ”Kyynärä pohjaa kortteli raitaa” Museoviraston kyselyihin perustuen todennut:

”Etelä-Hämeessä Pälkäneen Lovensalon kylällä riepumatot olivat harvinaisia vielä 1894. Vuonna 1884 syntynyt kertoja oli 10-vuotias, kun hänen äitinsä, paikkakunnan tunnettu kankuri, kutoi kotiinsa kolme riepumattoa. Niitä ei käytetty arkioloissa. Joskus niitä lainattiin naapuritaloon hautajaisiin. Myös Kangasalla entisaikaan ”mattoja lainattiin yleisesti juhliin”. Rengossa Muurlan kylän Isossa-Pietilässä oli kuitenkin jo vuonna 1872 erään emännän peruisa viisi eriarvoista permantomattoa.” (Kaukonen 1998, 40.)

Räsymattoja on käytetty jo 1800-luvun puolella saleissa ja kamareissa. Matot ovat olleet talonpoikaisoloissa 1800-luvulla



Kuva 95. Räsymaton raitamalleja 1920- ja 1930-luvuilta: a) porstuan eli eteisen räsymatto Hattulasta vuodelta 1925, koko 56 x 750 cm (D7817:112). b) Hattulasta 1930-luvulla teetetty salin talvimatto, koko 61 x 690 cm (D7817:111). Salissa on ollut 1920-luvulla kolme mattoa. 1930-luvulla keskimmäisen maton tilalle ostettiin Kiikan mattokutomosta iso matto (D7817:107; kuva 85). c) Hattulasta 1930-luvulta (D7910:15) d ja e) ruusukassidoksidoksia räsymaton raitoja Rengosta 1930-luvulta (LH/ÄI/21: 40 ja 41).

harvinaisia. Myöhemmin tuli tavaksi, että juhlien ja pitojen ajaksi lattialle levitettiin räsymattoja (MVkys 8 Sääk Lam). Myöhemmin kamareissa ja vierashuoneissa räsymattoja käytettiin aina (Mvkys 8 Kylm Hump Urj). Tummempia räsymattoja käytettiin useimmiten paljon kulutukselle altistuvissa huoneissa kuten tuvassa ja käytävissä kulkureiteillä ovelta ovelle ns. ”konkimattoina” (MVkys 8 Hump Lam), talonpoikaisoloissa myös saleissa. Tuvassa räsymattoja pidettiin vain jouluna ja kesällä juhlapyhinä, koska tuvassa tehtiin puutöitä (MVkys 8 Hauh Haus; SSkys Hat). Vanhimmat räsymatot

ovat poikkiraitaisia ja sidokseltaan kuderipsiä. Raidoitus on hyvin säännöllistä. Varsinkin 1920- ja 1930-lukujen matoissa raitojen välillä oleva pohja on sekoitettu tavallisimmin kolmesta neutraalista väristä mahdollisimman yksiväriseksi pinnaksi. Väiraidoitus on selvästi pohjasta erottuva ja symmetrinen (D7817:111, 112; kuva 95a ja b). 1930-luvulta lähtien raidat voivat olla sidoskuvioidisia useimmiten ruusukasta (LH/ÄI/21: 40, 41). Vuoden 1926/8 Kotiliedessä on ruusukasmaton kudontaohje (KL 1926/8 228), jonka on laatinut Wetterhoffin silloinen johtaja Helena Brander. Tästä voisi päätellä, että

ruusukassidos tuli maton raitoina muotiin näihin aikoihin. Ruusukasraitoja käytettiin vielä 1940-luvulla mutta jo 1950-luvulla sidosten käyttö monipuolistui. Kuteet sekoitettiin niin, että saatiin mahdollisimman samansävyinen pinta, jolloin sidos ikäänkin häviää (D7906:116). 1960-luvulla sidosten käyttö

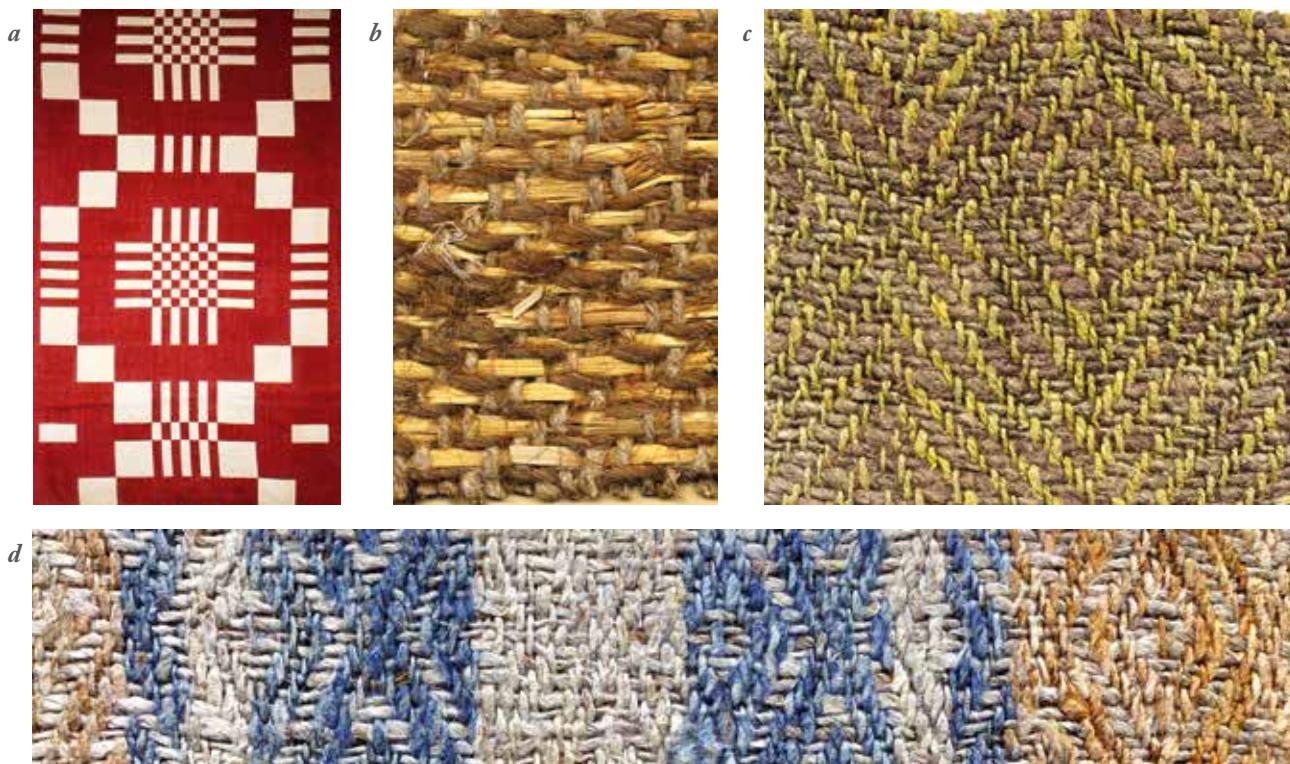
vähenee ja palataan sidoksellisesti ikään kuin räsymaton käytön alkukauteen kuderipsiin. Tällöin matot ovat joko tiheästi raidoitettuja tai täysin yksivärisiä. Yhteen mattoon tai matto-ryhmään pyrittiin löytämään samanvärisiä tai samaan sävyyn meneviä kuteita (D7818:106, kuva 96b).



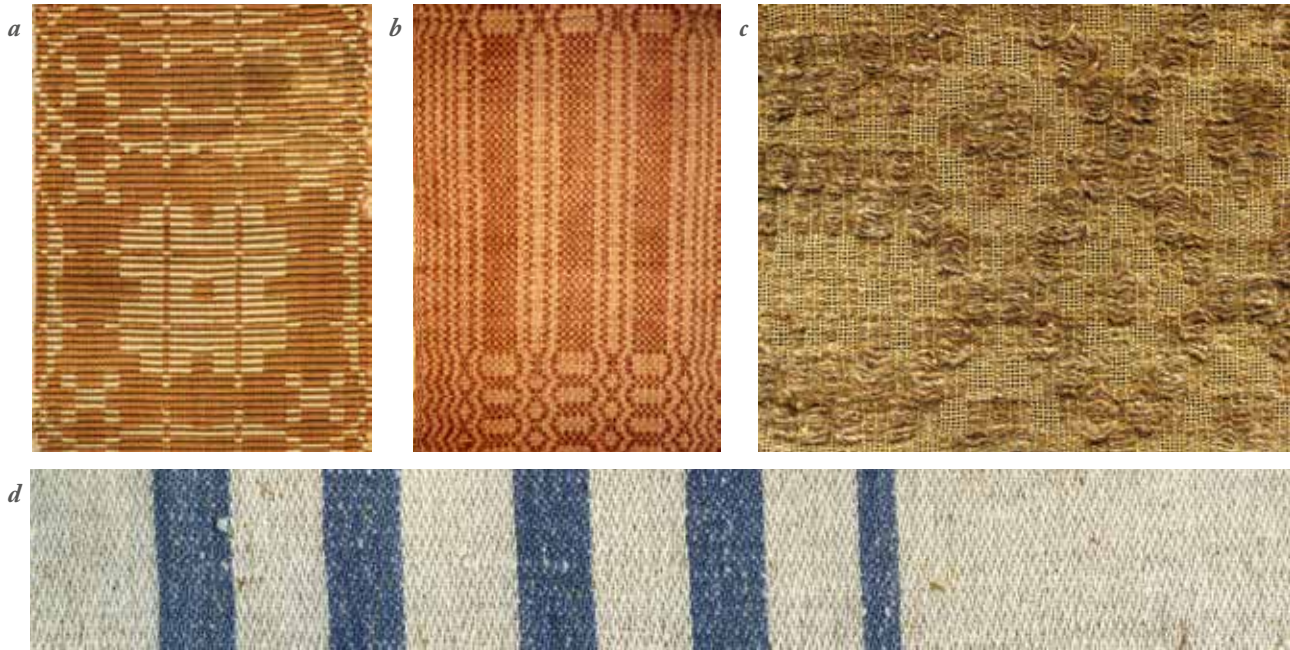
Kuva 96. a) Tuvan räsymatto Hattulasta 1950-luvulta (D7818:105) ja b) ruokasalin räsymatto Hattulasta vuodelta 1968 (D7818:106).



Kuva 97. Reunaraidallisia kesämattoja 1800-luvun lopulta: a) Tyrvännöstä noin vuosilta 1890–1900 (D8309:208) ja b) Sääksmäeltä 1800–1900-luvun vaihteesta, materiaalina pellava (D7615:16).



Kuva 98. Kesämattoja 1900- ja 1910-luvuilta: a) Puuvillainen kesämatto Hattulasta 1910-luvulta. Sen sidoksena on kuviollinen ontelo. Mattoa on käytetty makuuhuoneessa. (D7818:111) Vastaavanlaisen sidoskuviainen maton malli on "Koti- ja yhteiskunta" -lehden "Käsitöitä"-liitteessä vuodelta 1898. b) Oljilla ja rohtimella kudottu toimikassidoksinen mattonäyte Lammilta vuodelta 1915 (LH/ÄI/1:32), c) Rohtimella kudotun maton näyte Rengosta vuodelta 1910. Sidoksena on murtotoimikasloimeen kärjelliseksi kudottu ristitoimikas (LH/ÄI/20:38). d) Pellavamatonnäyte Somerniemeltä vuodelta 1907, sidoksena on ristitoimikas (LH/ÄI/5:108).

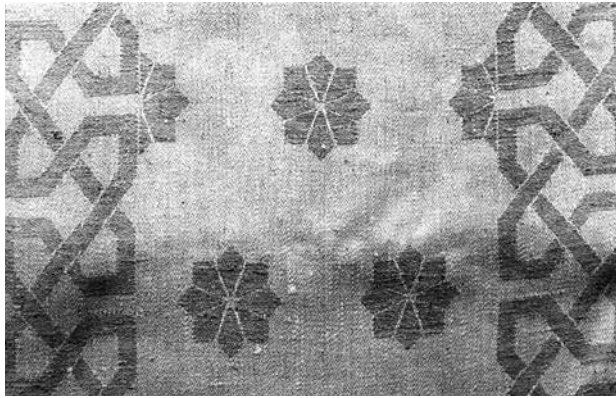


Kuva 99. Kesämattoja 1920- ja 1930-luvuilta: a) Loimiripsikuviainen kesämatto Tammelasta vuodelta 1927 (LH/ÄI/4:77). Kellertävä väri on värjätty lipeällä. Sama malli on Wetterhoffin tekstiilikokeilmissa Toini-Inkeri Kaukosen lahjoittamassa näytteessä (D7636:43:6). Näyte on ollut Suomen yleisen käsiteollisuusyhdistyksen mallikutomon mattonäytteitä. b) Taalainsidoksinen kesämatto Hattulasta 1930-luvulta (D7818:109). c) Taalainsidoksinen kesämattonäyte Hauholta vuodelta 1920 (LH/ÄI/8:48). d) Pellavaisen, pomsisidoksisen kesämaton raita Rengosta 1930-luvulta (LH/ÄI/22:35).

6.4 Kesämatot

Kesämatot ovat vain kesällä tavallisesti salien ja vierashuoneiden lattioille, karvalangasta kudottujen talvimattojen tilalla käytettyjä mattoja. Kesämattonäytteitä tai valokuvia niistä on aineistossa yhteensä 78. Kesämatot olivat yleensä ohuita ja vaaleita alle 60 cm leveitä käytävämattoja. Vanhimmat kesämatot olivat puuvillaloimeen pellavalla kudottuja tai kokonaan pellavaisia. Ne olivat useimmiten reunaraidallisia (MVkys 8 Hau; kuva 97) sidoksena loimivaltainen toimikas tai poms. Kesämattoja voitiin kutoa myös oljesta (MVkys 8 Lam

Hau Som; kuva 87b) ja ennen vanhaan Hauholla myös niinestä (MVkys 8 Lam Som Urj; Hokka 50). Erilaisten sidosten käyttö kesämattoissa oli rikkainta 1900-luvun alusta aina toiseen maailmansotaan asti (kuva 98, 99), jonka jälkeen sidoksina on käytetty vain toimikkaita ja palttinaa, kudemateriaali on joko räsyä tai muovia (kuva 101). Pellavaiset kesämatot ovat kuuluneet myös Tampellan tuotantoon 1930-luvulla (kuva 100). Erikoinen tapa ratkaista kesämatto-ongelma on ollut levittää karkea rohtiminen pyyheliinakangas lattialle kesämatoksi (MVkys 8 Urj Lam Hump). Kun karkea rohdinkangas

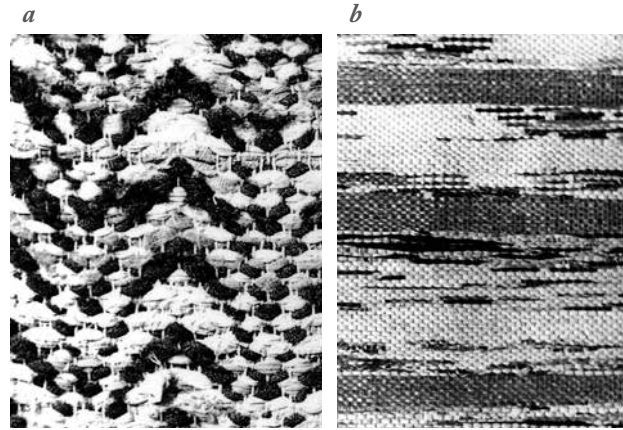


Kuva 100. Pellavainen Tampellan tuotantoa oleva damastisidoksinen kesämatto 1930-luvun lopulta (D7817:25). Se on kooltaan 54 x 660 cm, mattoja on 3 kpl.

oli lattialla kulutuksessa pehmennyt, siitä voitiin tehdä pyyheliinoja 1960- ja 1970-luvuilla räsyillä ja muovikuteella kudotut kesämatot olivat vain vaaleampia kuin talvimatot; muuten ne olivat kuten muutkin käytävämatoiksi kudotut räsymatot. Muovikuteisia mattoja käytettiin kulkuteillä ja käytävillä kuten keittiöissä ja eteisissä.

Yhteenvetoa

Tutkitussa perukirja-aineistossa matto mainitaan ensimmäisen kerran vuodelta 1863 kihlakunnan tuomari Armid Fabian Sandbergin jäämistöluettelossa, jossa on kolme mattoa (JTP 1863/10). Samalta ajalta on ensimmäinen maininta matoista talonpojan vaimon jäämistöistä (JTP1864/1). Koko 1800-luvun matot ovat kuuluneet vain omistavan sosiaaliluokan tekstiileihin. Nämä perukirjoissa mainitut matot ovat todennäköisesti olleet kalustoryhmien alle sijoitettuja yksittäismattoja. Tätä käsitystä tukee muun muassa tieto, että Sandbergin perukirjassa oli 18 pöytää, 43 tuolia ja neljä sohvia. Talollisen vaimon perunkirjassakin on kolme pöytää ja viisi tuolia. Jos räsymattoja on ollut, niitä tuskin on pidetty perukirjaan mainitsemisen arvoisena. Torppareiden jäämistöstä mattoja on



Kuva 101. a) Räsyillä kudottu keittiön kesämatto vuodelta 1965 Hattulasta (D7907:86). b) Keittiön kesämatto vuodelta 1978 Hattulasta. Kude on leikattu muovikasseista (D7907:88).

vasta 1900-luvun puolella. Mattojen puuttuminen 1900-luvun alussa alemman sosiaaliryhmän talouksista tukee myös kyseilyn vastaus: ”*Työläiskodessa ei paljon mattoja ollut, jos oli ne pantiin lattialle vain juhlinä*” (MVkys 8 Kylm). Ei niitä aina ollut maalaistaloissakaan, vuonna 1908 syntynyt haastateltu kertoi: ”*Kun olin nuori tyttö, silloin ei ollut mattoja ja minä kärsin siitä. Päätin jo silloin, kun minulla on koti, on minulla matot lattialla. Minä myös pidin päätöksen.*” (SA) Tämä kertoo siitä murroksesta, joka oli käymässä 1910–1920-luvuilla mattojen käytössä.

Vauriissa maalaistaloissa mattoja käytettiin jo 1800-luvun lopulla saleissa ja kamareissa. Ne asetettiin salin lattialle pituus-suuntaisesti. Alkuun ne olivat riepumattoja, myöhemmin talvella karvalankamattoja ja kesällä pääasiassa pellavamattoja, onpa Hauholta ja Lammilta tieto myös olkikuteisesta kesämattosta (MVkys 8 Hau Lam). Kamareissa matot saivat olla aina. Sinne ei edes lapsia päästetty sotkemaan. Tuvassa ei vanhempina aikoina käytetty mattoja. ”*Sen sijaan käytettiin juhliissa ja pidoissa pienennettyjä kuusenhavuja. Tämä antoi kauniin näön ja hyvän tuoksun.*” (MVkys 8 Sääk.) Somerolla on ollut tapana

a



b



Kuva 102. Hauholaisia sisustuksia vuodelta 1925: a) Ali-Maulan pirtti arkiasussa, ei mattoja, ei salusiineja, ainoana näkyvänä tekstiilinä on päänalusraiti tolppasängyn päässä. b) Ali-Arvelan suullistupa eli sali. Lattialla on räsymatot ja keinutuolissa istuinmatto, jonka keskellä on ympyrän muotoisista paloista virkattu tai neulottu koristeraita. Pöydällä on lattiaan asti ulottuva neulottu tai virkattu liina. Sohvan päällä on iso peite. Ikkunassa on ilmeisesti valkoinen pitkä verho. Seinillä on valokuvia ja raamatunlauseita. Kuvat U.T. Sirelius, Kansatieteellinen arkisto 1, liitekuva 39 (a) ja 38 (b).

vielä 1860–1870-luvuilla juhannussiivouksen jälkeen panna seinän vieruspenkin eteen ”tikku eli päremattoja” (MVkys 8 Som). Sitten kun räsymatot yleistyivät, kulkuväylille pantiin tummia räsymattoja eli *konkimattoja*, muualla mattoja käytettiin vain juhlissa. Tupa oli myös kehrättiin ja kudottiin. Matot eivät sinne arkena soveltuneet. (MVkys 8 Hau Hat Haus Hump Lam Pad Som Urj Tamm; kuva 102a) Vanhojen mattojen leveys oli 60 cm, joskus leveämpi. Leveyden määräsi pirta, joka useimmiten oli vanha kyynäri eli 60 cm (MVkys 8 Urj). Räsymattojen raitojen väli oli myös kyynäri ja raidan leveys 15–20 cm. Pohja pyrittiin saamaan mahdollisimman yksiväriseksi. Raitoihin koottiin värikkäät kuteet (Kys 8 Hump).

Wetterhoffin tekstiilikokeelmassa olevan aineiston perusteella voisi päätellä, että 1800-luvulla on ollut pääasiassa vain kesämattoja ja vain muutamia käytävä- ja isoja mattoja. Lähempänä totuutta lienee kuitenkin se, että kesämattot vähemmän käytettyinä ovat paremmin säilyneet ja näin päätyneet useammin perinteen tallentajien haaviin. Alkuaan kesämattot ovat olleet

vain kesällä salien ja vierashuoneiden lattioille, karvalankaisen talvimattojen tilalle levitettyjä mattoja. Kesämattot ovat peittäneet koko salin lattian. Ohuet kesämattot voitiin naulata kiinni lattiaan, jotta ne pysyisivät suorina. Yksi haastatelluista kertoi, että heillä oli lapsena tapana hyppiä kesämattojen yli, etteivät olisi lianneet niitä. Alkuaan pellavaisten kesämattojen sidoksina olivat perussidokset ja ripsi. Sidosten käytön monipuolistutumiseen 1900-luvun alkupuolella vaikutti käsityönevonta. Käsityökouluissa opetettiin uusia sidoksia ja neuvontalehdissä oli ontelokuvioisten (MVkys 8 Urj; D7818:111) ja taalainsidokuvioisten (D7918:109) kesämattojen ohjeita. Sidokuvioisia lattiamattokankaiden malleja on muun muassa useissa 1800-luvun lopun Koti- ja yhteiskuntalehden Käsitöitä liitteessä (KYL 1895/1; 1895/11). Koti- ja Yhteiskuntalehden mallit ovat vanhoja kilpikangasmalleja, ainostaan sidokset ovat taalainsidosta, kuviollista ripsiä tai kuviollista onteloa. Kuviollisia mattomalleja oli myös runsaasti Suomen Yleisen Kotiteollisuusyhdistyksen mallikokeelmissa, josta malleja ja työohjeita voi aikanaan lainata. Nykyisin kyseistä mallikokeelmaa säilytetään Suomen käsityömuseossa Jyväskylässä.

Ohuiden kesämattojen käyttö jäi pois viime sotien aikana, kun materiaaleista oli puutetta. Kesämatoista tehtiin pöytäliinoja, pyyheliinoja ja muita käyttökäsitteitä (D7615:16). Kertoipa yksi haastateltavamme niistä tehdyn karjanhoitajille työtakkeja (FWKktker D8309) Myöhemmin, jos keittiöön tai muihin arkihuoneisiin kudottiin erillisiä kesämattoja, kuteena voitiin käyttää räsyä. (D7907:86; kuva 101a). 1970-luvulla tuli muotiin kaikenlaisten muovipussien leikkaaminen maton kuteiksi. Muovikuteilla kudottu matot soveltuivat hyvin esimerkiksi keittiön kesämatoiksi (D7907:88, kuva 101b). Sotien aikana eikä sen jälkeen ollut enää siinä määrin aikaa pukea kamareita kesä- ja talviasuun kuin ennen sotaa. Naiset menivät entistä enemmän töihin kodin ulkopuolelle. Sosiaalinen tasa-arvoisuus lisääntyi. Vauriassa perheissä niin tavanomaiset kotiapulaiset tulivat harvinaisiksi.

Käytävämattoja on ollut koko tarkastelun kohteena olevan ajan. Räsystä kudottuja mattoja on käytetty käytävillä ja arkihuoneissa, villaisia saleissa ja vierashuoneissa. Käytävämattot ovat kuoseiltaan pääasiassa poikkiraitaisia. 1900-luvun taitteessa on jonkin verran pitkinraitaisia ja 1900-luvun alusta lähtien myös sidoskuvioidisia. Käytävämattojen sidoksina on 1800-luvulla käytetty ainoastaan loimi- tai kuderipsiä. 1900-luvulle siirryttäessä sidosten käyttö monipuolistuu, ripsien lisäksi käytettiin erilaisia toimikkaita tai niistä johdettuja sidoksia, kuten ruusukasta räsymattojen raidoissa. Vanhin tapa oli asettaa käytävämattot ovelta ovelle. Tällä tavoin aseteltuina matot ovat olleet Wetterhoffin salissa Hämeenlinnassa 1800-luvun lopulla (Silpala, Heinänen 1985, 10; Suolahti 1935, 27). Vastaavalla tavalla mattoja on käytetty vauraiden maalaistalojen saleissa vielä 1930-luvulla Tyrvännössä (FWKktker D8311) ja Rääkkylässä (FWKktker D7811). Myös Halikosta on tieto 1900-luvun alusta mattojen käytöstä kuvan 103 tapaan kulkureiteillä ovesta ovelle (Honka-Hallila 2011 139). Myöhemmin käytävämatoilla on voitu peittää koko salin lattia. Käytävämattoja, jotka ovat olleet jo nimensä perusteella alkuaan

lähinnä kulkuteille levitettyjä mattoja, on 1800-luvulta säilynyt vain vähän. 1920-luvulta lähtien niiden määrä on lisääntynyt. Ne ovat vieneet tilaa niin isoilta matoilta kuin kesämatoilta ja olivat tarkasteluajankohdan lopussa yleisimmin käytettyjä mattoja. Varsinkin toisen maailmansodan jälkeen räsyistä kudotuista käytävämatoista on tullut suosituin mattotyyppi. Tällöin esimerkiksi Martat ja Maatalousnaiset sekä Kotiliesi järjestivät räsymattokilpailuja ja julkaisivat mallikirjoja, mikä oli omiaan lisäämään räsymattojen arvostusta.

Isojen mattojen suhteellinen osuus oli suurimmillaan 1920–1930-luvuilla, jolloin kamareita ja ennen kaikkea vierashuoneita sisustettiin ympärivuotiseen käyttöön. Vanhimmat yksittäismattot ovat olleet itämaisia mattoja tai ryyjiyjen tapaan kudottuja nukkamattoja. Yksittäismattojen käyttö yleistyi sitä mukaa kuin kalustot yleistyivät saleissa ja vierashuoneissa. 1920- ja 1930-luvut olivat voimakasta sisustamisen kautta. Käytävämattot väistyivät saleissa reunoille (kuva 104). Keskelle lattiaa pöydän alle kudottiin tai ostettiin iso kiintopujotusmatto.

Taiteilijat suunnittelivat sisustuskäsitteitä ja ennen kaikkea mattoja. Taiteilijoiden suunnittelemat mallit mukailivat kulloinkin vallitsevia taidesuuntauksia. 1920-luvulla malleissa elettiin jugendin ja kansallisromantiikan jälkimainingeissa. Mallit olivat tiiviitä kokonaisuuksia (kuvat 84a, 88b). Seuraavan vuosikymmenen funkishenkisissä malleissa kuviomuodot hajosivat viivoiksi, tyylitellyiksi kasvinoiksi, joita oli sijoitettu epäsymmetrisesti yksiväriselle pohjalle (kuvat 85, 105a). Värit muodostivat harmonian, usein ne olivat ruskehtavan kellerävän ja beigen sävyisiä. Sota-ajan jälkeen, kun materiaaleista oli puutetta, mattoja kudottiin lumpu ja sillasekoitteisista langoista. Tällöin helmipoimintakuviot toivat eloa usein harmahtavan sävyisiin mattoihin (kuva 86b). 1960- ja 1970-luvuilla uutena materiaalina käytävämattojen valmistukseen tuli muovipusseista leikattu kude (kuva 101b).



Kuva 103 (ylhäällä). Wetterhoffin sali 1800-luvun lopulla edustaa mattojen käyttöä säätyläisten saleissa (Hanna Wetterhoffin valokuva-albumi). Ontelosidoksiset käytävämatot eli "konkimatot" kulkevat ovelta ovelle. Wetterhoffin tekstiilikokoelmassa on näyte pellavaisesta käytävämatosta, jossa on sama malli. Huonekaluryhmien alla on yksittäismatot.



Kuva 104. Iso kiintopujotusmatto (D7817:107) salin keskellä on syrjäyttäneet käytävämatot vain reunoille. Sisustus edustaa 1930-luvulla vallinnutta maalaissalin sisustustyyliä.

a



b



Kuva 105. Taiteilijoiden mattosuunnitelmia 1930-luvulta: a) Eva Anttilan pikkumatto (KL 1933/3, 117) ja b) Maija Kansasen riepumatto (KL 1932/9 389).

7. Tuolinmatot

Tuolin- eli istuinmatoilla tarkoitetaan tässä keinu- ja nojatuolin mattoja, joita on käytetty joko tuolin pehmusteena tai suojana. Ajoitettuja istuinmattoja on aineistossa 80 (liite 8). Näistä kolme on Hämeenlinnan historiallisesta museosta ja yksi Lounais-Suomen museosta, loput Wetterhoffin tekstiilikokoelmista. Valmistustapansa mukaan ne jakaantuvat kudottuihin (53), kirjottuihin (20) ja neulottuihin (3) ja virkattuihin (4). Koska keinu- ja nojatuolinmattojen työtavoissa eikä malleissa ole havaittavia eroja eikä aineistosta aina voi edes päätellä kummasta tuolinmatosta on kysymys, käsitellään niitä pääasiallisesti yhtenä ryhmänä. Vanhimmat tuolinmatot ovat samalta ajalta kuin ensimmäiset keinutuolit hattulalaisissa perukirjoissa eli 1860-luvulta. Niitä on jo silloin tehty kutoen, kirjoen ja virkaten.

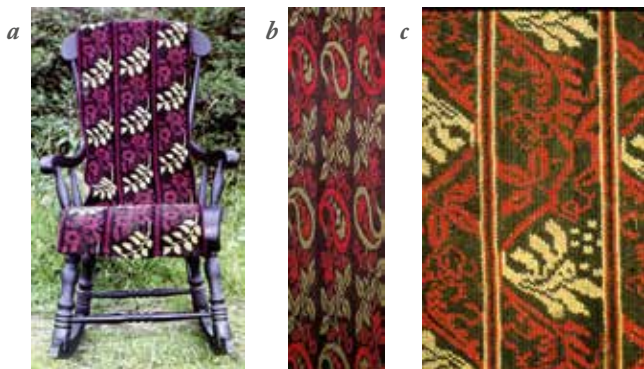
7.1 Virkatut ja neulotut tuolinmatot

Vanhimmat 1800-luvun virkatut istuinmatot on valmistettu villalangasta. Ne on koottu tuolinmatoiksi entisistä

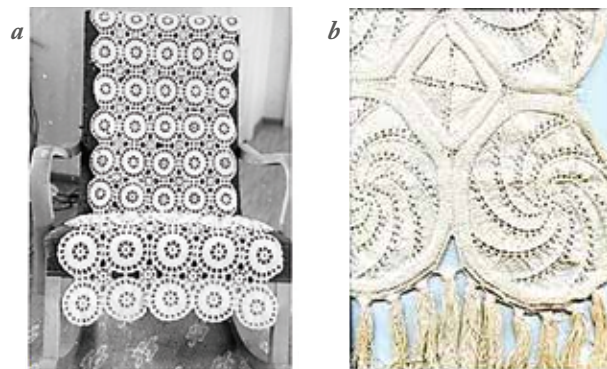
värvirkkauksina tehdyistä turkinvöistä (D8011:215, kuva 106). Käytöstä poisjääneiden turkinvöiden käyttäminen istuinmatoiksi on ilmeisesti ollut laajemmallekin levinnyt muoti, koska vastaavanlaisia on mm. Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa Turun läänin Lapista (KMKE 3549:354) ja Wetterhoffin kokoelmissa. Tyyni Vahter kertoo Hauhon naisten käsistöistä muun muassa, että turkinvöistä on tehty kiikkutuolinmatto (Vahter 1934 208). Myöhemmin virkatut ja neulotut tuolinmatot on valmistettu valkoisesta puuvillalangasta. Niiden kuvioden perusmuodot ovat samanlaisia kuin sängynpeitteissä käytetyt (D7908:174, kuva 107).

7.2 Kirjotut tuolinmatot

Kirjotusta tuolinmatoista neljä ajoittuu 1800-luvun puolelle. Kaksi niistä on ommeltu ruskeaksi värjätylle pellavaiselle kanavakankaalle punaisin ja kellertävin ristipistoin (LH/QI/22:132, kuva 108b). Toiset kaksi on ommeltu villapalttina pohjalle. Toisen ruusuköynnöskuvio on otettu saksalaisesta



Kuva 106. Virkatuista turkinvöistä ommellut keinutuolinmatot: a) Palkineeltä vuodelta 1892 (LH/ÄI/71:1), b) Turkinvöistä ommeltu keinutuolinmatto Hattulasta (D8309:58) ja c) lähikuva turkinvöistä kootusta istuinmatosta Hattulasta (D8011:215).



Kuva 107. a) Puuvillalangasta virkattu istuinmatto Hattulasta 1920-luvulta (D7908:174). b) Lähikuva neulotun istuinmaton palasta Kylmäkoskelta vuodelta 1910 (LH/Pxl 26:43), leveysuunnassa on istuinmatossa ollut kolme ympyrän muotoista palaa.



Kuva 108. Aineiston vanhimmat istuinmattonäytteet: a) Tuuloksesta keräilytiedon mukaan vuodelta 1867 (LH/QI/20:25). b) Hattulasta 1890-luvulta (LH/QI/22:132). Molemmat edellä olevat on kirjottu ristipistoin harmaalle villapalttinalle. c) ja d) Saksalaisen mallikirjan mukaan ristipistoin kirjotut keinutuolinmatot entisestä Tyrvännöstä. c) 1880-luvulta (D8309:192) ja d) 1890-luvulta (D8309:191).



Kuva 109. Kirjottuja istuinmattoja 1900-luvun alusta Hattulasta a) vuodelta 1913, koko 47 x 174 cm + hapsut 7 cm (D7817:67) b) Tampereen käsityökoulussa veralle kirjottu istuinmatto 1910-luvulta koko 175 x 44 cm + hapsut (D8011:213) c) kotona 1910-luvulla kirjottu istuinmatto koko 41 x 168 cm (D7818:11) ja d) huutokaupasta 1960-luvulla ostettu 1910-luvulla laakapistoin kirjottu istuinmatto (D8011:288).



Kuva 110. Kirjottuja istuinmattoja 1920- ja 1930-luvuilta: a) Kanavakankaalle laaka- ja ristipistoin kirjottu keinutuolin matto Hattulasta 1920-luvulta (D8309:219), b) kirjotun istuinmaton puolikas 1920-luvulta (D8311:65), c) Kirjottu istuinmatto, jonka yläkulmasta näkyy toppaus ja vuori, Hattulasta 1930-luvulta (D7818:12) ja d) lähikuva edellisestä.



Kuva 111. Tuolinmattonäytteitä 1800-luvulta: a) Näyte ryijymatosta Tammelasta noin vuodelta 1860 (LH/QI/19:31), b) istuinmattonäyte Pälkäneeltä vuodelta 1882 (LH /QI/4:203), c) Ryijyistuinmatto Hattulasta 1890-luvulta (D8309:191).

mallivihosta ja kirjottu ristipistoin (D8309:192, kuva 108c). Toisen kansallisromanttinen ornamenttikuvio on kirjottu laaka-, risti- ja tikkipistoin (D7817:66) Se on ostettu. 1900-luvun alun tuolinmatoissa on edelleen kukkaköynnöskuoseja, joskin tyylieltympiä kuin aikaisemmat ristipistoilla tehdyt. Kirjontatavoista tavallisin on laakaompelu villakangaspohjalle (D8011:288 kuva 109d; D7818:11, kuva 109c; D7817:67, kuva 109a). Pohjan väri on joko punainen tai vaaleahko vihreä. Yhteen on punaiselle palttinapohjalle kirjottu lähinnä lumihiualekuvioita. Kankainen vyöhyke on n. 1/3 koko leveydestä, molemmilla reunoilla on villalangoista virkattu vyöhyke. Sen ohje on saatu mallilehdestä (D8309:220). 1900-luvun alusta on yksi huopa-applikaationa tehty tuolinmatto (L/H/QI/31:26) ja kuva tilkkutyönä ommellusta istuinmatosta (LH/ÄI/80:56). Neljä on valmistettu kotona, yksi koulussa ja yksi ostettu. Kolmen valmistustaito on opittu kotona ja yhden koulussa. Malli on yhteen saatu koulusta, yhteen mallivihosta ja yhteen ostettu.

Vanhimmat kirjoitukset tuolinmatot kirjottu ristipistoin harvahkolle villapalttinalle. Mallit on todennäköisesti saatu ulkomaisista lehdistä. Samoin 1920-luvun kirjoitukset tuolinmatot on ommeltu villapalttinapohjalle pääasiassa kuitenkin laakapistoin. Kuvioinnissa on samantapainen sidottu kukka-asetelma kuin edelliselläkin periodilla (D8311:65, kuva 110b). Yhteen on ommeltu kanavakankaalle kansallisromanttinen ornamenttikuvio (D8309:219, kuva 110a). 1930-luvulta on yksi kirjottu keinotuolinmatto. Siinä on vihreälle villakangaspohjalle erivärisillä vihreillä langoilla häive-, laaka- ja varsipistoin kirjoitettu kukkakuosi (D7818:12, kuva 110c). 1930-luvun jälkeen ei tuolinmattoja enää ole kirjottu. Ornamenttikuvioinen on tehty kotona. Myös sen tekotaito on opittu kotona ja malli saatu mallikirjasta. Yksi on tehty kansanopistossa ja yksi ostettu.

Kaikissa kirjoituksissa tuolinmatoissa on vuorikankaasta tehty ohut vanutoppaus, jonka päälle kirjottu päälliskangas on ommeltu. Usein tuolinmaton sivuissa on punottu nyöri ja päissä eri tavoin valmistetut hapsut.

7.3 Kudotut tuolinmatot

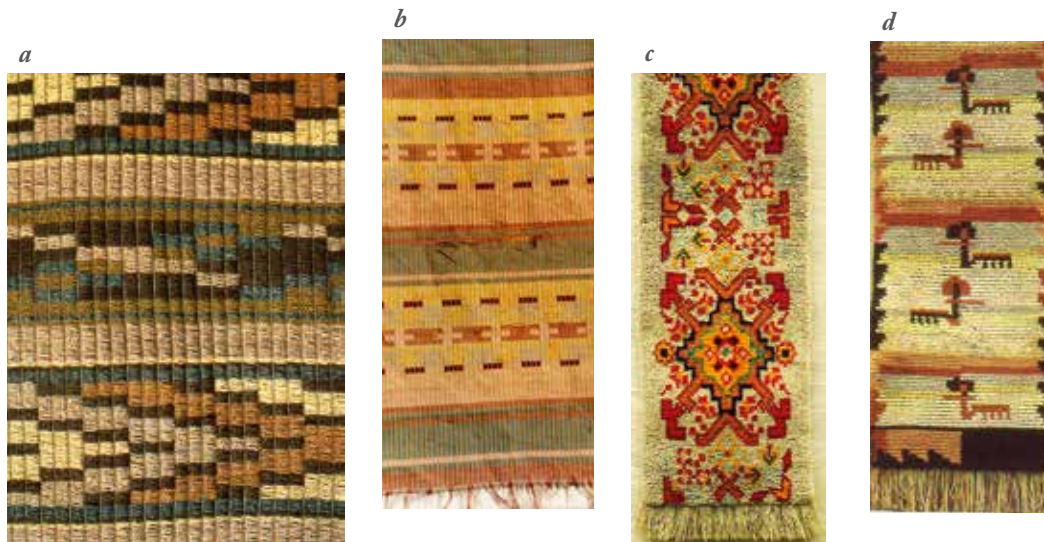
Vanhimmat kudotut tuolinmatot ovat samalta ajalta kuin ensimmäiset keinutuolit hattulalaisissa perukirjoissa eli 1860-luvulta. Kudottujen tuolinmattojen valmistustavat ovat vaihtelevia, joillakin tekniikoilla tehtyjä mattoja esiintyy lähes koko ajalta kuten ryijyä. Joidenkin käyttö rajoittuu lyhyelle aikavälille tai joitakin on vain yksittäisinä. Yhteisenä piirteenä voisi pitää että ne ovat yleensä pellava tai puuvillaloimeen villalangalla, villasekoitelangalla tai tutkimusajankohdan viimeisinä vuosina myös räsyillä ripsimäisesti kudottuja. Usein ne on kuvioitu aikaisemmin peitteissä käytetyillä pujotus tai poimintatavoilla. Poikkeuksen tähän yleissääntöön tekevät kokonaan villaiset täkänämatot ja yksi sota-ajalta peräisin oleva paperista valmistettu istuinmatto.

Ryijytuolinmatot

Tutkimusalueella peitteenä yleisesti käytössä ollut ryijy tuntuu sopivan mitä parhaiten myös keinutuolin pehmiikkeeksi. Ryijytuolinmattoja on 14. Vanhin on ryijynkappale Tammelasta n. vuodelta. 1860 (LH/QI/19:31, kuva 111a). Sen nukka on lyhyempää ja tiheämpää kuin peiteryijyissä. Kuvion muodot ovat ryijyissä ja pujotuspeitteissä tavattavia kannuksenpyörän muunnelmia. 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta on neljä ruusuköynnös-kuvioista tuolinmattoa, joista yhteen tiedetään malli otetun saksalaisesta mallivihosta, joka oli edelleen kenttätöyden aikaan talossa (D8309:191, kuva 111c). 1900-luvun alun ensimmäisissä tuolinmatoissa kuviot ovat kansallisromanttista nauhaornamenttia (D8309:93, kuva 112a). Kuviot muistuttavat suuresti Suomen Käsityön ystävien vuosina 1895 ja 1896 julkaisemien mallivihkojen kuvioita. Nukkaa on vain kuvioissa. Vuosina 1928 ja 1929 valmistettujen tuolinmattojen sekä vihreä-, ruskea-, beige-väritys että hajanaiset kuviomuodot ovat selvästi funktionalistisia (D7817:64, kuva 113d). Vuonna 1949 valmistettu on lähes yksivärinen. Siinä on vaalealla pohjalla maton päissä kaksi tummaa raitaa. Yksiväristä nukkaa ei kuitenkaan ole solmittu ihan viereen vaan nukkapinta muodostaa kärkitoimikkaan tapaista kuvioita. Nukkarivit ovat kuitenkin niin tiiviissä, ettei pohja näy. Sitä on käytetty nojatuolin mattona. (D7911:26.) Edellä mainitut



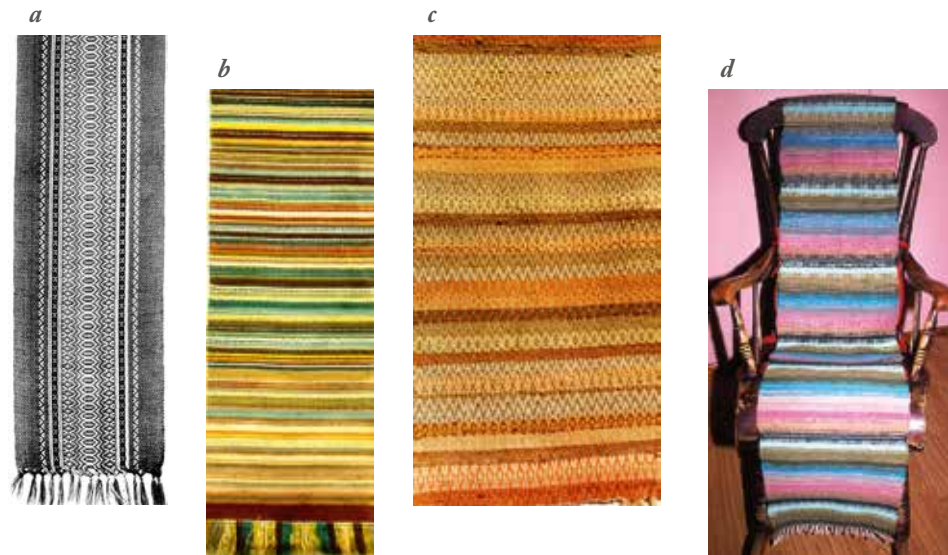
Kuva 112. Tuolinmattoja 1900-luvun alusta: a) ryijyistuinmatto Hattulasta 1900-luvun alusta (D8309:93), b) täkänä istuinmatto Sääksmäeltä vuodelta 1900 (D7615:29) lähes sama malli on Hattulasta myös vuodelta 1900 ja c) keinutuolinmatto täkänä Sääksmäeltä vuodelta 1900 (LH/ÄI/78:49). Wetterhoffin ammattikutomon vanhoissa näytteissä on aivan samanlainen damastipuilla kudottu ontelosidoksinen mattonäyte (D7620: A20), joten Sääksmäen istuinmatto on todennäköisesti Wetterhoffilta hankittu.



Kuva 113. Kudottuja tuolinmattoja 1920- ja 1930-luvuilta: a) vakoraanutyypinen nojatuolin matto Hattulasta 1920 luvulta (D8011:272), b) vakoraanutyypinen istuinmatto Sääksmäeltä 1920-luvulta (D7615:32), c) Oriveden opistossa ryijyksi kudottu keinutuolinmatto Hattulasta vuodelta 1929, koko 42 x 160 cm (D7817:65) ja d) ryijyistuinmatto Hattulasta 1930-luvulta koko 43 x 177 + 10 cm:n hapsut, malli on Ester Axin "Rapsakka" vuodelta 1931 (D7817:64; WM16:233).



Kuva 114. Istuinmattoja 1940- ja 1950-luvuilta Hattulasta: a) todennäköisesti toisen maailmansodan jälkeen vippeläpohjalle pujotuskuvioin toteutettu keinutuolinmatto (D7819:70) Laila Karttuselta on Wetterhoffin kokoelmassa useita samantyyppisiä keinutuolin maton malleja, b) ryjyksi kudottu keinutuolinmaton puolikas 1950-luvulta (D8718:14). Malli on todennäköisesti Wetterhoffilta ja Laila Karttusen suunnittelema, koska sama malli on Laila Karttusen suunnittelemassa sohvatyynyssä Erämaa (D7818:15; WM23:381) c) ruusukassidoksinen nojatuolinmatto 1940-luvulta koko 152 x 53 cm (D8011:273)



Kuva 115. Erilaisilla ripsidoksilla kudottuja istuinmattoja: a) Loimiripsi istuinmatto Hattulasta vuodelta 1915 (D8216:27), b) Oriveden opistossa vuonna 1929 kudottu vippelä-keinutuolinmatto Hattulasta koko 45 x 175 +10 cm hapsut (D7817 63), c) Ruusukas keinutuolinmatto Säätäsmäeltä 1950-luvulta (D7615:34) ja d) Poppanakuteinen istuinmatto Hattulasta 1960-luvulta (D8311:91).

nukkakuvioiset tuolinmatot edustavat 1920-luvulla myös seinävaatteissa ja tynnyissä suosittua puoliryijyteknikkaa, jolla pyrittiin halventamaan kustannuksia (Toikka-Karvonen 1971, 348). 1950-luvulla valmistettu edustaa 1930-luvun loppupuolen ryijyjä, jossa lähes yksivärisellä pohjalla on pieniä kuvioita pintaornamentin tapaan (D7818:14, kuva 114b). Aineiston nuorin nukitettu tuolinmatto on kudottu vuonna 1965. Sen on äiti ja tytär kutoneet yhdessä ja suunnitelleet mallia kutossaan. Lopputuloksena nähty vasta, kun työ on otettu pois puista. Siinä on käytetty kaikkia päävärejä ja värit on ikään kuin roiskittu pintaan ilman minkäänlaista systemaattisuutta. Materiaaleina on käytetty langan loppuja. (D7615:35.) Ryijyistuinmatot on kudottu puuvilla-, tavallisesti kalalankaloimeen. Pohjakuteen samoin kuin nukkalanگان materiaalina on villa. Kolmessa, samassa talossa tehdyssä, joista yksi on ruusukuvioinen ja kahdessa kansallisromanttinen ornamenttikuvio, pohjakuteena on käytetty paksua puuvillalankaa (D8309:93, 191, 221). Vuonna 1949 valmistetussa pohjakuteena on käytetty karvalankaa (D7911:26). Ryijyistuinmatoista neljä on tehty kotona ja yksi koulussa, yksi on ostettu, samoin yksi saatu lahjana ja yksi tullut talon mukana. Kotona valmistettujen taito on opittu kotiteollisuuskoulussa ja kiertävältä ryijykanurilta. Yhden malli on saatu saksalaisesta mallikirjasta. Kolmen malli on Wetterhoffilta, yhden lehdestä, yhdessä on itse suunniteltu malli.

Täkänämatot

Täkänä tekniikalla valmistettuja tuolinmattoja on aineistossa vain viisi, joista kolme on Sääksmäeltä. Näistä yksi on kokonaan ajoittamaton ja yksi ostettu 1961 huutokaupasta, joten sen valmistuspaikka ei voi päätellä. Kaikki ajoitetut ovat aivan 1900-luvun alusta. Ilmeisesti ainakin toinen ajoittamattomista sääksmäkeläisistä (D7615:29, kuva 112b) on valmistettu samoihin aikoihin, koska samanlainen malli on muutamia yksityiskohtia lukuun ottamatta Hattulasta. Se on tehty Kangasalan kansanopistossa vuonna 1900 ja mallin kerrotaan olevan ryijyn reunakuviosta (D8216:30). Näistä jälkimmäinen on tehty puuvillalangasta ja se on punavalkoinen (LH/ÄI/78:49. Wetterhoffin ammattikutomon näytteissä on tilkku

samanlaisesta, damastipuilla kudotusta matosta, joten tämä sääksmäkeläinen istuinmatto voi olla Wetterhoffilta ostettu. Edellinen on tehty villalangoista ja siinä on vihertävän ruskea ja beige väriyhdistelmä. Ajoitetun sääksmäkeläisen tākānān toinen väri on valkoinen, toista väriä on mustavalkoisesta kuvasta vaikea päätellä. Malli on kansallisromanttista nauha-ornamentiikkaa ja se on valmistettu vuonna 1900. Yksi hattulalainen tākānāistuinmatto on teetetty Nurmossa vuonna 1908. Se on kooltaan 70 x 90 cm ja malli on pohjalaisesta tākānāpeitosta pienennettynä. Sitä on käytetty kahden istutavassa keinutuolissa. Samaan aikaan on teetetty myös iso tākānāpeite. Tuolinmaton värit ovat ruskea ja beige. Nurmossa teetetty vaikuttaisi alkuperäiseltä käytöltään lapsen peitteeltä. Tiedonantajat olivat syntyneet juuri valmistusajanaan. Vuonna 1894 perustettu Päivölän kansanopisto Sääksmäellä on kenties ollut yksi tākānātuolinmattojen valmistustaitojen levittäjä.

Pujotuskuvioiset tuolinmatot

Pintapujotuskuvioisia tuolinmattoja on kahdeksan. Niistä kaksi ajoittuu 1900-luvun alkuun ja loput 1920- ja 1930-luvuille. Erityisesti 1920-luku näyttäisi olevan tämän työtavan käytön suosituinta aikaa. 1900-luvun alun ja vielä osa 1920-luvun tuolinmattojen malleista on jugend-henkisiä. Kuviomuodot ovat tyyliteltyjä ja kokonaissommitelma on tiukan sidottu ja värit ovat puna- tai vihreävoittoisia. Osassa 1920-luvun malleista näkyy kuitenkin funktionaalisuuden vaikutusta vielä suraavalla vuosikymmenellä. Tällainen on Laila Karttusen vuonna 1930 julkaistun ”Malleja kutomatoihin I” ohjeen mukaan kudottu korituolinmatto (D8008:14). 1930-luvulla mallit hajoavat väripinnoiksi ja värisävyt muuttuvat ruskeankeltaisiksi (D8011:272, kuva 113a). Tuolinmattojen loimi ja pohjakude ovat yleensä puuvillalankaa lukuun ottamatta yhtä, jossa pohjakude on villalankaa. Kuviokude on kaikissa villalankaa. Kolmesta niistä on lähdetietojen mukaan tehty kotona, yksi kansanopistossa, josta myös taito on opittu ja malli saatu, Yksi on opittu valmistamaan kotona. Yhden valmistaja on käynyt Wetterhoffilla useita kursseja, ensimmäisen vuonna 1920, joten valmistustaito on todennäköisesti sieltä (D8011:272, kuva 113a). Muiden alkuperästä ei ole mitään tietoa.

Muita pujotus- ja poimintakuviolaisia on yhteensä viisi. Ne eivät muodosta mitään yhtenäistä kokonaisuutta. Vanhin niistä on vuonna 1928 helmipöiminnällä kuvioitu tuolinmatto (D8216:28). Siinä on loimi ja pohjakude valkoista puuvillalankaa ja kuviokude kotona kehrättyä ja kotona punaiseksi värjättyä kolmisäikeistä villalankaa. Omistaja on saanut sen perintönä, mutta hän olettaa, että se on kotona tehty ja myös valmistustaito on kotona opittu. Malli on saatu lehdestä. Sitä on käytetty aina radionkuuntelutuolissa. Helmipöiminnan tapaan irrallisen ilmiön muodostaa taiteilija Greta Skogsterin suunnittelema kiintopujotuskuvioinen istuinmatto 1920–30-luvulta. Sitäkin on käytetty radiohuoneen keinutuolissa (D7911:209).

1940-luvulta on kaksi keinutuolinmattoa, joissa molemmissa on pohjan sidoksena raesidos ja kiertopujotuskuvioita ja toisessa myös pintapujotusta. Mallit ovat funktionaalisia hajanaisia väripintoja. Toisen loimi on puuvillalankaa ja kuteena sekä puuvilla että villalankaa, toisen loimi on pellavaa ja kuteessa pellavaa ja sillaa. Toinen näistä on tehty kotona ja toinen kurssilla. Mallin alkuperästä ei ole tietoa.

Pujotus- ja poimintakuviolaisiin voidaan laskea myös pujotuskuvioinen silmikkoraanu (D8216:26), joka on valmistettu Iitalassa maatalousnaisten kurssilla, josta myös malli on peräisin, mutta valmistustaito on tiedonantajan mukaan opittu jo Aitoon emäntäkoulussa. Sen loimi ja pohjakude ovat puuvillalankaa ja kuviokude villalankaa. Useimpien pujotus- ja poimintakuviolaisien alkuperä viittaa kouluun tai ammattimaiseen valmistamiseen.

Kudekuvioilliset istuinmatot

Istuinmattoja, joiden sidos on jonkinlaista kudekuvioillista, on aineistossa 21. Vanhin on suoraruutuista raanua Janakkalasta vuodelta 1876 (HKHM 5267:3). Sen loimi ja pohjakude ovat beigen väristä puuvillalankaa ja kuviokude ohutta kampavillalankaa väreinä ruskeaa, punaista, vihreää ja roosaa. Reunaa on kiertänyt kuviokudelangoista tehty punos. Toinen 1800-luvulle ajoittuva on Pälkäneeltä vuodelta 1882. Sekä loimi että

kude ovat ohutta kampavillalankaa. Se on poikkiraitainen. Siinä vuorottelevat ripsiraidat ja palttinapohjalle tasaruutuisen aiheen mukaan kudotut kudekuvioillisia raitaita (LH/Q I/4:203, kuva 111b). Päävärinä on tumman punainen, kuvion väreinä vihreä, valkoinen ja sininen. 1900-luvun alusta on kaksi kudekuvioillista istuinmattoa, joista toinen on kuvioton pohjalainen kilpikangas ja toinen kudekuvioillista, jonka kuvioaihe on johdettu toisvaltaisesta 4-vartistesta ristitoimikkaasta (D8216:29). Se on teetetty. 1940- ja -50-luvut ovat varsinaisia kudekuvioillisten suosikkiaikaa. Tämän ajan kudekuvioillisten tuolinmattoille on tunnusomaista, että ne on kudottu laventamattoman kuvioaiheen mukaan erilaisista toimikkasidoksista, tavallisimmin käyttämällä ruusukkaan niisintää. Mallien yleisvaikutelma on poikkiraitainen. Raidoitusta on tehty sekä sidoksella että väreillä (D7908:5). Loimi on tavallisemmin puuvillalankaa, yhdessä pellavaa. Kuteena on käytetty erilaisia villalankoja, lumppu- ja sillalankaa sekä trikoota. Yksi on kudottu kokonaan paperinarusta. Pääväriyitys on yleensä harmahtava tai ruskehtava, raidoissa on keltaista, vihreää, punaista ja mustaa. Värien yleisvaikutelma on sama. Samanlaisilla sidoksilla on kudottu vastaavana aikana myös hetekanteitteitä (D7907:38). 1940- ja 1950-lukujen kudekuvioillisten tuolinmatoista on seitsemän valmistettu kotona, ostettuja on yksi ja kutomon töitä kaksi. Myös valmistustaito on opittu kotona, tosin yhdessä mainitaan lisäksi emäntäkoulut ja kutomakurssit. Malli mainitaan kolmessa tapauksessa suunnitellun itse, muista mallinlähteistä ei ole tietoa. Poikkeuksena kudekuvioillisten tuolinmattojen joukossa on yksi 1940- tai 1950-luvulla Ylöjärven kutomakurssilla kudottu kuvikkasidoksinen istuinmatto Hatulasta (D7911:198). Sen loimi on kalalankaa ja kude karvalankaa. Värit ovat harmaa ja vihreä. Samaan loimeen on kudottu myös sohvatyyny.

Ripsisidoksiset tuolinmatot

Ripsisidoksisia tuolinmattoja on vain 1900-luvulta yhteensä yksitoista. Näistä neljä on toimikkaasta johdettua loimiripsiä, viisi kuderipsiä ja kaksi kiinteäpintaista ruusukasta eli vippelää. Loimiripsimatoista vanhin on kudottu vuonna 1901 Vihdissä (LH/ÄI/108:8). Yksi loimiripsimatoista on saatu häälahjaksi

vuonna 1915 (D8216:27, kuva 115a). Jälkimmäisen materiaali on villalankaa. Vuonna 1973 ostetun materiaali on akryyliä (D7907:70).

Kuderipsiraitaisista vanhin on Ypäjäältä vuodelta 1920. Se on kudottu pellavaloimeen paksuilla villalangoilla. Sen värit ovat ruskea, punainen, vihreä ja keltainen (LH/QI/10:136). Somerolta on vuodelta 1947 pellavaloimeen puuvilla-, villalangoilla ja räsyllä kudottu keinutuolinmatto (LH/QI/15:95). 1960-luvulta on myös trikookuteilla kudottu matto (D8311:91). 1970-luvun matot on kudottu puuvillaloimeen villakuteella. Toisen malli on itse suunniteltu ja toiseen se on ostettu Wetterhoffilta. Kaikki kuderipsiraanaut, joiden hankintatapa tunnetaan, on tehty kotona.

Vippeläsidoksiset tuolinmatoista toinen on kudottu Oriveden kansankorkeakoulussa vuonna 1929 (D7817:63, kuva 115b) ja toinen kotona mutta malli on hankittu Wetterhoffilta vuonna 1962 (D7911:202). Vippelä on jo keskiaikaan palautuva sidos. Sitä on käytetty vanhimpien peitteiden ja peiteryijyjen sidoksena Varsinais-Suomessa sekä peitteiden sidoksena Kymenlaaksossa. Sitä on raitoina myös länsikarjalaisissa kuvatakeissa. Suurin osa kaikista toisen maailmansodan jälkeen kudotuista istuinmatoista on kuderipsiä ja ruusukasta (D7615:34, kuva 115c).

Yhteenvetoa

Keinutuoleja tiedetään Suomessa olleen jo 1700-luvun puolivälissä (Heinonen-Vuoristo 1979 s. 72). Tutkituissa hattulalaisissa perukirjoissa keinutuoli mainitaan ensimmäisen kerran varatuomari Gabriel Vegeliuksen perukirjassa kaksi keinutuolia (Jtp 1861/488). Ennen 1800- ja 1900-luvun taitetta talonpoikien kolmessa perukirjassa on yhteensä 8 keinutuolia. Keinutuolin matto mainitaan ensimmäisen ja ainoan kerran vasta vuonna 1910 kansakoulun opettajan jäämistöluettelossa. Siinä on yksi keinutuoli ja kaksi keinutuolin mattoa (Jtp 1910/4). Säilyneiden mattonäytteiden perusteella keinutuolinmatto on kuitenkin huomattavasti vanhempi. Tämän mukaan voisi päätellä, että keinutuoli on tullut Hattulassa käyttöön

virkamiehillä ehkä 1800-luvun puolivälissä, talollisilla 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä ja muilla vasta 1900-luvun alussa. Torppareilla ja ammattilaisilla niitä mainitaan 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, mutta mäkitupalaisilla vasta 1910-luvulla. Keinutuolinmattojen määrän lisääntymisen aineistossa näyttäisi olevan yhteneväinen keinutuolien lisääntymisen kanssa perukirjoissa. Vanhin ryijyksi kudottu keinutuolin mattonäyte on 1860-luvulta (kuva 108a). Samoilta ajoilta ovat myös vanhimmat kirjutut istuinmatot (kuva 109a). Useimmat 1800-luvun tuolinmatoista ovat ryijyjä, ristipistokirjontaa tai vanhoista turkinvoistä yhteen ommeltuja. Kirjontojen käyttö monipuolistuu 1900-luvun puolella ja loppuu talvosotaan mennessä. Tämän jälkeiseltä ajalta on ainoastaan kudottuja istuinmattoja. Ryijyistuinmattoja on tehty koko ajan aina silloin tällöin. Vakoraanutyypinen pujotus on suosittua 1900-luvun alusta aina talvisotaan asti. Sotien jälkeen esiintyy jonkin verran länsikarjalaisissa kuvatakeissa käytettyä juokseli nuoraspujotusta. Esimerkiksi Laila Karttunen käytti em. pujotuksia tuolinmattojen malleissa. Sotien jälkeen istuinmattojen valmistustavat yksinkertaistuivat, käytettiin perussidoksia ja sekä niistä johdettuja ripsiä ja ruusukasta. Toisen maailmansodan jälkeen on tämän aineiston perusteella valmistettu vain kudottuja keinutuolin mattoja.

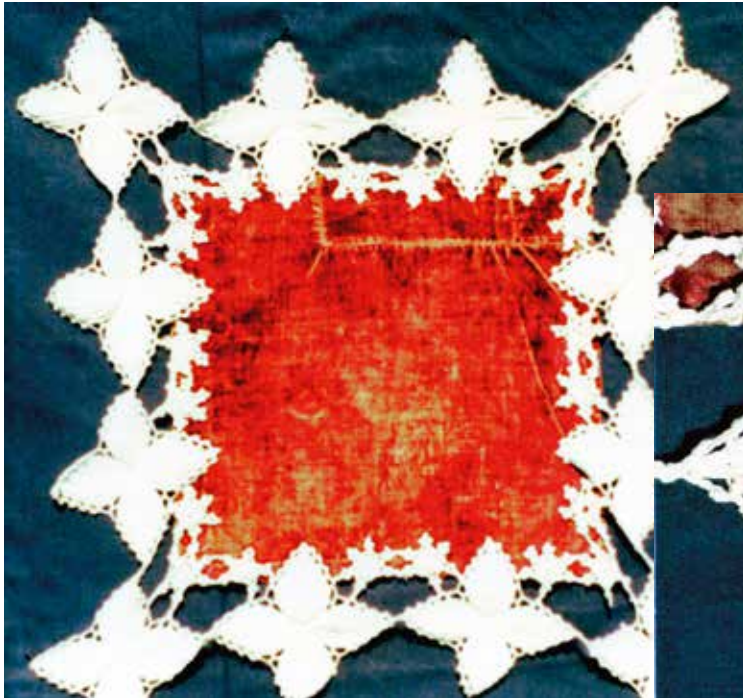
Nojatuoli mainitaan ensimmäisen kerran virkamiehen perukirjassa vuonna 1910, jossa on kahdeksan nojatuolia (Jtp 1910/15). Vanhin nojatuolinmatto on Hämeenlinnasta 1800-luvun lopulta. Se on villalangasta virkattu, leveydeltään 67 cm. Vanhimmissa nojatuoleissa lienee käytetty kuvan 116 mukaista antimakassia, jolla nojatuoli tai sohva suojattiin oljyisiltä hiuksilta. Nojatuolin mattoja on aineistossa muutama silloin tällöin 1900-luvun ajan mutta varsinaisesti ne näyttävät yleistyneen vasta sotien jälkeen 1940- ja -50-luvuilla. Tällöin Pohjanmaan kiertävät tekstiilikauppiaat möivät usein hekanpeitteiden, seinänsuojien lisäksi myös nojatuolinmattoja, jotka olivat vähän leveämpiä kuin keinutuolin matot. Niiden värit oli ruskehtavan harmaa, sidos usein ruusukasta (D8011:273, kuva 114c). Nojatuolin mattoja on kudottu

kudontakursseilla (SSkys Tuul). Niitä on myös virkattu valkoisesta puuvillalangasta.

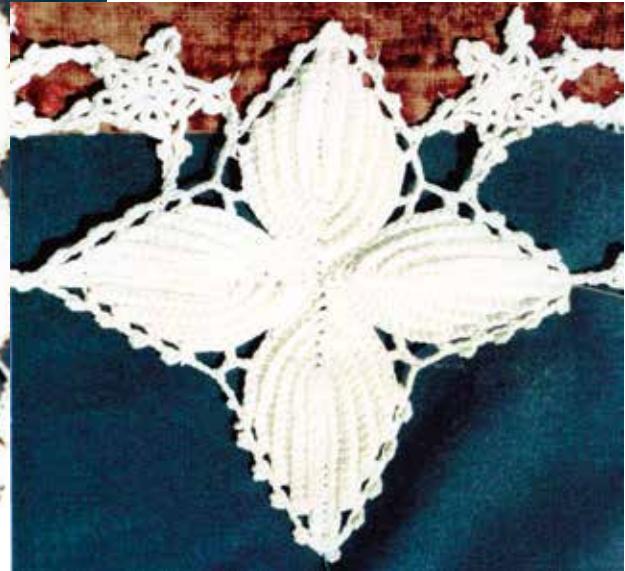
Kudottuja tuolinmattoja on koko tarkastelun kohteena olevalta ajalta, kirjottuja on vain talvisotaan asti ja virkat-
tuja 1900-luvun taitteen molemmin puolin. Suurimmaksi osaksi kudotut istuinmatot on tehty kotona, valmistettu

koulussa, mutta niitä on myös ostettu. Muutama on teetetty ja pari saatu lahjaksi. Valmistustaito on opittu kotona, koulusta tai kursseilta. Malleja on suunniteltu itse, ostettu valmiina, saatu lehdestä tai koulusta. Kirjottuja istuinmattoja on myös tehty kotona tai koulussa mutta myös ostettu. Malleja on saatu lehdistä ja ostettu.

a



b



Kuva 116. a) Antimakassi Sääksmäeltä 1900-luvun alusta (D7615:94) ja b) lähikuva virkatusta reunuksesta.

8. Seinävaatteet

Seinävaatteet ovat seinällä käytettyjä koristetekstiilejä. Tässä työssä seinävaatteisiin on laskettu tekstiilit, jotka on valmistettu seinän koristeeksi. Vain poikkeuksellisesti tarkastellaan tekstiilejä, jotka on alunperin kudottu esimerkiksi peitteiksi mutta myöhemmin nostettu seinän koristeeksi, kuten peiteryjityt tai kuvatäkit. Wetterhoffin tekstiilikokoelmassa on ajoitettuja tekstiilinäytteitä tai valokuvia 93 seinävaatteesta, joista Lounais-Hämeen museossa ja Hämeenlinnan historiallisessa museossa on kummassakin yksi (liite 9). Kahdeksaa näytettä ja kuutta valokuvaa lukuun ottamatta kaikki muut ovat Hattulasta kenttätöiden aikana kootussa aineistossa. Seinätekstiilien valmistustavat ovat moninaisia, mutta kutomalla valmistetut eri kudontatekniikkoja käyttäen tehdyt ovat yleisimpiä.

8.1 Kudotut seinävaatteet

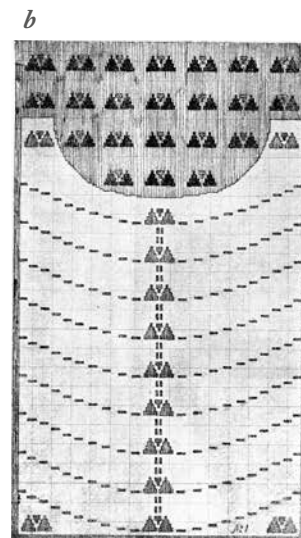
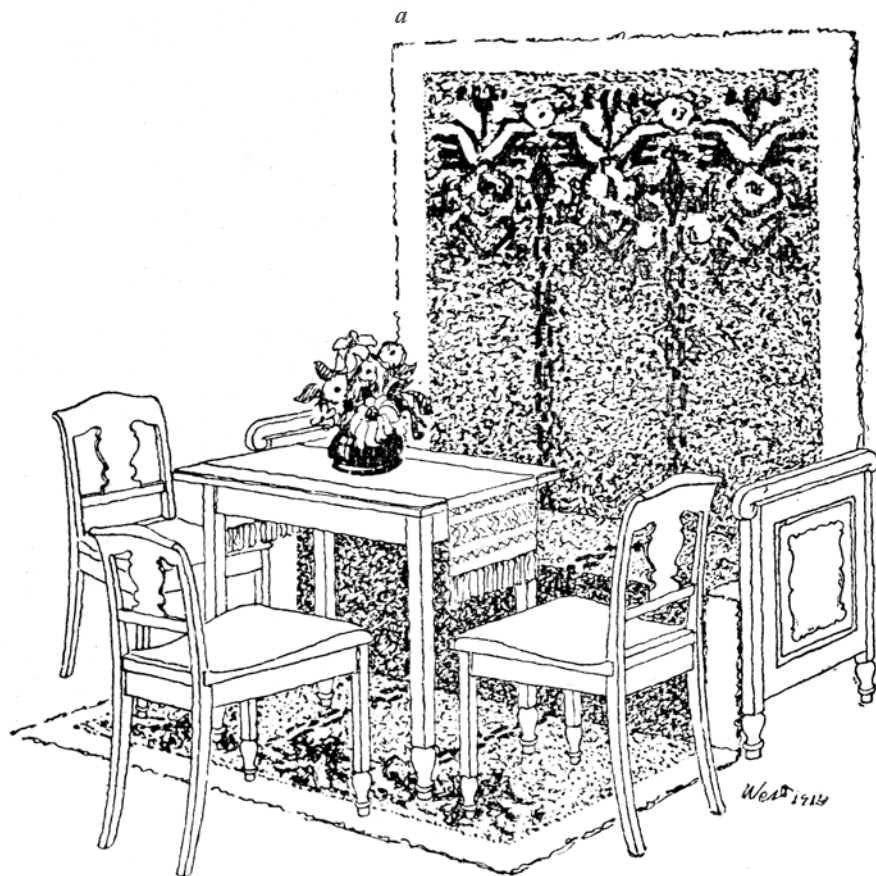
Seinänsuojat

Seinänsuojat tulivat tunnetuksi Akseli Galén-Kallelan Pariisin maailmannäyttelyn Iris-huoneeseen suunnitteleman penkkiryijyn seurauksena (Toikka-Karvonen 1971, 300). Idea jäi elämään ja esiintyy sisustus- ja tekstiilitaiteilijoiden suunnitelmissa.

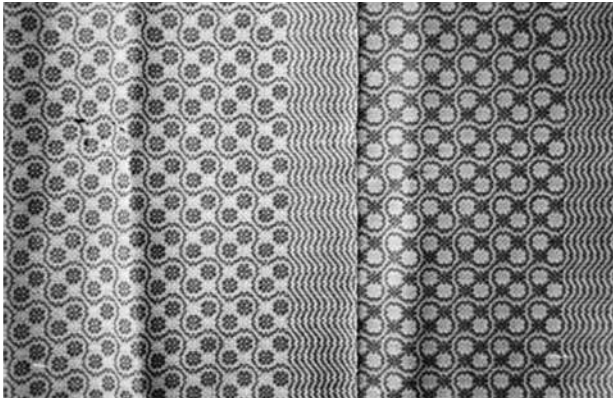
Käsiteollisuuslehdessä oli koko sen toiminnan ajan runsaasti huonekalujen piirustuksia ja sisustussuunnitelmia, joihin useisiin kuului puusohva. Joten peitteenä syrjäytyneen ryijyn käyttäminen seinänsuoja-penkkivaatteena oli luontevaa ja jatkoi ryijyn käytön perinnettä. 1920-luvulla pieniin asuntoihin, joissa sama huone palveli päivällä oleskeluhuoneena ja yöllä makuuhuoneena, tuli muotiin joustinpatjasta tehdyt sohvapöytäsohvat. Nimimerkki H. - I. K. antaa Kotiliedessä, artikkelissaan "Ryijysohva" ohjeita siihen, kuinka tällaiseen sohvaan voidaan helposti tehdä päädyt esimerkiksi vanerista ja kuinka iso ryijy toimii seinän ja sohvapöytäsohvan suojana (KL 1927/7, 213).

Tällaista ryijyteknikalla toteutettua seinänsuojaa ei tutkimusalueelta löytynyt, mutta samaan tarkoitukseen kudottuja kudekuviollisia seinävaatteita on Hattulasta valokuvattu kolme. Yksi niistä on poimintakuviainen vakoraanu vuodelta 1930. Sen koko on 234 x 158 cm (D7906:184). Tällaista seinänsuojaa – penkkivaatetta, joka on kuulunut tyyppillisenä jugendajan interiööriin, on käytetty ainakin kahdessa hattulalaisessa esimerkkitalossa. Tosin vain toinen näistä säilyneistä on jugendille tyyppillinen pujotuskuviainen vakoraanu. Toinen on pöytälinaa muistuttavaa taalainsidosta, kooltaan 213 x 133 cm (D7906:16, kuva 118) ja kolmas kudekuviollinen raanu kooltaan 190 x 133 cm. Jälkimmäiseen kuuluu myös samanlainen sohvan päällä pidetty peite. Kahta ensimmäistä on pidetty sekä seinävaatteena että sohvan päällä. Kaikissa näissä on loimena ja pohjakuteena käytetty puuvillaa ja kuviokuteena villaa. Kudekuviollisista seinätekstiileistä yksi on tehty kotona, yksi koulussa ja yksi teetetty. Teetetyn, joita on kaksi kappaletta, hinta oli vuonna 1927 ollut 500 mk, mikä oli silloin teettäjän kuukausipalkka karjantarkkailijana. Kahdessa ensimmäisessä tapauksessa valmistustaito oli opittu Wetterhoffilla ja myös malli saatu sieltä.

Matalia, leveitä seinänsuojia ruvettiin valmistamaan 1920-luvulla, kun selkänöjattomat sohvapöytäsohvat tulivat muotiin (Vallinheimo 1960,85). Suoja esti seinän nuhraantumisen sohvan takana. Seinänsuojan yleistymisen tapahtui kuitenkin vasta, kun putkijallinen heteka tuli käyttöön vuoden 1932 jälkeen. Seinänsuojasta tuli tarpeellinen, kun hetekasta tuli joka kodin sänky ja se oli pienissä asunnoissa sekä makuusija että istuin. Niinpä seinänsuoja on usein kudottu samaan loimeen hetekanpeiton kanssa. Tämän aineiston seinänsuojat ovat suurimmaksi osaksi 1930- ja 1940-luvulta. Nuorin on kudottu vuosina 1952–1953. Tämäkin todistaa sitä, että niiden käyttö liittyi hetekaan, sillä 1950-luvun lopulla tulivat muotiin levitettävät laverisängyt, joissa toinen patja oli usein taitettu selkänöjaksi, joten erillistä seinänsuojaa ei tarvittu.



Kuva 117. a) Seinänsuojia: V. Vestin suunnittelema olohuoneen kaluston sohva ja liris-huoneen mallin mukaisesti seinänsuojaksi sijoitettu ryjy Käsitéollisuus-lehdessä vuonna 1914 (Käte 1914/7–8, 64), ja b) Ilona Jalavan suunnittelema, seinän suojaksi soveltuva ryjy Käsitéollisuuslehdessä vuonna 1908 (Käte 1908/6, 106).



Kuva 118. Taalainsidoksinen seinätekstiili, jota on ulottunut seinältä sohvapäälle. Toista samanlaista on käytetty myös mattona (D7906:16). Se on valmistettu vuonna 1927.



Kuva 120. a) Todennäköisesti hetekanpeitekankaaseen kudottu seinänsuoja 1930-luvulta, jonka koristeena on nukkaa ja kiertopujotusta koko 54 x 80 cm (D7819:68) ja b) Hämeenlinnan lääninvankilassa kudottu seinävaate Hattulasta 1930-luvulta koko 110 x 140 cm, kuteena trikooräsy, kuviot ovat villalangalla tehtyjä kiertopujotusta (D7817:120) c) Lähikuva edellisen valmistustekniikasta.



Kuva 119. Kiintopujotus- ja nukkatekniikalla kuvioitu seinänsuoja Hattulasta 1930-luvulta (D8309:196). Malli on vapaa muunnos Annikki Revon 1930-luvun alkupuolella suunnittelemasta ”Helluntai” nimisestä Kotilieden aitan ryijykirjaseen mallista (vertaa Sopanen-Willberg 2008, 240).

Matalat ja leveät seinänsuojat tunnetaankin yleensä hetekantaustavaatteina (D8309:196, kuva 119). Yhteisenä piirteenä niillä on koko 1930-luvun ja aina 1940-luvulle asti, että kuvio muodostuu nukista (6) ja pujotuskuvioista, tavallisimmin kiertopujotuksesta (2). Pohjassa voi lisäksi olla kiintopujotusta. 1940-luvulla on tehty myös pelkästään sidoskuvioisia (D8311:66). Tammelasta on 1940-luvun lopulta seinänsuoja, joka on kudottu paperilangasta ja kangassuikaleista, sen koko on 190 x 49 cm (LHM 4189), LH/M4:89). Yksi vuonna 1937 valmistettu on tehty ompelemalla nukat valkoiselle pellavakankaalle. Vastaavanlainen on Hattulasta (D7909:15). Kuudessa on kuvioina voimakkaasti tyyliteltyjä kukka-aiheita (D7819:68, kuva 120a), yhdessä 1930-luvulla tehdyssä nukitettua siksak-viivaa (D7906:48) ja 1940-luvulla tehdyssä värraitoja ja toisessa vaihteleva toimikassidos (D8311:66). Yhteisenä piirteenä on, että pohjakangas on pyritty saamaan mahdollisimman eläväksi. Elävöittämiseen on käytetty erilaisia materiaaleja, yhdessä muun muassa trikoota on yhdistetty lankoihin tai suojuos on tehty kokonaan trikoosta. Pinnan

elävyyttä on vielä korostettu käyttämällä pohjassa kuviollisia sidoksia. Puoliryijyteknikka tarjosi nopeita tuloksia ja oli taloudellisesti edullinen. Seinänsuoja korvasi tavallaan varakkailla muodissa olleen ryijyn. Neljä tämän aineiston seinänsuojista on valmistettu kotona, yksi ostettu ja yksi saatu perintönä. Valmistustaito on kahdessa tapauksessa opittu kotona ja yhdessä ammattilaiselta. Malli on saatu yhdessä tapauksessa sukulaiselta yhdessä lehdestä. Seinänsuojia ei ripustettu yksinomaan sohvan tai hetekan taakse, vaan sellainen voitiin ripustaa myös päästävedettävän sängyn taakse. Tällöin sen muoto oli saatu lähinnä ryijystä ja valmistustekniikka jäljitteli hetekantaustaksi tehtyä seinänsuojaa (kuva 120b).

Ryijyt

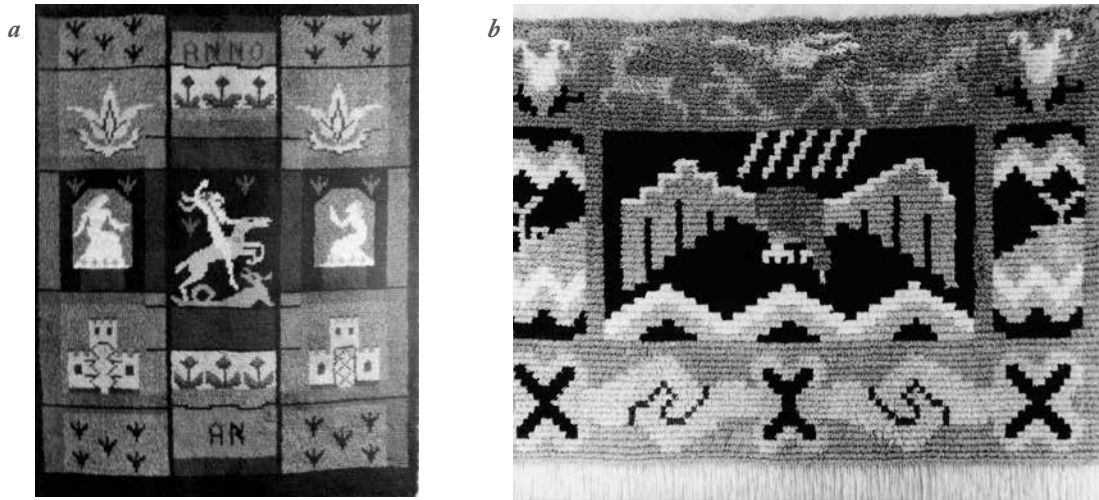
Kolmas osa aineiston seinävaatteista eli 32 on ryijyjä. Niitä on hankittu koko 1900-luvun ajan vaikkakin vuoden 1930

kahden puolen ne näyttävät olevan erityisen suosittuja (19 kpl). Toinen hankinta-aikojen kasaantuma on 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, jolloin sodan jälkeen oli materiaaleja jälleen saatavissa (7 kpl). 1900-luvun alkuun ajoittuvista ryijyistä toinen on jugendhenkinen matala ja korkeuttaan leveämpi ja toinen pikkuryijy. Pikkuryijyt näyttävät tämän aineiston perusteella olevan erityisen suosittuja 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa (kuva 121). Tällöin kotien sisustaminen ja myös kudonnan kurssitoiminta oli vilkasta. Pikkuryijy sopi hyvin harjoitustyöksi. Samanaikaisesti on tehty myös isoja ryijyjä, jotka ovatkin 1930-luvulta lähtien vallitsevia. 1930-luvulla ryijyihin tuli uutena muotona matalat ja leveät seinänsuojiksi tarkoitetut sohvantaustaryijyt (D7908:7, kuva 122b). 1960- ja 1970-luvuilla tehtiin pienempiä ja ennen kaikkea kapeampia ryijyjä.

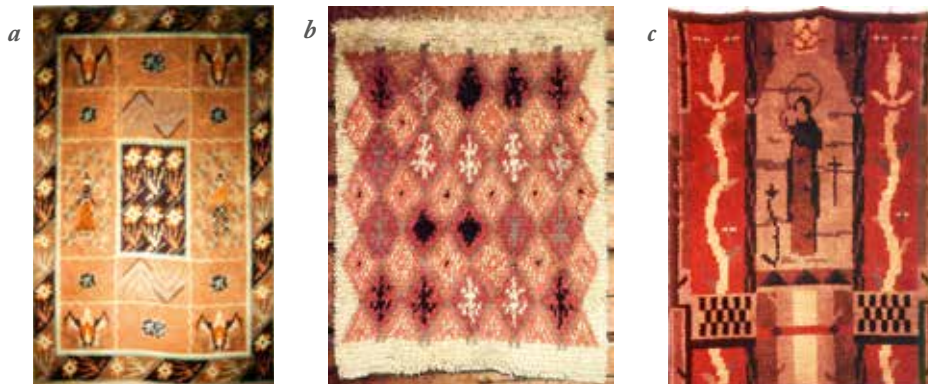
Ryijyjen mallit edustavat yleisiä tekstiilitaiteen tyyli-suuntauksia. 1900-luvun alkuun ajoitettu ryijy on jugend-henkinen, 1920- ja 1930-lukujen ryijyt pääosin funktionaalisia (D8311:28, kuva 121b). Kolmeen on otettu malli vanhasta ryijystä. Yksi näistä



Kuva 121. Pikkuryijyjä Hattulasta: a) Laila Karttusen suunnittelema ryijy "Anton ja Laura" 1930-luvun alku, koko 85 x 65 cm. Malli on suunniteltu ryijytyynyksi vuonna 1927 (WM10:2. b) Ester Axin suunnittelema ryijy "Kaarnalaiva" (D8311:28) c) Oriveden opistossa kudottu pikkuryijy vuodelta 1929, koko 63 x 60 cm (D7817:126) ja d) Oriveden opistossa kudottu pikkuryijy 68x60 cm +10 cm hapsut (D7817:125). C:n ja d:n malli on Laila Karttusen mallisalkusta Malleja kutomatöihin 1.



Kuva 122. Ryijyjä 1930-luvulta: a) Ester Axin suunnittelema ryijy ”Pyhä Yrjänä” 1930-luvulta Urjalasta (D8008:10, WM16:599), ja b) Matala sohvaustaaryijy ”Ilman lintu” Hattulasta (D7908:7) Mallin on suunnitellut A.W. Rautio 1930-luvun alussa. Ilman lintu kuului Neoviuksen mallistoon (Sopanen-Willberg 2008, 252).



Kuva 123. Taiteilijoiden suunnittelema ryijyjä: a) Ester Axin suunnittelema ryijy ”Mennyt kesä” Hattula vuodelta 1939, koko 148 x 230 cm (D8311 79), b) Laila Karttusen suunnittelema ryijy ”Humisevat kuusenlatvat” 1940-luvulta Hattulasta, koko 105x145 cm (D7818:3, WM23:213). Malli on ostettu Wetterhoffilta, ryijy on kudottu kotona. c) Katri Varenin suunnittelema Neoviuksen ryijy ”Madonna” Hattulasta 1930-luvulta, koko 110 x 150 cm (D7818:4).

on tullut Hattulaan Vehkalahdelta kapiona (D7819:66). Toisen maailmansodan jälkeisissä ryijyissä säilyy funktionaalinen yleisilme mutta niissä esiintyy kansallisuutta korostavia piirteitä kuten esim. Wetterhoffin mallin mukaan tehdyssä ryijyssä, jossa yhtenä kuviona on Karjalan vaakuna (7909:17, kuva 124a). Tämän ryijyn oli valmistanut karjalaissyntyinen emäntä kapiroikseen 1950-luvulla. 1960-luvulta lähtien ryijyt ovat aikakaudelle ominaisia ornamentti- ja värisommitelmia (kuva 7911:19, kuva 124b).

Ryijyjen valmistustekniikka ja materiaalit

Ryijyjä on kudottu koko ajan sekä pellava- että kalalankaloimeen, joskin kalalankaloimi on ollut tavallisempi. Pohjakuteena on yleensä käytetty villaa, kahdessa 1930- ja 1940-luvuille ajoittuvassa ryijyssä pohjakuteena on puuvillalanka ja yhdessä 1970-luvulle ajoittuvassa tekokuitusekoitelanka. Yhdessä 1940-luvulla tehdyssä ryijyssä on pohjakuteena käytetty pellavaa, hamppua ym. erilaisia lankoja. Tällöin yksi ryijy oli tehty ompelemalla säkkikankaalle. Nukkaan on käytetty villalankaa paitsi yhteen 1970-luvulla ostettuun ryijyyn, jossa nukkaan on sekoitettu pellavaa.

Loimen tiheydet vaihtelevat 2–6 cm:n välillä. Tavallisin tiheys on 4 lankaa/cm. Pohjan sidoksena on yhtä 1930-luvulla kudottua palttinapohjaista lukuun ottamatta kuderipsi. Nukkarivien väli on 0,5–1, 5 cm yhden cm:n välin ollessa tavallisin. Kapeimmat nukkarivien välit ovat 1920-luvulla kudotuissa ryijyissä. Nukan pituus vaihtelee kudotuissa ryijyissä 1–3 cm:n välillä. Tavallisimmin se on 2 cm. Ommellussa ryijyssä on 4 cm:n nukka. Kaikissa tapauksissa, joissa nukan solmimistapa mainitaan tai on havainnoitavissa, nukka on solmitu kahteen loimilankaan. Nukassa olevien lankojen lukumäärä on mainittu vain kahdessa tapauksessa, joista toisessa on kolme ja toisessa neljä lankaa nukassa.

Useimmat kuvatut ryijyt ovat 1920- ja 1930-luvuilla. Tällöin ryijyjä on etupäässä tehty kotona tai koulussa sekä myös teetetty. Koulussa tehdyt ryijyt ovat pikkuryijyjä. Yksi ryijy on ostettu sekä saatu lahjana ja yksi 1930-luvulla tehty on saatu



Kuva 124. a) Hattulassa vuonna 1950 säkkikankaalle ommeltu ryijy, jossa on yhtenä kuviona Karjalan vaakuna (suunnitelu 30-luvulla) (D7909:17) koko 92 x 154 cm ja b) Tampereella vuonna 1966 valmistettu ryijy Hattulasta (D7911:19). Mallin on suunnitellut Leena-Kaisa Halme vuonna 1957 (vertaa Sapanen & Willberg 2008, 344).



Kuva 125. 1930-luvun täkänäitä: a) Kiertävältä kauppiaalta ostettu pikkutäkänä, värit vihreä ja valkoinen (D7906:38) ja b). Ester Axin suunnittelema täkänä "Viimehetki" (KoTe 1937/6, 85).

myöhemmin perintönä. 1940- ja 1950-luvuilla ryijyjä on ainostaan tehty kotona. 1960- ja 1970-luvuilta on tietoa yhdestä kotona tehdystä ja yhdestä Hämeenlinnasta Holmbergiltä ostetusta (D8309:91). Ryijyjen valmistustaito on neljässä tapauksessa opittu kotona, samoin neljässä koulussa ja kahdessa tapauksessa ammattilaiselta.

Ryijyjen mallit on tavallisimmin ostettu. Viidessä tapauksessa mainitaan mallin alkuperäksi Wetterhoff, kolmessa Neovius ja yhdessä Suomen Käsityön Ystävät. 1920- ja 1930-luvuilla on yksi malli saatu lehdestä ja yksi mallikirjasta. Itse on malleja suunnitellut vain kutomon omistaja 1940–1950-luvuilla ja koulututtu 1970-luvulla. Koulutytön ryijy on langantähteistä tehty värisommitelma (D7911:187). Kyseinen koulutytön hakeutui myöhemmin kudonta-alan ammatilliseen koulutukseen. Kolmeen ryijyyn malli oli saatu vanhasta ryijystä, näistä yhteen se oli hankittu Hämeen lääninvankilasta.

Täkänä

Täkänässä eli ontelokudonnaisessa on kaksi päällekkäin olevaa eriväristä kangasta, jotka vaihtavat paikkaa kuvioiden rajalla. Täkänäitä on aineistossa yksitoista, jotka yhtä lukuun ottamatta kaikki ovat Hattulasta. Täkänäiden hankinnan korkeusuhdanne on ollut 1950-luvun alkupuolella. Niitä on sekä aivan pieniä että peitteen muotoisia, joskin yleensä peitettä huomattavasti pienempiä. Matalia seinänsuojia on vain yksi. Se on kudottu vuonna 1954 hetekan taustavaatteeksi. Sen malli on muunnettu ison täkänän mallista (D8311:115, kuva 126b). Vanhimman 1930-luvulla kiertävältä kauppiaalta ostetun täkänän mallina on yksinkertainen kasvin oksa (D7906:38, kuva 125a). 1940- ja 1950-lukujen täkänäistä kuudessa on pintaornamenttia, joista peräti kolme on Laila Karttusen "Lumikide" -mallia (D7908:102, kuva 126a; Karttunen 1948) ja kolme kertovaa taulumaista samoin Karttusen suunnittelemaa kuvasommitelmaa (D7908:10, kuva 127a). Täkänäistä nuorin on pitkänkapea ornamenttisommitelma (D7908:26, kuva 127c). Se on Lahdesta vuonna 1970 ostettu Vuorelman täkänä, jonka malli on ollut Kotiteollisuuslehdessä 1960-luvulla. 1970-luvun täkänät olivat pääasiassa pitkiä ja kapeita.



Kuva 126. Täkänöitä Hattulasta 1950-luvulta: a) Laila Karttusen suunnittelema täkänä "Lumikide" (D7818:7; Karttunen 1948, 2) ja b) sängyntaustavaatteeksi kudottu täkänä vuodelta 1954 (D8311:115).



Kuva 127. a) Laila Karttusen suunnittelema täkänä "Lintukoto" Hattulasta vuodelta 1959 (D7908:10), b) Vuorelman täkänä vuodelta 1956 (D7911:20) ja c) Lahdesta 1970 ostettu Vuorelman täkänä, jonka malli on ollut myös Kotiteollisuuslehdessä 1960-luvulla (D7908:26).



Kuva 128. a) Tasaraitainen lapinraanun tapaan valmistettu ripsiraanu Sääksmäeltä 1950-luvun lopulta (D7615:5), b) Karjalaisemännän Hattulassa 1960-luvulla teettämä karjalanraanu, jonka malli on Wetterhoffilta (D8311:92) ja c) Elsa Montel-Saanion suunnittelema raanu (KOTe 1965/2 kansikuvasta).

Materiaalleina käytettiin usein pellavaa ja sidoksina oli erilaiset toimikassidokset. Käytetyssä aineistossa väryhdistelmistä eniten käytettyjä ovat musta – valkoinen (4), ja puna – valkoinen (3). Sini – valkoisia on yksi, samoin vihreä – valkoisia.

Kahta lukuun ottamatta tākänät on kudottu kokonaan villalangasta. 1930-luvulla kiertävältä kauppiaalta ostetussa tākänässä loimi on kerrattua pellavalankaa ja kude puuvillalankaa (D7906:38). Yhdessä Vuorelman valmistamassa tākänässä loimi on puuvillaa (D7911:20, kuva 127b). Kankaiden sidoksina on kaikissa tapauksissa palttinaa. Lankojen tiheydet vaihtelevat 4–6 lankaan/cm. Tākänöiden muotikautena 1940–1950-luvuilla niitä on teetetty (3), valmistettu kotona (2), ostettu (1) ja saatu lahjaksi (2). 1930 ja 1970-lukujen tākänät ovat ostettuja. Valmistustaito on saatu koulusta ja kursseilta neljässä ja opittu ammattilaiselta kahdessa tapauksessa. Kotona valmistettujen tākänöiden mallit on ostettu. Ainakin viidessä tākänässä on Laila Karttusen malli. Muista mallintekijöistä ei ole tietoa.

Ripsiraanut

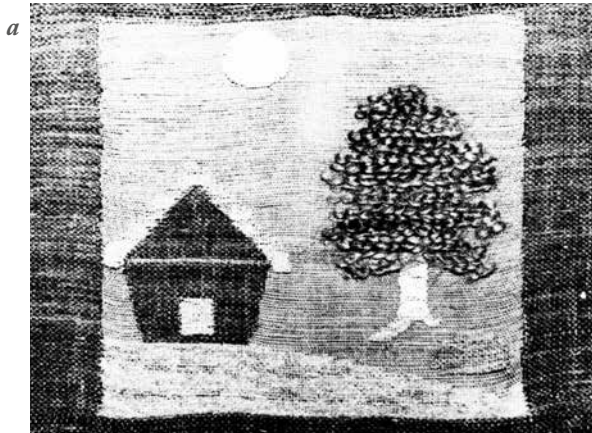
Tässä ryhmässä ovat sekä tavalliset ripsiraanut, joita on kahdeksan, että vippeläraitaiset, poimintakuvioiset ns. ”karjalanraanut”, joita on neljä (taulukko 9). Kaikki ovat Hattulassa valokuvattuja. Niitä on kudottu 1950-luvulta lähtien ja ne ovat olleet suosiossa kenttätyöajankohtaan 1980-luvun alkuun asti. Vanhin ripsiraanu on ostettu ja sen on suunnitellut Elsa Montel-Saanio (D7913:19). Sen raidoitus on epäsymmetrinen. Epäsymmetristä raidoitusta (kuva 128c) on viidessä ja symmetristä raidoitusta kolmessa raanussa. Karjalanraanulle on tunnusomaista symmetrinen raidoitus ja moniväristen vippeläraitojen välissä yksivärisellä pohjalla juoksupujotuskuvioita. Yksi niistä on karjalaisyyntyisen emännän teettämä 1960-luvulla (D8311:92, kuva 128b).

Ripsiraanujen loimena on puuvillalanka, tavallisimmin kälälanka, kaikissa muissa paitsi Elsa Montel-Saanion suunnittelemassa, jossa loimi on villalanka. Kude on villalankaa, kahdeksassa kertaamatonta raanulankaa, kahdessa kerrattua karstalankaa, yhdessä kerrattua kampalankaa ja yhdessä

akryylilankaa. 1950-luvun raanuista toinen on ostettu, toinen on kudottu itse. Myöhemmin kotona tehtyjä sekä ostettuja on kolme, teetettyjä on kaksi ja itse tehtyjä sekä lahjaksi saatuja kumpiakin yksi. Valmistustaito on opittu kotona kahdessa tapauksessa eli kotona tehdyissä ja koulussa ja kursseilla kolmessa tapauksessa, joista kahdessa kansalaisopistossa ja yhdessä kansanopistossa. Malli on saatu sukulaiselta (1), kirjasta tai lehdestä (2) tai ostettu (2). Vaikka ripsiraanujen valmistus on ohittanut suurimman suosion kauden, niitä valmistettiin ainakin 1980-luvulla. Vuonna 1981 niitä kudottiin Hattulan kansalaisopiston kutomapiireissä 12 kpl. Alkeiskurssilaisista 12 % oli sen tehnyt, kaiken kaikkiaan se oli töiden suosituimmuudessa kuudennella sijalla (Silpala 1989, 32). Karjalanraanujen esikuvat löytyvät länsikarjalaisista pujotuspeitteistä. Niiden käyttöön tuloon 1950-luvulla lienee osaltaan vaikuttanut siirtokarjalaisten uusien kotien sisustuksen tarve ja tarve ilmaista omaa karjalaista identiteettiä (Sallinen-Gimpl 1995).

Kuultokudokset

Kuultokudos tehdään pujottamalla kutomisen yhteydessä harvalle tavallisimmin pellavapaltinapohjalle kuvioita



paksummilla erivärisillä langoilla. Hattulasta on valokuvattu viisi kuultokudosta. Niitä on erityisesti tehty 1970-luvun alusta lähtien. Kuultokudos on seinätekstiilinä harvinainen. Useimmiten niitä pidetään ikkunassa tai verhoina ovien lasi-ikkunoissa. Kaikki tutkitun aineiston kuultokudokset ovat taulumaisia pieniä tekstiilejä. Valmistustekniikaltaan kuultokudos on yksinkertainen ja antaa mahdollisuudet vapaaseen kuviosommitteluun. (kuva 129) Tämän aineiston kuultokudoksista neljä on pellavaa ja yhdessä villaloimi ja kude kuparilankaa. Näistä yksi on tehty kotona, kaksi ostettu ja kaksi saatu lahjana. Kotona tehdyn valmistustaito oli myös opittu kotona ja malli itse sommiteltu. Yhden muun malli tiedettiin olevan lehdestä.

8.2 Kirjotut seinävaatteet

Kirjottuja seinävaatteita on seinätekstiilaineistossa toiseksi eniten (18). Niitä on tehty koko 1900-luvun ajan. Eriytyisen suosittuja ne ovat olleet 1920- ja 1930-luvuilla sekä jälleen 1970-luvulla. Kirjotut seinävaatteet ovat kooltaan pienehköjä, erityisesti vanhimmat ovat pieniä ja taulumaisia. 1920–1940-luvuilla lähes kaikki kirjotut seinävaatteet ovat



Kuva 129. Kuultokudoksia Hattulasta a) Parolan seudun kansalaisopistossa 1980 kudottu kuultokudos (kuva kirjoittajan) ja b) naapurilta vuonna 1978 lahjana saatu (D7908:152).



a



b

Kuva 130. Kirjottuja seinävaatteita 1900-luvun alkupuolelta a) Villakankaalle laakapistoin kirjottu seinävaate Tyrvännöstä 1900-luvun alussa lehdestä saadun mallin mukaan, koko 74x51 cm (D8309:124). b) Veralle kirjottu seinävaate Hattulasta 1910-luvulta (D8011:209) ja c) applikaatioseinävaate Sääksmäeltä 1920-luvulta (D7615:79)

c

olleet matalia ja korkeuttaan leveämpiä. 1960-luvulta lähtien on tehty taulujen ohella myös korkeita ja kapeita seinävaatteita. Vanhimmat seinävaatteet ovat villakankaalle laakapistoin ommeltuja. Niissä on eriväriset verkakehykset (D8309:124, kuva 130a). Usein pohjakankaassa on kahta väriä. Tällöin esimerkiksi maisema on saatu hyvin esille niukahkolla kirjonnalla. 1920-luvun kirjoituista seinävaatteista kolme on tyyppillistä huoneentaulua (D8311:20, kuva 131). Yhden vuonna 1925 valmistetun kuvioaiheena on tyylitelty kukkakuvio. Kolmessa on pellavainen pohjakangas, yhdessä villainen. Kaksi on ommeltu kanavakankaalle ristipistoin, joista toinen on kansan keskuudessa paljon käytetty ”Tuhkimo”-malli ja toinen lähinnä 1800-luvun lopun kirjontakuoseja muistuttava ornamenttikuvio. 1960- ja 1970-lukujen kirjontatöistä kolme on kukkaaiheisia (D7911:11), yksi tyylitelty kukkaornamentti, yhdessä on esteissä ratsastavia hevosia ja yhdessä, joka on kansakoulussa tehty applikaatiotyö, leppäkerttu ja sinikelloja. Pohjakankaiden materiaalina on pellava (4) ja puuvilla (3). Viisi on ommeltu ristipistoilla ja yksi, ornamenttikuvioinen, laakapistoilla.

1900-luvun alun kirjoitustoista toinen on tehty kotona ja toinen Tampereen käsityökoulussa. Kotona tehtyyn on valmistustaito opittu Wetterhoffilla ja malli saatu lehdestä. 1920–30-lukujen kirjoituista seinävaatteista kotona on tehty neljä, koulussa yksi ja yksi teetetty. Yhden kotona tehdyn valmistustaito on ilmoitettu koulussa opituksi. Malleista kaksi on peräisin koulusta ja kolme ostettu. 1940- ja 1950-lukujen kirjoituista seinävaatteista molemmat oli tehty kotona ja myös valmistustaito opittu siellä. Toiseen malli oli saatu saksalaisesta lehdestä toiseen ostettu. Molemmissa on kirjonta tehty kanavakankaalle ristipistoin. Toisessa (1940-luvulta) mallissa on rivi sorsia ja nuoremmassa (1950-luku) kukkakimppu. 1960- ja 1970-lukujen kirjoitustoista useimmat (4) on tehty kotona, yksi koulussa, yksi teetetty ja yksi saatu lahjaksi. Kotona tehtyihin on myös taito opittu kotona ja koulussa tehtyyn koulusta. Koulussa tehty työ oli ainoa itse suunniteltu, neljään mallit oli saatu ostamalla ja yhteen saksalaisesta lehdestä.



Kuva 131. Vuonna 1920 pellavapohjalle kirjottu huoneentaulu Hattulasta (D8311:20)



Kuva 132. Funktion vaihdos a) Kuvatäkki 1890-luvulta pirtin seinän koristeena, koko 156x109 cm (D7817:117), b) rekivaate seinävaatteena Hattulassa 1970-luvulla. Alkuperäinen valmistusaika on 1900-luvun alussa (D7818:8) ja c) 1920-luvulla pellin narujen peitteeksi kirjottu tekstiili seinäkoristeena 1980-luvulla (D8311:90).

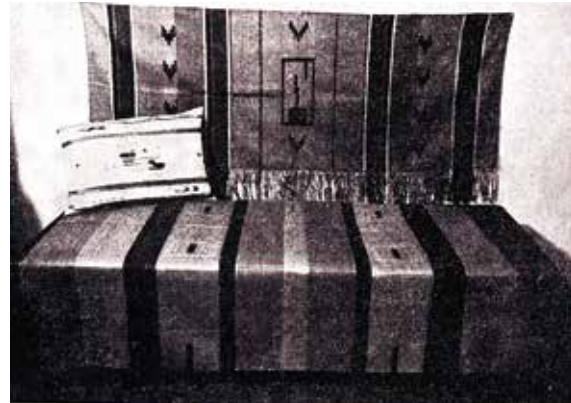
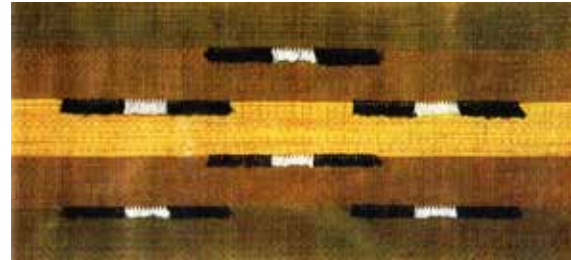
Funktion vaihdos

Seinille on nostettu koristeeksi myös lukuisa määrä tekstiilejä, jotka aikaisemmin ovat olleet muussa käytössä. Tällaisia ovat ennen kaikkea koristeelliset peiteryijyt ja kuvatakit mutta myös rekipeitteet, reen perässä käytetyt rekivaatteet (D7817:117, kuva 132b), istuinmatot ja pellinkoristeet ovat saaneet uutta käyttöä seinälle ripustettuina koristetekstiileinä. Yleensä ne ovat sellaisia tekstiilejä, joiden alkuperäinen funktio on kokonaan hävinnyt kuten esim. rekivaatteiden ja pellin narujen eteen ommeltujen suojien kohdalla on käynyt tai alkuperäiseen funktioon on tullut uusia, muuttuneisiin olosuhteisiin paremmin soveltuvia tekstiilejä kuten esim. vällyt, ryijyt, kotona tehdyt takit ja pujotuspeitteet on korvattu viltein ja tehdasvalmisteisin vanutakein. Ehkä näiden voidaankin katsoa edustavan seinätekstiilien varhaisinta vaihtoa. Kautta peitteitä ja muita tekstiilejähän nostettiin juhliissa seinille väen ihailtavaksi.

Yhteenvetoa

Varsinaisesti seinävaatteiksi valmistetut tekstiilit ovat melko nuoria. Perukirja-aineistossa ei ole yhtään sellaista mainintaa, joka viittaisi seinävaatteeseen. Tämä on yhteneväinen myös Wetterhoffin kokoelmissa olevien tekstiilinäytteiden ja niiden tietojen kanssa. Ryijy menetti merkitystään nukkujan peitteenä, kun topatut takit yleistyivät 1800-luvun loppupuolella (Silpala 1995, 121). Koristeellisilla ryijyillä ja muilla koristeellisilla peitteillä kuten tutkimusalueelle tyypillisillä pujotuspeitteillä on sali tai muu juhlatila koristettu jo varhain. Rakennusten laajentuessa niin, että siellä oli pysyvästi vieraita ja juhlia varten varustettuja tiloja, kuten sali ja vieraskamari, voitiin peiteinä funktionsa menettäneet ryijyt ja kuvatakit jättää seinille pysyvästi. (Emt. 107.) Kansallisen heräämisen myötä kansanperinteen tutkijat ja taiteilijat löysivät ryijyn ja siitä alkoi ryijyn uusi elämä. Vuonna 1879 perustettu Suomen Käsityön Ystävät oli perinteisten käsitöiden elvyttämisessä keskeisessä asemassa. Alkuun sen tekstiilisuunnitelmat perustuivat kansanomaiseen muotokieleeseen mutta jo vuonna 1898 se päätti ottaa myös taiteilijoiden suunnittelemaa malleja (Toikka-Karvonen, 292). Akseli Gallen-Kallela suunnitteli vuoden 1906

Pariisin maailmannäyttelyn Iris-huoneen sisustuksen, jonka tekstiilit toteutti Suomen Käsityön Ystävät. Iris-huoneeseen suunniteltu penkkiryijy ”Liekki” oli ensimmäinen moderni ryijy. Monet muutkin aikakauden huomattavat taiteilijat, kuten Väinö Blomstedt, Eliel Saarinen ym. suunnittelivat penkkiryijyjä Suomen Käsityön Ystäville. (emt. 304–311.) Vaikka penkkiryijyjä ei aineistossa olekaan, pintapujotuskuvioisia penkkivaatteita kuitenkin on ollut. Kyselyn vastaus kertoo: ”*Topatun istuinsohvan yli oli ripustettu melkein katosta asti ulottuvaa kotikutoinen ruskeapohjainen raanu, missä oli sohvän selän korkeudella tulenpunaisia kukkaseppeleitä pujotuskuviona.*” (SSkys Ren.) Kuvan 118 taalausidokuvioinen peitepari edustaa omalla tavallaan taiteilijoiden luomaa penkkivaateperinnettä, vaikka muodostuukin kahdesta erillisestä peitteestä. U.T. Sirelius julkaisi vuonna 1924 teoksen Suomen ryijyt, tämän seurauksena ryijyistä tuli arvostettu tekstiili kautta maan. ”*Jokainen nainen halusi saada seinälleen vanhan mallin mukaisen ryijyn*” (Vallinheimo 1960, 83). Alkoi ryijyjen uusi elämä sisustustekstiilinä. Kutomakouluissa kudottiin kansanomaisen ryijyjen jäljennöksiä. Suomen Käsityön Ystävien ja Wetterhoffin taiteilijat tekivät ohjeita vanhojen ryijyjen pohjalta. Vanhimmat valokuvat ryijyistä, jotka ilmeisesti on tehty pelkästään koristeeksi, ovat 1900-luvun alusta. Annikki Toikka-Karvonen olettaa, että juuri Galleria Hörhammerin vanhojen ryijyjen näyttelyn luettelon vetoisuus, jossa kehoitettiin nostamaan vanhat ryijyt koristeeksi ja antamaan niille kunniasija vaikutti todella ryijyjen arvostuksen nousuun (Toikka-Karvonen 1971, 316). Monessa taloudessa jo tämän näyttelyn jälkeen katseltiin vanhoja ryijyjä kunnioituksella ja ne nostettiin seinälle. Tämän kauden merkitys on ennen kaikkea siinä, että ryijyjä ruvettiin arvostamaan. Johtavat taiteilijat kuten Artur Brummer vastusti vanhojen ryijyjen kopioimista (emt. 342). Myöhemmin seinävaatteeksi kudotuille ryijyille on ominaista, että ne ovat yleensä hankinta-aikansa ryijytaiteen edustajia. 1920-luvun alussa Suomen Käsityön Ystävät julisti ensimmäisen ryijyjen suunnittelukilpailun modernien ryijymallien saamiseksi. Sen jälkeen kilpailut toistuivat parin vuoden välein. Tämä varmisti uusien ideoiden syntymisen. Kuitenkin koko 1920-luvun ajan ryijyjen suunnittelussa kuitenkin näkyi



Kuva 133. Taiteilijoiden suunnittelemia seinäteksteilejä: a) Laila Karttusen seinäryjy ”Aavikon hiekka” (KL 1932, 205), b) Eva Anttilan ”Suojusvaate leposohvan taakse”, c) Kotilieden aitan mainos leposohvanpeitteestä ”Syysmetsä”, koko 275x140 cm, ja seinänsuojasta ”Seija”, koko 185x70 cm (KL 1933/17, 562). Molemmat ovat täysivillaisia ja päävärit ovat vihertävä, punertava ja ruskea. Seinävaate on lisäksi ”muodikasta karkeapintaista kudontaa”. Sohvatyyny ”Tovi” on ”luonnonväristä, kotikutoista pellavakangasta, jossa on ruskeavihreät raidat, keskellä villalangoin tehty nukkaristelu, jossa päävärinä on oranssinpunainen. Koko 47x60 cm. Erittäin kaunis, uudenaikainen ja helppotöinen tyyppi. Hinta piirrettynä ja aloitettuna lankoineen 60:-.”

voimakkaana kansanomaisten ryijyjen perinne. Myöhemmin ryijyn mallien suunnittelu noudatti aikakauden taidesuuntia. Mallien uudistumisen käynnisti Tukholman rakennus- ja sisustusnäyttely vuonna 1930, joka toi esille funktionaalisen tyylin ja tavallaan vapautti sisustustaiteen vanhoista tyylikaa-voista (Toikka-Karvonen 1971, 330). ”Ryijyistä jäi pois vanha keskikenttä ja kehykset. Nukkapinta jaettiin nyt laajoihin suorakulmisiin värikköihin. Näiden ainoana koristeena saattoi olla oksan tynkä tai palikkamainen kuvio keskellä kenttää, syntyi niin sanottu ”palikkatyylä” (emt. 333). Funkkis-tyyli oli lopulta karkottanut ryijyistä kaiken kansanomaisen ornamentiikan ja ylipäänsä kaiken kuvioaiheiston.” Uusien niin sanottujen sisustusryijyjen koot vaihtelivat sohvatyylyn päällisen kokoisesta peitekokoon. Pienet ryijyt soveltuivat hyvin tekniikan harjoitteluun ja niitä tehtiin paljon käsityökouluissa. Ne myös hinnaltaan edullisina tekivät ryijyn hankkimisen vähävaraisillekin mahdolliseksi.

Kudottujen seinätekstiilien monipuolistuminen alkoi 1930-luvulla. Eva Anttila antaa Kotiliedessä artikkelissaan *”Kuhunka pääni kallistan”* vuonna 1932 ohjeen leposohvan taakse pään korkeudelle kudottavasta/pantavasta päänkallistusvaatteesta:

”Päätin keksiä erikoisen päänkallistusvaatteen, joka ei olisi tavallisen kalliishintainen ryijy. Vaatetta tarvitaan vain sillä kohtaa, missä istujien päät koskettavat seinää. Se sai siis olla pitkä ja kapea. Sen tuli ilahduttaa istujien mieltä, olla lämpimän ja turvallisen näköinen. ... Ja luonnollisesti sen piti olla täysin ajanmukainen (funkkis) väreistään ja sommittelustaan. Mikä olikaan se muodinmukainen väriyhdistelmä, joka niin pukee kiiltäviä putkihuonekaluja? Tiilenkarvainen lakkapunainen yhdessä syysmustan kanssa” (KL 1932/2, 53,54.)

Mallissa raidalliselle ripsipohjalla nukitetaan viivoja tai kolmioita. Raidat eivät saa olla säännöllisiä. Punaisen värityksen asemasta voi käyttää muuta lämmintä väriasteikkoa. Kellertävänruskea jopa tumman ruskea ovat tarkoituksenmukaisia. Oikeastaan tällä työohjeellaan Anttila määrittelee pitkälti koko 1930-luvun suosittu väriasteikon ja epäsymmetrisyyden.

Raidat ja ruudut eivät saa toistua säännöllisinä. 1930-luvun seinävaatteille on tyypillistä raitava, usein eri ruskean sävyistä kudottu pohja ja irrallisia nukka- tai pujotuskuvioita (kuva 133b).

Kotiliedessä oli vuonna 1939/2 (s.121) Annikki Nisulan artikkeli ”Tunnetteko tänään”. Siinä hän kertoi tänään historiaa keskiajalta 1800-luvulle ja suosittelee sen käyttöönottoa. Tekstiilitaiteilijat tekivätkin tänäänöiden malleja jo 1920-luvulla mutta vaikeana tekniikkana se ei saavuttanut suuren yleisön suosiota. ”Lumikide” tänään, jota tässäkin aineistossa on eniten, oli ”vuoden 1948 Hämeen heimojuhlien kunniaksi järjestetyssä näyttelyssä. Se on toteutettu materiaalipulasta johtuen pellavalangoilla. - - - ”Nykyinen raaka-ainetilanne on sanellut tarkat rajat materiaalien käytölle. Villa kaikkine hienousasteineen on täytynyt varata vain vaatetustarkoituksiin ja pellaavaa käyttää sisustustekstiileihin. Kehärten kutoon ja ommellen julkaisun malleihin voi tilata työohjeet lankamalleineen Kotiteollisuusopettajaopistosta” (Karttunen 1948). Kun villaa ei saanut käyttää sisustustekstiileihin, tällöin vanha peitetekniikka tänään tuli suosioon. Tänäntekniikka on suhteellisen vaikea kutoa verrattuna ryijyyn. Sotien jälkeen tarvittiin paljon sekä seinä että muita sisustustekstiilejä. Tänäntään meni vähän lankaa ja se voitiin kutoa kotoisesta pellavalangasta. Silloin myös pidettiin paljon kutomakursseja ja niillä opetettiin tänään poimimista. Niinpä kurseilla lähes jokainen halusi kutoa tänään (oma kokemus 1960-luvulta). 1960-luvun ja varsinkin 1970-luvun tänään olivat kapeita ja pitkiä kuten kaitaliinoja. Näin ne paremmin sopivat pienten asuntojen seinille.

Ripsiraanujen esikuvana ovat Lapin ripsiraanupeitteet. Useimmiten ne ovat olleet symmetrisesti raidoitettuja, villaloimeen hyvin paksulla kertaamattomalla villalangalla kudottuja. Ripsipeitteitä on tosin tehty myös muualla Suomessa. Tutkimusalueen aineistossa niitä on 1880-luvulta lähtien (Silpala, 1995/2, 178). Näissä peitteissä on ollut loimena pellava tai hamppu, myöhemmin kalalanka. Ripsiraanut ovat olleet muualla Suomessa viimeksi paksusta karvalangasta kudottujen hevosenlointen sidoksena, mikä ehkä kertoo siitä, että ripsipeite on

Peräpohjola lukuun ottamatta ollut väistyvä peitemuoto. Lapinraanujen uudistaja oli Elsa Montel-Saanio. Hän löysi vanhat raanut 1950-luvulla ja loi niiden pohjalta uuden modernisoidun lapinraanun, joka on levinnyt lähes joka talouteen. (Mäkelä, KoTe 1965/2, 8.) Erityisesti tässä levitystyössä ovat kansalaisopiston kutomapiirit olleet aktiivisia. Lapinraanujen kutominen oli suosittu kansalaisopiston kutomakursseilla. Niitä kudottiin Elsa Montel-Saaniion raanuja jäljitellen, värejä liu'uttaen sekä perinteisten raitamallien mukaan koko tutkimusajanjakson loppuun asti. Ripsiraanujen leviämistä ovat edesauttaneet myös lankojen tukkumyyjien myynnin edistämiseksi julkaisemat raanukuvastot. "Karjalan raanujen esikuvina ovat Miehikkälän, Virolahden, Vehkalahdn ja Säkkijärven alueella kudotut pujotuspeitteet. Vanhan maakuntajaon mukaan nämä pitäjät kuuluvat Länsi-Karjalaan, joten tätä peite-tyyppiä voitaisiin nimittää länsikarjalaiseksi. Kansan kielessä peite on saanut nimen Karjalan raanu" (Heikkonen 1983, 9). Karjalan raanuisissa vuorottelevat vippeläraidat ja yksiväriselle pohjalle nuoraspujotuksena tehdyt kuviot. Karjalaiset sodanjälkeiset kodinrakentajat kokivat sen omakseen (Sallinen-Gimpl 1987 69). Se oli kuin viesti kotiseudulta.

Kuultokudos oli tavallaan myös sota-ajan tuote. Kuultokudoksen "luojana" voidaan pitää taiteilija Kolsi-Mäkelää. Hän päätyi sota-aikana 1940-luvulla materiaalipulasta johtuen suunnitelmissaan harvaan pellavapohjaiseen kudonnaisen, jossa kuvioihin käytettiin erilaisia lankoja. Kuultokudoksen alkuaikojen tekstiilejä ei tässä aineistossa ollut yhtään. Kuultokudoksen uusi tuleminen tapahtui 1960-luvun loppupuolella (Forss-Heinonen). Kuultokudoksen varsinaisena levittäjänä voidaan pitää kotiteollisuuden neuvonta-organisaatiota ja kansalaisopistojen kutomapiirejä. Hattulan kutomapiireissä oli vuonna 1981 tehdyn kyselyn mukaan 18 opintopiiriläistä kutonut kuultokudoksen, mikä on 31 % vastanneista (Silpala 1989, 49). Kuultokudoksen malleja oli neuvontalehdissä mutta niitä oli myös helppo tehdä mistä tahansa kuvasta nykyaikaisia suurennuslaitteita käyttäen. Esimerkiksi Hattulan kansalaisopistossa kuultokudosmalleja suurennettiin heijastamalla

kuva taululle pingotetulle valkoiselle paperille, jolle kuvan ääri- viitat ja yksityiskohdat piirrettiin (oma havainto vuonna 1980).

Kirjonta on ollut hamasta muinaisuudesta asti ylempiin sosiaaliryhmien kuuluvien naisten harrastus. Merkkkausliinoja ommellen harjoiteltiin neulan käyttöä. Tässä aineistossa vanha hinta porvarillista kirjontatapaa edustaa aidalla istuvat tyttö ja poika (kuva 130). Samanlaisia kahden väriselle villapalttinalle laakapistoin ommeltuja maisema tai muita kuvia näki vielä 1950-luvulla vanhoissa porvariskodeissa. Yleiseen tietoisuuteen kirjutut seinätekstiilit ovat tulleet kansakoulun tuomina. Pienehköinä ne sopivat kirjontapistojen harjoitteluun. Samalla niiden avulla voitiin antaa elämänohjeita, jotka olivat seinällä joka päivä esimerkiksi: "Noin 1920 tienoilla tehtiin kansakoulussa seinägobeliineja, joissa oli lauseita esim. "Joka aamu on armo uusi", "Muruja on elon onni Suurin osa suruja", "Rukoile ja tee työtä". Näitä "geinägobeliineja" ommeltiin pellavakankaalle, mutta myös tummiin verkakankaisiin." Ommellun taulun reunassa oli 5 cm leveä reunus. (SSkys Tamm Renk.) Näiden raamatunlauseita tai muita elämänohjeita sisältäneiden seinägobeliinien eli huoneentaulujen taustalla on painetut huoneentaulut, joita kirjontataidon yleistyttyä on ryhdytty kopioimaan kirjoen (Silpala 1977 s. 54). Kirjonta oli jokaisen käsitöitä harrastajien helposti saavutettavissa. Tarvittiin vain neula, pohjakangas ja sopivia värikkäitä lankoja ja tietenkin tietoa siitä, miten neulaa käytetään. Parhaimmillaan se oli langoilla maalaamista. Kansakoulu toi kirjonnain taidon kaikkien tyttöjen ulottuville. Huoneentaulut opastavine teksteineen tai ilman tekstiä sopivat hyvin harjoitustöiksi. Myöhemmin voi käsitöilyliikkeestä ostaa erilaisia kirjontatöitä makunsa harrastuksensa mukaan. Huoneentaulujen jälkeen kirjoituissa seinätekstiileissä ei ole nähtävissä mitään yhtenäistä linjaa.

Monet ovat ne valmistustekniikat ja alkuperäiset käytöt, joista vanhat kauniit huolellisesti valmistetut tekstiilit ovat saaneet viimeisen arvostetun käyttöpaikan seinätekstiilinä. Ne voivat olla käyttäjälleen muisto edellisten sukupolvien työstä ja suvun juurista.

9. Sängynpeitteet

Sängynpeite eli vanhalta nimeltään ”löystäkki”, irtopeite, on isohko peite, jolla sänky ja sänkyvaatteet peitetään päiväksi (liite 11). Ensin sitä on käytetty sängyissä, jotka eivät ole olleet jokapäiväisessä käytössä, saleissa ja vierashuoneissa. Suojaamisen ja peittämisen lisäksi sängynpeitteellä on myös sisustuksellinen koristefunktio. Vanhimmat sängynpeitteet ovat olleet pääasiassa puuvillalangasta virkattuja, neulottuja tai kudottuja helmipeitteitä. Yksinkertaisimmillaan kudottu sängynpeite muistutti karkeaa pellavaista lakanaa tai päänalusraitia, jonka reunassa oli pitsi tai franssu ja nimikirjaimet. 1900-luvun alussa kudottujen peittojen sidosten käyttö monipuolistui. Niitä myös kirjottiin vohvelikankaalle.

9.1 Kirjotut sängynpeitteet

Kirjottuja peitteitä on aineistossa vain kolme. Näistä vanhin on 1830-luvulta Hattulasta (MVKKA 2948:53). Se on

kirjottu vanupeite, joka ilmeisesti on valmistettu enemmän koriste- kuin peitefunktioon. Se muistuttaa Tyyni Vahterin ja Laila Karttusen kirjassa Kirjottuja peitteitä (1952, kuva 12) olevaa tyrvääläistä peitettä. Toinen on valkoiselle vohvelikankaalle punaisella langalla kuvioitu peite noin vuodelta 1900 (D7817:51, kuva 134), koko 134 x 206 cm. 1900-luvun alussa on, kuten jo edellä on todettu, ollut tapana kirjoa vierashuoneen sängynpeittoja ja muita vierashuoneen tekstiilejä valkoiselle vohvelikankaalle samantapaisin kuvioin punaisella langalla. Ne ovat yhdessä muodostaneet vierashuoneen tekstiilisarjan, johon ovat sängynpeitteen lisäksi kuuluneet pyyheliinapeite ja pesupöydän liinat. Kolmas on Ilona Jalavan mallin mukaan pellavakankaalle kirjottu jugendhenkinen sängynpeite (D7818:48). Sen koko on 120x290 cm. Kirjotuille peitteille on pyypillistä, että ne ovat pitkänkapeita. Ne on valmistettu nimenomaan kasaan työnnetyn päästävedettävän sängyn päälle. Peitteen päälle on koottu tyynyt, joiden päälle on levitetty suojaksi liina (Silpala 1995/2 204)

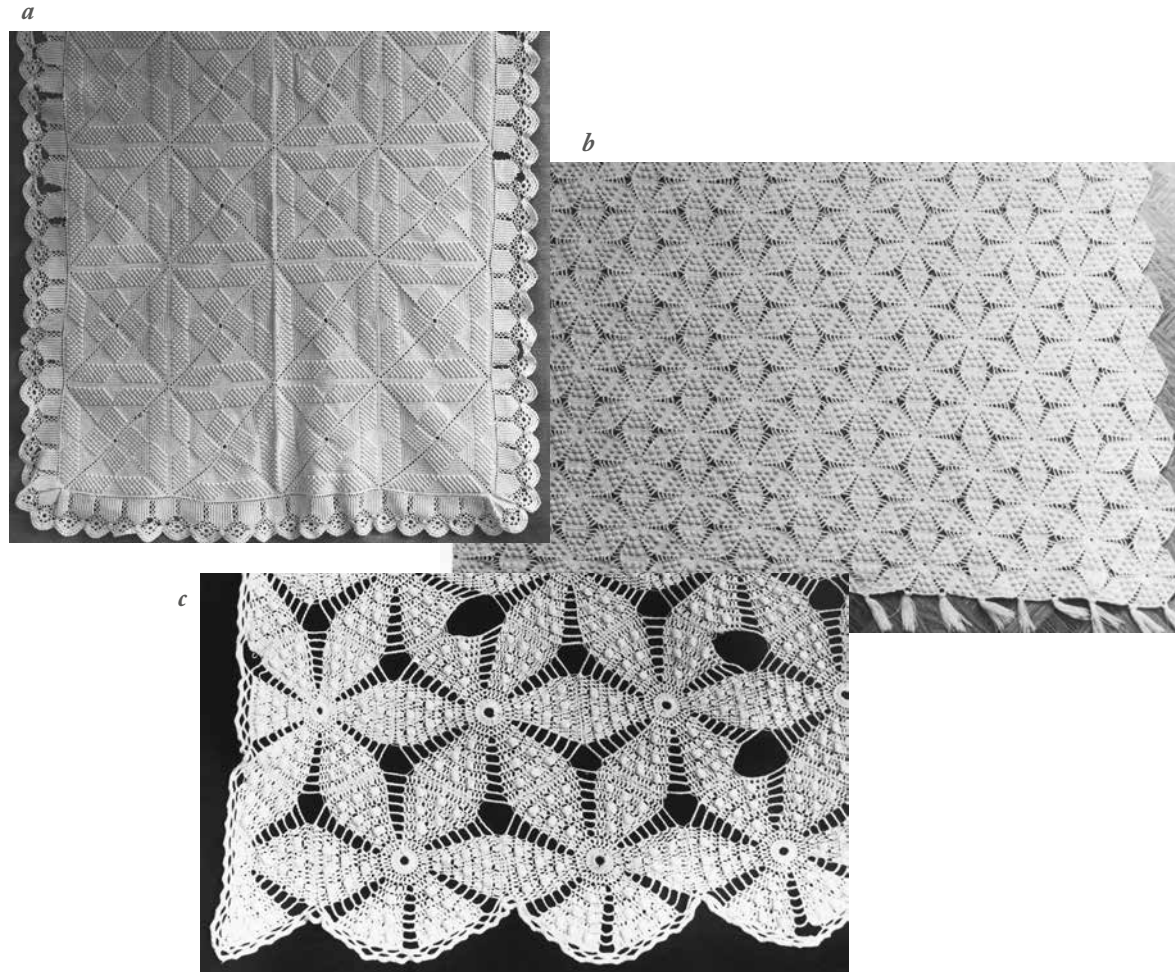
a



b



Kuva 134. a) Vohvelikankaalle kirjottu päästä vedettävän sängyn peite Hattulasta 1930-luvun maalaistalon salin interiöörissä. Peite on noin vuodelta 1900 (D 7817:51). Peitteen päässä on leveä virkattu pitsi. b) Lähikuva vohvelikirjonnasta, jota on myös pöytäliinan koristeena.



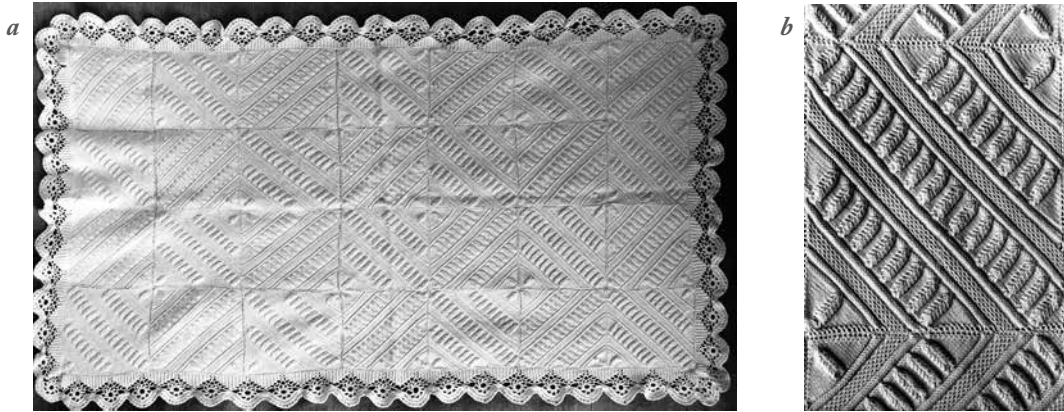
Kuva 135. Virkattuja sängynpeitteitä a) Tyrvännöstä vuodelta 1915 (D8309:201), sama malli on Luopioisista 1910-luvulta (L-H/PIII/13:87) ja 1920-luvulta (L-H/PIII/12:86), b) Tyrvännöstä vuodelta 1915 (D8309:200) ja Hattulasta 1930-luvulta (D7906:120) ja c) lähikuva vastaavaisesta peitosta Hattulasta 1930-luvulta (D7911:130). Jälkimmäisen ohje on vuoden 1929 Kotiliedessä (KL 1926/12, 357–359).



Kuva 136. a) Virkattu sängynpeite Urjalasta 1930-luvulta ja b) lähikuva sängynpeitosta (D8008:17). Samanlaisen näyte sängynpeitosta on mm. Tyrvännöstä vuodelta 1903 (LH/PII/23:59). Sen ohje on vuoden 1929 Kotiliedessä (KL 1929/12, 359).



Kuva 137. Virkattujen sängynpeitteiden elementtejä: a) 14 Sääksmäeltä vuodelta 1900 (LH/PII/13), b) Luopioisista 1940 luvulta (LH/PIII/11:85), c) Somerolta vuodelta 1930 (LH/PII/ 4:119), malli on Kotiliedessä (KL 1929/12 s. 359), d) yhtenäisesti virkatun sängynpeiton nurkka Sääksmäeltä 1880-luvulta (LH/ PII/14:19), e) sängynpeiton reunapitsi Tyrvännöstä vuodelta 1883 (LH/PI/ 9:169) ja f) sängynpeiton reunus Hattulasta vuodelta 1895 (LH/PI/15:28).



Kuva 138. a) Neulottu sängynpeite Tyrvännöstä vuodelta 1915 ja b) lähikuva edellisestä (D8309:199).

9.2 Virkatut ja neulotut pitsipeitteet

Ajoitettuja näytteitä ja valokuvia virkatuista ja neulotuista pitsipeitteistä tai peitteiden pitsireunuksista on Wetterhofin tekstiilikokoelmissa yhteensä 76 ja Lounais-Hämeen museossa yksi (liite 11). Vanhimmat ajoitetut pitsinäytteet ovat Tyrvännöstä vuodelta 1838. Ne ovat kalalangasta virkattuja peitteen reunapitsejä (LH/P I/9:169, 179, kuva 137e). Seuraavaksi vanhimmat näytteet ovat Hattulasta vuodelta 1850 (LH/P III/37:39) ja vuodelta 1875 (LH/P I/12:17). Vasta 1880-luvulta alkaen näytteiden määrä lisääntyy. Nuorimmat näytteet ovat vuodelta 1940 (LH/P II/19:56; PIII/11:85). Näytteistä 20 on peitteen reunapitsejä. Lähdetiedoista ei selviä, ovatko ne kokonaan virkatun peitteen reunapitsejä tai kenties kankaasta valmistetun peitteen reunaan kiinnitetty pitsi. (D7818:50; D7817:51; HKHM 5941.)

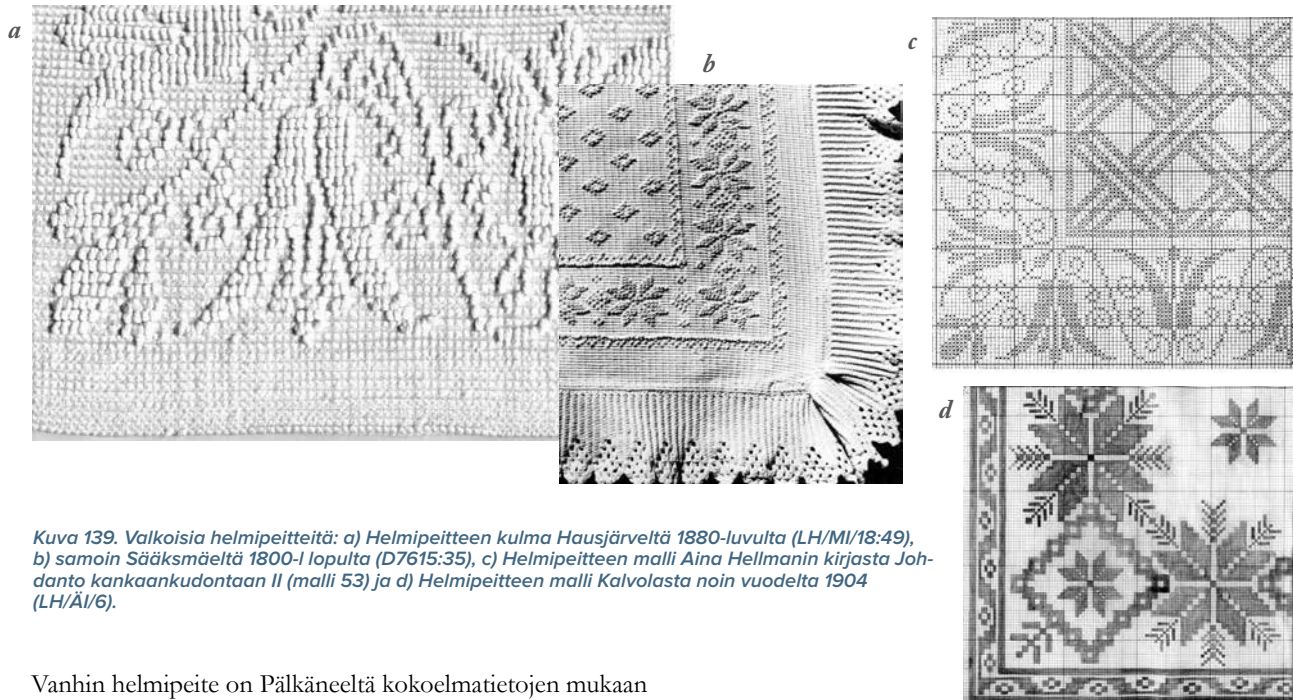
Peitteet on useimmiten virkattu paloina, jotka on myöhemmin ommeltu yhteen. Peitteet on viimeistelty reunaan kiertävällä virkatulla reunapitsillä. Vanhimmat peitteet ovat pitkän kapeita. Niitä on käytetty päästä vedettävien sänkyjen päällä poikittain.

Virkattujen peitteiden materiaaleina on käytetty valkoista puuvillalankaa, joka on löysäkierteistä neulelankaa, merseroitua virkkauslankaa tai kalalankaa. 1800-luvun puolella tehdyistä suurimmassa osassa on käytetty neulelankaa, jota myös 1800-luvun reunapitsit ovat. 1900-luvun alussa on käytetty jonkin verran merseroitua puuvillalankaa mutta kalalangan käyttö on tavallisinta. Neulottuja peitteitä on vain neljä ja ne kaikki ajoittuvat 1900-luvun alkuun. Ne kaikki on neulottu puuvilla- eli sukkelangasta (D8309:199). Käytetyn aineiston perusteella voi päätellä, että sängynpeitteitä on valmistettu virkkaamalla aina 1800-luvun alkupuolelta aina tutkimusajankohdan loppuun asti ja valmistettaneen yhä edelleen. Eniten niitä on tässä aineistossa 1900-luvun alusta talvisotaan asti.

9.3 Kudotut sängynpeitteet

Helmipeitteet

Helmipeitteet ovat yhtä Pohjanmaalta ostettua villaista peittoa lukuun ottamatta valkoisia puuvillapeittoja. Niitä on yksin kappalein 1800-luvun loppupuolelta 1900-luvun alkuun.



Kuva 139. Valkoisia helmipeitteitä: a) Helmipeitteen kulma Hausjärveltä 1880-luvulta (LH/MI/18:49), b) samoin Säkäsmäeltä 1800-l lopulta (D7615:35), c) Helmipeitteen malli Aina Hellmanin kirjasta Johdanto kankaankudontaan II (malli 53) ja d) Helmipeitteen malli Kalvolasta noin vuodelta 1904 (LH/ÄI/6).

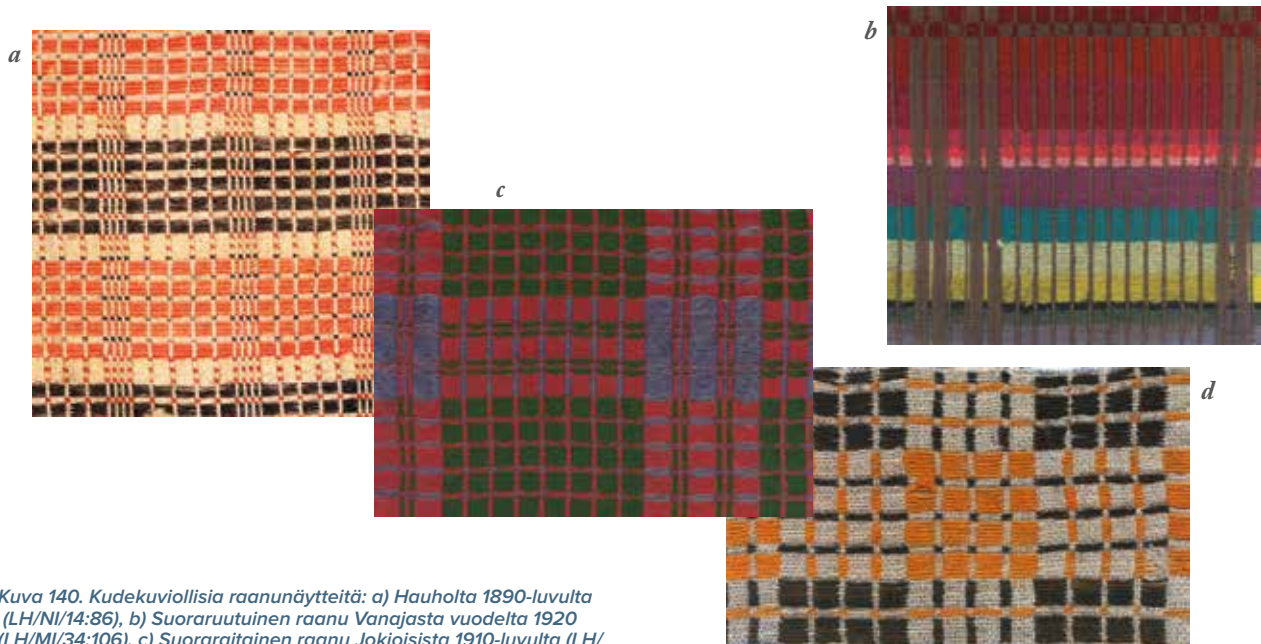
Vanhin helmipeite on Pälkäneeltä kokoelmätietojen mukaan vuodelta 1865 (LH/MI/35:80). Sen reunassa on hento kukkaköynnös ja keskustassa mahdollisesti kolme 32 cm leveää kukkaköynnöstä. Helmipeitteistä yksi on valmistettu Päivölän kansanopistossa ensimmäisen maailmansodan jälkeen (D7906:88). Sen koko on 212 x 95 cm. Yhden valmistamistaito on opittu Kangasalan kansanopistossa (D8216:31). Sen koko on 200 x 90 cm. Yhden malli löytyy Wetterhoffin ammatikutomon tilkuista (LH/MI/18:49, kuva 139a). Sama malli on mahdollisesti saatu Aina Hellmanin mallikirjasta ”Johdanto kankaankudontaan II” vuodelta 1896 (malli 53).

Wetterhoff koulutti opettajia ja harjoitti materiaali- ja mallipalvelua. On oletettavaa, että Wetterhoff oli se keskus, jota kautta valkoisten helmipeitteiden valmistustaito levisi muihin kouluihin ja koulujen kautta käyttö levisi alueelle. Helmipeitteet ovat olleet vain noin 90 cm leveitä. Niitä käytettiin

vieraskamareissa päästävedettävän sängyn päällä poikittain. Helmipeitteet ovat olleet ensimmäisiä kudottuja peitteitä, joilla oli eriytnyt funktio eli ne oli kudottu varta vasten sängynpeitteiksi.

Kudekuviolliset peitteet

Kudekuviolliset peitteet ovat koristeellisia peitteitä, joissa peruslankajärjestelmien loimen ja kuteen lisäksi on kuviokude, jonka sitoutumisella saadaan erilaisia kuviopintoja ja -muotoja. Kudekuviollisia peitteitä tai niiden tilkkuja on aineistossa yhteensä 113. Aineiston voi jakaa tunnettuuden mukaan kahteen pääryhmään, nimittäin kansanomaisina tunnettuihin kudekuviollisiin raanuihin ja muihin kudekuviollisiin. Raanut yleensä ryhmitellään niiden kuviomuotojen mukaan edelleen suoraruutuisiin ja vinoruutuisiin. Näissä kummassakin on



Kuva 140. Kudekuviollisia raanunäytteitä: a) Hauholta 1890-luvulta (LH/NI/14:86), b) Suorarauutuinen raanu Vanajasta vuodelta 1920 (LH/MI/34:106), c) Suoraraitainen raanu Jokioisista 1910-luvulta (LH/MI/30:130) ja d) Suorarauutuinen raanu Somerolta vuodelta 1938 (LH/MI/51:51)

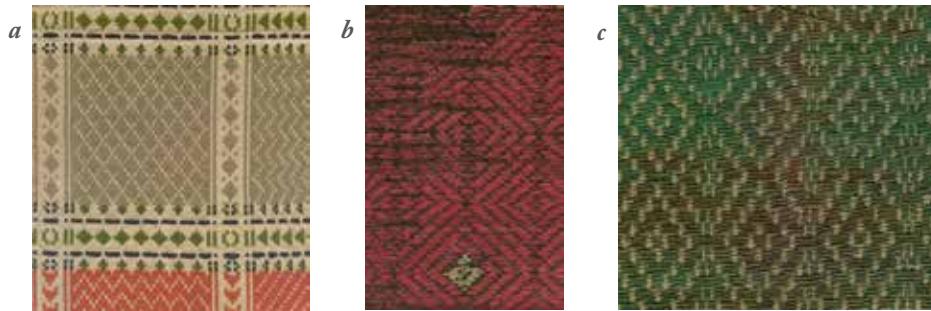
edelleen alaryhmiä. Muista kudekuviollisista puhutaan yleensä sidosten mukaisesti esim. pitsisidos- tai kuvikaspeitteitä.

Suorarauutuiset raanut

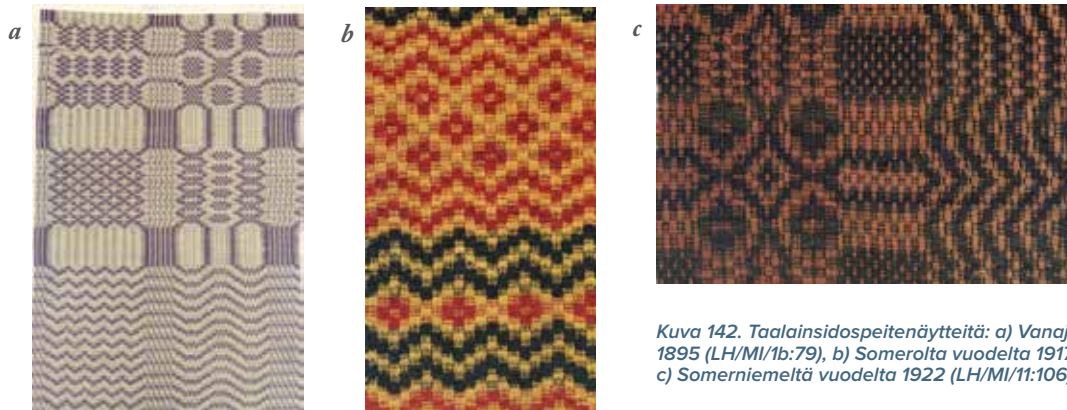
Suorarauutuisia raanuja on aineistossa 45. Niitä on eniten 1800- ja 1900-lukujen vaihteen ja toisen maailmansodan väliseltä ajalta. Vanhin suorarauutuinen raanu on vuoteen 1855 ajoitettu peite Lammilta (LH/KI/3:8). Kaiken kaikkiaan 1800-luvulta on kymmenen suorarauutuisen raanun näytettä. Ne ovat voimakkaasti kudevaltaisia eli ns. pohjanmaanraanun tyyppiä, mutta melko pienikuvioisia. Loimi on useimmiten pellavaa, joskus puuvillaa. Pohjakude on luonnonväristä pellavaa ja kuviokude yksinkertaista villalankaa. Kuviokuteen pääväri on pehmeä ruskehtavan punainen, lisäksi voi olla tummaa

sammalen vihreää, valkoista, violetta, keltaista ja ruskeaa. Värit vaikuttavat kasviväreillä värjätyiltä. (LH/NI/14:86, kuva 140a)

1900-luvun alussa suorarauutuisen raanujen yleisilme muuttuu. Loimi ja useimmiten myös pohjakude ovat puuvillaa. Kuviokuteena on useimmiten tehdasvalmisteista kampalankaa. Värit ovat voimakkaita ja usein myös pohja on värillinen. Kuvio-osien käytössä on enemmän vaihtelua. Isoja ruudukkoja ei ole aina jaettu pikkuruuduilla tasakokoiseksi ruudukoksi vaan ruudukot voivat kuteen suunnassa olla erilevyisiä kuin loimen suunnassa (LH/MI/34:106, kuva 140b). Tänä aikana on kudottu myös suoraraitaisia raanuja, joita nimenomaan Jugendkautena suosittiin (LH/MI/30:130, kuva 140c).



Kuva 141. Näytteitä vinoruutuista peitteistä: a) Silmikkoraanu Urjalasta 1890-luvulta (L-H/NI/7:9), b) Rengasraanu Lammitla 1840-luvulta (LH/NI/1:77) ja c) Somerolta vuodelta 1915 (LH/Nxl/16:94)



Kuva 142. Taalainsidospeitenäytteitä: a) Vanajasta vuodelta 1895 (LH/MI/1b:79), b) Somerolta vuodelta 1917 (LH/MI/8:197) ja c) Somerniemeltä vuodelta 1922 (LH/MI/11:106).

1920- ja 1930-luvuilla suoraruutuisten raanujen yleisvaikutelma on samanlainen kuin vuosisadan alussa, ainoastaan värit ovat tulleet hienostuneemmiksi ja pehmeämmiksi. Osa raanusta on vuorottain kudevaltaisia eli sellaisia, joissa kuvio- kudevaltaiset ja pohjakudevaltaiset ruudukot vuorottelevat yhtä suurina pintoina (kuva 140d). 1940-luvulta on vain yksi suoraruutuinen raanu (LH/MI/51:52). Sen loimi ja pohjakude ovat paksuhkoa pellavalankaa, kuviokude kertaamaton- ta villaa. Malli on samanlainen kuin vanhimmissa raanuuissa.

Vanhimmat suoraruutuiset raanut ovat pieniruutuista, karkeista kotoisista materiaaleista kudottuja. 1800- ja 1900-lukujen

vaihteesta lähtien raanuuissa näkyy koulujen vaikutus, kenties niistä osa on myös kouluissa kudottuja. Materiaalit ovat teollisuusvalmisteisia, värit synteettisiä ja voimakkaita. Toisen maailmansodan aiheuttamana pula-aikana palattiin taas kotoisten materiaalien käyttöön.

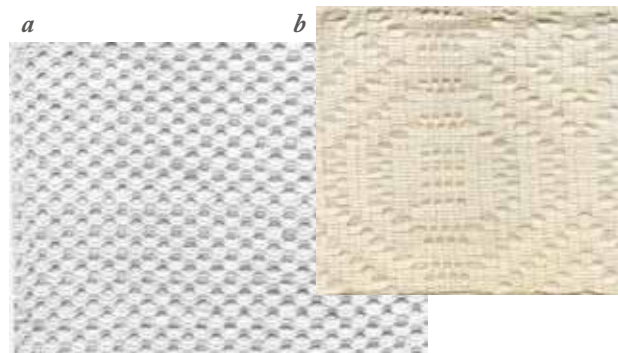
Vinoruutuiset raanut

Vinoruutuiset raanut ryhmitellään rengasraanuihin, joissa kuvio muodostuu sisäkkäisistä vinoista renkaista, ja silmikkoihin, joille tunnusomaista on tiheä vino ristikko. Rengasraanuja aineistossa on 14 ja suurin osa niistä ajoittuu 1800- ja 1900-lukujen vaihteen kahden puolen. Aineiston vanhin rengasraanu

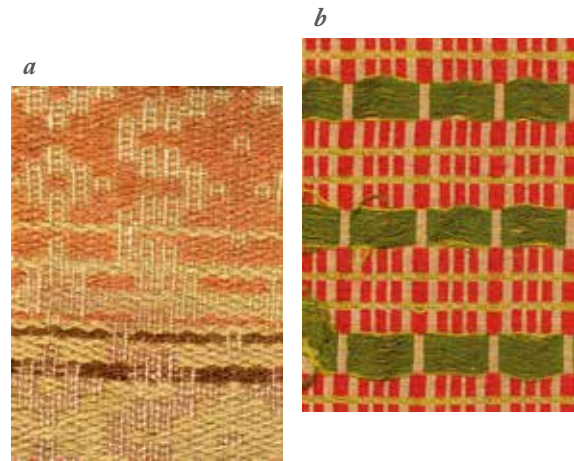
näyte on Lammilta vuodelta 1840 (LH/NI/1:77, kuva 141b). Sen loimi on kerrattua pellavalankaa, jossa joka toinen loimilanka on indigolla värjättyä ja joka toinen luonnonväristä. Pohjakude on yksinkertaista luonnon mustaa ja kuviokude kaksinkertaista tummanpunaista villalankaa. Renkaiden keskellä on vaalea, pieni pujotettu vinoneliö,

Rengasraanun muunnoksena voidaan pitää Ypäjäältä 1890-luvulle (LH/ÄI/98:70), Somerolta (LH/Nx I/1:65) ja Hattulasta (LH/Nx I/10:221) 1900-luvun alkuun ajoitettuja peitteitä, joissa on kolmiosainen kuvioaihe (LH/NxI/16:94, kuva 141c). Tällä Lounais-Suomen peitteeksi kutsutulla peitteellä on esikuvansa ruotsalaisissa Länsi-Götanmaan peitteissä (Johansson 1982, 57). Sidosta on käytetty myös vällynpäälliskankaissa.

Silmikkoraanuja on aineistossa ainoastaan kuusi ja niitä on yksin kappalein 1890-luvulta 1940-luvulle. Vanhimmat näytteet niistä ovat Hattulasta (LH/NI/8:255), Urjalasta (LH/NI/7:9, kuva 141a) ja valokuva Janakkalasta (LH/ÄI/1:18). Ne ovat malliltaan kaikki lähes samanlaisia. Hattulalaisessa loimi ja pohjakude ovat pellavaa ja kuviokude yksinkertaista karstalankaa, urjalalaisessa loimi ja pohjakude ovat puuvillalankaa, pohjan sidos on panama ja kuviokude ohuehkoa kam-pavillalankaa. Nuorin on kuva hattulalaisesta vuodelle 1944

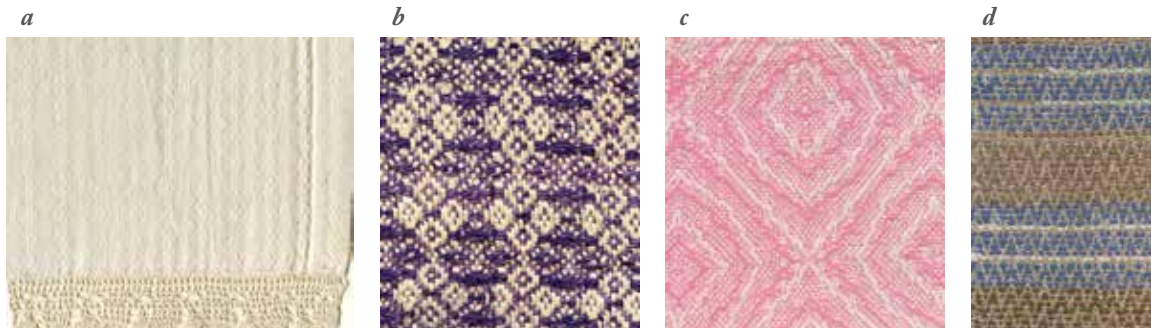


Kuva 143. Pitsisidospeiteitä: a) Hattulasta vuodelta 1915 (LH/MI/12:138) ja b) Ypäjäältä vuodelta 1934 (LH/MI/44:49)



Kuva 144. Muita kudekuviollisia sängynpeitteiden näytteitä: a) mahdollisesti hetekanpeitoksi kudottu kuvikaspeiteen pala Somerolta vuodelta 1947 (LH/MI/55:57), b) kudekuviollisen peiteen pala Somerolta vuodelta 1908 (LH/MI/44:47), c) näyte pohjalaisesta kilpikangaspeitteestä Ypäjäältä vuodelta 1927 (LH/MI/44:7)

ajoitetusta punamustasta sängynpeitteestä (LH/Ä I/92:162). Kaikki ovat poikkiraitaisia eli ns. kaksilla varsilla kudottuja. Suurella todennäköisyydellä ne ovat koulussa kudottuja tai Pohjanmaalta ostettuja. Kaksilla varsilla kutominen ei ole ollut kansan parissa tunnettu kutomistapa. Wetterhoffilla kaksilla varsilla kutomista on opetettu jo 1890-luvulla. Kaksilla varsilla kutoen saadaan paljon rikkaammat kuviomuodot kuin tavallisilla kangaspuilla yksillä varsilla kutoen (Silpala 2002, 172).



Kuva 145. Peitenäytteitä vaihtelevin sidoksin: a) pohjasidospeite Urjalasta 1870-luvulta (LH/MI/25:1), b) koristeellinen ristitoimikaspeite Rengosta noin vuodelta 1900 (LH/MI/15:42) c) lumuhiutalepeite Ypäjäältä vuodelta 1952 (LH/MI/44:48) d) kärkitoimikassidoksinen räsyillä kudottu peite Ypäjäältä vuodelta 1947 (LH/MI/3:5).

Taalainsidospeitteet

Taalainsidospeitteiden näytteitä on aineistossa 20. Vanhin tällä sidoksella kudottu peite on Vanajasta vuodelta 1895 (LH/MI/1b:79, kuva 142a). Sen pohja on valkoista puuvillalankaa ja kuviokude lilaa villalankaa. Somerolta on vuodelta 1917 kaksi peitettä. Niiden loimi on keltaista puuvillalankaa ja toisen kuviokude on mustaa ja punaista kerrattua villalankaa ja toisen mustaa ja sinistä. Tilkuista päätellen peitteet ovat olleet poikkiraitaisia. (LH/MI/8:197 ja 198, kuva 142b) Eniten taalainsidospeittoja on maailmansotien väliseltä ajalta. Niiden mallit ovat samantapaisia kuin vastaavana aikana kudotuissa pöytäliinoissa. Puuvillalla kudotut ovat niin ohuita, että niitä on todennäköisesti käytetty vain sängynpeiteinä.

Toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta on kuusi taalainsidosnäytettä, yksi niistä Jokioisista (LH/MI/27:125). Sen loimi on luonnonväristä pellavaa, kuviokude vaaleanpunaista pellavaa, näyte on hyvin vaatimattoman näköinen. Toinen on vuodelta 1951. Sen loimi on puuvillaa, pohjakude on kotona kehrättyä karkeaa rohdinlankaa ja kuviokude lumppu- ja/tai sillasekoitteista kotona kehrättyä lankaa. Värit ovat luonnonväriäinen pelava ja ruskea. Tämän aikakauden peitteet ovat yhtä Hattulasta

peräisin olevaa lukuun ottamatta alueen länsiosasta, Somerolta, Ypäjäältä, Tammelasta ja Jokioisista. Taalainsidospeitteiden mallit ovat samanlaisia kuin pöytäliinoissa.

Pitsisidospeitteet

Pitsisidospeitteistä on näytteitä kaikkiaan vain yhdeksän 1910-luvulta 1930-luvulle. Vanhin näyte on Hattulasta vuodelta 1915. Se on pienikuviainen, kaksiosaisen aiheen mukaan kudottu valkoinen sängynpeite (LH/MI/12:138, kuva 143a). Pitsisidospeitteet ovat aina yleensä valkoista puuvillaa, joskus kuviokude voi olla vaaleaa pastellia, kuten pitsisidospeitteessä vuodelta 1934 (LH/MI/44:49, kuva 143b).

Muut kudekuviolliset peitteet

Muita peitteissä käytettyjä kudekuviollisia sidoksia ovat pohjalainen kilpikangas, kuvikas sekä kudekuviollinen, joka ei ole kuviomuotojensa mukaan sijoitettavissa perinteisiin kudekuviollisiin raanuihin (kuva 144b). Pohjalainen kilpikangas on taalainsidosta muistuttava sidos ja sitä on kudottu myös samoihin aikoihin kuin taalainsidosta, tosin näytteitä on vain kolme. Kuvikasta on kudottu toisen maailmansodan

jälkeisenä aikana. Tavallisia kudekuviollisia on yksin kappa-lein 1870-luvulta lähtien yhteensä yhdeksän.

Kudekuviolliset peitteet edustavat kahta ikäryhmää. Kudekuviollisista raanuista suoraruutuista ja rinkistä esiintyy 1800-luvun alkupuolelta ja niiden vaikutteet on saatu jo Ruotsin valan aikana tai peitteet on ostettu ruotsalaisilta kulkukauppailta. Suuremmissa määrin niitä kuitenkin on vasta 1800-luvun lopulta toiseen maailmansotaan asti, jolloin ne ovat olleet kudontakoulutuksessa suosittuja tekstiilejä. Erilaisia muita kudekuviollisia sidoksia peitteissä voinee pitää koulutuksen mukanaan tuomina. Taalainsidos on ollut peitteiden sidoksena suosituinta maailmansotien välisenä aikana. Vertailun vuoksi voi todeta, että se oli silloin myös pöytäliinojen suosituin sidos. Kuvikas on nimenomaan ollut Wetterhoffilla taitelijä Laila Karttusen suosima ja varsinkin pöytäliinoissa ja myös sänkypeitoissa toisen maailmansodan jälkeen paljon käytetty sidos.

Muut kudotut peitteet

Muissa kudotuissa peitteissä on sidokseltaan kuin myös materiaaleiltaan hyvin moninaisia peitteitä. Suurin osa niistä on hyvin vaatimattomia. Ne on ilmeisesti kudottu samoihin loimiin kuin muutkin taloustekstiilit. Tämän ryhmän vanhin ajoitettu näyte on pala kaksiosaisen kuvioaiheen mukaan kudottua sinistä kilpikangasta, jossa toinen lankajärjestelmä on luonnonväristä pellavaa ja toinen indigolla värjättyä tummaa sinistä. Se on kudottu Lammilla 1840-luvulla. Se on tehty todennäköisesti samaan loimeen kuin kilpikangaspöytäliina. (LH/KI/22:134.) Muita yhdistettyjä sidoksia on erilaisilla pienillä varsimäärillä kudottavia, usein poikkiraitaisia ja samalla rakenteella syntyviä, perussidoksista yhdistettyjä. On voitu yhdistää palttinaa, kuderipsiä, panamaa tai toimikasta. Lisäksi on pohjasidosta (LH/MI/25:11, kuva 145a), kärkitoimikkaita (kuva 145d), ristitoimikkaita (LH/MI/15:42, kuva 145b) ja vaihtelevia ristitoimikkaita eli ”lumihiihtalemalleja” (LH/MI/44:48, kuva 145c).

Hetekanpeitot

Hetekanpeitot ovat 1930-luvulla käyttöön tulleen hetekan päiväpeittoja. Ne ovat suhteellisen ohuita, leveitä ja hetekan sekä siinä olevat sänkyvaatteet lähes lattiaan asti peittäviä. Kuvikaspeitteitä on aineistossa kolme. Ne kaikki ovat hetekanpeitteitä toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta. Näistä kaksi on kangaspuissa kudottua ja yksi ilmeisesti tehdasvalmisteinen. Kangaspuissa kudotuissa toisen loimi ja kuviokude ovat sillalankaa ja pohjakude on lumppulankaa (D7908:144), toisen loimi on kalalankaa ja kuteet ovat lumppuvillalankaa (D7909:18). Edellinen on teetetty Ester Perheentuvan kutomossa Hämeenlinnassa, ja jälkimmäinen on tehty kotona neuvojakurssilta saadun mallin mukaan. Oman yksinkertaisen hetekanpeitteiden ryhmän muodostavat 1930-luvulta lähtien erilaisia vaihtelevia toimikas- ja raesidoksia käyttäen kudotut peitteet. Niiden yleisilme on yleensä sekava. Sidosten ja erilaisten materiaalien ja värien sekoittamisen tuloksena on syntynyt sidospintoja, joiden täsmällinen määrittely voi olla vaikeaa. Lankojen lisäksi on saatettu käyttää trikoosta leikattua kudetta. Vuonna 1957 kudotussa peitossa loimi, jonka tiheys on 8 lankaa/cm, on rohdinlankaa, samoin kaksi kudetta. Joka kolmas kude on sukista leikattua trikoota (LH/M II/3:5). Trikon värit ovat eriväriset ruskeat ja siniset sekä musta. Toki hetekanpeittoja kudottiin myös samoihin loimiin kuin muitakin taloustekstiilejä, kuten kuvan 145a:n lumppulangoilla ristitoimikkaaksi kudottu näyte osoittanee. Hetekanpeittoon kuin myös samaan sarjaan kuuluvaan seinänsuojaan voitiin kiertopujotusta käyttäen pujotella yksinkertaisia kuviota (kuva 146b).

Yhteenvetoa

Eteläinen Häme on kuulunut tolppasänkyalueeseen, jossa vuodevaatteet peitettiin päivän ajaksi nukkujan peitolla, joka oli ryyji, kuvatäkki tai vanutäkki. Erilliset sängynpeitteet ovat Kanta-Hämeen alueella olleet 1800-luvulla melko harvinaisia vain ylemmän sosiaaliluokan tekstiilejä (Silpala 1995/2 203). Tätä todistaa sängynpeitteiden yleistymisen perukirja-aineistossa. Vanhin maininta sängynpeitosta on kihlakunnan tuomarin perukirjassa vuodelta 1836 (Jtp 1836/170). Seuraavat



Kuva 146. a) Ristitoimikas sidoksinen peitteen pala Jokioisista vuodelta 1940 (LH/MI/28: 27) ja b) hetekanpeitteen pala Somerolta vuodelta 1946, sen loimi on pellavaa ja kude villaa, pujotuskuviot ovat kiertopujotusta (LH/MI/54:56). Värit ovat aikakauden hetekanpeiteille tyypilliset samoin epätasainen pohjan sidos.

maininnat ovat vasta vuodelta 1853. Silloin mamsellin perukirjassa on ”*yksi löstäcke*” (Jtp 1853/25) samoin syytinki-läisen (Jtp 1853/20) runsastekstiilisessä perunkirjassa. Aina 1800-luvun viimeisille vuosikymmenille erillisen sängynpeiton esiintyminen jäämistöluetteloidessa on satunnaista. Vasta tällöin yhdessä perukirjassa voi olla useampi kuin yksi sängynpeite. 1900-luvulle tultaessa määrä selvästi lisääntyi. Tällöin tilanomistaja Uno Wegeliuksen perunkirjan vuonna 1910 oli jo 8 ”*stycken löstäcken*” (Jtp 1910/15). Vieläkään erillinen sängynpeite ei näyttänyt kuuluvan alemman sosiaaliryhmän teksteihin. Erilliset sängynpeitteet alkoivat yleistyä 1800-luvun lopulla. Tätä todistaa myös Kansallismuseon kyselyn Kamarit ja salit vastaukset: ”*Nukkujan peite, kuten viltti, raanu ja drellivaatteita, täkki, ryjyy tai kuvatäkki levitettiin sängyn päälle päiväksi*” (MVKys 8 Lam). ”Asuinhuoneiden sängyt on vielä pitkälle 1900-luvun puolelle tällä tavoin peitettyjä” (MVKys 8 Sääk).

Kannettomaan sisustalevitettävään sohvaan kasattiin vuodevaatteita sohvan selkänojan tasolle. Tällöin vaatepinon päälle pantiin erillinen päiväpeite. Se voi olla vanha ryjyy, koristeellinen silkkitäkki tai kangaspuissa kudottu ”helmitäkki”. Myöhemmin valmistettiin erilaisilla sidoksilla kudottuja ja virkattuja päiväpeitteitä. (MVKys 8 Lam.) Helmipeitteet ovatkin olleet puuvillalangasta virkattujen peitteiden ohella vanhimpia sänkypeitteitä.

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa ruvettiin valmistamaan päästä vedettäviä eli kasattavia sänkyjä ja käyttämään aivan uusia peitetyyppejä. Päästävedettäviä sänkyjä käytettiin ensin vierashuoneissa ja niin myös uudet peitetyypit tulivat ensin vierashuoneiden sänkyjen päälle. Päästävedettävissä sängyissä oli aina erillinen päiväpeite vuodevaatteita peittämässä (MVKys 8 Tyrv, Urj, Pälk, Hump, Lam, Pad). Lammilainen kyselyn

vastaaaja toteaa: ”*Lapsuuteni aikoina käytettiin paljon vohvelikankaalle punaisella langalla kirjottuja peitteitä, samoin virkattuja pitsipeitteitä ja kangaspuissa kudottuja kuvatäkkejä, aina sen mukaan minkä työn taitajia taloissa oli. Ellei muunlaisia sängynpeitteitä ollut, levitettiin sängyn päälle lakana.*” (MVKys 8 Lam) Usein ensimmäiset varsinaiset päiväpeitteet on hankittu vierashuoneen päästävedettäviin sänkyihin, joihin sängynpeitolla peitetyn vuoteen päälle ladottiin tyynt ja peitettiin ne liinalla (SSkys Ren). Vanhimmat sängynpeitteet ovat olleet vohvelikankaalle kirjottuja, virkattuja tai helmipeitteitä. 1800- ja 1900-lukujen taitteessa valmistettiin vohvelikankaisia vierashuoneen sisustustekstiilisarjoja, joihin sänkypeitekin kuului (kuva 134). Vohvelikankaalle kirjonta oli opittu kansakoulussa. Kudottujen helmipeitteiden valmistus ja käyttö levisi 1800-luvun lopulla kudontakoulujen, ennen kaikkea Wetterhoffin opetuksen kautta. Helmipeitteet ovat olleet Wetterhoffin kutomon suosituimpia tilaustöitä 1800-luvun lopulla. Fredrika Wetterhoff teetti Porin puuvillatehtaalla erityistä helmilankaa peittoja varten. Wetterhoffin arkistossa on lehtileike, jossa kuvataan vuoden 1887 näyttelyä ja todetaan, että helmipeitteitä on vuoden kuluessa valmistettu useampia kymmeniä ja niitä on tilattu eri puolille maata. (Silpala 1995/2 199–200). Virkatut peitteet ovat säilyneet tutkitussa aineistossa suhteellisesti suurimpana ryhmänä aina talvisotaan asti. Virkatun peitteen alla oli värikäs satiinikangas. Valkoisesta puuvillalangasta neulottuja peitteitä on tehty vuoden 1900 kahta puolta. Aikaa myöten, kun myös muiden huoneiden sänkyjä on alettu peittää erillisillä peitoilla, alettiin sänkypeitteitä enenevässä määrin kutoa kangaspuissa sitä mukaa kun jokin seura järjesti kutomakursseja paikkakunnalla (MVKys 8 Kalv). Sidoksina olivat erilaiset kudekuviolliset (kuvat 140, 141, 142, 144) tai toimikkaasta johdetut sidokset (kuva 145). Heteka toi 1930-luvulla mukanaan uuden sängynpeitetyypin, hetekanpeitteen. Vasta tämän jälkeen sängynpeitteet ovat yleistyneet kaikkiin sosiaaliryhmiin ja kaikkien sänkyjen peitoiksi.

10. Sohvatyyny

Sohvatyyny ovat sohissa koristeena ja myös istumismukavuutta lisäämässä käytettyjä koristetyynyjä. Nimestä on tullut käsite, joka kattaa lähes kaikki koristetyyny. Tutkimuksen kohteena on ollut yhteensä 113 tyynyä (liite 12). Tutkimusalueen vanhimmat säilyneet sohvatyynyt (2 kpl) ovat Hämeenlinnan historiallisen museon kokoelmissa ja ne on ajoitettu 1700-luvun lopulle. Ne ovat Hattulan Pelkolan kartanosta (HKHM 6212:8,9). 1800-luvulta on kokoelmissa viisi sohvatyynyä. Ne ovat Hämeenlinnasta noin vuodelta 1850 (HKHM 526). Hattulan Retulansaaren Ylikartanosta (entinen ratsutila; D8309:77) on 1860-luvulta kaksi tyynyä ja Hämeenlinnasta myös kaksi vuodelta 1882 (HKHM 4890:3,4). Pareittain esiintyvät tyynyt ovat siinä määrin samanlaisia, että niitä



Kuva 147. Retulansaaren Ylikartanon eteisaulan sohva ja sen kirjoitetut sohvatyynyt 1860-luvulta. Vasemmanpuoleinen on kirjoitettu ristipistoin ja oikeanpuoleinen helmin ja ristipistoin (D8309:77). Kuva on vuodelta 1956.

on ilmeisesti käytetty vihkityynyinä. Loput tyynyt ovat Wetterhoffin kokoelmista joko Hattulasta tehdyistä kenttätöistä tai oppilaiden keruutöistä. Yli puolet kaikista tutkimusalueen sohvatyynyistä on kirjottuja (60). Kaikki ennen 1900-luvun alkua valmistetut sohvatyynyt ovat kirjottuja. Kirjonta näyttäisi olevan suosituin sohvatyynyn koristelutapa. Toisen maailmansodan ja sen jälkeisen ajan pulakautena kangaspuissa kutominen oli tavallisin tapa valmistaa koristetyynyä. Kudottuja sohvatyynyjä on 46. Muilla valmistustavoilla, kuten virkkaamalla (2), neulomalla (2), solmimalla (2), tai smeltsaamalla (1), tehtyjen tyynyjen osuus on tässä aineistossa vähäinen.

Kirjotut sohvatyynyt

1700-luvun tyynyt on kirjottu hyvin ohuelle kanavakankaalle. Kevyttä rokokoomaista yleisvaikutelmaa lisää se, että pistot ovat yhden langan yli ulottuvia. Kukkakuviot ovat ristipistokirjonnalle tyypillisiä kukkakuviota. Vanhimmat 1800-luvun sohvatyynyt on kirjottu pellavakankaalle villalangoin. Puuvillan käyttö kirjonnassa pohjakankaana yleistyi 1800-luvun lopulla. Vanhimmat tyynyt on kirjottu ristipistoilla tai sen muunnoksella puoliristipistoilla. 1800-luvun kahdessa vihkityynyssä on moniväristä silkkikirjontaa, yksi on kirjottu villalangalla ja yhdessä on myös helmikirjontaa (D8309:77, kuva 147). 1900-luvun alussa aletaan sohvatyynyissäkin käyttää jugendin suosimaa laakaompelua (D8309:88, kuva 148b), jota on käytetty aina 1920-luvulle asti. Tästä lähtien kirjonnassa pistojen käyttö monipuolistuu. Erilaiset kukkakuviot ovat olleet suosittuja. 1930-luvulla muotiin tulevat tyyliteltyt kukkakuviot, joille on tyypillistä kuvioiden niukkuus. Tämä suunta on vallalla aina 1960-luvulle asti (D7908:23; D8311:73), kunnes 1970-luvulla tulee jälleen luonnonmukaisempia kukkakuviota. 1910-luvulla tulee muotiin leikekirjonta, jota on käytetty myös 1920-luvun sohvatyynyjen kirjonnissa (D7906:157, kuva 150b). Erikoisuutena kirjottujen tyynyjen joukossa on kaksi vanukirjontatyynyä (D8309:95, 152, kuva 150a).



Kuva 148. Sohvatyynyjä Tyrvännöstä 1900-luvun alusta: a) aplikaatiotyyny (D8309:132), b) laakapistokirjonnalla ommeltu (D8309:88), c) samoin laakapistokirjonnalla ommeltu (D8309:134) ja d) ristipistoin kirjottu tyyny Sääksmäeltä (D 7615:39)



Kuva 149. Sohvatyynyjä Hattulasta 1920-luvulta: a) vanhasta villaliinasta otetun mallin mukaan kirjottu sohvatyyny, koko 65 x 45 cm (7818:18), b) 1920-luvun lopulla kotona kirjottu sohvatyyny, koko 46 x 57 cm (D7817:123), c) Wetterhoffilta saadun mallin mukaan laakapistoin kirjottu sohvatyyny, koko 37 x 53 cm + 13 cm hapsut päissä (D7908:163) ja d) Oriveden opistossa vuonna 1929 kirjottu sohvatyyny (D7817:124).



Kuva 150. Sohvatyynyjä Hattulasta 1930-luvulta: a) vanukirjontatyyny entisestä Tyrvännöstä (D8309:152) b) ennen toista maailmansotaa valmistettu leikekirjontainen sohvatyyny, koko 41 x 57 cm (D7906:157), c) pellavapohjalle villalangoon kirjottu sohvatyyny, koko 58 x 48 cm (D8011:281) ja d) funkkiskuviainen lattiatyyny (D8311:72).



Kuva 151. Kirjottuja sohvatyynyjä Hattulasta sotien jälkeiseltä ajalta: a) Laila Karttusen suunnittelema, ketjuvirkkauksella kuvioitu sohvatyyny 1940-luvulta (D7817), b) teetetty tyyny 1950-luvulta (D8311:73) c) 1960-luvulla kotona kirjottu (D7908:37) ja d) myös kotona kirjottu tyyny 1970-luvulta (D9309:142).

Kudotut sohvatyyny

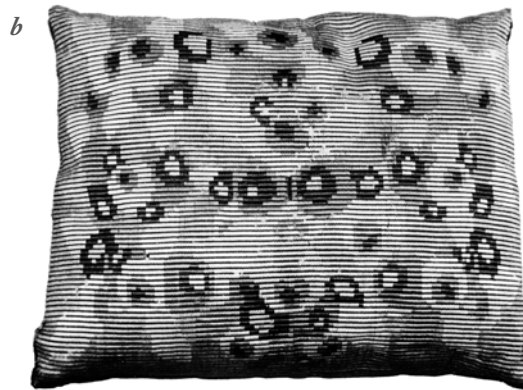
Kudottujen sohvatyynyjen pääasiallisena kudemateriaalina on ollut villa. Kudotuista sohvatyynyistä vanhimpia ovat ryijy- ja täkänätyynyt Sääksmäeltä noin vuodelta 1900 (D7615:39). Ryijytyynyn kuviona on samantapainen kukka kuin saman aikakauden kirjoituissa tyynyissäkin ja täkänätyynyn kuvio on obinugrilaista tuohiornamentiikkaa muistuttava. Wetterhoffin omissa kokoelmissa on kesämattinäytteitä, joissa on samantyyppistä obinugrilaista tuohiornamentiikkaa muistuttavaa kuviota. Jugendin suosimaa laakaompelua muistuttavaa vakoraanutyypistä pintapujotusta on myös muutama tyyny 1900-luvun alusta (D7909:20) ja vielä 1930-luvulta (D8216:40, kuva 152b). Ryijytyynyt ovat olleet suosittuja aina 1950-luvulle asti (kuvat 152a, 153b), jolloin myös täkänää aletaan käyttää tyynyjen sidoksena kuten seinätekstiileissäkin (D8311:45, kuva 153d). 1940- ja 1950-luvuilla tyynyissä on koristeena kuvatakeissa käytettyjä pujotuskuvioita (kuva 154). 1950-luvulta lähtien sohvatyynyt yksinkertaistuvat. Ne on kuvioitu väreillä ja rakenteella saatavilla yksinkertaisilla sidoksilla (kuvat 153c, 155).

Virkatut ja neulotut sohvatyynyt

Virkattuja sohvatyynyjä on 1930-luvulta ja 1970-luvulta. Neulottuja on 1900-luvun alusta eli samalta ajalta kuin neulotut sängynpeitot. Myös niiden mallit ovat samanlaisia kuin neulotuissa peitteissä.

Sohvatyynyjen hankinta

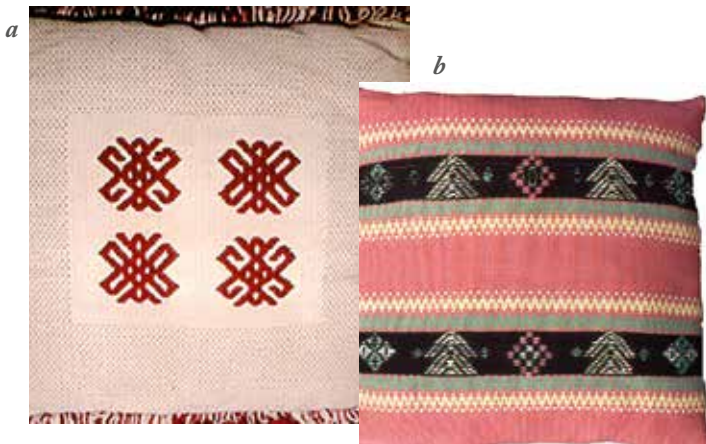
Sohvatyynyt ovat suurimmaksi osaksi kotona tehtyjä. Viisi on valmistettu koulussa, teetetty yhdeksän, lahjaksi on saatu kuusi ja perinnöksi seitsemän. Ostettuja oli vain kaksi. Valmistustaito on opittu pääasiassa kotona. Koulussa tai kursseilla on taito saatu kuuteen ja muu taitaja on opettanut neljän valmistuksen. Sohvatyynyt ovat malleiltaan siinä määrin yksinkertaisia, että useimmissa tapauksissa ne on suunniteltu itse (18). Kirjasta tai lehdestä malli oli saatu kahteentoista tyynyyn. Seitsemään kirjottuun malli oli ostettu.



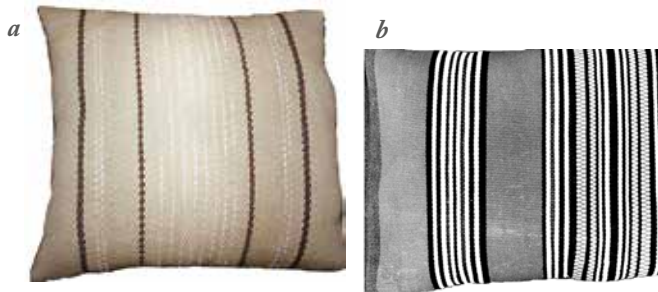
Kuva 152. Tyynyjä 1930-luvulta: a) ryijytyyny Sääksmäeltä 1930-luvulta (D7615:45). Malli on Laila Karttusen "Valkovuokko" vuodelta 1927 (WM 10:5) ja b) pintapujotustyyny Tyrvännöstä vuodelta 1935 (D8216:40).



Kuva 153. Kudottuja sohvatyynyjä Hattulasta 1940- ja 1950-luvuilta: a) Laila Karttusen suunnittelema puolinukkaryjytyyny ”Enkelin huntu” vuodelta 1949 (D7908:165, WM23:391), b) Laila Karttusen suunnittelema ryjytyyny ”Yöpilvi” vuodelta 1955 (D7908:24, WM23:392), c) raidallinen sohvatyyny 1950-luvulta (D7908:141) ja d) täkänäsohvatyyny, jonka kuvio on yksityiskohta Vuorelman täkänästä ”Elämänpuu” (D8311:45).



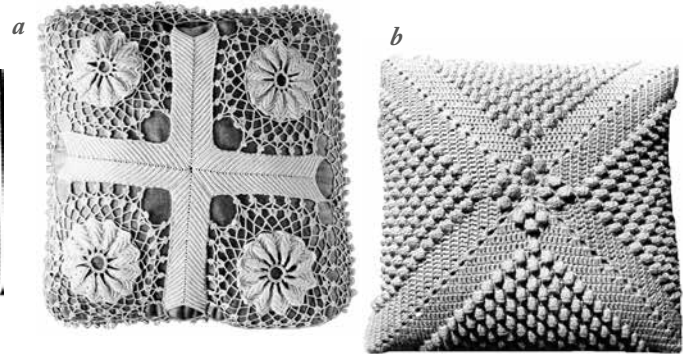
Kuva 154. Pujotuskuvioisia sohvatyynyjä Hattulasta 1950-luvulta: a) teetetty pujotuskuvioinen tyyny, reunaa kiertää iskuhapsu (D8311:85) ja b) sohvatyyny, jonka malli on otettu karjalaisesta kuvatäkistä, koko 40 x 40 cm (D7818:16).



Kuva 155. Kudottuja sohvatyynyjä Hattulasta: a) pomsipohjalle kevyin väriraidon kuvioitu sohvatyyny 1960-luvulta (D8309:128) ja b) ripsiraitatyyppi vuodelta 1973 (D7908:142).

Yhteenvetoa

Siitä päätellen, että ne 1800-luvun tyyneistä, joista on tieto, ovat kartanoista tai ylempien sosiaaliryhmien talouksista, sohvatyynyt ovat aina 1900-luvun alkupuolelle asti olleet vain ylempien sosiaaliryhmien käyttämiä tekstiilejä. Vanhimmat tyynt esiintyvät pareittain ja niitä on käytetty vihkiitynyinä. Varsinaisesti sohvatyynyt näyttäisivät yleistyvän vasta 1900-luvun alussa, jolloin niitä on jo talonpoikaistalouksissakin. Voisi olettaa, että niiden hankinta liittyy sohvien yleistymiseen. Tätä olettamusta tukee myös tutkitut perukirjat. Niissä vanhin maininta sohvatyynyistä on vasta 1910-luvulta, jolloin opettajan jäämistössä mainitaan kolme sohvatyynyä (Jtp 1910/4). Samana vuonna myös Pelkolan kartanon perukirjassa mainitaan salissa sohva ja ”1 stycken soffkudde” (Jtp 1910/15). Vasta 1920-lukua voidaan pitää sohvatyynyn käytön yleistymisen vuosikymmenenä. Kansakoulu toi 1920-luvulla kirjontataidon jokaisen ulottuville, mikä mahdollisti kirjottujen sohvatyynyjen valmistuksen yleistymisen. Kaikki vanhimmat sohvatyynyt ovatkin kirjottuja ja kirjottujen suhteellinen osuus nousee jatkuvasti ollen huipussaan 1920- ja 1930-luvuilla ja taas 1960- ja 1970-luvuilla. Sohvatyynyjen samoinkuin muidenkin sisustustekstiilien valmistusta kannustettiin kilpailujen avulla. Kotiliedessä oli 1930-luvun



Kuva 156. a) Virkattu sohvatyyny Hattulasta 1930-luvulta (D8311:74) ja b) vuodelta 1975 (D7907:80).

alussa sohvatyynykilpailu. Kilpailusta todetaan, että kudottujen joukosta löytyivät parhaat työt ja todetaan edelleen:

”Vilkeään kudontaharraštustuksen tulokset näyttävät vuodelta muodostavan yhä huomattavamman osan kodin sisustukseen käytettäviistä käsitöistä, se on ilahduttava ilmiö jo sen vuoksi, että kudontatöiden malleina tavallisemmin käytetään vanhoja kansallisia perintötavaroita ja silloin työssä tavallisesti onnistutaan. Uutuuksia valmistettaessa tyydytään käyttämään kotimaisen taiteilijoiden malleja, jotka nekin kauniisti kasvavat omalta maaperältä.” (KL1931/1, 19–21.)

Samalla artikkelissa kritisoitiin ulkolaisia malleja ja todettiin käsityöliikkeiden mallien olevan ulkomaista rihkamaa. 1940- ja 1950-luvulla pidettiin paljon kudonnan kursseja. Sohvatyyny oli sopivan pieni kurssityö jonkin kudontatekniikan oppimiseen. Sodan jälkeen kudottiin paljon. Tekstiileistä oli kova puute. Sohvatyynyn kutominen pienenä ja kirjontaan verrattaessa nopeana työnä oli mahdollista kutoa melkein minkä tahansa loimen loppuun. Tämä selittää osaltaan kudottujen sohvatyynyjen yleistymistä viime sotien jälkeen. Kudottuja sohvatyynyjä esiintyi tosin 1900-luvun alusta lähtien vähäisessä määrin, mutta toisen maailmansodan jälkeen niitä on valmistettu lähes yksinomaan kutoon.

11. Verhot

Verhoilla käsitetään tässä kaikkia ikkunassa tai ovissa suojana tai koristeena käytettyjä verhoja. Aineisto antaa vain viitteellistä tietoa siitä, minkälaisia materiaaleja ja sidoksia verhoissa on käytetty tutkimuksen kohteena olleena ajanjaksona. Näytteitä pitkistä sivuverhoista on aineistossa eniten ja niitä on koko tarkasteltavana olevana ajanjaksona yhteensä 232 verhokuvaa tai verhokangastilkkaa (liite 10). Salusiineja on 1920- ja 1960-luvuilta yhteensä kuusi. Valoverhoja on yksi 1800-luvun lopulta ja kolme 1970-luvulta. Oviverhoja on 1900-luvun alkupuolelta kuusi ja yksi 1960-luvulta. Samoilta ajoilta on myös kuusi erillistä kappa. Tosin kapat ovat usein kuuluneet oleellisena osana ikkunaverhoihin ja ne on valmistettu samasta kankaasta, kuin sivuverhot.

11.1 Salusiinit

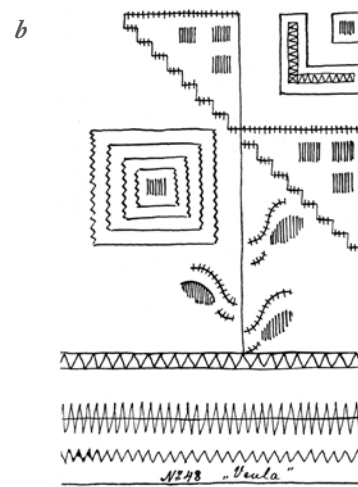
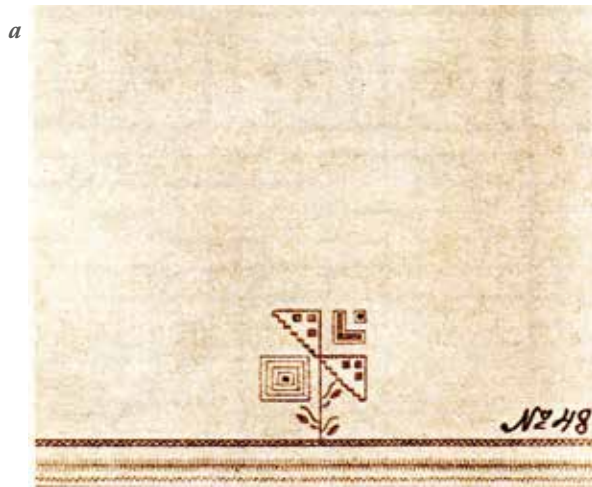
Salusiini on ikkunan puoliverho, jonka tarkoituksena lienee ollut estää ikkunan ulkopuolella kulkevan sisälle katselu. Vanhimmat salusiinit ovat jo 1800-luvulta. Salusiineja käytettiin aluksi vain kamareissa, näitäkin vain varakkaammissa taloissa. Joskus ylhäälle asetettiin poikittain kapea verho eli kapp (MVKys 8 Sääks). Aluksi salusiineja käytettiin saleissa, myöhemmin muissa kamareissa ja viimeksi tuvassa (MVKys 8 Hat Lop Ren Som Tam Tyr). Yksinkertaisimmillaan salusiini on ollut ohuehkoa valkoista puuvilla kangasta (kuva 157). Eniten niitä on käytetty 1920-luvulta, jolloin kamareissa ja saleissa käytetyt salusiinit oli kirjottu joko valkokirjonnalla (D7818:98) tai monivärikirjonnalla (D7817:128, kuva 158). Salusiineissa voivat toistua samanlaiset kirjontakuviot kuin pöytäliinoissa. Taiteilijat suunnittelivat myös kirjottuja salusiineja, joiden malleja voi tilata esimerkiksi Kotilieden aitasta (kuva 159). Tutkimusajanjakson lopulla käytetyt salusiinit oli valmistettu tehdaskankaasta (8309:85).

Kuva 158. a) Salin nurkkaus Hattulasta 1920–30-luvuilla ja b) ikkunassa oleva salusiini lähikuvassa (D7817:128). Puuvillakankaalle kirjottu salusiini vuodelta 1925. Salusiineja on tehty salin ikkunoihin Salusiinin kirjontakuvio toistuu myös pöydällä olevassa liinassa.



Kuva 157. Tuvan salusiinit 1930-luvun tapaan hattulalaisessa museotalossa (D8717).





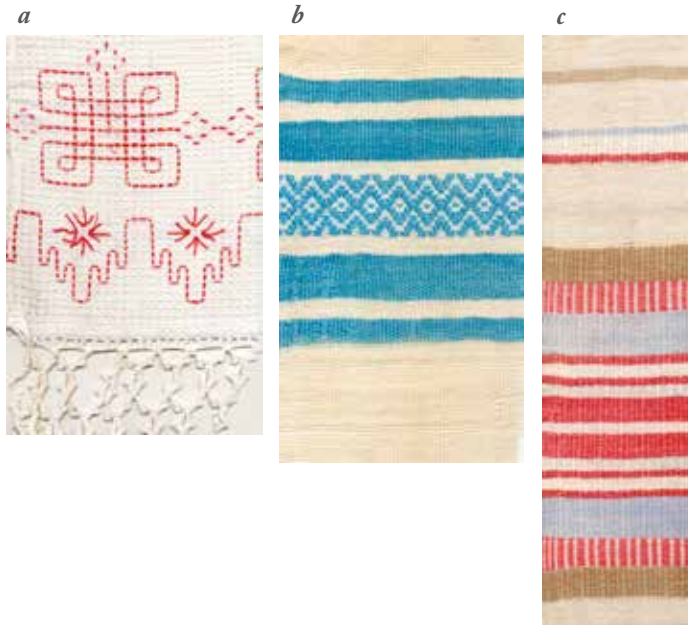
Kuva 159. Kotilieden liitteessä vuonna 1933 ollut salusiinin kirjontamalli: a) malli "Venla" ja b) verhon kirjontakuvio (KL 1933/10).

11.2 Pitkät verhot

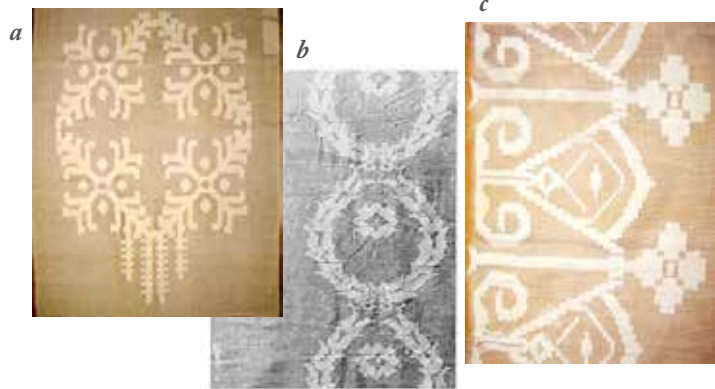
Vanhimmat pitkät verhot ovat olleet tehdasvalmisteisia pitsiverhoja ja niitä on käytetty vain saleissa ja kamareissa (MVKys 8 Som). Tutkimusaineiston verhoista on suurin osa kangaspuissa kudottuja, 1960-luvulta lähtien myös ostokankaisia. Vanhin pitkä, ajoitukseltaan epävarma verho on pujotuskuvioinen valkoinen puuvillaverho Hämeenlinnasta (LH/RI/62:1, kuva 161a). Sen on arveltu olleen 1800-luvulta. Toiseksi vanhin verhonäyte on kappale vohvelikankaalle punaisella kirjottua verhoa (LH/RI/32:61, kuva 160a). Sen alareunassa on virkattu pitsi. Lähdetiedoista ei käy ilmi, onko kysymyksessä pitkä verho vai salusiini. Kuten jo edellä on todettu tällaiset vohvelikankaaiset tekstiilit kuuluivat 1900-luvun alussa makuuhuoneen tekstiilistöön samalla tavoin vohvelikankaalle kirjottujen pöytäliinojen, pyyheliinapeittojen ja pesupöydän liinojen kanssa. Kudotut 1900-luvun alun verhokangasnäytteet ovat poikkiraitaisia, materiaalina puuvilla. Pohja on palttinaa ja kuvioraidat ovat joko kuderipsiä (LH/RI/5:20) tai ruusukasta (LH/RI/15:109,110, kuva 160b).

1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä oli suosittua myös kuvioita salien ja vieraskamarien verhoja pujotuskuvioin, joita taiteilijat olivat suunnitelleet. Wetterhoffin mallikokoelmista on tältä ajalta lukuisia taiteilijoiden suunnitteleimia pujotuskuvioisia ikkunaverhojen malleja, joita on kudottu kamarien verhoiksi (D7906:10; W/M8:45, LH/RI/53:47, kuva 161b). Varsinkin tekstiilitaiteilija Inkeri Koskimies-Hengiltä on Wetterhoffin malliarkistossa lukuisia poimintakuvioisten verhojen malleja 1910-luvulta. Poimintakuvioisia ikkunaverhon malleja on myös Suomen Yleisen Käsiteollisuusyhdistyksen mallikokoelmissa, joita kutojien oli mahdollista lainata. Nyt näitä malleja säilytetään Suomen käsityömuuseumissa Jyväskylässä. Poimintakuvioisten verhojen malleja julkaistiin muun muassa vuodesta 1906 lähtien Käsiteollisuuslehdessä. Alkuun poimintakuvioiset mallit olivat hyvin runsaita.

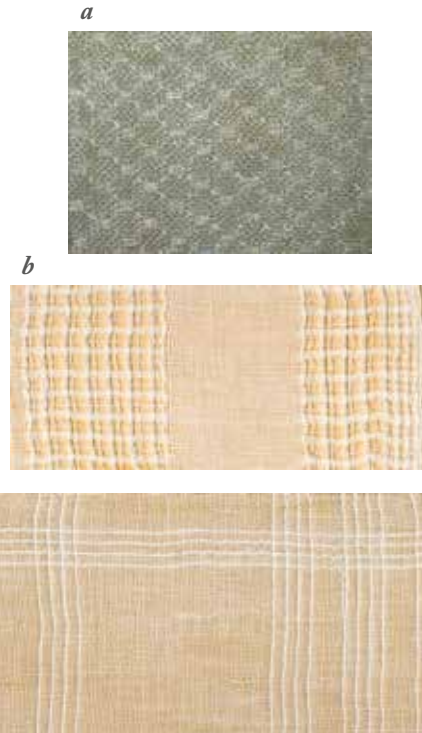
Maailmansotien väliseltä ajalta verhoja on aineistossa kaikkein eniten. Verhojen yleissävy on vaalea, 1920-luvulla lähes yksinomaan valkoinen. Verhokankaiden sidoksina on käytetty lähinnä palttinaa muun muassa siten, että siihen on jätetty



Kuva 160. a) Vohvelikankainen verhon pala Lammitla noin vuodelta 1900 (LH/RI/32:61). b) Ikkunaverhon ruusukasraita Jokioisilta vuodelta 1905 (LH/RI/15:110). c) Ikkunaverhon ripsiraita Somerniemeltä vuodelta 1902 (LH/RI/5:20).



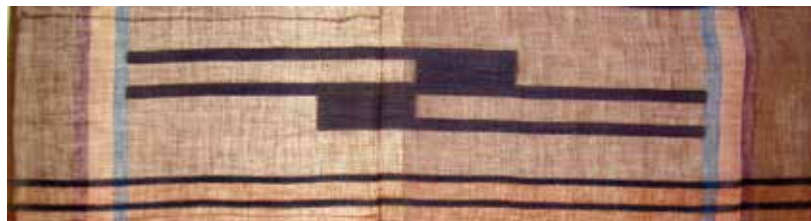
Kuva 161. Pujotuskuvioisia verhoja: a) Lähikuva pujotuskuvioisesta sivuverhosta Hämeenlinnasta 1800-luvun lopulta (LH/RI/62:1). b) Lähikuva pujotuskuvioisesta ikkunaverhosta vuodelta 1924 (D7906:10), mallin on suunnitellut Wetterhoffin tekstiiliteiteilija Inkeri Koskimies-Heng vuonna 1919 (WM8:45) ja c) verhon pujotuskuvio Hauholta noin vuodelta 1930 (LH/RI/53:47). Kaikki kuviot on pujotettu valkoiselle puuvillapalttinapohjalle.



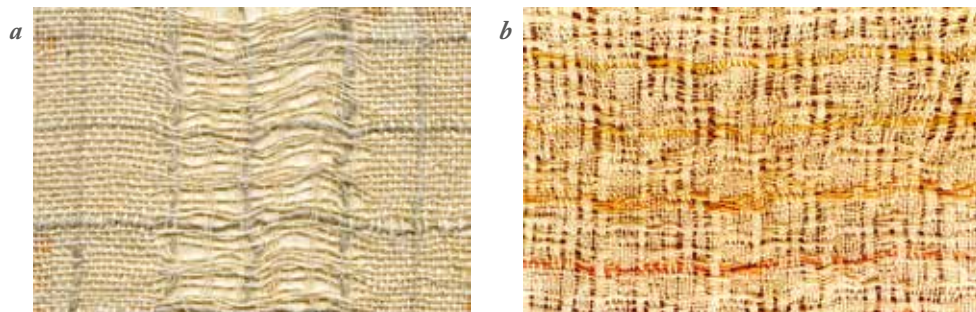
Kuva 162. Verhokangasnäytteitä 1920-luvulta: a) Luopioisista vuodelta 1921 sidoksena nastallinen (LH/RI/36:42), b) Lähikuva verhonäytteestä, jonka sidoksena on yhdistetty palttina ja kanava. Näyte on Somerniemeltä vuodelta 1924 (LH/RI/4:17), c) samoin on Somerniemeltä ohut palttinasidoksinen, paksummalla langalla ruudutettu, verhokangasnäyte vuodelta 1934 (LH/RI/4:19). B:n ja c:n mallin idea on Kotiliedessä 1929/7, 255 ja 256.



Kuva 163. 1930-luvun verho-
kangasnäytteitä: a) Hattulasta
vuodelta 1935 (LH/RI/42:135,
b) puuvilla-keinosilkiverho
Someroilta vuodelta 1936 (LH/
RI/48:134) ja c) pellavaverho
Hattulasta vuodelta 1937 (LH/
RI/41:134).



Kuva 164. Lähikuvaa vuonna 1940 Rengossa
kudotusta ikkunaverhon pujotuskuvioista (L-H/
RI/40:28). Malli muistuttaa suuresti Laila Kart-
tusen vuonna 1932 ilmestyneen mallisalkun
ikkunaverhoa "Virpi", malli nro 1.



Kuva 165. Pellavaverhonäyt-
teitä: a) Pälkäneeltä 1940-
luvulta (LH/RI/1:33) ja
b) Säkäsmäeltä vuodelta
1947 (D7615:6).



Kuva 166. Verhonäytteitä 1940-luvulta: a) pohjasidoskuvioinen ikkunaverhonäyte Hattulasta vuodelta 1946, loimi ja kude ovat sillaa (LH/RI/12:96), b) sillaverho Somerolta vuodelta 1943 (LH/RI/44:66). c) pellavaloimeen sillalla kudottu näyte Jokioisista vuodelta 1940, koristeena yksinkertainen pitsipointintaraita (LH/RI/18:117), d) kudekuviollisraidoin somistettu pellavaverho Hattulasta vuodelta 1947 (LH/RI/42:137) ja e) pitsipointintaraitainen ikkunaverhonäyte Somerolta vuodelta 1947 (LH/RI/49:135), loimi ja kude ovat käsinkehrättyä kertaamatonta sillalankaa.



Kuva 167. Verhoja 1960 ja 1970-luvuilta Hattulasta: a) salin verho, kappi ja valoverho 1960-luvulta (8309:150) aikaisemmin salissa oli ollut kotikutoiset verhot, b) tuvan verho ja salusiini (8309:85), verho on ostokankaista puuvillaa ja salusiini puuvillaharsoa.

sekä loimen että kuteen suunnassa rakoja ja saatu näin pitsimäinen sidos (LH/RI/29:53). Yksinkertaisin tapa kuvioida ohut valkoinen palttinasideksinen verhokangas oli ruuduttaa se paksummalla valkoisella langalla (LH/RI/4:19, kuva 162c). Johdetuista sidoksista on käytetty muun muassa leppäliinaa (LH/RI/36:42, kuva 162a). Kanavaa ja palttinaa yhdistämällä on saatu pitsimäinen hyvin valoa läpäisevä verho (LH/RI/4:17; LH/RI/35:41). 1920-luvulla vallitseva verhomateriaali oli puuvilla. Tällaisiin verhoihin on Ester Perheentupa antanut ohjeita esim. Kotiliedessä vuonna 1929 (KL/1929/7, 255–257). 1930-luvulla tuli markkinoille keinosilkki, jota käytettiin varsinkin muuten puuvillaisten verhokankaiden raidoissa (LH/RI/48:134, kuva 163b). Tällöin verhoissa käytetyt pujotuskuviot ja sidokset yksinkertaistuivat (LH/RI/40:28, kuva 164) ja väritys muuttui usein ruskeansävyiseksi.

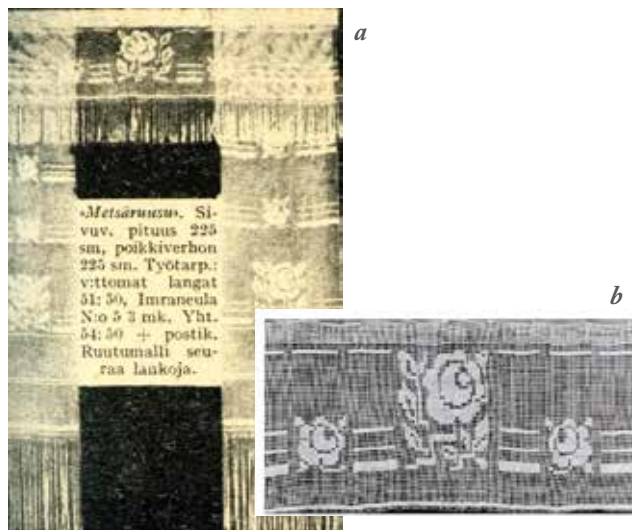
Toisen maailmansodan aikaan ja sen jälkeen materiaalien puute näkyy verhoissa. Verhot on kudottu pellavasta (LH/RI/1:33; D7615:6, kuva 165), pellavasta ja sillasta, puuvillasta ja sillasta tai kokonaan sillasta (LH/RI/12:96; LH/RI/49:135). Materiaalien käyttö perustui siihen, mitä kukin pystyi hankkimaan tai löysi vanhoista varastoistaan. Kuoseiltaan 1940-luvun verhot olivat yksivärisiä, poikkiraitaisia (LH/RI/44:66, kuva 166b; LH/RI/42:135, 137 kuva 166d) tai sidoskuvioisia (LH/RI/12:96, kuva 166a). Raidat olivat värraitoja, kudekuviollisraitoja pitsipoimintaa (LH/RI/49:135, kuva 166e). Materiaalipulan hellitettyä 1960-luvulla usein verhoiksi ostettiin tehdasvalmisteisia kankaita (8309:150; 8309:85, kuva 167).

11.3 Kapat

Kappa on kuulunut olennaisesti verhokokonaisuuteen 1900-luvun alkupuolella tutkimusajanjakson loppuun asti (kuva 167). Pujotuskuvioisiin verhoihin kuului yleensä aina kappa, joka pitkien sivuverhojen kanssa muodosti yhtenäisen kokonaisuuden. Kappa-sivuverho kokonaisuuksia myös virkattiin (D7818:97, kuva 169). Neoviuksen mainoksissa on 1930-luvulla lukuisia virkattuja kappa-sivuverho yhdistelmiä erilaisin kuvioin.



Kuva 168. Valkokirjonnalla koristettu kappa Hattulasta 1920–30-luvulta (D7819:31).



Kuva 169. a) Neoviuksen virkatun verhon "Metsäruusu" mainos (KL 1935/19, 767) ja b) mallin mukaan ennen vuotta 1944 virkattu kappa Hattulasta (D7818:97). Kokonaisuuteen ovat kuuluneet myös sivuverhot. Kapan virkannut Elli Sarjanen on tehnyt paljon tilaustöitä kyläläisille.

a



b



Kuva 170. a) Englanninkirjonnalla somistettu rullaverho Hattulasta 1920-luvulta (D7906:4). Alussa sitä on käytetty Hämeenlinnassa ja b) lähikuva kirjonnasta.



Kuva 171. 1920-luvulla tehty englanninkirjontainen lakana otettu uusiokäyttöön tekemällä siitä rullaverho 1960-luvulla (D7817).



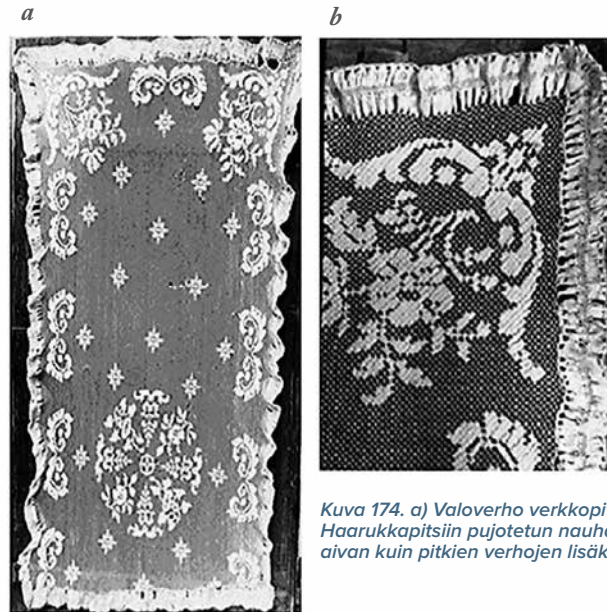
Kuva 172. Wetterhoffilla teetetty kuultokudoskoristeinen rullaverho 1970-luvulta Hattulasta (kuva kirjoittajan).



Kuva 173. Arkihuoneen tehdasvalmisteinen verho ja rullaverho Hattulasta vuodelta 1979 (D 8309:109).

11.4 Rullaverhot

Virkamiehillä on ollut rullaverhoja jo 1800-luvulla. Vanhin tieto käytetyssä aineistossa varatuomari Gabriel Vegeliuksen perukirjassa on vuonna 1861 kuusi rullaverhoa (Jtp 1861/488). Rullaverhoja näyttäisi perukirjatietojen mukaan olevan siten vasta 1900-luvun alussa. Minkälaisia nuo 1800-luvun ja 1900-luvun alun rullaverhot olivat, siitä ei tämän aineiston perusteella saa tietoa. 1920-luvulla, jolloin harrastettiin paljon kirjontoja, on rullaverhoihin ommeltiin koristeita englannin- tai leikekirjontaa käyttäen (D7906:4, kuva 170). Toisen maailmansodan aikana rullaverhot olivat pakollisia pimennysverhoja. Eräänlaisia pimennysverhojen jälkeläisiä ovat valmiina ostetut rullaverhot, jotka toimivat pimennysverhoina tai valoverhoina aina tarpeen mukaan (D8309:108). 1960–1970-luvuilla on rullaverhoja myös jonkin verran kudottu itse ja teetetty muun muassa Wetterhoffilla (kuva 172). Tällöin kuulokudoksella saatiin rullaverhon reunaan pitsimäinen kuvio. Myös 1920-luvulla kirjonnalla koristetut lakanat ovat voineet saada uuden elämän rullaverhoina (kuva 171).



11.5 Valoverhot

Käytetyssä aineistossa on 1800-luvun lopulta vain yksi valoverho (D7909:131, kuva 174a). Se on verkko- eli fileepitsiä ja reunaa kiittää haarukkapitsi. Tiedonantajan mukaan vastaavanlaisia valoverhoja käytettiin paljon 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Valoverhot näyttäisivät tulleen uudelleen muotiin 1960–70-luvuilla, jolloin ne olivat tehdasvalmisteisia ja kuuluivat sivuverho – valoverho kokonaisuuteen (kuva 174b).



Kuva 174. a) Valoverho verkkopitsiä 1800-luvun lopulta Hattulasta (D7909:131) ja b) lähikuva siitä. Haarukkapitsiin pujotetun nauhan avulla verho on voitu vetää sivuun. c) Tehdasvalmisteinen valoverho aivan kuin pitkien verhojen lisäkoristeena vuodelta 1971 Hattulasta (D8309:99).

11.6 Oviverhot

Oviverhoja on aineistossa ainoastaan seitsemän. Vanhimmat ovat 1900-luvun alusta, mikä näyttäisi olevan oviverhojen suosikkiaikaa. Vanhimmat oviverhot ovat olleet kirjottuja (D7818:104; 7817, dia 36:92) tai valmiina ostettuja (D7911:190). 1920- ja 1930-luvuilla on Kotiledessä lukuisia taiteilijoiden suunnitelmia oviverhoiksi. Niiden kuviot ovat yksinkertaisia, usein kiintopujotusta tai jotain muuta



Kuva 175. a) Oviverhon raita Ypäjäältä vuodelta 1906 (LH/QI/12:157), b) Oviverhonäyte Lammilta vuodelta 1865 (LH/QI/1:6), raitamalli on Suomen Käsityön Ystävien julkaisemassa vihkosessa "Suomalaisia Kutoma- ja ompelumalleja" vihko 2, P III 3. ja c) lähikuvaa oviverhosta Hattulasta 1900-luvun alusta sidoksena jugendin suosima vakoraanu (7817:129). Oviverho on aikaisemmin ollut sängyn peite. Kenttättyäikaan vuonna 1978 koko 69 x 251 cm eli peite on jaettu kahdeksi verhoiksi.

yksinkertaista pujotusta. Pohja on usein jonkinlaista ajalle tyyppillistä sekakudosta, jossa lankakuteen lisäksi käytettiin räsyä (D8309:97, kuva 177a). 1960-luvulla ripsiraanu oli suuressa suosiossa seinätekstiilien valmistustapana. Myös oviverhoja on silloin kudottu ripsiraanujen tapaan. Tällainen oviverho on vuodelta 1964 (7911:195).



Kuva 176. a) Huopakankaalle applikoitu oviverho Hattulasta 1900-luvun alusta b) lähikuva kapin kuvioista ja c) lähikuva sivuverhon kuvioista (D7818:104). Sitä on käytetty salin ovesa aina 1940–50-lukujen vaihteeseen asti. Sen valmistaja on käynyt Wetterhoffin kotiteollisuuskoulun.

a



b



Kuva 177. a) Vierashuoneen oviverho 1920-luvulta on kudottu kalalankaloimeen kuteena on villaa, puuvillaa ja trikoota (D8309:97). Sidoksena on palttina, kuvat ovat pintapujotusta. Se oli edelleen käytössä vuonna 1983. b) Maija Kansasen suunnittelema oviverho 1930-luvulta (KL 1932/2, 76)



Kuva 178. a) Kirjottu kesäinen salin oviverho Hattulasta 1930-luvulta (D7817, dia 36:92).

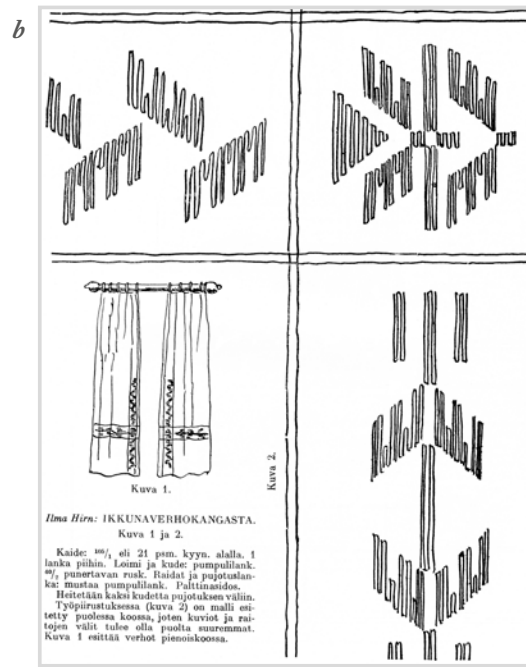
Yhteenvetoa

Verhojen käytön varhaisinta yleistymistä voi tarkkailla perukirjojen avulla. Vanhimmat tiedot ikkunaverhoista ovat varatuomari Gabriel Vegeliuksen perukirjasta vuodelta 1861 (Jtp 1861/488). Siinä on 14 paria ikkunaverhoja ja 6 rullaverhoa. Seuraavan kerran ikkunaverhot mainitaan lautamies Jakob Henrikinpoika Isomasalan perukirjassa vuonna 1865 (Jtp 1865/18). Uutuutta kuvaa kenties sekin, että Isomasalan ikkunaverhot olivat vielä ompelematta kankaana. 1800-luvun lopulla verhoja on jo rusthollareilla, syytinkiläisillä ja itsellisillä. Vasta 1900-luvun alussa näyttäisi perukirjojen mukaan verhojen käyttö yleistyneen kaikkiihin niihin sosiaaliryhmiin, joilla oli oma asunto. Vanhimmat salien ja vieraskamarien verhot olivat pitsiverhoja, joita pesun jälkeen tärkätettiin. 1900-luvun alussa pidettiin kutomakursseja, minkä seurauksena tulivat muotiin kotikutoiset verhot. (MVkys 8 Hump Urjal Lam Hump.) Pitkät verhot yleistyvät virkamiesten ja vauraimpien talonpoikien saleihin ja vieraskamareihin. Talonpoikaistaloissa salissa oli pitkien verhojen lisäksi myös salusiinit (kuva 158). Pitkät verhot olivat ylhäältä aina yhdessä. Arkihuoneissa, kuten pirtissä, pakarissa ja palveluväen makuuhuoneissa käytettiin salusiineja, jotka oli useimmiten tehty ohuehkosta valkoisesta palttinasta, jopa jauhosaakeista. Samaan aikaan pikku mökeissä voi olla paperista leikattuja salusiineja ja joskus sanomalehtiä (MVkys 8 Sääk; SSKys Tam). Mökkeihin alkoi ilmaantua kankaisia salusiineja vasta ensimmäisen maailmansodan jälkeen (MVkys 8 Sääk). Tavallisimmin salusiinit olivat ohutta valkoista puuvillakangasta, joskus kotikutoista pellavapalttinaa. Kotikutoiset salusiinit voivat olla myös kevyesti ruudutettuja (SSkys Hat). Joskus salusiinien lisäksi oli kappa. Kaidista ikkunaverhoja koskevien kyselyiden vastauksista käy ilmi, että salusiinit ovat olleet hyvin tavallisia arki- ja makuuhuoneissa aina talvisotaan asti. Kappa salusiinien lisäksi tuli muotiin 1930-luvulla (SSkys Pad). 1920- ja 1930-luvuilla salusiineja voitiin myös kirjoa samalla mallilla kuin pöytäliina tai sohva-tyyny, pyrittiin luomaan miljöökokonaisuuksia myöhäisjengudin hengessä (kuva 158).

Pitkiä verhoja on aineistossa eniten ja niitä on koko tarkasteltavana olevana ajanjaksona. Vanhimmat salien ja vieraskamarien pitkät verhot olivat ohuita ja usein pitsiä (MVkys 8 Lam). Joissakin kartanoissa ja herrasperheissä käytettiin myös villakankaisia verhoja (MVkys 8 Pad). Mikäli säilyneistä näytteistä voi päätellä, verhojen kutominen kangaspuilla alkoi voimakkaana 1920-luvulla. Salien ja vieraskamarien verhot olivat 1920-luvulla keveitä ja vaaleita. Vauraimpien talojen saleihin kudottiin poimintakuvioisia verhoja, joita aikakauden tekstiilitaileilijat suunnittelivat (kuva 161b, 179b). Siitä kertoo myös kyselyn vastaus: ”Salikamarissa oli kotikutoiset valkoiset ikkunaverhot, joissa oli keskiosassa pujotettuja kuvioita” (SSkys Ren). Pujotuskuvioisia verhoja myös kritisoiitiin. Vuonna 1927 Laila Karttunen antaa artikkelissaan ”Kotikutoisten ikkunaverhojen puolesta” muutamia ohjeita ruudullisten ja raidallisten kanavaverhojen kutomista varten. Samalla hän kritisoi muodissa olleita valkoisia pujotuskuvioisia verhoja:

”Näihin tulee vain liian usein pujotettua koko pinnan täyttäviä raskaita kömpelöitä kuvioita ja tavallisesti sitä halutumpia ne ovat, kuta enemmän niissä on ja kuta suurempia lehtiseppeleitä nauhasolmuineen ja kiemureineen tai ruusunkukkia piikkeineen ja lehtineen. ... Verhojen kevyt luonne jo itsessään vaatii keuyen pujotusmallin, kuta kevyemmän sen parempi. Pienet kuviot kevyesti pitkin verhon pintaa ikäänkuin sirotellen, vaikkakin säännöllisesti aseteltuina, tai pitkittäis- tai poikittaisraitojen yhteyteen soviteltuina saattavat luoda pujotetuista verhoista siron ja sievän, parhaimpaan vierashuoneeseen sopivan. Tämän paljon työtä kysyvän ja varmaa makua vaativan verhon asemasta voimme hyvin käyttää verhoa, jonka pinta on elävöitetty sidoksen avulla tai paksummasta langasta muodostetuilla pitkittäis- ja poikittaisraidoilla.” (KL1927/17, 530–531.)

Myös Ester Perheentupa kritisoi pujotuskuvioisia verhoja artikkelissaan ”Kotoiset kudoksemme”. 1900-luvun alun valkeat, pujotuskuvioiset ikkunaverhot olivat hänen mielestään liian täyteen pujotettuja. Lisäksi hän antaa ohjeita pelkällä sidosrakteella kudottaviin, kuten paksummalla langalla ruudutettuihin, kanavasidoksella kudottuihin, yhdistettyyn kanavaan



Kuva 179. Taiteilijoiden verhosuunnitelmia: a) Ilona Jalava suunnittelema salusiinin malli (KäTe 1908/1, 8), mallin voi tilata taiteilijalta alotettuna. b) Ilma Hirnin suunnittelema ikkunaverho (KäTe 1927/6, 108).

ja palttinaan sekä pienillä pitsipoimintaraidoilla kuvioituihin verhoihin. Hän kirjoittaa myös kauniin työtavan elvyttämisestä reikäkierteestä eli pitsipoiminnasta. (KL 1929/7, 255–257)

Kritiikki kenties vaikutti suunnitteluun, koska myöhemmin 1920- ja 1930-luvuilla pujotuskuviot olivat vaatimattomia keskittyen verhon ikkunanpuoleisiin reunoihin tai alareunaan (kuva 179b). 1930-luvulla verhojen ja koko sisustuksen väri muuttui ruskeasävyiseksi. Jos poimintakuvioita tehtiin, ne olivat yksinkertaisia geometrisiä kuvioita tai vain viivanpät-kiä. 1930-luvun henkeä ehkä kuvaa Emäntä-lehden artikkel- li vuodelta 1935:

”Onko teillä ikkunaverhon malleja – sellaisia uudenikäistä kudon- taa” – tämä on meille hyvin tavallinen kysymys. Silloin näemme mielessämme, millaista sen tulee olla: epätasaisista, karkean ja sileän, valon ja varjon leikkiä. Lanka on heittäytynyt kerrassaan vallatto- maksi, se ei juokse kiltisti ja tasaisena kuin ennen, vaan valmiistaa yllätyksiä, milloin se yhtäkkiä kokoontuu paksuksi möykyksi, mil- loin on kokonaan yhtä sykkeyrää.” (EL1935/12, 376.)

Sota-aikana ja vielä sen jälkeisenä pula-aikana verhoja teh- tiin niistä materiaaleista mitä oli saatavilla, ennen sota-aikaa hankituista langoista, kotona kasvatetusta pellavasta tai sillas- ta. Verhot olivat usein poikkiraitaisia, joskus poikkiraita oli

pitsipointintaa (kuva 166c). Aina ei verhoihin löytynyt kangasta eikä lankoja niiden kutomiseen. Silloin verhot voi tehdä kreppipaperista. Doris Bergström esittää Kotiliedessä piirroksin, kuinka kreppipaperista voi tehdä verhot tai yhdistää kangasta ja kreppipaperia verhoiksi (KL 1942/12, 352). Pula-ajan hellitettyä verhojen kutominen väheni. Oli helpompaa ostaa ne kaupasta.

Kotiliedessä on useita ohjeita ikkunaverhojen ripustamiseen Aino Nissinen esittelee niitä artikkelissaan Ikkunaverhoista (KL 1928/2, 41–44) lisäksi hän toteaa, että

”nykyisen muodin mukaan suurin osa verhoistamme pitää olla värikköisiä. ... Ja jos tahdomme olla oikein muodin mukaisia niin ripustamme ikkunaamme kahdet verhot: alle ensimerkiksi ilmavat, ohuet kermanvalkoiset ja päälle jonkin muun väriset tiiviit sivuverhot ja kapat.”

Samaa asiaa pohtii arkkitehti Salme Setälä artikkelissaan Ikkunaverhoja (KL 1931/17, 760–761). Hänen mukaansa:

”Paksummat verhot on päivisin sivussa ja iltaisin pimennysverhoina, ettei naapuri näe sisälle.”

Ikkunaverhojen ripustamisesta toteaa myös vastaajamme:

”Aikaisemmin verhojen yläsyrjässä pujotettiin kapea nauha, jolla verho ikkunapieliin kiinnitettiin. Pitkille verhoille alettiin sittemmin tehdä puisia sorvattuja verhokannattimia. Nytemmin ne ovat muuttumassa rautaisiksi tai alumiinikannattimiksi.” (MV-kys 8 Pad.)

Perukirjatietojen mukaan rullaverhoja on ollut 1800-luvun puolella ja 1900-luvun alussa vain virkamiehillä. Säilyneen näytteiden perusteella voi todeta rullaverhoja valmistetun 1920-luvulla, jolloin niitä koristeltiin muun muassa silloin muodissa olleella englanninkirjonnalla. Sota-aikana tummat valoa eristävät rullaverhot olivat pommitusvaaran takia pakolliset ja toimivat pimennysverhoina. 1970-luvulla rullaverhojen käyttö elpyi uudestaan. Niitä sai ostaa tehdasvalmisteisina ja niitä myös kudottiin. Toisinaan 1920-luvulla englannin kirjontakoristeinen lakana sai uuden elämän rullaverhona (kuva 171). Sekä tehdasvalmisteisissa että käsinkudotuissa rullaverhoissa oli alareunassa yleensä kuvio. Joskus käsinkudottujen rullaverhojen alareunaan poimittiin kuvio kuulokudoksena. Ylös nostettuna kuviollinen alareuna toimi tavallaan koristeellisena kappana.

Valoverhoja ei perukirjoissa mainita. Vanhin verkkopitsinen valoverho on 1800-luvun lopulta, samalta ajalta jolta on verkkopitsiliinoja. Sen jälkeen valoverhoja on vasta tutkimusajan jakson lopulta 1970-luvulta. Kaikki uudemmat valoverhot ovat tehdasvalmisteisia.

Oviverhoja on muutamia näytteitä 1900-luvun alusta 1930-luvulle ja jälleen vasta 1960-luvulta. Ne ovat villaisia ja paksuja kudottuja tai huovalle applikoituja. Oviverhojen mallit on saatu aikakauden mallikirjoista, neuvontalehdistä ja tekstiilitaiteilijoilta.



Kuva 180. Makuuhuoneen peseytymisnurkkaus Hattulasta 1920–1930-luvulta, a) vohvelikankaalle kirjottu pyyheliinapeitto on 1900-luvun vaihteesta ja sen koko on 66 x 150 cm, b) lähikuva pyyheliinapeiton vohvelikirjonnasta (D7817:100).



Kuva 181. Pyyheliinapeittoja Hattulasta 1900-luvun alkupuolelta: a) pyyheliinapeite 1900-luvun alusta (D8809:13), b) jugendhenkinen pyyheliinapeitto 1920-luvulta (D7817:100) ja c) vehnäjuhosäkkikankaalle kirjottu pyyheliinapeitto vuodelta 1928 (D8011:217).



Kuva 182. Pyyheliinapeittoja Hattulasta: a) 1930-luvulta (D8011:278), b) samoin hollantilaisaiheinen pyyheliinapeite 1930-luvulta (D8011:286) ja c) kirpputorilta ostettu varsipistoin kirjottu pyyheliinapeite (D7817).

12. Pyyheliinapeitot

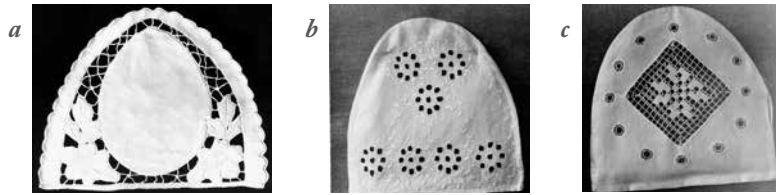
Pyyheliinapeitot ovat pesukomudin taakse (SSkys Ren) pyyheliinojen eteen ripustettuja tavallisimmin kirjottuja suojaliinoja. Perukirjoissa niitä ei ole yhtään. Käytetyssä tutkimusaineistossa pyyheliinapeittoja on vasta 1900-luvun alkuvuosilta alkaen. Yhteensä ajoitettua pyyheliinapeitettä on 21 kpl (liite 13). Aikajaksolta 1900–1919 12 kpl, 1920–1939 kuusi ja 1940–1959 3 kpl. Myöhemmältä ajalta niitä ei ole.

Kuvan 180 makuuhuoneen peseytymisnurkkaus edustaa vauraan maalaistalon makuuhuoneen sisustusta 1920–1930-luvuilla. Peseytymisnurkkaukseen kuului pesukaappi, sen päällä pesuvati, vesikannu ja saippua-alusta. Kaikkien näiden alla oli virkatut pikkuliinat. Seinällä on pyyheliinanaulakko, jossa pyyheliinojen päällä vohvelikankainen pyyheliinapeite 1900-luvun alusta (D7817:100). Kuten jo aikaisemmin on todettu vohvelikirjonta on kuulunut kansakoulun käsitöihin 1900-luvun alussa. Saman mallin mukaan kirjottu pyyheliinapeite on myös Tyrvännöstä 1900-luvun alusta. Erona ovat vain erilaiset mikirjaimet ja erilainen reunapitsi (D8011.230). Pesukaapin taustalla on 1920-luvulla (D7817:119) käsityöliikkeestä ostetun mallin mukaan kirjottu seinävaate. 1920-luvun pyyheliinapeitot ovat jugendhenkisiä sidottuja kukkakuvioita.

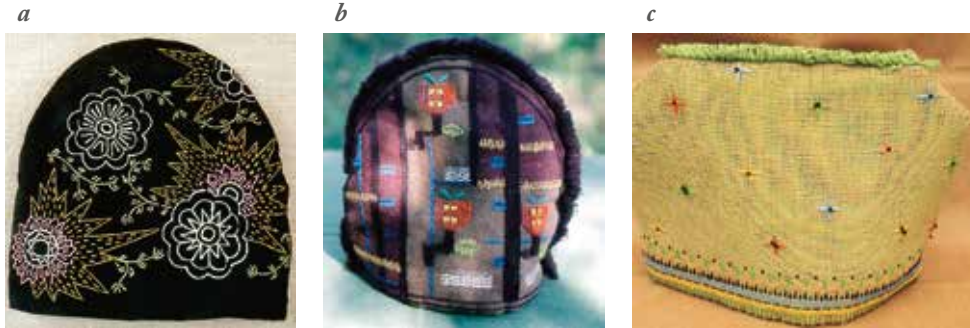
Yhteenvetoa

Pyyheliinapeittoja on alkuun käytetty vauraiden talojen vieras- ja makuuhuoneissa. Pyyheliinapeitteiden yleistymisestä kertonee kyselyn vastaus: ”*Pieni asumus vain keittiö ja kamari. Keittiön tekstiileistä muistan 1920–30-luvuilta pyyheliinapeiton. Siinä oli kotikutoiselle kankaalle laaka ja varsipistoin kirjottu kukkakuvioita*” (SSkys Tyrv). Pyyheliinapeitot

on suurimmaksi osaksi valmistettu puuvillakankaasta. Joisakin vanhimmissa mainitaan, että materiaali on saatu säkkikankaasta. Vain kuusi on pellavakankaista ja yksi puolipellavainen. Punainen varsipistokirjonta on vallitseva koristelutapa (9) ajoitetuissa lisäksi on viisi ajoittamatonta, jotka kaikki ovat punaista varsipistokirjontaa. Toiseksi eniten on moniväristä kirjontaa (5), kolmanneksi on vohvelikirjontaa (4). Kahdessa 1910-luvun pyyheliinapeitossa on valkokirjontaa ja yhdessä 1940-luvun peitossa ristipistokirjontaa. Pyyheliinapeitossa oli 1920-luvulla myös mietelauseita esimerkiksi Puhtaus on kodin kaunistus tai Aamuhetki kullan kallis (SSkys Tam). Hankintatapa tiedetään kahdeksassa, joista seitsemän on tehty kotona ja yksi vohvelikirjottu koulussa. Kuten jo aikaisemmin on todettu usein vohvelikankaalle kirjottiin kokonainen makuuhuoneen tekstiiliseti, johon kuului päästä vedettävän sängyn peite, pyyheliinapeite, pesukaapin liina ja saippuaastian alusliina. Pyyheliinapeittojen valmistustaito on opittu kotona ja malli saatu joltakin naapurilta paitsi koulussa tehtyyn vohvelikankaiseen (D7817:99) koulusta. Omalta lapsuusajaltani muistan, että pyyheliinapeittojen mallit kulkivat talosta taloon. Niiden kirjoaminen sopi hyvin kansakoulussa kirjoitettuihin perustaidot oppineelle. Mustalaiset möivät piirrettyjä usein hollantilaisaiheisia pyyheliinapeiton malleja. Toisen maailmansodan jälkeen pyyheliinapeittojen käyttö jäi vähitellen pois. Peseytyminen siirtyi makuuhuoneista kylpyhuoneisiin, joita rakennettiin mahdollisuuksien mukaan joka kotiin. Viimeksi pyyheliinapeittoja voi nähdä pikkumökkien keittiöissä mutta vanhemman ikäluokan poistuessa tuonilmaisiiin ne joutuivat kirpputoreille tai huutokauppoihin, joista niitä on ostettu kesämökeille pitämään yllä maalaisromantiikkaa.



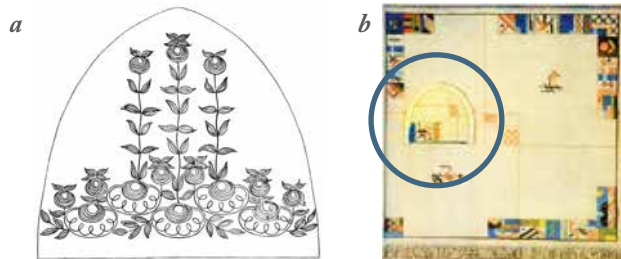
Kuva 183. Valkokirjonta pannumyssyn päällisiä Hattulasta koristeena: a) leikekirjontaa vuodelta 1915, korkeus on 25,5cm ja alareunan leveys 32 cm (D7911:110) sekä b) englannin kirjontaa ja c) ristikkopohjaista revinnäistä ja pitsipistoin osittain täytettyjä pyöreitä reikiä 1920-luvulta (D8309:15).



Kuva 184. a) Smeltsattu pannumyssy Hattulasta 1920-luvulta (D8309:26), b) Suomen käsityönystävien mallin mukaan vuonna 1927 teetetty pannumyssy Vanajasta (D8002:86) ja c) pa-perikankainen pannumyssy toisen maailmansodan ajalta (D7817:132).



Kuva 185. Teekannun myssyjä: a) Teekannujen myssyt mahdollisesti 1920-luvulta Sääksmäeltä, haarukkapitsiä (D7615:102), b) pellavainen kudottu teekannun myssy Hattulasta 1930-luvulta (D8309:21).



Kuva 186. Pannumyssy suunnitelmia: a) Ilma Hirnin "Kahvipannun peite" Käsiteollisuuden konttorista on saatavissa malli täydessä koossa tärkeimpine väriohjeineen" (KäTe1908/1, 7). b) Elina Sadeniemen suunnittelema pöytäliina ja pannumyssy RUIJA (KL 1932/8, 341). Molemmat esimerkit edustavat vuosikymmenensä kirjontatyyliä parhaimmillaan.

13. Pannumyssyt

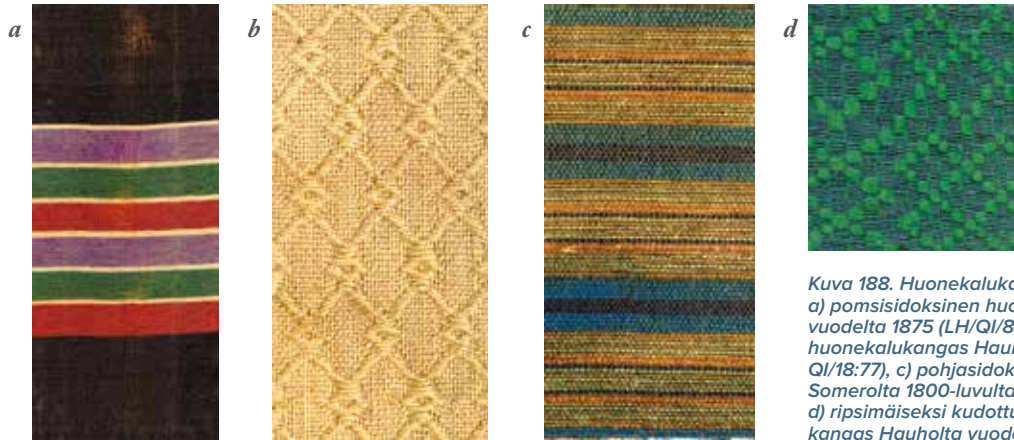
Pannumyssy on kahvipannun päällä pidettävä lämpöä eristävä suojapeite. Sen muoto määräytyy peitettävän kahvipannun muodosta. Kahvipannun myssyjä on käsiteltävänä olevassa aineistossa vain 12. Lisäksi on kolme teekannun myssyä. Aineiston perusteella voinee päätellä, että pannumyssy on tullut käyttöön yleisimmin vasta 1920-luvulla (liite13). 1910-luvulta on ainoastaan yksi leikekirjontakoristeinen (D7911:110, kuva 183a), 1920–30-luvulle ajoittuu yhdeksän ja 1940–50-luvuille kolme. Pannumyssyjen materiaali on useimmiten pellavaa, pellava/puuvillaa, pellava/villaa ja yksi lahjana saatu paperinen sota-ajalta (7817:132, kuva 184c). Teekannun myssyjä on kolme. Niistä kaksi 1920-luvulle ajoittuvaa on haarukkapitsiä ja yksi 1930-luvulle ajoitettu on pellavaa. Sen kuteena on käytetty käsinkehrättyä pellavaa ja sidoksena on kärkitoimikas. Funkkistyyllisine viivanpätkineen se on hyvin funktionaalinen (D8309:21, kuva 185b).

Pannumyssyt on koristeltu enimmäkseen sekä valkoista leikekirjontaa että monivärikirjontaa käyttäen. Leikekirjontaiset ovat olleet tavallaan pannumyssyn irtopäällisiä, jotka on pesun jälkeen kiinnitetty pannumyssyn päälle niin, että pannumyssyn kangas näkyy sekä sivuilta että leikekirjonnan reijistä (kuva 183). Pannumyssy kirjottiin usein kahviliinan tyyliin sopivaksi ikään kuin täydentämään kahvikattauksen kokonaisuutta, mikä selittää kirjonnän suosion pannumyssyjen koristelussa. Yksi 1920-luvun pannumyssy on smeltsattu (D8309:26, kuva 184a). Kaksi pannumyssyä on kudottu kangaspuissa. Toinen vuonna 1947 kudottu on pellavaa ja sen alareunassa on punapoimintaraita (D8216:41) Toinen kangaspuissa kudottu on ostettu Wetterhoffilta lahjaksi vuonna 1953 (D7908:166). Sen kuviot on pujotettu ripsipohjalle hämäläisen noukkapujotuksen tapaan. Yksi villakankaalle Suomen Käsityön Ystävien mallin mukaan vuonna 1927 kirjottu on kuvioaiheeltaan tyylieltyine kasvinoksineen funktionaalinen. Toisen

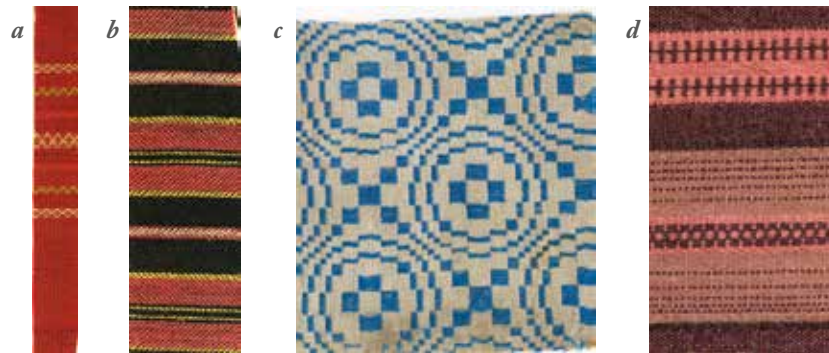
maailmansodan ajalta on yksi paperikankaalle kirjottu pannumyssy (D7817:132, kuva 184c).

Pannumyssyjen valmistaminen haarukkapitsiä käyttäen lienee tullut 1930-luvun alkupuolella, koska Neoviuksen mainoksessa on sellainen vuonna 1931 (KL 1931/22 1035).

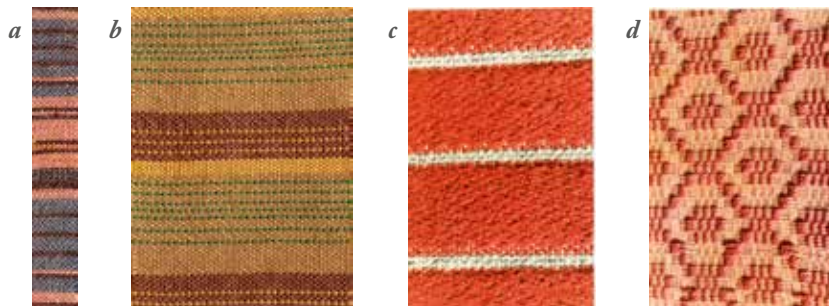
Pannumyssyt on tehty kotona (6) tai saatu lahjaksi (3), yksi on teetetty Suomen Käsityön Ystävien mallin mukaan. Valmistustaito on opittu kotona tai joltakin taitajalta. Kahden malli oli saatu lehdestä ja yksi itse suunniteltu. Pannumyssyt ovat todennäköisesti tulleet käyttöön 1800-luvun lopulla. ”Koti- ja yhteiskunta” -lehden liitteessä vuodelta 1897 on ohjeet kirjottuun kahvimyssyyn. Niiden kirjontamalleja on esimerkiksi Käsiteollisuuslehdessä (kuva 186). Suositumpia ne näyttäsivät olleen 1920- ja 1930-luvuilla. Kotiliedessä on vuodelta 1928 käsityönopeettaja Idi Lindholmin laatima ohje ”*Miten kahvipannumyssy sisustetaan.*” Ohjeeseen liittyi myös kirjotun pannumyssyn malli työohjeineen. (KL1928/19, 665). Valkokirjontainen pannumyssy ommeltiin valkokirjontaiseen pöytäliinaan sopivaksi. Kotilieden monivärikirjontaisissa malleissa on usein kahvipöytäliina ja pannumyssy samoin kuvioin (KL1932/8, 341, kuva 186b). Kotiliesi edisti kahvipannumyssyjen käyttöön tuloa kilpailuin. Artikkel ”*Kahvipannumyssyjä katsomassa*” vuodelta 1929 kertoo sanoin ja kuvin Kotilieden kahvipannumyssyjen kilpailusta. Valmistustapojen kirjo on moninainen. Kuvista päätellen kudottuja ei näytä olevan (KL 1929/22, 932–935), joten kirjonta on ollut kahvipannun myssyjen vallitseva koristelutapa. Termoskannujen ja myöhemmin kahvinkeittimien tultua käyttöön ei ollut enää tarvetta peittää kahvipannuja myssyllä, joten niiden aika jäi lopullisesti historiaan 1970-luvulla tai ainakin siirtyi vakituisilta asunnoilta kesämökeille.



Kuva 188. Huonekalukangasnäytteitä 1800-luvulta: a) pomsisidoksinen huonekalukangas Hattulasta vuodelta 1875 (LH/QI/8:210), b) palttinasidoksinen huonekalukangas Hauholta vuodelta 1894 (LH/QI/18:77), c) pohjasidoksinen huonekalukangas Somerolta 1800-luvulta (LH/QI/34:22) ja d) ripsimäiseksi kudottu taalainsidoksinen huonekalukangas Hauholta vuodelta 1899 (LH/QI /2:105).



Kuva 189. Huonekalukangasnäytteitä 1900-luvun alkupuolelta: a) Hauholta noin vuodelta 1909 (LH/QI/2:102), b) Somerolta vuodelta 1902, sidoksena kärkitoimikas (LH/QI/ 5:181), c) Hattulasta vuodelta 1910, kilpikangasmallin mukaan kudottu kudekuviollinen (LH/QI /32:14) ja d) tuolinpäilyskangas Somerolta vuodelta 1925, sidoksena ripsi (LH/QI/16:97).



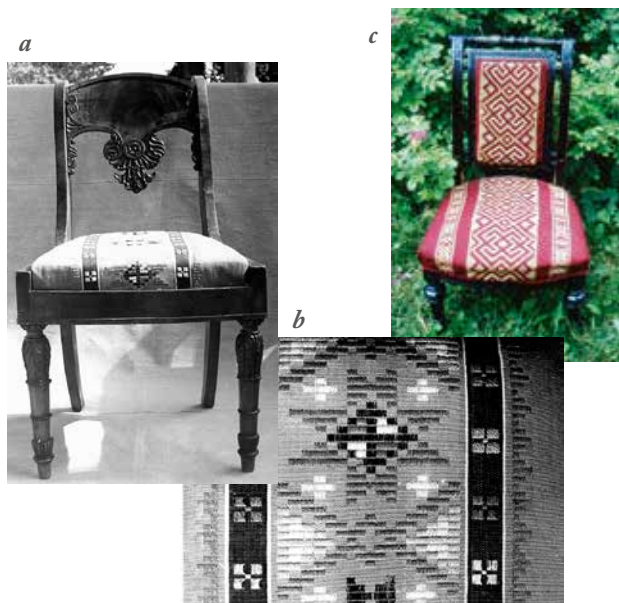
Kuva 190. Huonekalukangasnäytteitä 1920- ja 1930-luvulta: a) Kalvolasta vuodelta 1930, sidoksena pomsii (LH/QI/29:13), b) palttinasidoksinen huonekalukangas Hausjärveltä vuodelta 1930 (LH/QI/9:50), c) Sääksmäeltä vuodelta 1935, sidoksena pomsii (D7615:23) ja d) salin huonekalukangasnäyte Sääksmäeltä vuodelta 1926, taalainsidosta (D7615:22). Samanlaisella niisinnällä poljentaa muuttaen on huonekalukangas on Angelniemeltä (Honka-Hallila 2011 21).

14. Huonekalukankaat

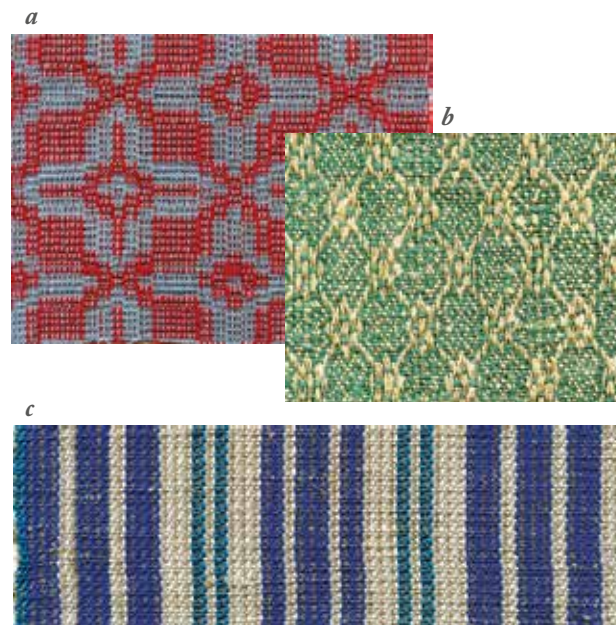
Huonekalukankaista

Huonekalukangas näytteitä on Wetterhoffin tekstiilikokoelmissa 1800-luvun lopulta aina tutkimusajankohdan loppuun asti. Vanhimmat ovat selvästikin kansallisromantiikan hengen mukaisia. Kuvan 187 biedermeiertuolin kangas on vakoraanutyypistä pintapujotusta. Työtapa on esitetty Suomen Käsitöiden Ystävien vuosina 1895 ja 1896 julkaistuissa vihkosissa ”Suomalaisia kutoma ja ompelumalleja” nimellä ”dukagång”. Kuviomallien esikuvia löytyy sekä edellä mainitusta vihkoista kuin myös Theodor Schvindtin 1895 julkaisemasta kirjasta

”Suomalaisia koristeita”. Myöhemmin käsinkudotut huonekalukankaat ovat yksinkertaisella varsimäärillä kudottuja. Niissä on toteutunut Ester Perheentuvan artikkelin toive. Ester Perheentupa kirjoittaa artikkelissa ”Kotoiset huonekalukankaat” (KL 1927/20, 629–630) kotikutoisista huonekalukankaista ja antaa yksinkertaisia neuvoja niiden kutomiseen. Ensinnäkin hän kritisoi sitä, että kotien edustavilla paikoilla on vieraita, jopa ulkomaisia tuotteita vaikka omin käsin ja kyytiin pystyisimme saamaan saman arvoista.



Kuva 187. Tuoleja ja niiden kankaita 1800-luvun lopulta: a) biedermeier-tuoli Hattulasta 1890-luvun lopulta (D7911:101), b) tuoliin Wetterhoffilla kudottu huonekalukangas ja c) professori Heikelin kesäasunnon salin tuoli ja sen obinugrilaista tuohiornamentiikkaa muistuttava kirjottu tuolinpäällys (D8002:30) Vanajasta vuodelta 1897. Kirjonta on ommeltu kotona.



Kuva 191. Huonekalukangasnäytteitä 1940-luvulta: a) Ypäjäältä vuodelta 1947, sidoksena kuviollista loimiripsiä (LH/QI/25:63), b) Tamme-
lalta vuodelta 1944 materiaalina pellava, sidoksena koristeellinen ristitoimikas (LH/QI/33:19) ja c) Kylmäkoskelta vuodelta 1940 materiaalina pellava (LH/QI/30:25)

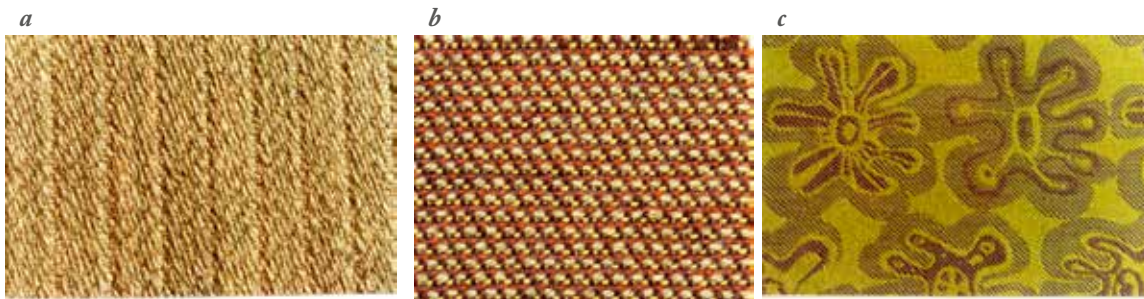
”Kuinka monen tuolin verhona onkaan kaiken maailman ’kretonkeja’ sen sijaan, että niissä olisi omien lampaiden villoja tai kotikasvuihsta pellavaa, sekä omaa tai omaisen käden huoliteltua työtä”.

Hän antaa lukuisia neuvoja siitä, kuinka pienellä varsimäärällä saa aikaan erilaisia sidospintoja. Lisäksi hän kehottaa

jokaista opettelemaan kutomista. Suurin osa kokoelmassa olevista huonekalukangasnäytteistä noudattaa hyvin Ester Perheentuvan esittämiä sidoksia ja kutomistapoja. Muutamia poikkeuksia joukossa tosin on. Tällainen on esimerkiksi kuvan 189c vanhan kilpikangasmallin mukaan toteutettu sininen kudekuviollinen huonekalukangas Hattulasta vuodelta 1910.



Kuva 192. a) Pellavainen Ester Perheentuvan kutomossa Hämeenlinnassa teetetty tuolin päällinen Hattula vuodelta 1947 (7818:119) ja b) edellisellä kankaalla päällystetty tuoli sekä c) lähikuva huonekalukangasnäytteestä Hauholta vuodelta 1940, pohjasidosta (LH/QI /18:76).



Kuva 193. a) Kamarin sohvan päälliskangasta Sääksmäeltä vuodelta 1953 (7615:25), b) huonekalukangasta Ypäjä vuodelta 1956 (LH/QI/25:61) ja c) ostettua sohvan päälliskangasta Sääksmäeltä vuodelta 1971 (7615:26).

15. Menneisyyden sisustustekstiilejä

Sisustustekstiilien kirjo muuttuu ajan myötä. Osasta aitoista ja varastoista löytyneistä tekstiileistä voidaan puhua menneisyyden tekstiileinä. Jo aikaisemmin käsitellyistä tekstiileistä monet, jotka ajoittuvat 1800-luvun loppuun tai 1900-luvun alkuun tavallaan kuuluvat menneisyyteen. Tällaisia ovat esimerkiksi lampunalusliinat, jotka ovat suojanneet pöydällä olevaa liinaa tai pöytää mahdollisista öljytahroilta. Sellaisia ovat myös 1900-luvun alun moraalaisia ohjeita antaneet seinäkobeliinit eli huoneentaulut tai pyyheliinat taakseen kätkevät pyyheliinapeitteet. Ne kuitenkin jollakin tavoin kuuluvat kokonaissisustuksen jatkumoon. Huoneentauluja voidaan pitää ensimmäisinä varsinaisina seinätekstiileinä, jotka saavuttivat maalaiskodit. Pyyheliinapeitot kuuluivat alkuaan vieras- ja makuuhuoneiden kokonaissisustuksen ja jatkavat jossain määrin elämäänsä nostalgisina mökkitekstiileinä. Selkeämmin menneisyyden sisustukseen kuuluneita ovat sanomalehtisäilöt, tarjottimen kannattimet, pellinnarujen suojat, hyllyjen reunakoristeet ym.

Sanomalehtisäilöt

1920–30-luvuilla sanomalehtisäilö kuului niihin tekstiileihin, joita tehtiin mm. kansakoulussa kirjontapisteiden harjoituksina. Se oli sopiva pienehkö työ kansakoulussa kirjonnin alkeet oppineelle. ”Ne olivat enimmäkseen pellavakankaasta tehtyjä ja kirjottuja. Säilön tausta oli jotain huonompaa kangasta” (SSkys Tyrv). Sanomalehtisäilön malleja sai myös käsityöliikkeestä valmiiksi aloitettuna. Siihen myös hyvin mahtui se pieni kenties muutaman kerran viikossa ilmestynyt sanomalehti, joka taloon tuli. Omasta lapsuudestani muistan, kuinka äidin nuorena tekemä sanomalehtisäilö riitti säilömään sanomalehden sota-aikana ja jonkin aikaa myös sen jälkeen. Sitten lehdet suurenivat ja alkoivat ilmestyä joka päivä. Sanomalehtisäilö ei riittänyt enää lehtien säilyttämiseen. Sanomalehtiin ei myöskään liittynyt enää sellaista arvostusta, että niitä olisi säilötty. Ne olivat päivittäin vanhenevia. Niinpä sanomalehtisäilöilläkään ei ollut enää käyttöä.



Kuva 194. Sanomalehtisäilöjä Hattulasta: a) ostetun mallin mukaan huopakankaalle kirjottu sanomalehtisäilö 1800-luvun lopulta (D8011:167), b) 1900-luvun alusta (D9807:97) ja c) jugend-henkinen säilö 1900-luvun alkupuolelta koko 32 x 40 cm (D7819:77).

Harja- ja kampapussit, eteispeilin seuralaiset

Eteispeili kuuluu jokaiseen eteiseen tai tuvan ovensuuhun. Siinä voi viimeistellä ulkoasuun kylälle lähtiessään tai taloon tullessaan. Kun peili oli seinällä ilman minkäänlaista kampauspöytää. Oli keksittävä säilytyspaikka kammalle ja harjalle ja näin syntyi harja- ja kampapussi. Se oli pieni työ, joka voitiin tehdä kansakoulun kirjontaharjoituksena. Haastateltavani Hattulasta kerto: ”Vielä 1950-luvulla kansakoulussa olleet pojat ovat tehneet kampalaukun. Heillä oli ollut vanha opettaja.” Harja- ja kampapussin tekemiseen liittyi samalla pieni järjestyksen ja hygieenisyyden opetus. Paikka kaikelle ja kaikki paikallaan sekä se, että jokaisen pitää huolehtia aina ulkonäöstään. Yleensä harjapussit oli kirjottu pellavakankaalle mutta käsityöliikkeistä sai myös villakankaalle tai huovalle kirjottuja, aloitettuja malleja. Harja- ja kampapussit jäivät pois käytöstä viimeistään silloin, kun vanhat, niiden käyttöön tottuneet vanhukset siirtyivät pois.

Tarjottimen kannattimet

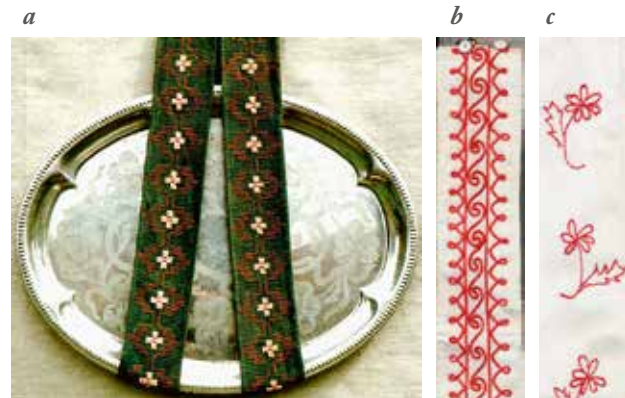
Tarjottimien kannattimet kuuluivat keittiön sisustukseen. Tarjottimet ovat olleet tutkimusalueella tärkeitä sosiaaliseen kanssakäymiseen, ennen kaikkea pitoihin, kuuluvia esineitä. Pidoissa ja kinkereillä kahvi, kerma, sokeri ja leivonnaiset tarjottiin tarjottimelta. Tällöin tarjoilussa oli mahdollista pitää yllä vieraiden sosiaalinen järjestys. Arvokkaimmille vieraille tarjottiin ensin. Tarjottimien kannattimia on aina kaksi samanlaista kappaletta. Tekstiilikokoelmiin niitä on tavallisesti päätyntä vain yksi. Tarjottimien kannattimia on tehty kansakoulussa tai siellä opituin taidoin. Vohvelikirjonta ja varsipistokirjonta ovat tavallisimpia koristelutapoja. Tarjottimen kannattimetkin häviävät sitä mukaan kun keittiöitä uusitaan. Tarjottimet siirretään kaappeihin. Tarjottimilla ei ole enää seläistä sosiaalista merkitystä kuin, mitä niillä oli aikaisemmin.

Hyllynreunojen koristeet

Esiäideilläme ei ollut sellaista määrää kaappeja ja muita säilytystiloja kuin meillä on. Tavarointa säilytettiin hyllyillä, jotka tuskin aina olivat parhainta puusepäntöytä. Ylemmän sosiaaliluokan naisilla oli kuitenkin aikaa ja taitoa tehdä rumasta



Kuva 195. Harjapusseja Hattulasta 1920 luvulta: a) Valmiin mallipaketin mukaan huovalle kirjottu harjapussi, samaan sarjaan kuului myös sanomalehtisäiliö (D7817:131) ja b) pellavalle kirjottu harjapussi (D8311:40).



Kuva 196. Tarjottimien kannattimia: a) vohvelikankaalle kirjutut tarjottimen kannattimet Hattulasta 1910-luvulta (D7817), b) ketjuvirrkuksella kirjottu tarjottimenkannatin (LH(Ö)14:36) ja c) varsipistoin kirjottu tarjottimen kannatin Tammelasta 1910-luvulta (LHÖ1/12:24).

Kuva 197. Hyllynreunan koristeita:
 a) salin nurkka Vanajasta, jossa ristipis-
 toin koristeltu hyllyn reunus (D8002:25)
 professori Heikelin kesäkodista Va-
 najasta, b) hyllyn reunus (D8002:48)
 Vanajasta, c) nurkkahyllyn reunus
 (D8002:62) Vanajasta todennäköisesti
 1800- ja 1900-luvun vaihteesta sekä d
 ja e) kulmahyllyn reuna koristeita Hat-
 tulasta 1800-luvun lopulta (D8011:166).



Kuva 198. Pellinnaruja Hattulasta: a) pellin koriste mu-
 seotalosta (D7817), b) lähikuva edellisestä ja c) kirjot-
 tu pellinkoriste, joka oli kenttätöajan kohtana saanut
 uuden funktion seinätekstiilinä (D8311:90)

hyllystä kaunis koriste. Koristuksen kohteeksi pääsivät avohyllyt mutta myös kaapeissa olevat hyllyt. Jotta tavallinen rahvaskin saisi koristaa hyllynsä reunuksella vielä toisen maailmansodan jälkeen kaupasta sai ostaa paperista hyllynreunan koristelista. Malliltaan se jossakin määrin muistutti 1900-luvun alun pykäreunaista kirjottua hyllynreunusta. Kuviot oli niihin painettu. Olen lapsuudessani paperoinut hyllyjä ja kiinnittänyt niiden reunaan paperisia koristenauja.

Pellinnarujen koristeet tai suojat

Pellinnaruja ei 1900-luvun emäntä pitänyt kauniina. Kenties ne jokapäiväisessä käytössä olivatkin nuhraantuneet. Niinpä niiden eteen kirjottiin kaunis kangassuikale, jonka taakse epäesteettiset pellinnarut piiloutuivat. Tämä oli mahdollista vain perheissä, joissa oli tarpeeksi taloustöiden tekijöitä ja emännälle tai tyttärille jäi aikaa kirjontoihin.

Uuninedussermit

Vanhat kaakeliuunit savuttivat joskus eivätkä olleet näin kovin esteettisiä. Niinpä asiaa korjattiin kirjomalla kaunis sermi uunin eteen. Uuninedussermit eivät kuuluneet joka mökin tekstiileihin. Eivät myöskään kaakeliuunit. Vanhin tieto uuninedussermistä on ruununvouti Knut Torsten Nordenswallin perukirjassa vuodelta 1879. Siinä on ”1 eldskärm” (Jtp 1879/4). Seuraavan kerran uuninedussermi mainitaan kartanonomistajan Uno Wegeliuksen runsaassa perukirjassa vuonna 1910. Wegeliuksen salongissa on ”1 eldkärm” (Jtp 1910/15). Kuvan 199 uuninedusserminn mordvalaista tai tsermissiläistä kirjontaa jäljittelevä kuvioraita kuuluu professori Heikelin kesäkodin uuninedussermeihin. Hattulalainen uuninedussermin kuvio on jugend-vaikutteinen. Se on kuulunut entisen ratsutilan rikkaaseen tekstiilistöön.



Kuva 199. Uuninedussermejä: a ja b) Vanajasta noin vuodelta 1900, professori Heikelin kesäkodin salin uuninedussermejä (D8002:27 ja 28) c) ja Hattulasta (D8309: dia 101:32)

16. Sisustustekstiilien valmistuksen edellytyksiä

Yhteisö ja yhteiskunta muodostavat yleiset edellytykset uudistukselle. Tällaisia ovat esim. yleisen tiedontason nousu, kansakoulu, lehdistö, kirjallisuus, ammattikoulutus ja esikuvat. Yksilötasolla uudistumisen tekee mahdolliseksi riittävä varallisuuden ja tiedon taso. Tiedontaso ohjaa ihmistä tutustumaan uuteen sekä kokeilemaan. Riittävä varallisuustaso mahdollistaa varoja vaatimaan kokeiluun ja uudistamiseen. (Anttila 1985, 68.) Niinpä perukirjat selvästi osoittavat sisustustekstiilien käytön alkaneen vauraimmissa talouksissa ja edenneen sitten yleisen varallisuustason noustessa alempiin sosiaaliryhmiin. Varallisuus on luonut mahdollisuudet asuntojen uusimiseen ja innostanut uusien, muodinmukaisten tekstiilien hankkimiseen uusittuihin tiloihin. Tiedon tason nousussa keskeisenä ovat olleet koulut. Jo lukemaan oppiminen ja tekstiilien valmistuksen perusteiden osaaminen ovat avanneet tien neuvontalehtien ja kirjallisuuden käyttöön. Ammattikoulutus on mahdollistanut tiedon ja taidon levittämisen ympäristöön joko ammattina tai vain naapuriapuna. Koulun käyneet ovat kutoneet tekstiilejä kotiperheensä jäsenille sekä myös naapureille. He ovat toimineet edelläkävijöinä, innovaattoreina.

Koulutuksen merkitys sisustustekstiilien valmistuksessa. Sisustustekstiilit ovat 1800-luvulla kuuluneet vain ylempien sosiaaliryhmien kodinsisustukseen. Juhlatilanteissa tosin voitiin kauneimmat ryijyt ja pujotuspeitteet nostaa talonpoikaisoloissakin juhlatilojen seinille ja pöydälle levittää katteeksi kudekuviollinen raanu tai valkoinen liina, joko oma tai naapurista lainattu. Talonpoikaisissa oloissa liinojenkin käyttö on vielä 1900-luvun alussa ollut vähäistä. Ikkunoissa saattoi olla ostokankaasta ommeltuja salusiineja ja vierashuoneen lattialla räsymattoja (SA, AS). Sitä mukaa, kuin yleinen vauraus lisääntyi ja koulutustaso nousi, lisääntyi myös sisustustekstiilien käyttö kodeissa.

Ennen varsinaisen käsityökoulutuksen alkua muun muassa pappilat ovat olleet käsityötaidon levittäjinä. Tästä käytetyssä

aiheistossa on esimerkkinä Tyrvännön rovastin tytär, joka on elättänyt itsensä tekemällä verkkopitsiliinoja ansiokseen. Hänen luonaan käytiin myös oppimassa verkkopitsiliinojen valmistusta, mikä näkyy kenttätöyaineiston melko runsaassa verkkopitsien määrässä.

Käsityökoulutuksen voidaan katsoa alkaneeksi keskusjohtoisesti jo 1500-luvun lopulla Kustaa Vaasan perustamien kuninkaankartanoiden työtuvista ja linnojen fatabureissa, joissa kudottiin ryijyjä ja mahdollisesti myös muita tekstiilejä kruunun käyttöön. Riitta Pyllkkänen toteaa:

”Kuninkaankartanoiden ryijynkudonnalla on todennäköisesti ollut tärkeä merkitys ryijyn käytön leviämiseen rajaan piirissä. Toimissaan tietynlaisina maanviljelyksen ja karjanhoidon mallitiloina kuninkaankartanot levittivät myös linnaelämän mukaisia asuintapoja maaseudulle. Koska kuninkaan kartanoiden väellä oli läheiset suhteet ympäröivään maaseutuun, ansaitsee niissä harjoitettu ryijynkudonta sekä niiden ryijynkäyttö huomiota.” (Pyllkkänen 1967, 10)

Ympäristön talonpoikaisnaiset oppivat tätä kautta uutuuksia. Niinpä Häme kuuluu ryijyn kudonnan kanta-alueeseen (Sirelius 1924, 22). Toikka-Karvonen tosin arvioi, että kuninkaankartanot eivät tuoneet uutta ryijyn kutomiseen vaan vahvistivat vain jo olemassa olevaa ryijyperinnettä (Toikka-Karvonen 1971, 56, 60). Ryijyperinne jäi kuitenkin elämään.

1740-luvulla Ruotsi-Suomen hallitus tuki voimakkaasti elinkeinoelämän, erityisesti tekstiiliteollisuuden edistämistä. (Stavenow-Hidemark 1990, 28.) Tällöin kansa piti opettaa tekstiilimanufaktuureiden hyödylliseksi palvelijaksi. Tämän ajatuksen pohjalta syntyivät ensimmäiset käsityökoulut, pel-lavanviljely ja kehruuskoulut. Tekstiilitaidon leviämistä edisti myös se, että ulkomaalaisten kankureiden ja kehrääjien annettiin asettua vapaasti maahan. Tämän seurauksena maahan tuli

tuhansia ulkomaalaisia ammattilaisia. (Laine 1935, 59.) Katri Laineen (1935, 1) mukaan naisten käsityökoulutuksen historiassa on kolme nousukautta. Ensimmäinen ajoittuu vuosiin 1740–1770, jolloin merkantilistisen talousjärjestelmän avulla pyrittiin kansa välikappaleena luomaan Ruotsi-Suomesta taloudellinen suurvalta. Tällöin taloudellisen toiminnan tavoitteena oli valtion, ei yksityisen kansalaisen hyvinvointi (Kyöstiö 1955, 13). 1700-luvun merkittävin kankaankudontaa edistävä yritys oli Otto Ernst Boijen Hämeenlinnaa vuonna 1763 perustama pellavamanufaktuuri (kutomo, jossa kudottiin pellavakankaita uudenglaisilla kangaspuilla). Se toimi myös kutomakouluna. Oppilaiden saamiseksi manufaktuuriin kruununvoudeille lähetettiin kirkoissa luettavaksi seuraava julistus:

”Opettaakseen ja neuvoakseen maan alkuasukkaiden lapsia palttina kutomisessa tarjoutuivat herrat, kapteenit Boije vastaanottamaan Hämeenlinnan tehtaaseen ne, jotka siihen ovat halukkaita, kumpaakin sukupuolta 12–20 vuoden ikäisiä, luvaten sovitun oppi- ja työajan aikana, joka sovitellaan kunkin iän ja taitavuuden mukaan, ei ainoastaan antaa hyväksytyille sopivan ja riittävän ravinnon, asunnon sekä muun, mikä pidetään välttämättömänä heidän toimeentulolleen, vaan myöskin luvan pitää huolta, että he tulevat kuritetuiksi, ohjatuiksi kristinopissa ja kasvatetuiksi siveään ja kunnialliseen elintapaan, niin että niistä voi tulla kunniallisia yhteiskunnassa, jos he sitten haluavat vastaisuudessa jäädä tehtaaseen tai palata takaisin kotiseudulleen ja siellä harjoittaa sitä ammattia, jonka ovat oppineet, mikä kaikki tulee riippumaan kunkin vapaasta valinnasta ja mausta, niin pian kuin sopimusai-ka on kulunut loppuun.” (Laine 1935, 404–405)

1700-luvun koulupolitiikan seurauksena Suomeen tuli ammatikankureita, kehittyneempiä työvälineitä ja tekstiilien käsitteilyn peruskoulutusta. Hämeenlinnan pellavamanufaktuuri on ollut merkittävä kankaankudonnan koulutuspaikka. Siellä oleista oppipojista yhdeksän sai täällä kisällinoikeudet ja kaksi jäi myöhemmin mestariksi. (Ripatti 1985, 11.) Hämeenlinnassa toiminut pellavamanufaktuuri ja itsenäiset ammatikankurit vaikuttivat hyvin merkittävästi Hämeenlinnan ympäristösä. Kankurien määrän lisääntyessä kaupungissa yhä useampi

muutti maaseudulle. (Emt. 11.) Valistusajan ihanteiden mukaisesti voimakas naiskasvatuksen, reaaliaineiden, kansanopetuksen ja julkisen koululaitoksen vaatimus. Katekismuksen luvun tilalle haluttiin kouluihin käytännöllisiä aineita. Sen mukaisesti perustettaisiin tyttökouluja, kansakouluja ja ammatikouluja (Laine 1935, 17–18). Nämä suunnitelmat hautautuivat papiston vastustukseen, joka piti kansan opettamista privilegionaan. Pellavamanufaktuurin ansiosta tämän kauden tuotoksena Hämeeseen jäi elämään korkeasta ammattitaidosta kertova hienojen pellavaliinujen yleiseurooppalainen perinne. Se näkyy myös Wetterhoffin tekstiilikokoelmien näytteissä, kun vertaa tutkimusalueen pöytäliinanäytteitä muiden maakuntien vastaaviin näytteisiin.

Toinen nousukausi ajoittuu 1810-luvulta 1860-luvulle. Tällöin valistusfilosofien aatteiden mukaisesti pyrittiin onnellistamaan kansaa parantamalla sen taloudellista asemaa. Kansan vaurastuminen merkitsi koko kansakunnan vaurastumista. Niinpä huomio kiintyi kansan elintason parantamiseen. Kansan työtehoa pyrittiin parantamaan opetuksen ja kilpailujen avulla. (Laine 1943, 11) Tällöin Hämeenlinnaa perustettiin ensimmäinen käsityökoulu naisille vuonna 1836. Suomen talousseura avusti sitä luovuttamalla tarpeellisia työvälineitä ja antamalla avustusta opettajan palkkaukseen ja vuokraan viideksi vuodeksi. Koulun tarkoituksena oli opettaa varattomia tyttöjä kutomaan. Koulu lopetti toimintansa avustusten loputtua vuoden 1840 alussa. (Kaukovalta 1931, 198) Suomen talousseura perusti myös kehrukouluja muun muassa Pälkäneelle vuonna 1842 ja Padasjoelle vuonna 1848. Niiden tarkoituksena oli opettaa kansa käyttämään uudenglaisiä rukkeja ja jakamaan langat normaalivyyhtiin ja pasmoihin sekä kutomaan hyvää palttinaa sekä kehräämään myyntiin. (Emt. 458) Myöhemmin seura perusti vuonna 1874 ”oljenpalmikoimis- ja käsityökoulun Hämeenlinnaa. Hämeenlinnan koulua johti Mathilda Tammela, ja siinä oli ensimmäisenä vuonna 28 oppilasta. Koulu siirrettiin vuonna 1876 Turkuun. (Emt. 916)

Edistääkseen pellavanjalostusta maassamme Talousseura perusti vuonna 1818 pellavanjalostusopiston Kaskisten lähelle

Benvikin tilalle (Laine 1943, 159). Opisto oli kolmivuotinen. Pellavan kasvattamisen, käsittelyn ja kehräämisen lisäksi opistossa opetettiin myös kutomista. Koulussa käytettiin norlandilaisten mallien mukaan valmistettuja rukkeja ja kangaspuita. Kankaankudonta oli vaatimatonta, todennäköisesti kudottiin vain pellavapalttinaa, koska kotiteollisuusvaliokunta vastusti puuvillakankaiden ja kilpikankaiden kutomista. Valmistuvan opettajan velvollisuutena oli opettaa muille, mitä oli itse opinut. Opistosta päästötodistuksen saaneiden suurin palkinto oli, että he päästötodistuksen saatuaan voivat asettua minne tahansa ilman, että heitä kohdeltiin irtolaisina. Jos valmistunut opettaja oli viiden vuoden aikana opettanut viisi oppilasta niin taitaviksi kutojiksi, että he osasivat kutoa palkittavaa kangasta, hän sai Talousseuralta korvauksena 300 ruplaa. Opistosta valmistuneet saivat myös etuoikeuden julkisten laitosten kotiteollisuusvirkoihin. (Laine 1943, 167, 197.) Opiston 47:stä oppilaasta tutkimusalueelta oli yhteensä 13, Hattulasta ja Kalvolasta kolme, Hämeenlinnasta, Pälkäneeltä ja Vanajasta kaksi ja Lopelta yksi (emt. 187–191). Tällä tavoin Benvikin koulun vaikutus ulottui tutkimusalueelle. Koulusta valmistui kaikkiaan 38 opettajaa. Maaherroja velvoitettiin hankkimaan valmistuneille opettajille sopiva palveluspaikka joko tilanomistajan tai varakkaan maamiehen luona, jossa he voivat opettaa kehräämistä paikkakunnan väestölle. Vaikka kudonnanopetus oli yksipuolista, se herätti todennäköisesti kiinnostuksen vaativampaankin kudontaan (emt. 209). Huolimatta siitä, että koulu oli lyhyenä toiminta-aikanaan tullut tunnetuksi sekä hallintoviranomaisten että kansan parissa, se jouduttiin taloudellisten vaikeuksien takia lakkauttamaan (emt. 201). Benvikin koulun perinteitä jatkava opettajia kouluttava normaalikoulu perustettiin Turkuun vuonna 1822 (Laine 1943, 215). Tämän kauden antia olivat paremmat työvälineet ja parantunut taito pellavan käsittelyyn.

Viimeinen nousukausi alkoi 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä. Tätä voisi kutsua vaikka yleiseksi kansanopetuksen kaudeksi. 1800-luvun lopussa yleinen kansanopetus sai alkunsa maaseudullakin tavallisesti joidenkin vauraiden kartanoiden tai muiden yksityisten henkilöiden turvin. Kansakouluuute sai

Kanta-Hämeessä jo varhain hyvän jalansijan. Samalla vuosikymmenellä, jolloin senaatin Uno Cygnaeukselta pyytämä kansanopetuksen uudistamiseen tähtäävä selvitys valmistui vuonna 1861 (Halila 1986, 288), monessa Kanta-Hämeen kunnassa avautui sekä pojille että tytöille mahdollisuus kansakoulun käyntiin (Akaa Jan Hat Haus Lop Pad Sääk Tam Urj Van; Kaukovalta 1931, 1190–1193). 1880-luvulla jo 18,8 % Hämeen läänin 8–12-vuotiaista kävi kansakoulua, mikä on Uudenmaan läänin jälkeen maan toiseksi paras prosenttiluku. Prosentuaalisesti eniten oli koululaisia Tyrvännössä, entisessä kahden kehrukoulun kunnassa (Silpala 1995/2, 212). Lukuvuonna 1889–1890 kaikissa Hämeen läänin kunnissa oli vähintään yksi kansakoulu (Kaukovalta 1931, 1205). Tästä päätellen kantahämäläiset nuoret pääsivät jo varhain kansakoulun välittämän valistuksen piiriin. Hattulaaan perustettiin ensimmäinen kansakoulu vuonna 1869 (Mäntylä 1976, 620). Käsiyönopetus oli ollut pakollisena oppiaineena valtion tyttökouluissa jo vuodesta 1843 alkaen. Kansakouluissa käsiyönopetus tuli pakolliseksi vuoden 1866 kansakouluasetuksella (Käsiyönopettaja 1961/3, 9). Uno Cygnaeus piti käsiyönopetusta monipuolisesti kasvattavana ja kansakunnan henkistä ja aineellista suorituskykyä parantavana. Tästä syystä käsiyöt olivat niin opettajaseminaareissa kuin kansakouluissakin muiden oppiaineiden kanssa tasa-arvoisia. Ensimmäisen vuonna 1881 vahvistetun opetusohjelman mukaan kansakoulussa oli lukemisen ja uskonnon jälkeen kolmanneksi eniten käsiyötunteja (Aho 1974, 182). Käsitöinä valmistettiin kodeissa käytettäviä tarve-esineitä. ”*Jyväskylän seminaarin naisosastolla valmistettiin sukkaa, lampunsydämiä ja pöytäliinoja, ommeltiin alus- ja vuodevaatteita, virkattiin, kirjailtiin, punottiin jne.*” (Halila 1963, 109–11). Kansakoulun vaikutus ulottui aluksi itsenäiseen maaseutuväestöön, mutta ajan mittaan myös maattomiin. Kansakoulun vaikutuksen seurauksena tavat paranivat ja kansa alkoi arvostaa järjestystä ja siisteyttä. Kansakoulu oli todellinen valistus- ja kulttuuritalo ja kansakoulunopettaja suurta arvostusta nauttiva monitoimimies tai -nainen. Vuosisadan lopulla kansakoulun valistuksen piirissä oli lähes puolet maaseudun väestöstä (Halila 1986, 289–290). Käsiyönopetuksen tarkastaja Lilli Törnudd

julkaisi 1900-luvun alussa useita oppikirjoja käsityöopetuksen avuksi (Törnudd 1902 ja 1917). Nämä ovat epäilemättä vaikuttaneet käsityöopetukseen ja kansakoulussa tehtävien töiden yhdenmukaistumiseen. Vuonna 1922 tuli voimaan yleinen oppivelvollisuus. Kansakoulun opetuksessa olivat edelleen tärkeinä osana myös käsityöt, niin tekstiili- kuin puutyötkin. Viimeistään tämän seurauksena pieniä sisustustekstiilejä ilmaantui varattomimpiinkin koteihin. Koulussa opittiin esimerkiksi kirjontaa. Kirjottiin pikkuliinoja, pyyheliinapeittoja, sanomalehtisäiliöitä ynnä muuta. Tärkeintä oli tietenkin opitun kirjonnän taito, jota voi myöhemmin käyttää oman kodin tekstiilejä valmistettaessa.

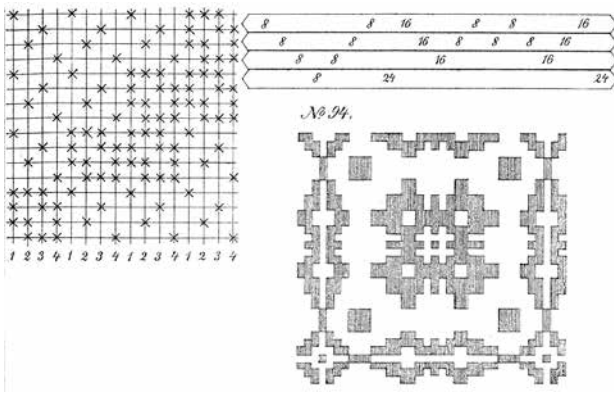
Ammattien vapauduttua ammattikuntalaitoksen säätelystä vuonna 1879 haluttiin laajentaa ammattitaitoa kaikkien väestöryhmien saavutettavaksi. Kotiteollisuuskomitean mietinnön (1873, 24, 25) mukaan maaseudulle piti perustaa kiertäviä kotiteollisuuskouluja, joiden tarkoituksena oli levittää ja edistää yleistä ”kotiahkeruutta”. Kiertävistä kouluista tuli suosittuja maaseudulla. Kouluihin mentiin silloin, kun koulu saatiin paikkakunnalle. Ne mahdollistivat kouluun menon niillekin, joilla ei ollut varaa mennä kouluun toiselle paikkakunnalle. Niissä opiskelijat saivat valmistaa tarvitsemiaan huonekaluja ja tekstiilejä, ja naiset valmistautuivat emännyyteen. Kotiteollisuuskoulut tarjosivat taitoja, joita kotona ei voinut saada (Heikkilä 2003, 33, 34). Kaupunkien kotiteollisuuskoulujen tavoitteena oli ”kasvattaa taitavia hantvärkkäreitä”. Näiden koulujen piti olla ”se silta, jota myöten kaunotaide jalouttavalla vaikutuksellaan voi astua jokapäiväiseen elämään ja saada sijaa jokaisessa köyhimmässäkin kodissa”. Näiden ajatusten kannustamina rouvasväen yhdistykset, maanviljelysseurat ja jotkut yksityiset perustivat käsityökouluja. Tällöin muun muassa Fredrika Wetterhoff perusti Hämeenlinnaan vuonna 1885 Työkoulun, josta tuli sadaksi vuodeksi kudonnan ja 1950-luvulta lähtien myös ompelun opettajien koulutuspaikka.

Varhaisimmat oppikirjat mallien levittäjinä

Kutomakoulut tarvitsivat oppikirjoja, niinpä 1800-luvun lopulla ilmestyi useita kudonnan oppikirjoja (Hynen 1887, 1897;

Hellman 1896; Tammela 1891), jotka ovat osaltaan edistäneet kudontataidon monipuolistumista. Hynenin vuonna 1897 julkaistun ”Kudonnan mallikirjan” esipuheessa Fredrika Wetterhoff toteaa, että useimmat sen mallit on koottu Wetterhoffin Työkoulun kudonnanopettajan Nanny Odenvallin suosiollisella avustuksella. Oppikirjojen avulla myös kankurien tuomat eurooppalaiset mallit tulivat yleisiksi. Kankuritahan olivat pitäneet käyttämiään malleja ammattisalaisuutena. Hattulalaisesta kankuri Taavasta kerrotaan, että hän lakkasi kutomasta, jos joku naapuri pistäytyi hänen mökilleen. Kun hän kuoli, hänelle jäi kangaspuihin keskeneräinen pöytäliina. Kukaan ei osannut sitä enää jatkaa. (FWKker/KM)

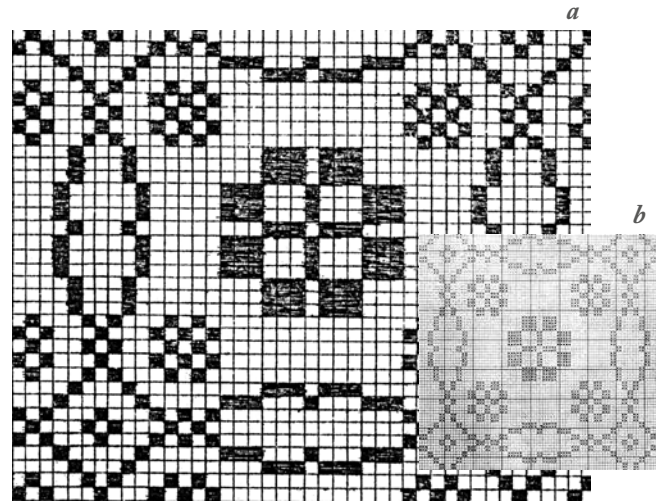
Turun koulun johtaja Matilda Tammela oli ilmeisesti erittäin pätevä opettaja. Hänen vuonna 1901 julkaistu kirjansa ”Väfnadsbeskrifningar” on yksi vanhimpia kudonnan oppikirjoja maassamme. Tammela toimi tällöin talousseuran koulun johtajana Turussa koulussa, joka myöhemmin sai nimekseen ”Åbo Hemsjölslärrarinneinstitut”. Kirjan mallit ovat taitoa vaativia. Ne ovat ainakin osittain keskieuropalaisten 1700-luvun mallikirjoista saatujen mallien kopioita varsimäärän noustessa jopa kahteenkymmeneen. Kaikki Tammelanderin mallikirjan pöytäliinojen mallit löytyvät tutkimusalueella käytetyistä valkoisten pellavapöytäliinojen malleista (Tammela 1901). Esimerkkinä tästä voisi ottaa vaikka Hattulassa kankuri Taavan mallina tunnetun pöytäliinan mallin (kuva 23c). Kankuri Taava eli oikealta nimeltään Gustava Johansson, o.s. Ekholm (Ripatti 1985, 96) oli suoraan alenevassa polvessa pellavamanufaktuurissa oppinsa saaneiden kankurien jälkeläisiä. Tammelanderin mallin (kuva 23c) mukainen liina on kudottu 16 varrella ja siinä on käytetty yhdistettyinä sidoksina 4-vartisia pomseja. Vanhimmissa liinoissa on yleensä käytetty 5-vartisia pomseja, jolloin tämän mallin varsimäärä nousee kahteenkymmeneen. Tämä malli on Zürichissä vuonna 1709 painetusta mallikirjasta ”Weber Kunst und Bild Buch” malli nro 28. Malli on ollut yleinen myös muualla Euroopassa. Sitä on ollut muun muassa Sloveniasta vähän muunnettuna (Motnikar 1998, 132; Zagar 1998, 120), Ruotsista (Nylén 1978, 141). Malli on myös porvooolaisen kankurin,



Kuva 200. Liinan malli Tammelaanderin mallikirjasta. Niihintä ja poljenta ovat samanlaisia. Niihinnän numerot osoittavat kuinka monta lankaa pujotetaan kuhunkin neljän niisivarren ryhmään.

Anders Grönbergin käsin kirjoitetussa mallikirjassa vuodelta 1800 (Grönberg sivu 106).

Toisena esimerkkinä voimme ottaa kuvan 24 d mallin. Se on Nürnbergissä julkaistussa mallikirjassa ”Zierlich=webende Minerva” malli nro 8. Kirjan painovuotta ei löydy mutta sitä säilytetään Wienissä ”Museum für Andgewante Kustin” barokkirjastossa (KI 36). Mallin kansainvälisyyttä kuvaa osaltaan se, että malli löytyy Amerikassa vaikuttaneiden kankureiden ”Roses” taalainsidosmalleista (Safner 1970, 152 malli 238). Malli on myös Aina Hellmanin kirjassa ”Johdanto Kankaankudontaan II” vuodelta 1896 malli nro 7. Mallia on kudottu paljon kilpikankaana, taalainsidoksena, mahdollisesti myös mattoina, koska malli on vuoden 1895 ”Koti- ja yhteiskuntalehden Käsitöitä-liitteessä” nro 11, malli 10. Siinä ohje on sovellettu kuviolliseen puuvillaiseen loimiripsimattoon, jonka toisena kuteena on räyskude. Malli on myös Wetterhoffin oman kokoelman vanhoissa näytteissä (WM7620K:330). Tämä pieni vertailu pyrkii osoittamaan, kuinka kansainvälisiä vanhat mallit ja niihin liittyvä taito ovat olleet.



Kuva 201. Malleja 1700-luvun mallikirjoista: a) Zierlich = webende Minerva malli 8 ja b) Aina Hellmanin kirjassa ”Johdanto Kankaankudontaa II” vuodelta 1896 malli 7.

Aina Hellman perusti kutomakoulun Tyrvälle 1885. Kun valtio alkoi jakaa apurahoja kotiteollisuuskoulujen perustamiseen vuonna 1887, Aina Hellmanista tuli Satakunnan ensimmäisen kutomakoulun opettaja. Hän toimi 20 vuotta Satakunnan kiertävän kutomakoulun opettajana. (Kuoppamäki KäTe 1924/2, 33)

Koulutuksen merkitys sisustustekstiilien valmistamiseen.

Wetterhoffilla on ollut tärkeä merkitys tutkimusalueen sisustustekstiilien uusiutumisessa sekä koulun että malli- ja kudonnan tarvikepalvelun kautta. Wetterhoff on alusta alkaen ollut valtakunnallinen oppilaitos mutta oppilasluetteloiden mukaan arvioiden sen vaikutus tutkimusalueelle on ollut voimakkain. Wetterhoffilla on opettajakoulutuksen lisäksi toiminut vuoden kestävä kotiteollisuuskoulu ja yhden lukukauden mittaisia kutomakursseja. Opettajakoulutukseen opiskelijat ovat tulleet ympäri maata, joskin eniten Hämeen läänistä.

Kotiteollisuuskoulun ja kutomakurssien opiskelijat ovat pääpainoisesti Hämeestä. Kutomakurssien opiskelijat ovat lähes yksinomaan lähiympäristöstä (Wetterhoffin oppilaslusetelot 1985).

Tämä valtiovallan eri aikoina harjoittama koulupolitiikka on vaikuttanut joko suoraan tai välillisesti myös kotien sisustus-tekstiilien kehitykseen. Maaseudun kouluissa talollisten tyttäret kävivät täydentämässään kapiroitaan (Heikkilä 2003, 10). Vuonna 1908 syntynyt haastateltuni Hattulasta kertoi, kuinka hänen miehensä poikamiestalo oli hänen sinne mennessä autio, mutta kapiroillaan hän sai sen kauniiksi ja viihtyisäksi (SA).

Varsinaisten käsityökoulujen lisäksi myös yleissivistävissä kouluissa, kuten kansanopistoissa opetettiin kankaan kudontaa ja muita käsitöitä. Kansanopistoista Oriveden ja Kangasalan opistot mainitaan usein ammattitaidon lähteinä, mutta muissakin kansanopistoissa on käyty tekstiilivalmistusta ja muita taitoja oppimassa. 1960-luvulta lähtien kansalaisopisto on ollut tärkeä kudonnan ja muiden käsityötaitojen levittäjä. Tällöin kädentaitojen opetus tuli sallituksi osaksi kansalaisopiston opetusta. Kansalaisopisto mahdollisti käsityökurssien pitämisen vaikka joka kylässä. (Laki 1962/521.) Se mahdollisti kudonnan ja muiden tekstiilien valmistustaitojen leviämisen kaikkiin sosiaali- ja ikäryhmiin. Koulussa ja kursseilla opittiin tekstiilien valmistus ja valmistusteorian lukutaito. Kun kouluissa ja kursseilla oli opittu valmistustaito, voitiin sen jälkeen käyttää hyväksi lehtien tarjoamia muodin mukaisia sisustus-tekstiilien malleja.

Koulutuksen merkitys tulee esille Museoviraston kyselyjen vastauksista muun muassa seuraavasti:

”Maritta Lahtinen kävi 14 vuotiaana vuonna 1896 Kangasalan kansanopiston ja kutoi sen jälkeen äitinsä kanssa sitten emännille ja siitä alkaen kotikuoiset tuukit (pöytäliinat) pöyrille ja kartiinit (ikkunaverhot) ikkunoissa täällä päin. Se koristus levisi kuin kulo,

eikä siitä välitetty, oliko toisella sama malli, Kunhan vain meilläkin oli mitä muilla.” (MVKys 8 Pälk)

”Mallit olen saanut äidiltäni ja kansanopistoista 1936–37 siellä ollessani. Kävin sen Huittisten opistossa. Koulussa tekemiäni töitä käytin säästäen mm. ryijy ja keinutuolin matto ovat vielä kunnossa. Ikkunaverhot ja pöytäliina ovat hajonneet. Mallit saimme piirtää omiin vihkoihimme. Olen kutonut joitain malleja myös myöhemmin. Kotiliedestä olen saanut malleja. Kansakoulussa tehtiin ompelutöitä, pellavakankaalle ommeltiin kukka-aiheita ym. Sisustusyöt olivat kansakoulussa ylimääräisiä. Nykyään antaa kansalaisopisto ohjausta. Yhteiskoulussa annettiin kudontaopetusta mm. villahuopia ja pontsoja on kudottu.” (SSkys Hatt)

1910-luvuilla toimintansa aloittaneet kotiteollisuusyhdistykset aloittivat kurssitoimintansa maaseudulla kohta perustamisensa jälkeen. Niiden kurssitoiminta oli alkuaikoina painottunut pääasiassa kudontaan ja ompeluun. Samoin vuonna 1900 perustetulla Martta-yhdistyksellä kuten myös Maa- ja kotitalousnaisilla oli heti perustamisesta lähtien käsityöneuvontaa. Martta-yhdistyksen äänenkannattaja Emäntälehti alkoi ilmestyä 1902. Siinäkin on ollut ohjeita sisustustekstiilien valmistukseen. (Haltia 1949, 24–26; Ylönen 2003, 55–59.)

Erilaisten maaseudulla toimineiden järjestöjen järjestämällä kursseilla on ollut tärkeä merkitys kutomataidon leviämiseen ja kodin tekstiilien uusiutumiseen. Näin kertovat renkolainen ja lammilainen vastaaja:

”Kudontataittoa levitettiin jo 50–60 vuotta sitten (1900-luvun alussa) erilaisten kudontakurssien välityksellä, niin että sekä pöytäliinojen että muiden kotikankaiden mallit ja sidokset monipuolistuivat ja vähävaraisimmatkin voivat hankkia itse kutomalla tarvitsemiin kudonnaisia.” (MVKys8 Lam)

”Kutomataidon ovat emännät oppineet perinteisesti kotona ja täydentäneet sitä kiertävillä kursseilla sekä kansanopistoissa. Vuonna 1929–30 Maamiessseura järjesti 3 kk kutomakurssin. Opettajana

toimi Wetterhoffilla oppinsa saanut kudonnanopettaja. Kursseilla oli jokaisella omat puunsa ja oma kankaansa. Siellä kudottiin jopa 12-vartiista pyyheliinakangaista, raanuja, salvetteja, pöytäliinoja ja kansallispukukankaita. 1950- ja 1960-luvulla ovat maatalouskerhoneuvojat pitäneet erilaisia käsityökursseja mm. ompelua kankaanpainantaa ja kankaan kudontaa. Kutomainnoston on 1960-luvulla lisääntynyt kansalaisopiston myötävaikutuksella. Kudotaan ryijyjä, sänkypeitteitä, shaaleja, kuultokudoksia ym.” (SSkys Ren)

Tämä viimeinen nousukausi ja sille asetetut ihanteet yleisestä kansanopetuksesta ovat kestäneet milloin heikompina, milloin voimakkaampina jo runsaat sata vuotta. Tavoitteet on saavutettu. Käsityötaitojen saatavuus on tullut jokaiselle mahdolliseksi. Käsityötaidot eivät kuitenkaan ole enää välttämättömiä kodinsisustuksessa. Kuka tahansa voi mennä lähimpään supermarkettiin ja ostaa sieltä tarvitsemansa sisustustekstiilit. Käsityökoulutuksella ei ole enää siinä määrin taloudellista merkitystä, kuin sillä oli viime vuosisadan alussa. Viime vuosina taiteen asema on käsityökoulutuksessa entisestään voimistunut jättäen korkean käsityötaidon toissijaiseksi, tärkeämpää kuin tuotos on tekemisen ilo. Käsityöstä on tullut harrastus harrastusten joukossa. Sitä ei ohjaa enää tarve tehdä tekstiilejä, vaan mielihyvä osaamisesta, jonka tekeminen antaa tekijälleen.

16.1 Neuvontalehdet ja mallipalvelut

Tekstiilien valmistustaidon oppimisen lisäksi on tärkeää työohjeiden ja mallien saatavuus. Alkuaikojen opetuksessa harvemmin mentiin niin syvälle, että malleja olisi koulussa ja sen jälkeen itse pystytty suunnittelemaan. Mallien kopioiminen kuului vanhaan käsityöläiskulttuuriin. Niinpä samat mallit elivät vuosisatoja ja levisivät käsityöläisten mukana maasta toiseen. Tällainen mallien kopioiminen kuului myös Wetterhoffin kudonnanopetuksen kulttuuriin aina 1910-luvulle asti (Sillpala 1995/1, 19). Kaikki opiskelijat kopioivat samanlaisen sidosoppi- ja mallikirjan koululla olevasta käsin tehdystä kirjasta. Käsin kopioidussa kirjassa oli malleja vanhoista

kankurien mallikirjoista ja ulkolaisista lähinnä saksalaisista sidosopin kirjoista, joita Fredrika Wetterhoff oli hankkinut ollessaan kesällä 1890 Saksassa. Tosin Wetterhoffilla opettiin jo alusta alkaen jonkin verran suunnittelua. Kopioiminen lienee kuitenkin ollut yleinen käytäntö kaikessa käsityön opetuksessa.

Mallit

Vanhin kudontamallien tuoja tutkimusalueelle on ollut jo edellä mainittu Hämeenlinnan pellavamanufaktuuri. Vaikka se oli kutomoverstas oli se samalla oppilaitos, koska se otti myös oppilaita, joista myöhemmin tuli kisällejä ja jopa mestareita. Manufaktuurin eurooppalaiset mestarit toivat mukanaan mallit, joita kisällit saivat kopioida. Niinpä vanhin kudottujen pöytäliinojen mallikerrostumaa edustavatkin nämä 1700-luvulla eurooppalaisten kankurien tuomat mallit. Alkuaan pellavakankurien mukanaan tuomia kilpikangasmalleja on myöhemmin käytetty muissakin sidoksissa sikäli kuin niiden kuvioaihe on ollut lavennettavissa niihin. Kolme- ja neliosaiset kuvioaiheet laventuvat hyvin taala-insidokseksi, jonka käyttö yleisty Suomessa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kaksi-, kolme- ja neliosaiset kuvioaiheet ovat lavennettavissa pohjalaiseen kilpikankaaseen ja kuvioliseen onteloon. Samoja malleja on käytetty myös eri tekstiileissä. Kilpikangasmalleja on liinojen lisäksi muun muassa sänkypeitteissä ja 1920- ja 1930-lukujen lattiamatoissa, jopa huonekalukankaissa.

Vanhimpien mallien levittäjinä ovat toimineet kankurit sukupolvesta toiseen, sillä suurin osa heistä polveutui pellavamanufaktuurissa oppinsa saaneista kankureista. He ovat oman mallikokoelmansa avulla toteuttaneet asiakkaiden toiveita. Tärkeitä mallien levittäjiä ovat olleet 1800-loppupuolelta lähtien käsityökoulu. Wetterhoffin vanhimmissa malli- ja näyttekokoelmista päätellen koulujen pöytäliinojen mallit ovat olleet aluksi vanhoja käsityöläisten malleja. Sisustustekstiilien käyttö oli uutta. Näiden mallit saatiin joko ulkomaisista lehdistä tai perinteisistä tekstiileistä, joiden mallien käyttöä Suomen Käsityön Ystävät edisti. Vasta 1900-luvun alussa, jolloin

jugendin hengessä suunniteltiin asuinmiljöön kokonaisuudeksi, taiteilijat suunnittelivat uusia tekstiilien malleja. Käsityökoulu ovat kaiken kaikkiaan olleet hyvin keskeisessä asemassa niin vanhojen kuin uudempienkin, taiteilijoiden suunnittelemien mallien levittäjinä eri ajanjaksoina. Koulussa on annettu se tieto ja taito, jolla malleja toteutetaan. Koulutusta saaneiden taitajien kautta mallit ovat levinneet edelleen ja muuntuineet käyttötarkoituksesta toiseen.

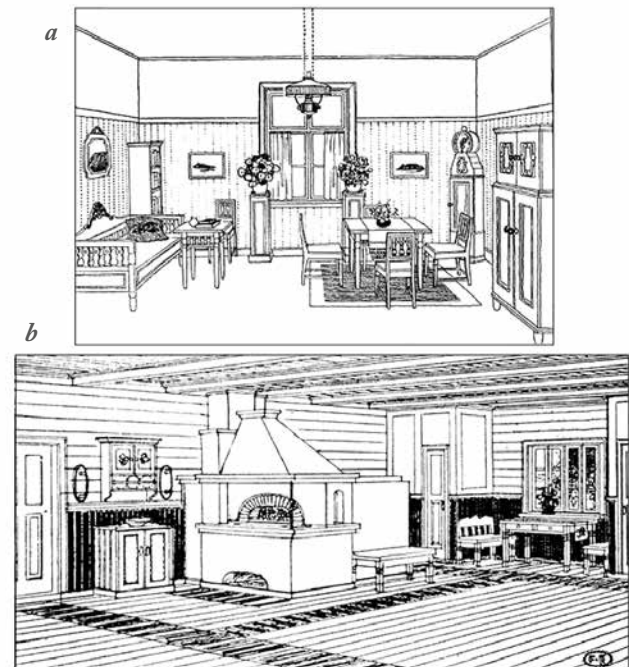
Neuvontalehdet

Erilaiset neuvontalehdet ovat jo 1800-luvun lopusta lähtien olleet tekstiilimallien levittäjinä. Vanhin suomenkielinen tekstiilimalleja julkaissut lehti tai oikeammin ”Koti- ja Yhteiskunta” -lehden ”Käsitöitä-liite” on sisältänyt niin kudontakuin kirjontamalleja. Kudontamallit ovat alunperin peräisin vanhoista kankurien mallikirjoista. Ne on esitetty alkuperäisen sidoksen mukaisesti kilpikangas pöytäliinan malleina tai muuhun käyttöön ja muuhun sidokseen sovellettuna, kuten ”Koti- ja yhteiskunta” -lehden ”Käsitöitä”-liitteessä vuodelta 1898 oleva ontelosidoksinen maton malli (kuva 98a) on ollut erittäin suosittu kilpikangas- ja taalainsidoksella kudottujen pöytäliinojen mallina. Niinpä voi todeta, että Koti- ja Yhteiskunta -lehti levitti kudonnan osalta vanhojen pellavakankurien malliperinnettä. ”Käsitöitä”-liitteen kirjontamallit ovat taas hyvin isokukkaisia jugend-tyylin vaikutteisia.

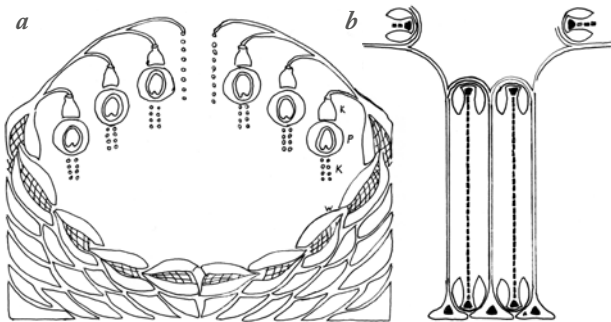
Suomen Käsityönopettajan liitto, joka oli perustettu edellisenä vuonna, alkoi vuoden 1907 alusta julkaista Käsiteollisuuslehteä (KäTe 1907/1, 1). Kun Käsityön opettajien liitolla ei ollut varaa lehden toimittamiseen, lehti jäi päätoimittajan Lauri Kuoppamäen vastuulle. Vuonna 1914 Käsiteollisuuslehti siirtyi Kansanvalistusseuralle (KäTe 1927/1–2). Käsiteollisuuslehdessä julkaistiin koko sen ilmestymisajan runsaasti huonekalujen piirustuksia ja sisustusehdotuksia, jotka oli suunnattu lähinnä vaatimattomiin koteihin (kuva 202).

Lehden alkuaikojen tekstiilimallit olivat kirjontamalleja (kuva 204). Ne pyrkivät olemaan jugendin ihanteiden mukaisesti sisustuskokonaisuuksia. Samaan mallikokonaisuuteen kuului

esimerkiksi ikkunaverhot, pöytäliina ja sänkypeite (kuva 204). Malliin kuului tavallisesti luonnos kuvioiden sijoittamisesta ja luonnollisessa koossa oleva kuvioelementti. Joskus kokonaisuudella ja tarkemmat ohjeet sai lehden toimituksesta tai voi tilata taiteilijalta. Ornamenttien malleihin tarkemmat ohjeet sai Ornamenttien mallilainauskeskuksesta. Käsiteollisuuslehti selvästikin pyrki paikkaamaan oppikirjojen puutetta. Lehdessä alkoi vuonna 1914 Anna Henrikssonin ohjesarja ”Ohjeita



Kuva 202. Edyard Eleniuksen sisustussuunnitelmia Käsiteollisuuslehdessä vuonna 1915: a) olohuone ja b) tupa (KäTe 1915 5–6, 52). Tuvassa on matot kulkureiteillä mutta ei vielä ikkunaverhoja. Kamarinissa on salusiinit ja iso matto huonekaluryhmän alla.

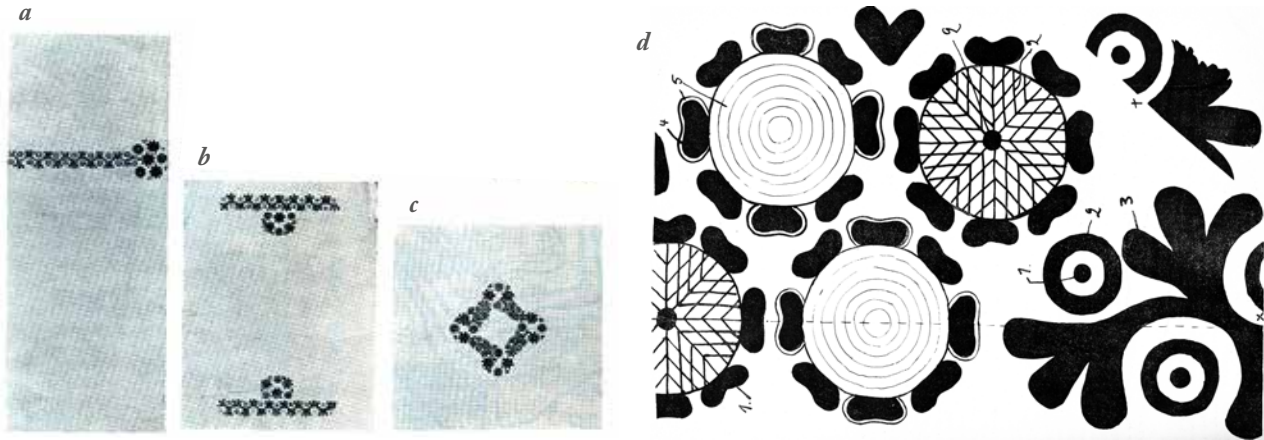


Kuva 203. Käsiteollisuuslehdessä sen ensimmäisenä ilmestymisvuonna olleita kirjontamalleja: a) Elinor Ingmanin suunnittelema ”pöytäkaistaleen” (kaitaliina) molempiin päihin ommeltavasta kuvioista. ”Se on ommeltava mieluummin kotikutoiselle liinakankaalle tavallisilla koruompelupistoilla. Värit: ruskeanvihreä (w), punasta (p) ja keltasta (k). Paras on käyttää liinalankoja.” (KäTe 1907/1), b) Ilona Jalavan suunnittelema pöytäliinan malli. ”Malli sijoitetaan kunkin sivun keskikohdalle niin, että keskelle muodostuu neljä.” Raidat vihreällä, punasella, keltasella. (KäTe 1907/2, 20)

kotona opiskeleville kutojille” (KäTe1914/1, 7). Ensimmäisessä lehdessä hän esittää sidosrakenteen merkitsemisen vanhalla ja uudella tavalla, jota nykyäänkin käytetään. Jatkossa hän opasti kaikki tärkeimmät sidokset palttinasta alkaen. Myöhemmin vuonna 1928 Henriksson julkaisi Käsiteollisuuskirjastossa ”Kankaankudonnan oppikirjan”, joka oli käytössä kotiteollisuuskouluissa vielä 1950-luvulla. Samana vuonna alkoi Eeva Somersalon koristepistojen käyttöön opastava sarja ”Erilaiset pistot ja niiden käyttö” alkaen etupistoista (KäTe 1914/1, 11). Pistojen ohella tuli esitellyiksi myös erilaiset kirjontatavat, kuten esimerkiksi etupistojen sovellutuksena ”Joutsenolainen reikäommel”, napinläpipistojen sovellutuksena tanskalainen ”Hedebo-kirjonta” (KäTe 1914/10, 85) ja pykäpistojen opetus esimerkkinä on ”leikekirjonta” (KäTe 1915/1, 3). Lehti siis pyrki antamaan sekä kankaankudonnan että kirjonnin perusopetusta. Missä määrin nämä ohjeet ovat saavuttaneet kantahämäläiset kirjojat, sitä voi vain arvailla. Kuten edellä tekstiilejä esitellessä on todettu, 1920-luvulla valkokirjonnat, joissa näitä pistoja ja kirjontatapoja käytettiin, olivat erittäin suosittuja.

Vuonna 1911 perustetun Koristetaiteilijain Liitto Ornamon jäsenet ryhtyivät avustamaan Käsiteollisuuslehteä vuoden 1922 alusta lähtien (KäTe 1922/1, 1). Ornamolaiset esittivät suunnitelmia mallikodiksi (KäTe 1922/6, 78) ja suunnittelivat erilaisia sisustustekstiilejä mallikotiin. Kiintopujotusmattojen malleja oli koko 1920-luvun runsaasti samoin kirjottujen liinonjen ja ikkunaverhojen sekä jonkin verran ryijyjä. Juuri ornamolaisten taiteilijoiden vaikutuksesta 1920-luvun loppupuolelle mentäessä tekstiilimallien kuviomuodot yksinkertaistuivat. Esimerkiksi poimintakuvioiden vaaleiden verhojen tilalle tuli ruskea-keltasävyisiä kevyesti ruudutettuja verhoja, joissa voi olla pieniä pujotuspätkiä. Käsiteollisuus-lehti oli taiteilijoiden aktiivisen osallistumisen ansiosta sekä tekstiilimallien modernisoija mutta myös suomalaisuuden hengen nostattaja. Artikkelissaan ”Suuntaviivoja” Arttu Brummer-Korvenkontio kritisoi käsityöliikkeiden saksalaisia ja muita ulkomaisia malleja ja halusi nostaa suomalaiset perinteiset tekstiilit niille kuuluvaan arvoon. Hän toteaa muun muassa: ”Hämeen ja Satakunnan niin töllin kuin upeimman talonkin paraana somistuksena olkoon perintöryijy. Pohjanmaan tulisi uusien raanujen kutomissa jäljentää noita kauniita, siropiirteisiä omintakeisia raanumalleja.” (KäTe 1923/2, 15–17.) Ornamolaisten mukanaolo ei tuonut odotettua kannatusta. Lehden lukijat eli maaseudun kotiteollisuusväki toivoi lehden palauttamista aikaisempiin uomiinsa. Ehkäpä kotiteollisuusväki koki ornamolaisten mallit liian moderneina. Käsiteollisuuslehden yhteistyö ornamolaisten kanssa päättyi vuonna 1925 (Kuoppamäki 1927/1, 7). Käsiteollisuus-lehti tuli määränsä päähän vuonna 1931. Lauri Kuoppamäki viimeisen numeron esipuheessa ikäänkuin luovuttaa kotiteollisuusväen Kotiliedelle, joka oli ruvennut julkaisemaan myös miehille soveltuvia malleja eli työohjeita puutoihin (KäTe 1931/6, 91).

Kotiteollisuusväki ei kuitenkaan luovuttanut, niinpä Suomen Käsityönopeettajat alkoivat julkaista ”Lastu ja Lanka” -lehteä vuonna 1932. Lehden päätoimittajana toimi Wetterhoffin Kotiteollisuusopiston kudonnan opettaja Ester Perheentupa. Lehdessä oli sekä huonekalujen että tekstiilien malleja. Lehden tekstiilimallit olivat lähes yksinomaan Kotiteollisuusopiston



Kuva 204. Aino Keinänen suunnittelema kirjottu sisustuskokonaisuus: a) ikkunanverho, b), sängynpeite, c) pöytäliina ja d) lehden sivulla luonnollisessa koossa ollut kuvioelementti, jonka jokainen kirjokki voi monistaa ja sijoittaa luonnosten mukaisesti (KäTe 1910/12,136).

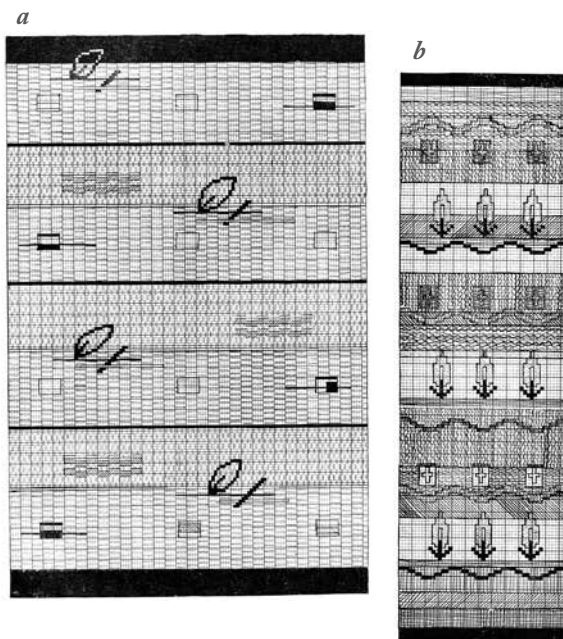
opettajien suunnittelema. Niiden työohjeet sai useimmiten veloituksetta, jos osti langat Wetterhoffilta. Useimmat sisustustekstiilien mallit olivat silloisen tekstiilitaiteilijan ja opettajan Ester Axin suunnittelema. Axin mallit edustivat vähäeleistä funktionaalista tyyliä (kuva 205). Suhteessa Käsiteollisuus-lehteen, jonka tavoitteena oli saada malleja kouluille ja ammattilaisille, Lastu ja Lanka -lehden sisustustekstiilien mallit olivat vähäisiä. Ne olivat tavallaan viitteellisiä. Ne antoivat mallin käyttäjälle mahdollisuuden yksilölliseen harkintaan, kuinka hän haluaa sen toteuttaa.

Ester Perheentupa vaikutti monella muullakin tapaa kankaan kudonnan edistämiseen kuin toimimalla Lastu ja Lanka -lehden päätoimittajana. Wetterhoffin kudonnan opettajana hän toimi vuosina 1924–1946 julkaistujen oppikirjat ”Kutokaa itse kankaanne” vuonna 1928, ”Kutokaa kuviollisia kankaita” vuonna 1932 ja ”Kotikankurin sidosoppi” vuonna 1944. (Simola 1999, 8). Jäätyään pois Wetterhoffin opettajan tehtävistä hän perusti Hämeenlinnaan oman kutomakoulun, jossa moni lähiseudun tytär sai kutomaoppia aina vuoteen 1953.

Valtakunnallisesti hän vaikutti 1950-luvulla muun muassa julkaisemalla maalaiskoteihin laajalti leviävässä Pellervo-lehdessä artikkelisarjaa ”Pellervon kankurille”. Hän antoi ohjeita kehräämisestä erilaisten kankaiden kutomiseen sen mukaisesti, mitä asiakkaat toivoivat.

Vuoden 1936 alusta Kotiteollisuusjärjestöjen keskusliitto alkoi julkaista Kotiteollisuus-lehteä. Se tavallaan jatkoi Käsiteollisuuden ja Lastu ja Lanka -lehden perinnettä kotiteollisuuden äänenkannattajana ja mallilehtenä. Ensimmäisen lehden alussa todetaan, että se pyrkii olemaan kotoisen kätevyuden ja ryhteliäisyyden edistäjä kaikilla käsityön aloilla sekä käsityötä opettavien koulujen lehti (KoTe 1936/1–2, 3). Toivo Salervo artikkelissaan ”Perinteen säilyttämisestä” esittää Kotiteollisuus-lehden tavoitteeksi tuoda esille vanhaa ja kehittää uutta sen pohjalta (KoTe 1938/10, 129–134). Ikäänkuin suunnittelun pohjaksi samassa lehdessä esiteltiin talonpoikaisrakennuksia (KoTe 1938/10, 126–128). Kotiteollisuuden parissa työskennelleenä minulla on sellainen käsitys, että Salervon viesti on otettu hyvin vastaan. Lehdessä on silloin

tällöin esitetty eri käsityötapojen historiaa ja uusia sovelluksia. Lehti pyrki myös kehittämään sisustuksen makua. Nimimerkki ”Kotitonttu” aloitti ”Koti ja kodin sisustussarjan” kohteena ”Ikkuna?” (KoTe 1938/10, 142–145). Siinä on piirroksin esitetty huoneja ja kirjoittajan mielestä hyviä ratkaisuja ikkunaverhojen sijoittamiseksi. ”Kotitonttu” jatkaa sarjaa seuraavana vuonna aiheella ”Tasapaino kodissa” (KoTe 1939/2, 22–23). Siinä käsitellään huonekalujen, taulujen tai ryijyn sijoittamista niin, että yleisvaikutelma olisi tasapainoinen. Laila



Kuva 205. Ester Axin tekstiilisuunnitelmia malleja Lastu ja Lanka-lehdessä: a) riepumatto, ”kuviot pujotetaan kiertämällä, voidaan myös kevyesti nukittaa” (LL 1933/11, 166) ja b) keinutuolin matto, ”voidaan kutoa pohja jotakin koristeellista sidosta käyttäen, taikka myös nukittaa kauttaaltaan” (LL 1933/9, 133). Näihin kuten muihinkin Lastu ja Lanka -lehden malleihin sai värimallit Kotiteollisuusopistosta. Kunkin värimallin hinta oli 5 mk.

Karttusen artikkeli ”*Karjalan kotiteollisuuteen tutustumassa*” (KoTe 1939/10, 120–134) ehti ilmestyä ennen talvisodan syttymistä. Siinä Karttunen esitteli kuvin karjalaisia perinteisiä tekstiilejä ja niiden valmistustekniikoita. Hän hyödynsi tätä kokemustaan hyvin paljon suunnittelussa ja opetuksessa. Se lienee osaltaan vaikuttanut joidenkin karjalaisten tekstiilityötapojen kuten pitsi- ja punapöiminnan runsaaseen käyttöön sotien jälkeen.

Sotien aikana ja sen jälkeisenä aikana lehden henkeen sopi paremmin sellaiset aiheet kuin ”*Ajankohtaista pulakautena*”, jossa esiteltiin eri maakuntien tallukasmalleja ja myös tallukas, jossa oli kosteutta eristävä pohja, sitä voitiin käyttää muulloinkin kuin pakkasella. Perinteisissä hämäläisissä tallukkaisahan pohja oli tekstiileistä tikattu. (KoTe 1941/7, 86 ja 90). Sota muutti tilannetta, sisustus ja sen tekstiilit eivät olleet ensisijaisia aiheita. Oli tärkeää saada vaatteita ja kenkiä. Niinpä vuonna 1941 Käsitéollisuuslehdessä on artikkeli ”*Pakinaa pulakautena*” (KoTe 1941/7, 86):

”Mahdollisesti suunniteltu ryijyn kutominen on jätettävä parempiin aikoihin. Tuntuu melkein rikokselta pätkiä villalankoja ryijynukiksi nyt, kun villatavaraa on niin kovin niukaasti saatavana. ...Kuten talvisodan aikanakin tullaan nytkin Kuopion kiertävissä naiskoteollisuuskouluissa varsinaisen koulutyön ohella työskentelemään myöskin ajankohtaisissa tehtävissä, ommellen ja kutoen armeijan varusteita, mikäli aineksia saadaan.”

Sota-aikana eikä välittömästi sen jälkeen lehdessä ollut lainkaan sisustustekstiilien malleja. Enemmän kiinnitettiin huomiota siihen, miten puutteesta huolimatta pystyttäisiin sisustamaan tyylikkäästi. Esimerkiksi Irja Makkonen on kirjoituksessaan ”Millä pöytäni peitän” todennut vuonna 1949 näin:

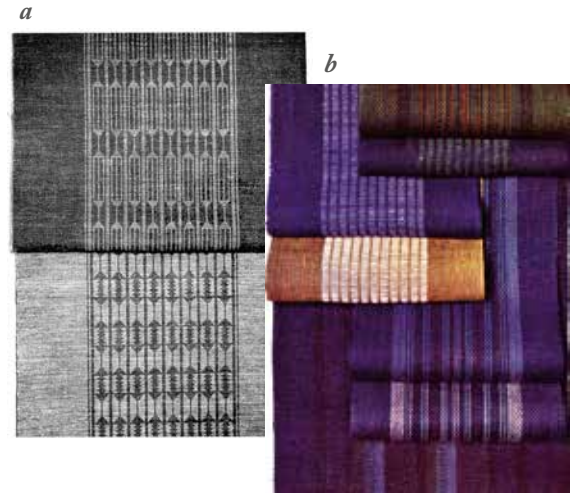
”Suurimman osan päivää ovat pöydät kuitenkin ruuista ja juomista vapaana, joten on syytä panna suurta huomiota niin sanotuille päiväleinoille. Nykyisin kalustoihin kuuluu aina jokin pienehkö pöytä, jota tehdessä sen päällyspintaan on pantu enemmän huolta ja vaivaa kuin mihinkään muuhun osaan koko kalustossa. Miksi

piilottaissimme sen. Pieni 20–30 cm:n liina pukee riittämiin pöytää ja suojelee samalla mahdolliselta kukkamaljakoista johtuvalta košteudelta.” (Kote 1949/8, 100)

Vasta vuonna 1952 Kotiteollisuus-lehdessä oli jälleen malleja. Sodan jälkeinen uudisrakennuskausi oli päässyt sisustusvaiheeseen. Tekstiilejä tarvittiin paljon, kun kymmenen viime vuoden aikana ei ollut juuri mahdollisuutta kiinnittää huomiota sisustustekstiileihin ja siirtolaiset olivat menettäneet kotinsa ja tekstiilinsä. Sodan jälkeen tekstiilimallien luonne lehdissä muuttui. Lehdessä oli ohjeita pikkuliinoihin, jotka oli toteutettu etupistokirjonnalla tai muulla karjalaisella kirjonnalla. Karjalainen revinnäskirjonta sekä pohjaompelu olivat hyvin edustettuina. Lehden mallit olivat kotiteollisuuskoulujen tai -opistojen sekä Helsingin käsityönopeettajaopiston opettajien tai oppilaiden suunnitteleimia kurssitöitä. Kudontatöissä vallitsevana sidoksena oli kuvikas sekä pöytäliinoissa että matoissa (KoTe 1958/3, 65; 1958/5–6, 124). Pöytäliinojen mallit olivat yksinkertaisia, vähäilmeisiä. Pöytiä ei enää peitetty kokonaan, kudottiin paljon kaitaliinoja sekä kuvikasidoksella että punapoininnalla. Isoissa liinoissakin malli oli usein keskittynyt raitaryhmäksi keskelle liinaa, reunojen ollessa kuviottomia. Nämä liinat olivat useimmiten luonnonväristä pellavaa, joko käsinkehrättyä tai käsinkehrättyä muistuttavaa epätasaista rohdinpellavaa (esimerkiksi Kotiteollisuus 1965/1, 20–31; 1966/4 32–36; 1968/4, 18–19, kuva 206a). 1960-luvulla tulivat sidoskuvioiden pöytäliinojen ohella muotiin värikkäät perussidoksilla kudotut kaitaliinat (kuva 206b). Koko 1960-luvun Kotiteollisuus-lehdessä oli paljon malleja ja työohjeita. Vanhoja perinteisiä tekstiiliteknikoita nostettiin esiin. Kerrottiin niiden historiasta ja esitettiin uusia sovelluksia niiden käytöstä. Tämän ohella esiteltiin myös uusia tekniikoita, kuten kuultokudosmalleja sovellettuna kaita- tai pikkuliinoihin (KoTe 1967/6, 18–20; 1968/3, 26–27; 1969/1, 22–23, KoTe1970/1, 2; 1970/4, 21; 1973/5, 39). Tekniikka oli ollut käytössä jo 1900-luvun alusta lähtien ohuiden puuvilaverhojen pujotuskuvioissa mutta nyt sillä tehtiin pääasiassa pienehköjä pellavaisia tekstiilejä, jotka ripustettiin usein ikkunaan tai lasioviin. Täkänöiden ja muiden tarkempia työohjeita

vaativien tekstiilien ohjeita voi tilata lehden toimituksesta. 1970-luvulla vanhojen perinteisten tekniikkojen elvyttäminen jatkui modernisoituina.

Toivo Salervon 1930-luvulla esittämä ajatus, että Kotiteollisuus-lehden pitäisi olla käsityöperinteen huoltaja, on pitkälti toteutunut. Lehdessä on ollut tekstiilityötapojen historiasta kertovia artikkeleita ja niihin liittyen nykyaikaisia sovellutuksia työtavan käytöstä. Tällaisia ovat olleet esimerkiksi nypläys, pohjalaiset fransut, kudekuviolliset peitteet ja niin edelleen. Aino Linnoven vuonna 1947 ilmestyneen nypläystä käsittelevän väitöskirjan ansiosta nypäyksestä tuli erittäin suosittu (Linnove 1947). Kotiteollisuuslehdessä alkoi vuonna 1953 Raili Serasteen ”*Pieni nypläyskurssi*” (KoTe 1953/5, 110). Ensimmäisessä ohjeessa esiteltiin nypläyksen lyönnit ja yksinkertainen malli ”*mynstereineen*” (mallikartonki, johon on piirretty



Kuva 206. a) Kaksi Heinolan kotiteollisuuskoulussa samaan loimeen kudottua kuvikasliina (KoTe 1966/4, 33) ja b) Värikkäitä kaitaliinoja (KoTe 1970/2 kansikuva).



Kuva 207. Revinnäisliinan on ommellut Lotta Ring Hämeen-Satakunnan kotiteollisuusyhdistyksen kursseilla. Se on yksi esimerkki siitä, kuinka taidokkaita revinnäisiä kursseilla tehtiin. Koko 31 x 75 cm. (KoTe 1955/8, 188, 201)

kuvio ja neulojen paikat). Nypläyskurssi jatkui vuoden aikana joka lehdessä aina vaikeampiin ja vaikeampiin malleihin. Viimeisissä lehdissä oli pienten pöytäliinojen malleja. Lehdessä malleja ilmeisesti hyödynnettiin, koska kenttätöaineistössä on 1960- ja 1970-luvulta lukuisia pieniä nyplättyjä liinoja, joita on tehty kotona tai saatu lahjaksi. Eila-Annikki Vesimaan artikkeli ”Kansanomaiset peitot ja niiden soveltaminen sisustukseen” käsitteli pääasiassa tällaista historiaa (KoTe 1953/6, 132). Missä määrin se vaikutti tällaiseen suosioon 1950- ja 1960-luvuilla jää arvailujen varaan. Joka tapauksessa tällainen oli silloin erittäin suosittu sisustustekstiili. Tämän ajan tällaiset olivat korkeita ja kapeita tai pieniä neliön muotoisia pellavasta kudottuja. Esimerkkejä pitsipoiminnasta on lehdessä ollut 1950-luvulta lähtien, jolloin Alma Nikkilä esitti ”Pitsipoiminnan perustyyppit” (KoTe 1955/8, 188). Pitsipoiminnan lisäksi lehdessä oli 1950-luvulta lähtien karjalaisia revinnäiskirjotamalleja. Revinnäiskirjonnalla pienestä kangastilkusta saatiin näyttävä tekstiili kodin pikkupöydälle tai lahjaksi.

Lehteen kuvatut tekstiilit olivat edelleen pääasiassa kouluissa ja kursseilla tehtyjä käsitöitä.

Tekstiilien malleja on Kotiteollisuuslehti välittänyt koko toimintansa ajan. 1970-luvulla lehti käynnisti Pakettipuodin, josta voi tilata sekä malleja, materiaaleja että valmiita töitä. Sota-aikaa ja sen jälkeistä pula-aikaa lukuun ottamatta Kotiteollisuus on ollut tärkeä sisustustekstiilien mallilehti, joka on pitänyt arvossa perinteisiä käsityötekniikkoja ja edistänyt niiden käyttöä.

Kotiliesi on vuodesta 1922 lähtien antanut ohjeita kotien sisustamiseen ja huoltoon. Niihin ovat kuuluneet myös tekstiilit. Maamme eturivin tekstiilitaiteilijat ovat piirtäneet sille malleja ja Kotilieden aitasta on saanut tilata sekä malleja että valmiita tekstiilejä. Kotiliedessä on ollut artikkeleita kansanomaisista tekstiileistä, esimerkiksi Jenny Paulaharju kertoi jo vuonna 1930 artikkelissaan ”Ripsuja ja niiden solmiajia” pohjalaisesta fransusta ja fransun tekijöistä (KL 1930/2, 52–55).

Artikkelista puuttuu valmistusohjeet, joten sillä ei näyttäisi olleen vaikutusta fransun valmistuksen käynnistymiseen. Se tapahtui vasta 1960-luvulla. Lehdessä on tietenkin myös lukuisia artikkeleita työtavoista, joihin sisältyy myös työohjeet. Tällaisia on esimerkiksi Aino Nissisen ”*Ruutukirjonta*”, jonka me nykyään tunnemme paremmin nimellä ”*etupistokirjonta*” (KL 1930/12, 1048–1050). Kirjonnan ompelemiseen on myös tarkat ohjeet. Ester Perheentupa antoi otsikolla ”*Kotikutoiset vuodepeitteemme*” ohjeita sänkypeitteiden kutomiseen (KL 1931/4, 140–142). Kenties sopeutumisesta materiaalien vähäisyyteen 1940-luvulla kertoo ikkunaverhon ohje, jossa kankaaseen jätetään sekä loimen että kuteen suunnassa reiluja rakoja (KL 1945/15–16, 428). Materiaalipuutteen hellitettävä voitiin heittää harmaat lumppu- ja sillatekstiilit syrjään. Tällöin Kotiliesi kehottaa käyttämään runsaasti värejä (KL 1957/19, 1106–1107). 1950-luvulla Kotiliesi käynnisti jälleen Kotilieden käsityövakan, josta voi tilata aloitettuja töitä, sohvatyynyjä, pannumyssyjä ja pöytäliinoja.

Kotiliedessä mainostivat sekä Suomen Käsityön Ystävät että jo vuonna 1889 perustettu Neovius. Neoviuksen oma mallelehti ”*Virkkaus ja neuletyöt*” on myös ollut tärkeä uutuusmallien levittäjä. Neoviuksen asiakkaita olivat ylä- ja keskiluokkaiset naiset, kuten pappien ja insinöörien rouvat sekä koulut, joissa opetettiin käsitöitä, kuten emäntäkoulut, kansanopistot, käsityökoulut sekä ompeluseurat ym. (KL 1926/2, 54, 55). Neoviuksen merkitys mallien ja työohjeiden levittäjänä ja mallien edelleen leviäminen tulee hyvin esille Seurasaarikyselylehden vastauksissa muun muassa:

”Neovius oy:n malleja välitti Rengossa noin 30 vuoden ajan Taimi Sevun. Pikkuryijyistä, jotka olivat tulleet muotiin voisi mainita vaikka punakeltaisen Hämeen vaakunamallin. Monet käsityömallit kiersivät talosta taloon” (SSkys Renko)

Mallien merkittäviä tuottajia ja levittäjiä ovat 1920- ja 1930-luvuilla olleet Suomen Käsityön Ystävät, Neovius, Kotilieden käsitöitä ja Kotilieden aitta, Vuorelma ja tietenkin Wetterhoff. Useimmissa Kotiliesissä on joko Neoviuksen tai Suomen

Käsityön Ystävien mainos sekä liitteenä Kotilieden käsitöitä, joista jälkimmäisessä on myös työohjeita. Kotilieden aitasta voi tilata myös valmiita tuotteita. Hilikka Vuorinen on kirjoittanut Suomen Käsityön Ystävien toiminnasta Laila Karttusen studia generalia luennon pohjalta:

”1930- ja 1940-luvuilla Suomen Käsityön Ystävien toiminta oli vilkkaimmillaan. Talossa oli vakituisesti kymmenkunta taiteilijaa ja kesäisin harjoittelijoita. Kutomossa työskenteli kymmenen taitavaa kutojaa, maaseudulla kuutisenkymmentä. Koruompelijoita talossa oli niinkään useita ja myös kotiompelijoita. Tällöin suomalaisen tekstiiliteollisuus ei vielä häirinnyt Suomen Käsityön Ystävien toimintaa, vaan talo toimitti verho- ja huonekalukankaita, karvalanka- ja ryijymattoja sekä julkisiin tiloihin että yksityisille. Taiteilijat laativat verhosuunnitelmia ja kävivät asiakkaiden luona sekä antoivat neuvoja myös myymälässä. Pöytäliinoja, pannumyssyjä myytiin piirrettyinä ja aloitettuin mm. Kotilieden välityksellä. Näihin kankaat kudottiin ystäväissä.” (KoTe 1976/3, 12.)

Suomen Käsityön Ystävien taiteilijat eivät toimineet vain Käsityön Ystävien kautta vaan monet heistä julkaisivat omia mallekirjoja. Kudontamallikirjoja julkaisivat muun muassa Ingegerd Eklund, Lina Palmgren ja Meri Schwartzberg. Heidän mallikirjansa ”*Kudontamalleja*” ilmestyi Otavan kustantamana vuonna 1912. Laila Karttuselta ilmestyi kaksi mallekirjaa ”*Malleja kutomatöihin I*” vuonna 1930 ja ”*Malleja kutomatöihin II*” 1932, joiden julkaisija oli WSOY. Kirjonnann mallikirjoja ovat julkaisseet muun muassa Ilona Jalava ”*Kodin käsityöt ja muutamia neuvoja niiden tekemiseen I*” vuonna 1910 ja II 1912 Ellinor Ivalo vuonna 1911 ”*Käsitöitä*” ja kaksi vuotta myöhemmin ”*Kirjokirja, Käsityömalleja työlle*” (Onerva Puhakka-Hyvönen 1989, 24).

Kotilieden kustantaja WSOY oli perustanut vuonna 1931 ”Kotilieden Aitan” lehden ”osto-osastoksi” (Priha 1999, 31). Suomen Käsityön Ystävät osti sen WSOY:ltä vuonna 1938. Lehti toimi Kotilieden oheisjulkaisuna Omin Käsin nimellä. Sitä julkaistiin edelleen Yhtyneet Kuvalehdet Oy:n omistaman Kotilieden liitteenä viisi vuotta. ”Lukijat saivat tilata

Käsityöihmisille
korvaamaton apu

Sellaiseksi on tullut VIRKKAUS- ja NEULETYÖS-lehti. Kymmennettuhannet naiset ovat sen malleja ja ohjeita käyttäneet hyväkseen. Tänäkin vuonna

lehti ilmestyy
kaksi kertaa vuodessa, huhti- ja lokakuussa, joten nyt on aika kiirehtiä tilaamaan se. Hinta 12:—, Sen lukuisat koristeempelumatit, tarkat ohjeet ja erikoinen värillinen ryijyosasto tuovat taasen paljon uutta ja kaunista käsityötaituren valmistettavaksi.

Alkää myöhästykö tilaajien joukosta, Se olisi Teille tappioksi.

NEOVIUS

Osakeyhtiö Neovius Helsinki, Kalevank. 12. Kk.
Tilaan Virkkauksen ja NeuletyöS-lehden vuoden 1930 vuosikerran. Sen hinnat, Smk 12:— lähetän samalla.
Nimi: Osoite:
Alkää unohtako kirjoittaa nimeänne tähän kuponkiin!

Kuva 208. Neoviuksen mainos Kotiliedessä vuonna 1930/2.

valmiita tekstiilejä, niiden malleja tai aloitettuja käsitöitä. Sopimuksen mukaan Käsitöiden Ystävät valitsi mallit, hoiti kuvaukset ja laati työselvitykset ja lähetti Kotilieden Aitan tavarat” (Priha 1999 32). Käsitöiden Ystävät olivat jo aikaisemminkin mainostanut toimintaansa ja julkaissut malleja eri aikakauslehdissä. Omin käsin -lehteä julkaistiin vuoteen 1945 saakka Kotilieden käsitöilehtenä. Myöhemmin itsenäisenä lehtenä. Omin käsin nimellä julkaistiin vuoteen 1970, jolloin pitkäaikainen päätoimittaja Tyyne-Kerttu Virkki jäi eläkkeelle. Omin Käsin on ollut merkittävä jo unohtuneiden kotoisten käsitöytäpöjen ja ulkomaisten, meillä tuntemattomien tekstiilin valmistuksen ideoiden välittäjä. Tällaisia ovat esimerkiksi Pirkko Asikaisen artikkeli ”Aurinkopitsi eli Teneriffapitsi?” vuonna 1966 (OK 1966/4, 8–9 ja 37). Aurinkopitsi tuli tutuksi, kun matkailu Kanarian saarille tuli yleiseksi. Toisena esimerkkinä voisi ottaa pohjalaisen ”fransun”, joka tuli yleiseen tietoisuuteen 1960-luvulla ollen jo melkein unohtuksissa. Omin käsin lehdessä oli Nina Haggrenin artikkeli ”Fransua solmeillen ja neuloen” (OK 1968/4, 38–39). Artikkelissa on

ohjeet fransun valmistamiseen ja esimerkkejä sen nykyaikaisesta käytöstä. Siellä on myös lukuisia ohjeita sisustustekstiilien käytöstä esimerkiksi Karin Vikstedin artikkeli ”Maalaistyyliä verhoasetelmiin” (OK 1943/4, 14–15). Edelliseen liittyen on ohjeita verhojen kutomiseen muun muassa Anja Harkon ohjeet ”Neljä raidallista verhokangasta”. Harkon ohjeet ovat luonnonväristä pellavaa, vain raidoissa on valkaistua pellavaa, sidoksena ruusukas. Samaan sarjaan kuuluu myös Ester Perheentuvan ”Ruudullinen pellavaverho”, jonka sidoksena on yhdistetyt toimikkaat. (OK 1943/4, 14–15)

Sota-ajasta johtuva tekstiilimateriaalien puute tulee hyvin huomioitetuksi lehden sisällössä esimerkiksi paperikudonnaisen kautta. Martta Taipaleen ohjeet: ”Paperilangasta kudottuja kaitaliinoja” (OK 1942/2, 39) tai ”Paperikudonnaisia”, jossa muun muassa esimerkkinä paperilangasta ruusukassidoksella kudottu seinänsuoja, jossa on koristeena pitkiä kangaskangastilkkuista pudentusta langasta tehtyä nukkaa. Toinen esimerkki on matto, jonka loimi on luotu käärelangasta ja kuteena on paperilankaa ja pergamenttipaperiliuskoja (OK 1943/2, 4–5).

Karjalaisena Tyyne-Kerttu Virkki selvästi painotti lehdessään karjalaisia, pellavatekstiileihin soveltuvia valmistustekniikoita. Pellava oli tällöin myös materiaali, jota oli saatavissa. Sitä viljeltiin kotona ja sitä voi myös kehrätä ja kutoa kotona. Laila Karttusen artikkeli ”Karjalainen kirjontatyö taitelijan innottajana” (OK 1944/2, 2–5) innotti ilmeisesti muitakin tekemään karjalaisten revinnäiskirjontojen esikuvan mukaisesti pikkuliinoja. Seuravana vuonna lehdessä on Aino-Inkeri Ollilan laatimat ohjeet karjalaisten reikäompeleiden kirjomisesta (OK 1945/3, 8–12; 1952/3, 2–5) ja tämän jälkeen Omin Käsin lehdessä on hyvin paljon kouluissa ja kursseilla tehtyjä revinnäistöitä sekä myös karjalaisilla kirjannoilla, ketjupistoin ja etupistoin tehtyjä töitä innostamassa niiden käyttöä. Karjalaisuus tulee hyvin esille Omin Käsin lehden 1940-luvun sisällöissä. Kaarina Tuokkola antaa ohjeita karjalaisen pitsipöiminnan kutomiseen ja käyttöön artikkelissaan ”Pöimintapitsi kaunistaa pellavaa”. Siinä on ohjeita pikku- ja kaitaliinoihin sekä valoverhoihin. (OK 1946/4, 12–13) Samoin

Kaarina Gustafsson ontaa ohjeita pitsipoiminnalla toteutettaviin pikku- ja kaitaliinoihin sekä kahviliinoihin vuonna 1955 (OK 1955/1, 26–28). Sota-aikainen tekstiilimateriaalien puute toi markkinoille uuden tekstiilimateriaalin sillan. Säterin mainoksessa suositellaan sillaa villojen jatkeeksi. ”*Sillaa on nyt laskettu markkinoille kotikehruuta varten. Siitä ei vaadita pisteitä*”. (OK 1946/2 27) Silla tulikin kudontaohjeisiin. Tästä esimekinä vaikka Martta Saarron ohjeet ”*Kaunista kotikutoista huonekaluihin*” vuonna 1948. Ohjeiden materiaalina on käytetty pellavaa, kuvista päätellen karkea rohdinpellava, puuvillaa ja sillaa. (OK 1948/1, 24–25)

Sotien jälkeen käsityön suunta muuttui tai ainakin sai uusia ulottuvuuksia. Oli paljon sodassa haavoittuneita, jotka eivät voineet palata enää entisiin ammatteihinsa tai joilla ei vielä ollut ammattia. Käsityö nähtiin terapeuttisena mahdollisuutena. Tähän liittyy Kerttu Nurmisen artikkeli ”*Työterapian avulla*” (OK 1952/2, 26 ja 36). Artikkelin kuvat ovat Invalidisäätiön kuntoituskeskuksesta ja artikkelissa pohditaan käsityön soveltumista sota- ja polioinvalidien kuntoutukseen. 1960-luvulla Omin Käsien -lehden sisustustekstiilien ilme muuttui, karjalaiset kirjonnat ja pitsipoiminta jäivät lähes pois. Tilalle tuli muun muassa tākänä. Hulda Kontturin artikkeli ”*Tākänä elää uutta kautta*” kertoo tākänän historiasta ja esittelee muutamia uusia Helmi Vuorelman Oy:n ja Neoviuksen tākänöitä. Lopuksi hän toteaa:

”Kun tākänä uudelleen heräsi henkiin oli juuri tekniikasta riippuvan mallin sovittamisen helppous johtamassa vapaaseen sommitteluun. . . . Tākänästä on tullut nykyisen kodin ehkä monipuolisin tekstiili, se voi olla mattona, oviverhona, seinällä suurena seinäverhona tai postimerkin kokoisena väriläiskänä, pöytäliinana, keinutuolimattona ja mitä käyttöä sille vielä keksitäänkin.” (OK 1961/1, 6–7)

Silloin tällöin Omin Käsien -lehdessä oli joku kudotun pöytäliinan malli (OK 1960/3, 25; OK 1962/1, 32–33; OK 1962/3, 35; OK 1966/1, 28–29), kudottuja kahvipannun myssyjä (OK 1963/3, 22–27). Lehdessä on enimmäkseen pukeutumiseen

ja askartelun liittyviä töitä sekä Vuorelman ja Wetterhoffin tākänämainoksia.

Wetterhoffilla on malli- ja tarvikkepalvelua ollut jo 1800-luvun lopulta alkaen. Wetterhoffille mallien ja lankojen sekä muu kudontatarvikkeiden myynti tilaustöiden lisäksi oli taloudellisesti elintärkeä. 1920-luvun lopulla Suomen Yleisen Käsateollisuusyhdistyksen mallikokoelma ja samalla tavallaan myös sen toiminta siirrettiin Wetterhoffille. Tässä kokoelmassa on runsaasti sisustustekstiilien malleja muun muassa vaaleita pujotuskuvioisia ikkunaverhoja, joita tässäkin aineistossa oli muutamia 1900-luvun alusta. 1930-luku oli Wetterhoffin mallipalvelussa kiireistä aikaa. Silloin tuotettiin koko toiminnan aikaan verraten eniten uusia malleja, joskin mallien vuokraus oli jonkin verran runsaampaa 1950-luvulla (Wetterhoffin mallipalvelun kortisto 1985). Tuotteliaimpia mallien suunnittelijoita ovat tällöin olleet tekstiilitaiteilijat Laila Karttunen ja Ester Ax. 1930-luvulla ei ollut kopiontimahdollisuutta. Asiakkaalle lainattiin taiteilijan tekemä alkuperäinen luonnos tai malli. Jos toinen asiakas halusi samanlaisen mallin ja, jos edellinen lainaaja ollut vielä mallia palauttanut, teki taiteilija uuden samantapaisen. Vasta toisen maailmansodan jälkeiseltä ajalta on mallikokoelmissa painettuja malleja. Ennen 1930-lukua mallien lainausta ei ole kirjattu. Eniten on 1930-luvulla lainattu ryijyjien, mattojen, istuinmattojen ja sohvatyyynyjen malleja. Matot ovat olleet pääasiassa kiintopujotusmattoja. Seuraavalla vuosikymmenellä mattojen lisäksi sängyn peitteiden malleja on lainattu paljon. Tākänän malleja oli Laila Karttunen suunnitellut jo 1930-luvulla muutamia. Tällöin tākänä ei vielä saavuttanut kansan suosiota. Käsateollisuus-lehdessäkin oli jo 1920-luvulla silloin tällöin taiteilijan suunnittelema ”lastakudoksen” eli tākänän malli, mutta vasta sodan jälkeen tākänä löydettiin uudestaan. Siitä saatiin pienellä materiaallimäärällä näyttävä seinä- tai muu sisustustekstiili. 1950- ja 1960-luvut olivat tākänän vuosikymmeniä. Näiden malleja on tällöin lainattu eniten. Ripsiraanusta tuli 1960-luvulla sisustustekstiili. Taiteilija Elsa Montel-Saario loi tällöin lapinraanun pohjalta uusia malleja ja nosti raanun kotapeitteestä seinälle. Tämä yksinkertaisella tekniikalla kudottu seinätekstiili

levisi kulovalkean tavoin. Kaikki halusivat kutoa raanun Montel-Saanion malleja jäljitellen tai perinteisen mallin mukaan. Wetterhoffilla kudottiin vanhojen peräpohjalaisten näytteiden pohjalta uusia kuvioraitoja. Ne leikattiin mallitilkkuiksi, joita lainattiin asiakkaille malleiksi. Ripsiraanujen menestystä tukivat kansalais- ja työväenopistot, jotka olivat 1960-luvulla saaneet luvan järjestää kudonta ym. käsityökurseja. Ripsiraanu oli helppo työ aloittelevalle kutojalle. Johtavien kutomakoulujen opettajat vastasivat kudontamallien ja työohjeiden tarpeeseen. Wetterhoffin kudonnanopettajat Helvi Pyysalo ja Viivi Merisalo julkaisivat vuonna 1951 kudonnan ohjekirjan *Kotien ja koulujen kangaspuihin*. Suurin osa sen ohjeista on vaateuskankaisiin mutta on siinä muutamia ohjeita myös verho- ja huonekalukankaisiin sekä pöytäliinoin. Pöytäliinon vallitseva sidos oli tällöin kuvikas. Helsingin Käsityöopettajaopiston kudonnan opettajat Kaarina Gustafsson ja Martta Saarto julkaisivat myös vuonna 1963 ohjekirjan *Raanuja ja peitteitä*. Kirja sisältää ohjeita Käsityöopettajaopiston kutomossa tehtyihin töihin. Niihin on sovellettu perinteisiä peitesidoksia ja poimintoja modernisoiden. 1970- ja 1980-luvuilla tulivat suosituiksi kuultokudokset. Niitä ripustettiin ikkunoihin tai lasioviin. Niiden malleja oli neuvontalehdissä mutta niitä suunniteltiin myös itse. Kätevä tapa piirtää kuultokudoksen malli oli suurentaa se piirtoheittimen avulla jostakin pienestä kuvasta sopivan kokoiseksi. Ryijy on isona tai pienenä versiona säilyttänyt koko ajan asemansa suosittuna sisustustekstiilinä. Neuvontalehdet ovat olleet koko ilmestymisensä ajan tärkeitä uutuuksien välittäjiä. Niistä ovat löytyneet ja löytyvät edelleen uudet sisustustrendit kuin myös ohjeet modernien tekstiilien valmistamiseen.

16.2 Sisustustekstiilien käytössä tapahtunut muutos

1800-luvulla sisustustekstiilejä vain varakkailla. Tekstiilit ovat kuluvia ja tulevat kuluneina helposti pois heitetyiksi. Perukirjat kuitenkin osoittavat, että sata vuotta sitten niiden käyttö on ollut vähäistä ja rajoittunut vain vauraimpaan väestöosaan. Sama tietenkin näkyy myös asunnoissa. Kun kartanoissa oli jo 1800-luvun lopulla lukuisia huoneita (kuvat 13–15), oli talonpoikaistaloissa pirtti ja pakari tai vain pirtti ja suullistupa

eli sali, jota käytettiin vain juhlatilaisuuksissa. Vähitellen pors-tuan perälle rakennettiin kamari isäntävälle (kuva 8). Vauraiden ratsutilallisten asuntojen huoneluku lähenteli kartanoiden huonelukua, samoin sisustus (kuva 10). Vaikka vauraimmilla talonpojilla oli sisustustekstiilejä jo 1800-luvun puolella, pääasiassa ne kuuluivat säätyläisten ja ylimpien virkamiesten ko-teihin. Mökkiläisten asuntona oli tavallisimmin yksittäistupa. Vaikka talonpoikaistalossa huoneita olisi ollut enemmänkin, niiden jokapäiväinen käyttö oli vähäistä. Niitä käytettiin vain juhliissa tai kun talossa oli vieraita. Niitä alettiin kuitenkin varustaa huonekaluilla ja tekstiileillä. Tupalan talo Hattulassa on esimerkki talonpoikaisen asuinrakennuksen kehittymisestä 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa (7817; kuva 209). Tupala on ollut kruununtila, joka on ollut saman suvun hallussa jo vuodesta 1639. Tupala ostettiin perintötilaksi vuonna 1859. Vuonna 1852 tehdyn tarkastuksen mukaan pirtti on ollut täl-löin vierastupa. Sen iästä ei ole tietoa. Asuintupa on todennäköisesti ollut salin tilalla. Siitä ei ole tarkkaa tietoa. Salipää eli niin sanottu uustupa on rakennettu 1800-luvun lopulla. 1900-luvun alussa on pirtin ja salin välissä olleesta porstu-asta tehty keittiö, kaksi kamaria ja eteinen. Sitä ennen on ol- lut erillinen pakari, jossa ruoka on keitetty. Pakari purettiin vasta vuonna 1940 navetta tieltä (VM). Kuisti on rakennet- tu 1900-luvun alussa.



Kuva 209. Tupalan talon pohjakaava Hattulasta (D7817).

Vanhimpia perukirjoissa mainittuja tekstiilejä ovat valkoiset pellavaliinat ja salvetit, jotka usein lasketaankin kuuluvaksi liinavaatteisiin, ei sisustustekstiileihin. Niitä molempia oli jo 1800-luvun puolivälissä sekä virkamiehillä, ratsutilallisilla kuin myös talollisilla. Säätyläisillä niitä on ollut jo varhemmin (kuva 22, Åström 105–109). Lähinnä tutkimusalueen länsiosassa on ollut myös värillisiä villaisia kudekuviollisia pöytäliinoja eli pöydänkatteita, joita on käytetty muun muassa kinkereillä (kuva 38). Hämeenlinnan ympäristössä, jossa pellavaliinojen perinne oli 1700-luvun pellavamanufaktuurin ansiosta vanhaa ja vahvaa, kinkeripöytä katettiin pellavaliinalla. 1800-luvulla vauraan talonpojan salin pöytä voitiin kattaa verkkopitsiliinalla tai puuvillalangasta neulotulla isolla liinalla. Neulottu liina oli pöydällä kulmittain ja ulottui lattiaan asti. Sen päällä oli salveti, joka peitti pöydän pinnan ja sitten pöydän keskellä olevan lampun alla oli lampunalusliina. (MVKys8 Lop) Lampunalusliinat samoin kuin kirjoituspöytämatot olivat silloin helmi- tai ristipistokirjontaa samoin kuin vanhimmat koristetyynyt, jotka olivat usein parittain esiintyviä vihkityynyjä. Melkein koko 1800-lukua voidaan tekstiilien osalta kutsua säätyläisten merkkausliinojen ja ammattikankurien kaudeksi, jolloin säätyläistyöt oppivat käsityötaitot kotona edellisen sukupolven naisten opettamana ja ammattikankurit pitivät tarkkaa huolta siitä, ettei ammattitaito joutunut ”väärin käsiin”. Säätyläisnaisten perustaitoihin kuului 1800-luvulla kirjonta. Se aloitettiin kirjomalla 10–12 vuotiaana merkkausliina, jossa opittiin ristipistokirjonta ja kirjaimet sekä yksinkertaisia kuvioita. Kirjaimia tyttö tarvitsi nimikoidessaan liinavaatteitaan. (Åström 309.) Merkkausliinoissa opittua taitoa sovellettiin muun muassa kirjomalla lampunalusliinoja, koristetyynyjä sekä koristekaistaleita hyllyjen reunoihin ja uuninedussermejä. Vuosisadan lopulla vanhat raja-aidat alkoivat murtua. Ammatit vapautettiin ja perustettiin käsityökouluja ja kansanopistoja, joihin kuka tahansa, jolla oli varallisuutta voi lähettää lapsensa oppiin. Tätä kautta sisustustekstiilien käyttö alkoi lisääntyä. Vauraimmat talonpojat, esimerkiksi entinen ratsutilallinen, lähetti tyttärensä käsityöoppiin, ensin pappilan mamsellin luo tekemään ristipistotöitä ja myöhemmin Fredrika Wetterhoffin Työkouluun Hämeenlinnaan (FWKktker D8309). Nämä tyttaret valmistuivat

Työkoulusta vuonna 1896 opettajiksi (Fredrika Wetterhoffin kotiteollisuusopisto 1885–1960, oppilasmatrikkeli 1960, 232). Myös kansakoulussa saatu kirjonnin opetus, saksalaiset mallikirjat ja Suomen käsityön ystävien toiminta edistivät kirjoitusten yleistymistä talonpoikaisympäristöön (Honka-Hallila & Uusitalo 1/2009 8 ja 2/2009 7).

Vauraimpien talojen saleihin alkoi 1800-luvun lopulla ilmettyä pitsisiä ikkunaverhoja ja itämaisia mattoja tai niiden mukaisesti kudottuja nukkamattoja (kuva 83). Kaikille ei ollut mahdollista hankkia itämaisia mattoja, niinpä vauraiden talonpoikien saleihin kudottiin käytävämattoja, talveksi karvalangasta ja kesäksi pellavaisia. Karvalankamattojen malleja oli muun muassa ”Koti- ja Yhteiskunta” -lehden liitteessä. Myös maaseudun kiertävät käsityökoulut olivat 1800-luvun lopulla suosittuja ja antoivat taidon karvalankamattojen ja muiden tekstiilien valmistukseen. Karvalankamatot olivat usein pitkinraitaisia. Vierassängyn päiväpeitteenä oli lakana, mutta myös valkoisia helmipeitteitä kudottiin koulussa tai kudotettiin. Keinutuoleihin valmistettiin istuinmattoja joko ryijyteknikalla, kirjoitettiin ristipistoin villakankaalle tai hyödynnettiin värivirkatun käytöstä pois jääneet turkinvyöt tekemällä niistä istuinmattoja. Sekä kirjoittujen että turkinvyöt valmistettujen istuinmattojen pehmikkeenä oli topattu vuori. Niinpä talo, jonka tyttaret oli lähetetty Fredrika Wetterhoffin Työkouluun Hämeenlinnaan 1890-luvulla, oli kenttätyöajankohtana 1983 varsinainen tekstiililaita, josta kenttätyön aikana ehdittiin taltioida vain pieni osa.

Wetterhoffilla lienee jo 1800-luvun lopulla ollut huomattava vaikutus tutkimusalueella kouluttajana sekä paikkana, jossa voi teettää sisustustekstiilejä. Fredrika Wetterhoff kuvaa vuonna 1889 kirjeessään Työkoulun menestystä maanviljelysseuran näyttelyssä:

”Näyttelyhuoneessa oli upeita akkuna- ja oviverhoja, huonekalukankaita, mattoja ja vuodepeittoja, hame ja trikookankaita, ym. Yleisöä näytti erikoisesti kiinnostavan neljät kangaspuut, joissa kudottiin 12- ja 16-vartisia laštakudoksia (kuviollista onteloa eli

rakenteella kudottua ”täkänää”). Kaikki, mitä vain myytävää oli, meni heti kaupaksi, ja monet olivat harmissaan, kun tuotteet lopuivat kesken. Tilauksia tuli runsaasti.” (Suolahti 1935, 16.)

1900–1919 sisustustekstiilien käyttö lisääntyi

1900-luvun alussa ylimmissä sosiaaliryhmissä sisustus monipuolistui ja sisustustekstiilien käyttö lisääntyi. Jonkinlaisena yhteenvetona eri sisustustekstiilien käytöstä voi ottaa esimerkiksi vaikka tilanomistaja Uno Wegeliuksen perukirjan vuodelta 1910, jossa huoneet ja niissä olleet tekstiilit on lueteltu huoneittain (Jtp 1910/15). Alakerran huoneiden lukumäärä on sama kuin kenttätyö ajankohtana vuonna 1979 (kuva 15). Kaikki huoneet olivat runsaasti kalustettuja (kuvat 212 ja 213). Sisustustekstiilejä oli salissa 2 pöytäliinaa, 2 mattoa ja 1 sohvatyyny. Vastaanottohuoneessa oli uuninedussermi (eldskärm) sekä mattoja ja pöytäliinoja, lukumäärää ei mainita. Herrainhuoneesta ei tekstiilejä mainita. Pikkuhuoneessa oli 3 pöytäliinaa, eteisessä 2 pöytäliinaa, sänkykamarin tekstiilejä ei mainita, ruokasalissa oli yksi pöytäliina. Lastenkamarissa ei ollut sisustustekstiilejä eikä myöskään yläkerrassa. Liinavaatteet on lueteltu erikseen ja sisustustekstiileihin kuuluvina luettelossa oli:

8	<i>Stycken</i>	<i>löstäcken</i>	
15	<i>Stycken</i>	<i>goda borddukar</i>	
20	<i>Stycken</i>	<i>sämre borddukar</i>	
2	<i>Stycken</i>	<i>små borddukar</i>	
60	<i>Stycken</i>	<i>goda servietter</i>	
55	<i>Stycken</i>	<i>sämre</i>	”

Tämän luettelon liinat ovat todennäköisesti valkoisia liinoja ja huoneissa mainittujen päivällä tai jatkuvasti käytettyjä värillisiä kudottuja, kirjottuja tai pitsistä valmistettuja liinoja, se ei perukirjasta käy ilmi. Näitä kaikkia on säilyneissä näytteissä jo 1800-luvun puolelta. Vain salissa ja vastaanottohuoneessa oli mattoja, salissa myös sohvatyyny. Ikkunaverhoja ei perukirjassa ole mainittu. Alakerrassa on kaikkiaan kahdeksan sänkyä. Niihin ilmeisesti kaikkiin on ollut myös sänkypeite, koska liinavaateluettelossa on saman verran sänkypeitteitä (löstäcken). Yläkerran kahdeksan sänkyä on ilmeisesti peitetty päiväksi vanhaan tapaan nukkujan peitteellä, koska

sieltä ei mainita yhtään sänkypeitettä. 1900-luvun alussa ikkunaverhoja ja mattojen suhteelliset osuudet ovat 1800-luvun vuosikymmeniin nähden selvästi lisääntyneet virkamiesten, ratsutilallisten, vauraiden talonpoikien, syytinkiläisten ja ammattilaisten perukirjoissa. Rullaverhoja oli ainoastaan virkamiehillä, samoin tuolinmattoja ja sohvatyynyjä.

Tekstiilien valmistustaito yleistyi 1900-luvun alussa. Koulujen vaikutus alkoi näkyä. Kansakoulussa opittiin kirjonnin alkeet. Kansakoulu ei ollut vielä kaikkien saavutettavissa. Sitä kävivät vain vaurainpien ja valistuneimpien perheiden lapset. Kansakoulussa opittua vohvelikirjontaa käyttäen kirjottiin makuu- tai vierashuoneiden tekstiilejä, kuten päästävedettävän sängyn peite, pesukaapin eli ”*kommudin*” liinat ja pyyheliinapeite. Villalangoilla kirjottiin salin pöytäliina, jonka päälle panttiin lampunalusliina tai salvetti kukkamaljakon alle. Seinätekstiilejä kirjottiin laakapistoin käyttäen pohjakankaana kah-ta eri väristä villakangasta. Näin saatiin tekstiilistä maisemataulu, jossa toinen kangas edusti maata, toinen taivasta (kuva 130a). Tällöin omaksuttiin myös jugendille tyyppinen seinältä sohvalle ulottuva ryijy tai pujotuskuvioinen vakoraanu. Kirjonnassa oli vallalla jugendin sidottu kompositio. Käsitteollisuuslehdessä oli vuodesta 1907 lähtien runsaasti tekstiilitaiteilijoiden suunnittelemaa jugend-henkisiä kirjontamalleja. Kudottujen valkoisten liinojen sidokset monipuolistuivat kudontakoulujen vaikutuksesta. Kilpikankaan ja leppäliinan lisäksi liinojen sidoksena käytettiin yhdistettyjä toimikkaita ja taalainsidosta. Värillisiä liinoja kudottiin puuvillalangasta sidoksina taalainsidos ja kuviollinen ontelo. Talonpoikien salien karvalankamatot olivat poikkiraitaisia ja kesämatot reunaraidallisia tai sidoskuvioisia. Tuolinmattojen kirjonta oli jugendin suosimaa laakapisto-ompe-lua. Kudotut istuinmatot olivat joko ryijykudontaa tai kuviollista onteloa eli tākänää. Salin vaaleat ikkunaverhot oli kuvioitu runsain pujotuksin. Kenttätyö-talon vanhaemäntä kertoi vanhan vuonna 1924 puretun rakennuksen tekstiileistä muun muassa (kuva 9):

”Salissa oli pellavaverhot, joissa oli koriste-kuvioina seppel ja rusetti. Kamareissa oli raidalliset ikkunaverhot” (FWKker D7910:AM).



Kuva 210. Ylikartanon salissa noin vuonna 1900. Pöydällä on verkkopitsiliina ja lattialla ilmeisesti 1890-luvulla kudottu ruusuryijy (D 8309:211; Silpala 1995/2 s. 95)

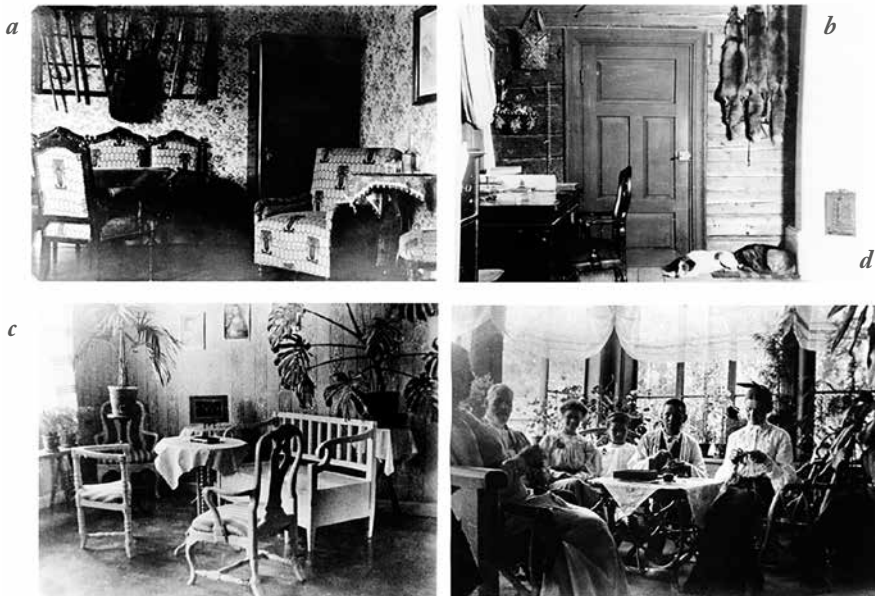
a



b



Kuva 211. Pelkolan kartanon sali vuonna 1902: a) sohvapöydällä on verkkopitsiliina ja sohvalla kaksi kirjottua sohvatyynyä ja b) salin pöydälle valkoiselle liinalle katettu seisova ruokapöytä, lautasliinat on kierretty asetelmiksi.



Kuva 212. Interiöörikuvia Pelkolan kartanosta: a) herrainhuone vuodelta 1908, sohvapöydällä todennäköisesti villaliina ja tuolin vieressä pikkupöydällä kirjottu liina sekä vuodelta 1910 b) Metsänhoitaja Paul Wegeluksen työhuone, nurkkahyllyn reunassa helmikirjontainen hyllynreunus, c) tyttärenhuone, jonka ikkunoissa on raidalliset ikkunaverhot, pöydällä salvetti ja kukkapöydällä mahdollisesti kirjottu liina ja d) kartanon väki tekee käsitöitä verannalla (D7811).

1920–1939 asuntojen uudistuotannon kausi

Suomen itsenäistymisen jälkeen asuntojen uudistuotanto lisääntyi. Uustuotannon lisäksi myös vanhoja rakennuksia kunnostettiin ja laajennettiin. Sisustustekstiilien tarve lisääntyi samoin niiden valmistus. Tupala Hattulan Hyrvälän kylästä antaa melko hyvän kuvan talonpoikaisasunnosta 1930-luvulla. Talossa ei ole asuttu 1930-luvun jälkeen mutta se on säilytetty yksityisenä museona ajalta, jolloin siinä vielä asuttiin (kuva 213, 214).

Sisustustekstiilien valmistusta edesauttoi muun muassa se, että kaikkia lapsia koskeva oppivelvollisuus toi kaikki lapset käsityöopetuksen piiriin. Käsiteollisuuslehden lisäksi Kotiliesi alkoi ilmestyä vuonna 1922. Samana vuonna Ornamon taiteilijat ryhtyivät avustamaan Käsiteollisuus-lehteä tehden sisustussuunnitelmia ja tekstiilien malleja. Käsityökoulu ja eri järjestöjen kutomakurssit olivat suosittuja. Kurseilla kudottiin kappioita. Kun kappiot otettiin käyttöön uudessa kodissa,

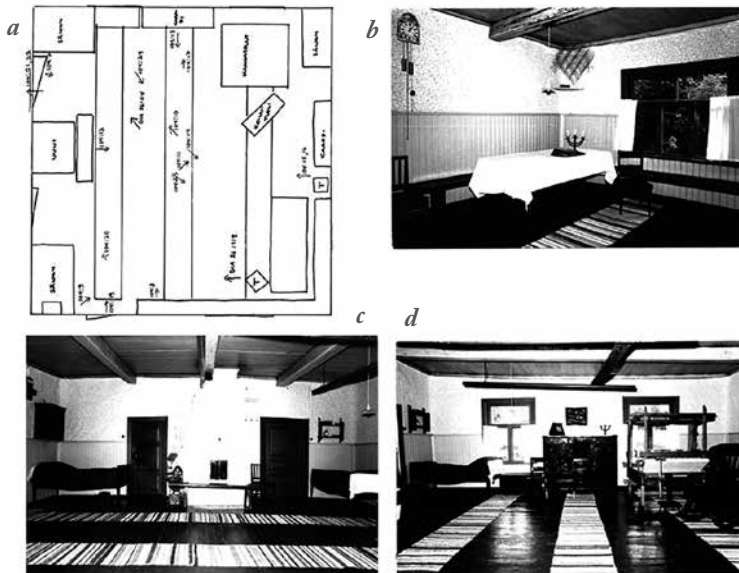
tapahtui täydellinen muutos sisustuksessa (SA). Kouluissa ja kurseilla myös tutustuttiin neuvontalehtien kautta muo-
dissa oleviin tekstiileihin ja niiden malleihin. Tämä vaikutti sisustustekstiilistön uudistumiseen. 1920-luvulla kudottiin edelleen värillisiä taalainsidosliinoja ja villaisia kudekuviollisia liinoja, joiden päällä pidettiin pöydän keskellä joko pienempää kirjottua liinaa tai salvettia. Monivärikirjonta oli jugendhenkistä. Kukkakuvio oli usein seppelämäisesti liinan keskellä. Valkokirjontoja, englannin- ja leikekirjontaa tehtiin paljon. Pöytäliinojen ja kahvipannunmyssyjen lisäksi myös kappoja ja rullaverhoja koristettiin englanninkirjonnalla. Kirjotun pöytäliinan kokonaisuuteen kuului usein kahvipannunmyssy, joskus myös kahvikuppien alusliinat. Salin ikkunaverhot olivat keveitä, vaaleita, usein poimintakuvioisia. Isot kiintopujotusmatot tulivat muotiin salin mattoina. Nüitä kudottiin ja kudotettiin. Hämeenlinnasta niitä hankittiin Hämeenlinnan lääninvankilasta ja Wetterhoffilta. Kiikan mattokutomomo on myös ollut suosittu mattojen hankintapaikka.

Neuvontalehdissä oli runsaasti taiteilijoiden suunnittelemaa mattojen malleja. Malleja ja tarvikkeita sai muun muassa Suomen Käsityön Ystäviltä ja Wetterhoffin mallipalvelusta. Isot matot syrjäyttivät käytävämatot salin reunoille (kuva 214b), elleivät ne peittäneet lähes koko lattiaa. Karvalanka- ja villamattoja ruvettiin kutomaan sidoskuvioisina, samoin kesämattoja. Räsymatot olivat perinteisen poikkiraitaisia. Istuinmattojen kirjonta monipuolistui. Kudottuja istuinmattoja valmistettiin ryijyn tapaan nukittamalla tai vakoraanutyypistä pintapujotusta käyttäen. 1920-luvun lopulla Kotiliedessä oli useita taiteilijoiden kirjoittamia artikkeleja ikkunaverhoista. Muun muassa edellä mainittu Laila Karttusen artikkeli ”Kotikutoisten ikkunaverhojen puolesta” antaa ohjeita ruudullisten ja raidallisten kanavaverhojen kutomista varten ja samalla hän kritisoi valkoisia pujotuskuvioisia verhoja (KL 1927/17, 530–531).

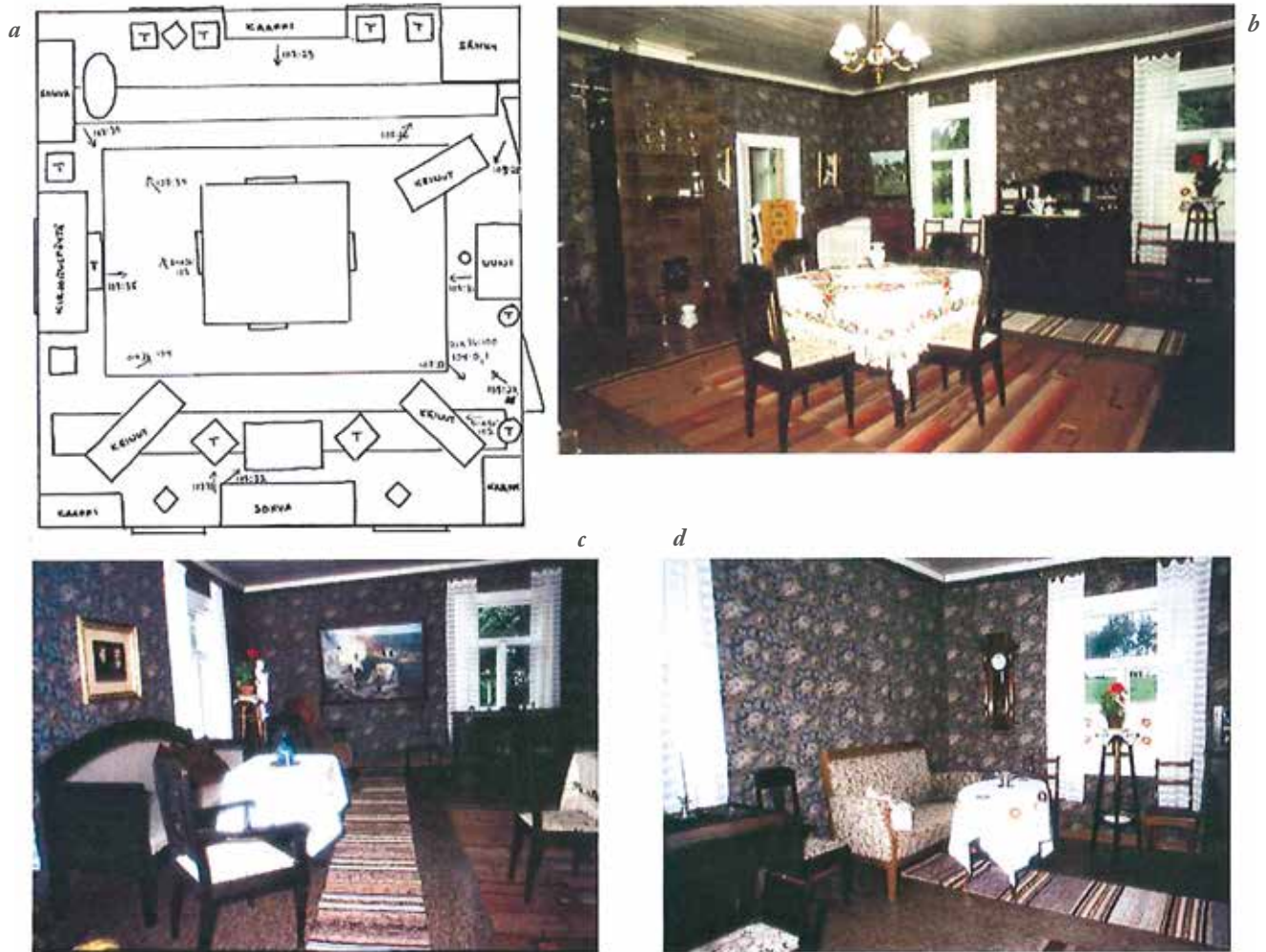
Tuvan ja salin sisustuksessa tapahtunutta muutosta 1920-luvulla kuvaa Jalmar Lahdensuo Kotilieden artikkeleissa ”Kotitaidet ja kotiteollisuus maalaiskodeissa” vuonna 1926 muun muassa seuraavasti:

”Tupa on melkein entisen kaltainen. ... Kansanopiistöä käynyt nuori isäntä vaikutti siihen, ettei seiniä tapetoitu vaan laudoitettiin kevyesti. Lattialle kudottiin keltaisen ja vihreän raitaiset harmaapohjaiset räsymatot. Tyttären olivat kutoneet salusiinien tilalle pitemmät ikkunan korkuiset verhot.” (KL 1926/21, 595–596.)

”Oppia saaneet tyttären ja koulua käynyt nuori veli olivat ennen pitkää tehneet kolkoista saliista viihtyisän asuinhuoneen. Seiniin pahvi oli maalattu yksivärisiksi vaaleahkoon sävyyn, kiiltokuvien ja valokuvien sijalla oli pari todellista maalausta ja aitan ylisiltä oli kaivettu esiin satavuotias ryijy, viimeksi rekipeittona palvellut, nyt ihmeellisen ihanine värisointuineen peräseinän koristeeksi kohotettu ja molemmin puolin veikon raudasta takomat seinäkynntiläjalat, sillä mitään värillisiä kuvia tai muita koristeita ei arvokas ryijy lähinaapureinaan sietänyt. ... Matot oli pitänyt uhrata hevosenloimiksi, mutta karvalangasta oli nekin pari suurta, himmeänvärisiä mattoja, jotka maalaamattoman lattian yhdistivät vaalean kaluston kanssa kauniiksi kokonaisuudeksi. ... Ikkunoihin oli saatu tyttären kutomat, vaaleat reunakoristeiset uutimet.” (KL 1926/22, 631–632.)



Kuva 213. Tupalan pirtti 1930-luvulta: a) Pirtin pohjakaava, josta näkyy huonekalujen ja mattojen paikat sekä kuvauskulmat (D7817). b) Tuvan pöytänurkkaus joulukattauksessa (neg. 104:24), c) pirtti kuvattuna uuniin suuntaan vasen ovi vie keittiöön ja oikeanpuoleinen ovi kamariin (neg.104:5) ja d) pirtti kuvattuna perälle päin, piirongin päällä painettu huoneentaulu, jossa teksti: ”Ole uskollinen kuolemaan asti niin minä sinulle elämän kruunun annan” (neg. 104:8).



Kuva 214. Tupalan sali 1930-luvulla (D7817): a) salin pohjakaava, jossa näkyy huonekalujen ja mattojen sijainti, b) sali eteisen suuntaan kuvattuna, iso kiintopujotusmatto on syrjäyttänyt käytävämatot salin reunoille (dia 36:104) c) sali eteisen oven suunnalta oikeanpuoleiseen peränurkkaan päin kuvattuna. Pöytäliinassa ja salusiinissa on sama kuvio (dia 36:100). Neljäs eli sänkynurkkaus on kuvassa 133.

Lahdensuon kuvaus koskee kaikella todennäköisyydellä Pohjanmaata, mutta on oletettavaa, että muutos on ollut samansuuntainen kaikilla Suomessa. Sirelius herätti arvostamaan ryijyjä ja esimerkiksi Suomen Käsityön Ystävät kaikkia kansanomaisia tekstiilejä. Kansanopistoja, käsityökouluja ja -kursseja käyneet nuoret olivat omaksuneet oman kulttuurin arvostamisen idean. Sillä tuettiin tuoretta itsenäisyyttä henkisesti.

1930-luvulla tehtiin samoja tekstiilejä kuin edellisellä vuosikymmenellä mutta mallien ilme muuttui jugendin tapaan sidotut kompositiot väistyivät ja tilalle tuli funktionaalinen ”palikatyyli”. Kirjonnoissa ja pujotuksissa kuvioina oli tyylliteltyjä kasvinosia, oksanpätkiä ynnä muuta. Kaiken kaikkiaan mallit olivat yksinkertaisempia kuin aikaisemmin. Kudottujen tekstiilien pinta pyrittiin saamaan mahdollisimman epätasaiseksi joko eripaksuisia ja erilaatuisia lankoja käyttäen tai valitsemalla sidos, jolla saatiin mahdollisimman epätasaista pintaa. Tekstiilien sävyt muuttuivat ruskehtaviksi. Uusia 1930-luvun tekstiilejä olivat hetekanpeitot ja hetekantaustavaatteet eli matalat seinänsuojat. Uutta olivat myös silkkilangasta neulotut pyöreät tai soikeat pöytäliinat, joiden malleja ja materiaaleja Neovius möi. Kudontaankin tuli tällöin pujotustekniikka, jota meillä ei ole aikaisemmin tunnettu. Tekemällään Ruotsin matkalla vuonna 1923 tarkastaja Anna Henriksson tutustui 1200-luvulla kiertopujotuksella kuvioituun seinävaatteeseen Skogissa. Matkakertomuksessa on piirros käytetystä kiertopujotustekniikasta (KäTe 1923/5, 68). Pujotustekniikka soveltu hyvin funktionaaliseen kuvioimistapaan. Niinpä siitä tuli paljon käytetty hetekanpeittojen, hetekantaustavaatteiden, istuinmattojen ja myös kaitaliinon kuvioinnissa.

1940–1959 sotaa, pulaa ja pulasta toipumista

1940-luvulla sota ja sen aiheuttama pulakausi vei huomion pois sisustustekstiileistä. Sota aikaan salien ja kamarien tekstiilit jouduttiin pikemminkin viemään aittoihin pois käytöstä (FWKktker D7910). Ylimääräisiin huoneisiin jouduttiin sijoittamaan kaupungeista pommituksia pakenevia sukulaisia tai tuttavien ja Karjalan siirtolaisia. Sisustustekstiileistä, jos se oli mahdollista, tehtiin käyttötekstiilejä, kuten kesämatoista

pyyheliinoja ja karjanhoitajien vaatteita. Neuvontalehdet antoivat ohjeita siitä, kuinka pienikin liina on kaunis. Miksi peittää kaunista pöydän pintaa liinalla. Annettiin myös ohjeita, kuinka vanhasta saa uutta. Esimerkiksi kirjonnalla voi uudistaa kuluneenkin kankaan (KL 1942/18, 504). Mallituotanto keskittyi sodan aikana siihen, mitä käytettävissä olevista materiaaleista kuten paperinarusta ja kotikutoisesta pellavasta voi kutoa. Käytettiin vanhoja lähinnä 1930-luvun malleja ja mahdollisesti varastoista löytyviä materiaaleja muun muassa käytävämattoja kudottiin taalainsidoksella kuten oli tehty jo 1930-luvulla. Paperinarua sai ja siitä kudottiin kaitaliinoja, mattoja, huonekalukankaita ym. Kreppipaperista voi tehdä verhot, painettua paperiliinaa käyttää pöytäliinana ja paperitaulua seinänsuojana. Materiaalipula jatkui sodan jälkeen. Tällöin maaseudulla viljeltiin pellavaa ja kasvatettiin lampaita. Kaikki lumput kerättiin ja niistä teetettiin tehtaassa lankaa. Uutena materiaalina tuli markkinoille puukuitumateriaali, silta. Sillaa kehrättiin kotona joko villaan sekoitettuna tai pelkästään joskus sillalankaa sai myös kaupasta. Kun sota loppui, sisustus- kuten muistakin tekstiileistä oli huutava puute. Kaikki piti saada mahdollisuuksien mukaan tekemään itse tekstiilinsä. Siihen tarvittiin koulutusta. Kutoma- ja muita käsityökursseja järjestettiin runsaasti. Käsityökurssilla opittiin kuvioimaan harmaasta loppulangasta kudottuja mattoja helmipoiminnalla ja koristamaan kaita- ja pikkuliinoja karjalaisella punatai pitsipoiminnalla. Ikkunaverhoja kudottiin pellavasta. Lankaa säästy, kun pirtaan jätettiin tyhjiä piinrakoja ja vastaavasti kuteen suunnassa jätettiin rakoja. Saatiin pitsimäinen vaikutelma. Kuteena käytettiin usein sillalankaa. Jos pellavalankaa oli sekä loimeksi että kuteeksi, voitiin verho kuvioida pitsipoiminnalla. Vähän materiaaleja vievä tākänä tuli seinätekstiilien ja sohvatyyntyjen valmistustekniikaksi. Tākänä, joka oli ollut Pohjanmaalla villasta kudottu peite, kudottiin nyt pellavasta seinätekstiiliksi. Laila Karttunen suosi opetuksessaan Wetterhoffin Kotiteollisuusopistossa sekä hämäläisiä että karjalaisia perinteisiä kudonta- ja kirjontatekniikoita aina eläkkeelle jääntiinsä asti vuonna 1956. Laila Karttunen henki jäi tässä mielessä elämään hänen jälkeensäkin Kotiteollisuusopistossa. (Omat kokemukset Wetterhoffin Kotiteollisuusopiston



Kuva 215. Hattulan Retulansaaren Ylikartanon tuvan peränurkkaus vuonna 1956. Penkin takana on kahtena pietsimenä kudottu kudekuviollinen raanu, penkillä kangaspuissa kudottu sohva-tyyny ja penkin edessä harmaa ryijymatto Lumiset oksat (D8309: 137). Malli on Rauha Aarnion kirjasta Kaunis matto sivu 65.

opiskelijana 1950-luvun lopulla.) Karttunen käynnisti kansanomaisten tekstiilinäytteiden keruun vuonna 1943. Näitä kansanomaisia tekstiilinäytteitä käytettiin suunnittelun ope-
tuksessa. Karjalaisuus näkyi erityisesti Omin Käsin -lehden artikkeleissa ja malleissa jo 1940-luvulla kuten myös Kotiteollisuuslehden mallituotannossa myöhemmin. Sotien jälkeen 1950-luvulla lehdissä oli runsaasti karjalankirjontoihin perustuvia malleja pikku- ja kaitaliinoiniin sekä niihin sovellettua pitsi- ja punapöimintää.

1950-luku oli sodasta palautumisen aikaa. Siirtokarjalaiset ja rintamamiehet olivat saaneet uudet asutustilat. Omakotitaloja rakennettiin. Uusia sisustustekstiilejä tarvittiin paljon. Tähän tarpeeseen vastasivat neuvontajärjestöt järjestämällä kudonta- ja muita käsityökurseja. Niillä sekä siirtolaiset että paik-
kakuntalaiset oppivat uusia tekstiilien valmistustapoja. Piti saada nopeasti valmista. Kaita- ja pikkuliinat olivat suosittuja. Kaitaliinoja kudottiin käyttäen puna- tai pitsipöimintää. Jos

isoja liinoja kudottiin, niiden kuviot olivat hyvin yksinkertaisia (kuva 21). Kirjottujen liinujen reunaan koristi usein tehdasvalmisteinen pitsi, joskus myös nyplätty. Nypläys tuli yleiseen tietoisuuteen kurssien sekä Omin Käsin -lehdessä ja Kotiteollisuus-lehdessä olleiden valmistusohjeiden kautta. Lehdissä oli myös runsaasti revinnäiskirjonnalla koristettujen pikkuliinoiden malleja. Niiden valmistusta opetettiin kouluissa ja kursseilla. Mattoja kudottiin sekä räsystä että lumppulangasta. Lumppulankamattojen sidoksena oli muun muassa taa-
lainsidosta tai helmipöimintä. Täkänöiden kudonta oli hyvin suosittua. Malleiltaan ne olivat taulumaisia. Ryijyjä voitiin vaaka-
kutoa. Siirtokarjalaiset kutoivat muun muassa Karjalan vaakunaryijyjä, joita taiteilijat suunnittelivat. Vaakunaryijy symbolisoi Karjalaa ja sen tekijän tai käyttäjän kuulumista karjalaisiin (Sallinen-Gimpl 1995, 298). Uutena tekstiilinä tuli kutojien suosimaksi ripsiraanu eli Lapin raanu, jonka Elsa Montel-Saario oli tuonut kutojien ja muiden kodinsisustajien tietoisuuteen. Ripsiraanusta kudottiin seinätekstiilejä, istuinmattoja ja

tietenkin myös peitteitä. Istuinmatoissa ja sohvatyynyissä käytettiin muun muassa vippelää ja karjalaista juoksu- eli nuoraspujutusta. Kirjotut sohvatyynyt tehtiin yleensä valmiin mallin mukaan. Malleiltaan ne olivat yksinkertaisia. Hetekanpeittoja kudottiin sekä itse että ostettiin pohjalaisten kankurien usein lumpun sekaisesta langasta kutomia peitteitä. Saman mallin mukaisen maton sai myös noja- tai keinutuoli. Pyyheliinapeitot elivät viimeistä kukoistuskauttaan. Näin uuden silloin vielä minimaalisesti kalustetun tuvan pesupaikan pyyheliinat saatiin peittoon. Alkuperäisasukkaiden pehmustettujen huonekalujen päälliset olivat kuluneet sodanaikaisen ja sen jälkeisen ajan runsaassa käytössä. Elämän vakiinnuttua huoneet olivat jälleen talonväen normaalissa käytössä. Huonekaluja täytyi päällystää uudelleen. Kankaiden saanti oli vielä vaikeaa. Niinpä huonekalukankaita kudottiin paljon itse. Näiden mallit olivat hyvin yksinkertaisia.

1960–1970-luvut, sisustustekstiilien uusiutumisen kausi

1960-luku oli kuin uudelleen heräämisen kausi sotien jälkeen. Haluttiin päästä eroon sodan aikaisesta ja sen jälkeisestä harmaudesta. Kotilieden artikkelissa ”Käyttäkää rohkeasti värejä” (KL 1957/19, 1106–1107) on esimerkkejä siitä, kuinka huonekaluja voi maalata tai verhoilla voimakkain värein samoin kuin hankkia värikkäitä tekstiilejä:

”Voimakkaat värit pirištvävät mieltä ja lämpimät viihdyttävät meitä. Ja sisustuksen uusiminen värien avulla ei milloinkaan tule niin kalliiksi kuin uusien huonekalujen hankinta. Me voimme maalata uudeksi kotimme seinä, me voimme hankkia irtopäällisiä huonekaluuhimme, tai ellei muuta voimme ainakin kattaa pöytäme punaisella liinalla.”

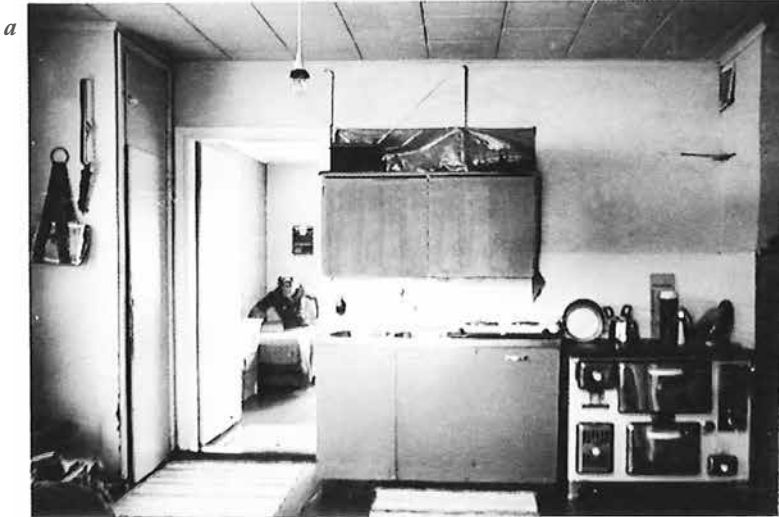
Taiteilijat suunnittelivat värikkäitä tekstiilejä ja värikkäitä astioita. Valkoiset pöytäliinat korvattiin suurimmaksi osaksi värillisillä. Ne sopivat paremmin uusiin värillisiin astioihin. Kotikutoiset liinat korvattiin Marimekon, Metsovaaran ja PMK:n värillisillä painokankaisilla liinoilla. Valkoisten pellavaisten liinojen, jos niitä kudottiin, sidoksena oli pääasiassa kuvikas.

Pöytiä ei aina peitetty liinalla vaan kattauksessa voitiin yhtä hyvin käyttää tabletteja ja värillisiä servettejä, jotka korvattiin usein paperisilla lautasliinoilla. Niin pitkät verhot kuin valo-verhotkin ommeltiin ostokankaista, samoin keittiön salusiinit. Rullaverhoja hankittiin tehdasvalmisteisina mutta niitä voitiin myös kutoa, jolloin kuultokudosraitia muodosti tavaltaan kuvioitun kaban, kun verho oli ylhäällä. Matoissa pyrittiin yksivärisyyteen. Samanväriset kuteet valikoitiin yhteen mattoon tai eriväriset kuteet värjättiin samassa väripadassa. Muovipusseja leikattiin matonkuteiksi. Tällaisia muovipusseista kudottuja mattoja käytettiin kulkureiteillä ja esimerkiksi keittiön kesämattoina.

1960- ja varsinkin 1970-luku ovat olleet voimakasta muutoksen kautta kodinsisustuksessa ja sisustustekstiilien käytössä. Tehdastuotanto antoi kaikille valmistustaidosta riippumatta samat mahdollisuudet sisustustekstiilien hankintaan. Haluttiin eroon pulavuosien harmaista tekstiileistä. Ne heitettiin pois. Samalla menivät myös muut vanhat tekstiilit. Uusi sukupolvi ei arvostanut vanhaa. Sama ilmiö oli tapahtunut jo 1900-luvun alkupuolella, kun nuori emäntä oli tullut taloon. Hän oli pukenut silloin tekstiiliköyhän talon kapioliaan, muodinmukaisilla käsinkudotuilla tai kirjotoilla tekstiileillä. Nyt se tapahtui muodinmukaisilla värikkäillä teollisten tai puoliteollisten painopajojen valmistamilla tekstiileillä. Vanhojen tekstiilien hävittämisen kokivat myös vanhojen tekstiilien näyttöä keränneet Wetterhoffin opiskelijat:

”Ypäjäläiset ovat aikaisemmin kutoneet ahkevasti ja monet emännät kertoivat, että heidän kotonaan siellä ja siellä kylässä on vieläkin yhtä ja toista säilytettynä, mutta usein kävi niin, että mentyäni kyseiseen taloon sain vain havaita uuden emännän ehtineen hävittää ”vanhat lumput” ullakkoa puhdistaa” (FWKker/OJ, 1961).

Tekstiilien valmistuksen murroksesta taas kertoo toinen lainaus keruukertomuksesta samalla, kun se osoittaa koulutuksen merkityksen tekstiilien valmistustaidon ylläpitämiselle:



Kuva 216. Entisen torpan 1960-luvulla rakennetun talon a) keittiö vuonna 1979, lattialla räsymatot ja seinällä virkattu tarjotinkannatin ja b) kamarin nurkkaus, jossa kansalaisopistossa kudottu ripsiraanu on seinätekstiilinä ja ompelukone toimii TV-pöytänä (D7907).

”Nykyisin kudontaharrastus näyttää olevan vähenemässä. Sitä on jonkin verran saanut elpymään muutaman vuoden paikkakunnalla toiminut kiertävä kotiteollisuuskoulu” (FWKker/OJ, 1961).

Myös kenttätöytäloimme emännät sanoivat, ettei heillä ole mitään vanhoja tekstiilejä. Ne heitetään pois sitä mukaa, kun ne kuluvat. Uudistuminen ei 1970-luvulla ulottunut vain teollisiin kankaisiin vaan myös kotikutoiset matot syrjäytyivät kololattiamattojen tieltä. Niinpä haastateltumme kenttätöytäolon emäntä totesi:

”Talossa oli ennen kololattiamattoja joka huoneessa käytössä kahdet matot. Kesä- ja talvimatot. Ennen sotia salissa oli pellavaiset kesämatot, jossa oli siniset poikkiraidat. Kamareissa vastaavissa matoissa oli punaiset poikkiraidat. Kynnysmatoissa oli pujotuskuviot. Talvimatot olivat enimmäkseen ruskeita karvalankamattoja, nekin olivat poikkiraitaisia. Salin matot oli kiinnitetty päistään

lattiaan metallitangoilla. Tuvassa oli aina riepumatot”. (FWK kt-ker D7910: AM.)

Aikaisemmin aina 1960-luvulle asti sisustustekstiilien valmistuksen saneli tarve, tarve sisustaa uusi koti tai modernisoida vanha uusilla tekstiileillä. 1960-luku oli kudontamahdollisuuksien kulta-aikaa. Kansalaisopisto toi kudonnan harrastusmahdollisuuden joka kylään. Usein olikin niin, että kylän kangaspuut koottiin tilaan, jonka kansalaisopisto vuokrasi. Kudonnanopettaja kävi siellä kerran viikossa. Kylän naisilla oli jo vanhastaan sen verran käytännön kudontataittoa, että he pystyivät rakentamaan ja kutomaan kankaat omatoimisesti sekä ohjaamaan aloittelevia. Kudonnan opettaja auttoi teoriaongelmissa, avusti suunnittelussa ja materiaalien hankinnassa. Kankaat kudottiin yhteisloimiin. Kudontapiiri oli tekstiilien valmistuksen ohella kylän tai lähialueen naisten kokoontumispaikka, jossa sosiaalinen yhdessäolo oli yhtä tärkeä kuin tuotos (Silpala 1990). Osallistuminen kansalaisopiston



Kuva 217. Talossa, jossa jo 1900-luvun alussa oli runsaasti tekstiilejä, oli vielä vuonna 1983 ilmeeltään ja sisustukseltaan hyvin samanlainen kuin 1950-luvulla (D8309) a) verrattuna kuvaan 18, vanha muuri on purettu ja sen tilalle on tullut korkea kaappi, muuten yleisilme on samanlainen (neg. 321:36), b) samoin salissa on samat huonekalut kuin 1950-luvulla (vertaa kuva 81), iso kiintopujotusmatto on siirretty ruokasaliin ja tilalle on hankittu iso itämainen matto (neg. 321:13). Tänä aikana ei talossa ole tapahtunut sukupolven vaihdosta.

kutomapiiriin ei vaatinut sen enempää ajallisesti kuin taloudellisestiakaan suurta panostusta. Kutomapiirit kokoontuivat illalla kotikylässä tai lähialueella ja yhteisloimiin kudotut tekstiilit tulivat edullisiksi. Ripsiraanujen kutominen oli tällöin muodissa ja niiden kudontatekniikka on aloittelijalle sopivan helppo ilman syvällisempää teorian opiskelua. Niinpä kansalaisopisto mahdollisti sellaisillekin, joilla ei ollut aikaisempaa kokemusta kutomisesta valmistaa sisustustekstiilejä kutoen. Ripsiraanuja alkoi ilmestyä kaikkien talojen seinille (kuva 216b).

Taloissa, joissa sisustustekstiilien käyttö oli vanhaa eikä sukupolven vaihdosta ole tapahtunut, sisustuksen uudistaminen tapahtui hitaasti, jos ollenkaan (kuva 217). Hattulan kenttätyötalot edustivat hidasta muutosta. Tekstiilejä uudistettiin vain sen verran, kuin se kulumisen takia oli välttämätöntä. Kuluneiden käsityönä valmistettujen tekstiilien tilalle hankittiin tehdasvalmisteisia. Tekstiilien valmistukseen vaikutti myös ajan puute ja teollisten tekstiilien helppo saatavuus. Osasyynä oli ajan puute, ei ollut aikaa valmistaa tekstiilejä käsityönä, vaikka taitoakin olisi ollut.

1970-luvulla sisustuksen uusiutumiseen alkoi entistä enemmän vaikuttaa lukuiset sisustus- ja naistenlehdet sekä mainonta. Sisustusta ei tehty enää ikuisiksi. Niissä käsinkudotut tekstiilit olivat väistyviä. Tekstiilien valmistus jäi harrastukseksi. Sitä ei sanellut enää tarve, kuten oli aikaisemmin ollut. Siitä oli tullut harrastus muiden harrastusten joukossa. Sisustus jatkaa kuitenkin uusiutumista, sitä ei voi pysäyttää. Jokainen sukupolvi elää omaa aikaansa, niillä tekstiileillä, mitä aika tarjoaa ja niillä sisustuksen ihanteilla, jotka kulloinkin ovat vallalla. Tiedotusvälineet, neuvontalehdet, mainokset ja muu informaatio muokkaavat aikakausten ihanteita ja tarjoilevat ne kuluttajille. Varallisuus on edelleenkin tekijä, joka rajaa mahdollisuuksia seurata sisustuslehtien antamia ihanteita. 1800-luvulla varattomuus, tiedon ja taidon puute olivat olleet pääasialliset syyt sisustustekstiilien käytön vähäisyyteen. Aikaa myöten 1970-luvulle tultaessa varallisuuserot ovat kasvaneet, tietoa on saatu neuvontalehtien, kirjallisuuden ja mainosten välityksellä, ja käsityökoulutus on tehnyt parhaansa käsityötaitottomuuden poistamiseksi ja ulottamiseksi taidon kaikkiin sosiaaliryhmiin.

Lähteet

Keskeinen lähdeaineisto ja lyhenteet

Wetterhoffin tekstiilikokoelmien opiskelijoiden tutkimusalueelta kokoamat tekstiilinäytteet:

LH/EI ja EII	Pöytäliinanäytteet
LH/M	Peitteet
LH/N	Kudekuviolliset peitteet
LH/Nx	Raanut ja Lounais-Suomen peitteet
LH/P	Virkkaus ja neuleet
HL/Px	Erikoispitsit
LH/Q	Tuolinmatot
LH/R	Verhokankaat
LH/Ä	Matot
LH/Ä	Valokuvat ja piirrookset
LH/Ö	Kirjonnat
LH/T	Nimeily

Lyhenteen lukuohje: Esimerkiksi LH/EII/3:12

LH	Lounais-Häme, tällä tiedolla löytyvät tutkimusalueen kansiot
/EII	Toinen pöytäliinakansio
/3	Kansion kolmas arkki
: 12	Jokaisessa arkissa on keruupaikkakunta ja keruuvuosi. Näillä tiedoilla löytyy keruukertomus ja kerääjän laatima tilkkuluettelo. Numero 12 on luettelon numero, josta löytyvät ne tiedot, jotka kerääjä on kirjannut.

Wetterhoffin kotiteollisuusopiston opiskelijain keruukertomuksia, joita on käytetty:

FWKker	Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopettajaopiston tekstiilien keruukertomukset
FWKker/KM	Kirsti Mäkelä 1955 Hattulasta.
FWKker/VM	Virpi Mikkola 1963 Hattulasta.
FWKker/RM	Riitta Marttila 1962 Hausjärveltä.
FWKker/AnSu	Anja Suominen 1951 Jokioisilta
FWKker/AV	Anni Virtanen 1951 Lammilta
FWKker/OJ	Oili Järveläinen 1961 Ypäjältä

Wetterhoffin opiskelijoiden kokoama kenttätöaineisto

D7615	Ulla Kantalan tekemä tekstiili-inventointi Kantalan talosta Sääksmäeltä.
D7817	Kenttätö Hattulan Hyrvälän kylästä Tupalan talosta
D7818	Kenttätö Hattulan Takajärven kylästä Siurosen talosta
D7819	Kenttätö Hattulan Nihattulan kylästä Hakolan talosta
D7906	Kenttätö Hattulan Ihalemme kylästä Ihaniemen talosta
D7907	Kenttätö Hattulan Rantalan kutomo, Mäenpään ja Ojalan talot
D7908	Kenttätö Hattulan Ihalemme kylästä, Savolan talosta
D7909	Kenttätö Hattulan Pelkolan kylästä Haralan talosta
D7910	Kenttätö Hattulan Leiniälän kylästä Mäki-Lassilan talosta
D7911	Kenttätö Hattulan Pelkolan kylästä Pelkolan kartanosta
D8002	Hämeenlinna Vanajan kylästä Heikelin talosta
D8011	Kenttätö Hattulan Mierolan kylästä Lotin talosta
D8309	Kenttätö Hattulan, entisen Tyrvännön Ylikartanon talosta
D8311	Kenttätö Hattulan, entisen Tyrvännön Alikartanon talosta
D9807	Kenttätö Hattulan Tenholan kylästä Tenholan kartanosta

Lyhenteitä

FWK	Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopettajaopisto
FWKoteO	Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopisto
FWKkter	Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopettajaopiston kenttätö kertomukset
HKHM	Hämeenlinnan kaupungin historiallinen museo
Jtp	Janakkalan ylišen tuomiokirjan perukirjat
KME	Kansallismuseon esine
KMHT	Kansallismuseo historiallinen toimisto
LHM	Lounais-Hämeen museo
MVksy	Museoviraston kysely
MVKKA	Museovirasta kansatieteen kuva-arkisto
NM	Nordiska Museet
SSkys	Seurasarisäätiön kysely
WM	Wetterhoffin mallipalvelun mallit
MVHT	Museoviraston historiallinen toimisto
MVKTE	Museoviraston kansatieteen toimiston esine

Kyselyt

MV	Museoviraston keruuarkistin kyselyjen vastaukset:
MVkys1	Niilo Valonen 1956. Muistattekko vanhan tuvan ja pirtin?
MVkys8	Toini-Inkeri Kaukonen 1961. Salien ja kamarien tekstiilit 1900-luvun alussa. Kysymykset 25–50.
MVkys9	Toini Inkeri Kaukonen 1962. Entisajan kudonnoisia, kysymykset 32–37.
MVkys21	Toini-Inkeri Kaukonen 1974. Villainen kinkeripöytäliina. Kysymykset 35–36.
SSkys	Seurasaaari-lehden kysely: Elsa Silpala, Bo Lönnqvist 1977. Kodin tekstiilit 1900-luvulla, kysymykset 1–11

Pitäjänimien lyhenteet:

Hat	Hattula
Hau	Hauho
Haus	Hausjärvi
Jan	Janakkala
Jok	Jokioinen
Kalv	Kalvola
Koi	Koijärvi
Kyl	Kylmäkoski
Lam	Lammi
Luo	Luopioinen
Pad	Padasjoki
Pälk	Pälkäne
Ren	Renko
Som	Somero
Sääk	Sääksmäki
Tam	Tammela
Tyr	Tyrväntö
Urj	Urjala
Ypä	Ypäjä

Haastattelemani henkilöt:

SA	Saima Alaspää
ALI	Anna-Liisa Ihaniemi
LK	Laila Karttunen
AM	Aune Mertanen synt. 1912
AS	Aina Savolainen
IS	Irene Suoma

Suullisia tietoja antaneet:

HL	Helmi Lehtiö Wetterhoffin ammattikutomon työnjohtaja
VM	Virpi Mikkola, FWK lehtori, hattulalainen

Neuvontalehdet:

EL	Emäntälehti
KL	Kotiliesi
KoTe	Kotiteollisuus
KäTe	Käsiteollisuus
KYL	Koti ja yhteiskunta, liitteet
LL	Lastu ja lanka
OK	Omin käsin
Pe	Pellervo

Painetut lähteet

- Aaltonen Esko 1949. Suomen historia. Forssa.
- Aarnio Rauha 1950. Kaunis matto, toinen painos. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Andersson Mariana & Germain Viola 1998. Undervisning och Tradition. En studie kring kontinuitet och förändring i använt av traditionella mönster för linnevävnader i textilundervisning. Teoksessa Linnen on net sivut 143–156. The common roots of the European linnen patterns. Arti Grafiche Friulane – Tavagnacco. Italy.
- Anttila Eva 1932. Kuhunka pääni kallistan. Kotiliesi 1932/2 sivut 53 ja 54. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Anttila Veikko. 1985. Innovaatioiden tutkimus. Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa. Ethnos julkaisu I. Helsinki Ethnos ry.
- Anttila Veikko 1986. Kansanelämä 1700-luvulla. Suomen historiaa 4. Espoo. Weilin+Göös.
- Asikainen Pirkko 1966. Aurinkopitsi. Omin käsin 1966/4 sivut 8–9 ja 37. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Bergström Doris 1942. Kun kankaat katoavat, verhoamme paperilla. Kotiliesi 1942/12 s. 352. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki
- Blomqvist Gun-Persson Elvy 1973. Frivoliteter. LTs förlag, Stockholm.
- Bringeus Nils-Arvid 1986. Människa som kulturvarelse. En introduktion till etnogen. Liber Förlag, Stocholm.
- Brummer-Korvenkontio Arttu 1923. Suuntaviivoja II. Käsiteollisuus 1923/2 s.15–17. Kansanvalistusseura.
- Dahl Hjördis 1987. Högsång och klädbod. Ur svenskbygdernas textilhistoria. Svenska litteratursällskapet i Finland nr 544. Tryckeri och Tidnings Ab. Borgå.
- Eklund Ingegerd, Palmgren Lina ja Schwartzberg Meri 1912. Kudontamalleja. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Fredrika Wetterhoffin Kotiteollisuusopisto 1885–1960. 1960. Arvi A. Karisto osakeyhtiö. Hämeenlinna.
- Frissinger Johann Michael. 1783. Weber = Bild = Buch. Vierte verbesserte Auslage. Neustadt und Leipzig. Alkuperäisteos on Museum für Angewantekunst barokkikirjastossa Wienissä.
- Geijer Agnes.1972. Ur Textil Konstn Historia. CWK Gleerups Bokförlag. Lund.
- Gustafsson Kaarina 1955. Tämän päivän pitsipointintaa. Omin Käsin sivut 26–28. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Gustafsson Kaarina & Saarto Martta 1963. Raanuja ja peitteitä. Werner Söderström osakeyhtiö. Porvoo-Helsinki.
- Haggren Nina 1968. Franssua solmeillen ja neuloen. Omin käsin 1968/4 sivut 38–39. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Halila Aimo 1963. Jyväskylän seminaarin historia. WSOY. Porvoo.
- Halila Aimo 1985. Ylellisyysasetukset. Suomen historia 3 sivut 210–212. Weilig+Göös. Espoo.
- Halila Aimo 1986. Koulutus, kirkko ja tiede. Suomen historia 5 sivut 287–304. Weilig+Göös. Espoo.
- Haltia Manja 1949. Marttatoiminta 1899–1949. Marttaliitto r.y. Maalauskuntien liiton kirjapaino. Helsinki 1949.
- Hausmann Aino ja Juhani. 1950. Ommeltavia kirjaimia. Werner Söderström osakeyhtiö. Porvoo.
- Heikel Alex 1910–1915. Die Stickmunster der Tseremissen. Kansatieteellisiä julkaisuja VI. Suomalais-ugrilainen seura. Helsinki.
- Heikinmäki Maija-Liisa 1962. Ripsujen solmiminen. Kotiseutu 6–7/1962. Kotiseutulitto. Helsinki.
- Heikkilä Darja. 2003. Käsiyön ammatillinen opetus Suomessa 1700-luvulta nykypäiviin. Teoksessa Suomalaisen käsiyökoulutuksen vaiheita 1700-luvulta 2000-luvulle sivut 7–48. Suomen käsiyömuoseo. Jyväskylä.
- Heikkonen Raija 1983. Kansanomaisia peitteitä. Kotiteollisuuden keskusliitto ry. Kauppa kirjapaino Oy. Helsinki.
- Heinonen Jorma, Vuoristo Osmo. 1979. Antiikkikirja. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Hellman Aina 1896. Johdanto kankaan kudontaan II. Satakunnan Maanviljelysseura.
- Henriksson Anna 1914. Ohjeita kotona opiskeleville kutojattarille. Käsiteollisuus-lehti 1914/1. s.7. Kansanvalistusseura. Helsinki.
- Henriksson Anna 1923. Näkemistäni matkoilla Ruotsin ja Tanskan kotiteollisuuskeskuksissa. Käsiteollisuus 1923/5 sivut 67–72. Kansanvalistusseura. Helsinki.
- Henriksson Anna 1931. Kankaankudonnan oppikirja. Käsiteollisuuskirjasto N:o 30. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Hokka Maria 1991. Suomalainen niinimatto. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia nro 16. Helsingin yliopisto.
- Honka-Hallila Helena, Sulonen Katri & Uusitalo Maija 2000. Kotien kätöistä. Kirjontamalleja Varsinais-Suomesta. BTJ Kirjastopalvelu. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

- Honka-Hallila Helena & Uusitalo Maija 1/2009. Valkokirjontaa kotien kätköistä. BTJ Kustannus Helsinki. InPrint Latvia Riika.
- Honka-Hallila Helena & Uusitalo Maija 1/2009. Villakirjontaa kotien kätköistä. BTJ Kustannus Helsinki. InPrint Latvia Riika.
- Honka-Hallila Helena 2011. Ryijystä räsymattoon – Perinnekäsítőitä sisustajille. BTJ Kustannus Helsinki. InPrint Latvia Riika.
- Hynen A. 1997. Johddanto kankaan kudontaan. Helsinki.
- Hynen A. 1887. Johdanto kudontataitoon. Helsinki.
- Hynen A. 1897. Kudonnan mallikirja. Helsinki.
- Johansson Lillemor 1982. Opphämta och damast med skällblad eller dragvävstol. Lts förlag. Stockholm.
- Jones Mary Eirwen. 1969. A history of Western embroidery. Published in Great Britain by Studio Vista Ltd. London.
- Jutikkala Eino 1934. Sääksmäen pitäjän historia. Jyväskylä. Gummerus.
- Hellman Aina. 1896. Johdanto kankaankudontaan II. Satakunnan maanviljelysseura.
- Jalava Ilona. Kudintyöt. Otavan käsityökirjoja. Täydellinen selonteko erilaisista kutomatavoista. Saksankielestä suomentanut Ilona Jalava. Otava
- Jalava Ilona 1912. Kodin käsityöt ja muutamia ohjeita niiden tekemiseksi II. WSOY. Porvoo.
- Kallenautio Jorma 1976. Lopen historia kunnallisen itsehallinnon aikana I. Tampere.
- Kankurin mallikirja 1976. Arvi A. Karisto oy. Hämeenlinna.
- Karttunen Laila 1927. Kotikutoisten ikkunaverhojen puolesta. Kotiliesi 1927/17 sivut 530–531. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Karttunen Laila 1930. Malleja kutomatöihin I. WSOY. Porvoo.
- Karttunen Laila 1932. Malleja kutomatöihin II. WSOY. Porvoo.
- Karttunen Laila 1939. Karjalän kotiteollisuuden tutustumassa. Kotiteollisuus 1939/10 s. 120–134. Kotiteollisuuden keskusliitto ry. Helsinki.
- Karttunen Laila 1944. Karjalainen kirjontatyö taiteilijan innottajana. Omin Käsien 1944/2 sivut 2–5. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Karttunen Laila 1948. Kehräten, kutoen ja ommellen. Arvi A. Karisto osakeyhtiö. Hämeenlinna.
- Kaukonen Toini-Inkeri 1968. Karjalainen pitsipoiminta. Kalevalaseuran vuosikirja 48 sivut 144–165. Werner Söderström osakeyhtiö. Porvoo Helsinki.
- Kaukonen Toini-Inkeri 1998. Kyynärä pohjaa ja kortteli raitaa. Riepuksidonnaiset ja perinteiset lattiamatot. Artefakta 5. Akatiimi oy. Helsinki.
- Kaukovalta K.V. 1931. Hämeen läänin historia I ja II. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna.
- Keskitalo Oiva 1964. Hausjärven historia. Hämeenlinna. Hausjärven kunta. Hausjärven seurakunta.
- Kontturi Hulda 1966. Täkänä elää kauttaan. Omin Käsien 1966/1 sivut 6–7. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Korpela Anna-Liisa 1936. Hattulan naisten käsistöistä. Teoksessa Hämeenmaa 5. Hämeen elämää ja oloja sivut 151–174. Hämeen heimoliiton julkaisuja 13. Arvi A. Karisto Oy:n kirjapaino. Hämeenlinna.
- ”Kotitonttu” 1938. Koti ja kodin sisustus. Ikkuna. Kotiteollisuus 1938/10 s.142–145. Kotiteollisuuden keskusliitto.
- ”Kotitonttu” 1939. Koti ja kodin sisustus. Tasapaino kodissa. Kotiteollisuus 1939/2 s. 22–23. Kotiteollisuuden keskusliitto.
- Kuuliala Wiljo-Kustaa 1948. Kalvolan vaiheita. Riihimäki.
- Kuoppamäki Lauri 1924. Eräs kudonnan opetussemme uranuurtaja. Käsiteollisuus 1924/2 sivu 33. Kansanvalistusseura.
- Kuoppamäki Lauri 1927. Käsiteollisuuden yrityksiä Kotiteollisuuden edistämiseksi vuosina 1906–1926. Käsiteollisuus 1927/1 sivut 4–9. Kansanvalistusseura. Helsinki.
- Kyöstiö O. K. 1955. Suomen ammattikasvatuksen kehitys käsityön ja teollisuuden aloilla I Jyväskylä.
- Lagestam Liisa ja Parland-von Essen Jessica 2010. Aatelin kasvatus. Teoksessa Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle sivut 184–200. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 126:1, Tiede. Karisto Oy:n kirjapaino Hämeenlinna.
- Lahdensuo Jalmari 1928. Kotitaidet ja kotiteollisuus maalauskodeissa. Kotiliesi 1926/ 21, sivut 595–596 ja 1926/22 sivut 631–632. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Laine Katri 1935. Otavalan pellavanviljely- ja kehruukoulu. Ruotsi. Suomen pellavanviljely- ja kehrupuolittüikkaa1700-luvulla. SKS 1935. Helsinki.
- Laine Katri 1943. Suomen talousseura pellavanviljelyn elvyttäjänä. Suomen maataloustieteellisen seuran julkaisuja 53. Arvi A. Karisto osakeyhtiön kirjapaino Hämeenlinna.
- Laine Yrjö 1938. Talonpoikaiskulttuurimme. Kotiteollisuus 1938/10 s. 129–134. Kotiteollisuuden keskusliitto.
- Laki kansalais- ja työväenopistojen valtionavusta 21.9.1962/521.
- Lehtonen Juhani U. E. 1985. Kulttuurihistoriallinen näkökulma. Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteelliseen tutkimukseen sivut 41–43. Ethnos julkaisu 1. Ethnos ry. Helsinki.

- Linnove Aino 1947. Suomalaisen pitsinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle. Werner Söderström osakeyhtiön kirjapainossa Porvoossa.
- Linnove Aino 1963. Suomalaiset nyplätyt pitsit. Suomalaisen Kirjallisuudenseura ry. Turun Sanomalehti ja Kirjapaino oy. Turku.
- Makkonen Irja 1949. Millä pöytäni peitän. Kotiteollisuus-lehti 1949/8 s. 100. Kotiteollisuuden keskusliitto ry.
- Markkola Pirjo 2007. Kirkkomäellä ja pappilassa – Papiston monisäikeinen rooli. Teoksessa Suomalaisen arjen historia Säätäjien Suomi sivut 79–99. Weilin + Göös Oy. WS Bookwell Oy. Porvoo.
- Miestamo Riitta. 1981. Suomalaisen huonekalun muoto ja sisältö. Suomen suurimman huonekalutehtaan näkökulmasta tarkasteltuna, Askö Säätiö. Lahti.
- Morendini Gina & Romeo Carmen 1998. An account of the most popular of the Friuli textile Tradition (18th-19th centuries) Teoksessa Linnen on net sivut 191–236. The common roots of the European linnen patterns. Arti Grafiche Friulane – Tavagnacco. Italy.
- Motnikar Ana 1998. Th training of weavers in Slovenia. Teoksessa Linnen on net sivut 125–134. The common roots of the European linnen patterns. Arti Grafiche Friulane – Tavagnacco. Italy.
- Mussalo Ella & Avelin Liisa 1985. Kymijokilaakson verkkopitsit. Kymenlaakson maakuntamuseon julkaisuja nro 5. Karhulan kirjapaino oy. Kotka
- Mäkelä Kirsti 1965. Lapinraanu. Kotiteollisuus 2 sivut 8–11. Kotiteollisuuden keskusliitto ry.
- Mäntylä Eero 1976. Hattulan historia. Hattulan kunta. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto oy.
- Märsylä Maija 1973. Fransua oppimaan. Kokkola: Keski-Pohjanmaan kirjapaino Oy.
- Neu hervorkommandes Weber Kunst und Bild Buch 1709. Schweiz Landesmuseum Zürich.
- Nikkilä Alma 1955. Pitsipoiminnan perustiedot. Kotiteollisuuslehti 1955/8 s.188. Kotiteollisuuden keskusliitto. Helsinki.
- Nissinen Aino 1928. Ikkunaverhoista. Kotiliesi 1928/2 sivut 41–44. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Nissinen Aino 1930. Ruutukirjonta. Kotiliesi sivut 1048–1050. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Nisula Annikki 1939. Tunnettko tänään. Kotiliesi 1939/2 sivu121. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Nurminen Kerttu 1952. Työterapian avulla. Omin Käsin 1952/2 sivut 26 ja 36. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Nylander Lovisa 1872. Lärobok i Ny Patenterad Konstväfnad för alla som idka hus-väfnadsslöjd, enligt lättfattig och ändamälsenlig metod. Sigfrid Flodins boktryckeri. Stockholm.
- Nylén Anna-Maija 1968. Hemslöjd. Den svenska hemslöjden fram till 1800-talets slut. Håkan Ohlssons Förlag. Lund.
- Ollila Aino Inkeri 1945. Karjalaiset reikäompeleet. Omin Käsin 1945/3 sivut 8–12. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Paulaharju Jenny 1930. Ripsuja ja niiden solmeajia. Kotiliesi 1930/2 sivut 52–55. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Peltovuori Sinikka 1987. Laila Karttunen ja kansantaide. Helsingin yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimuksia 12.
- Perheentupa Ester 1928. Kutokaa itse kankaanne. WSOY. Porvoo.
- Perheentupa Ester 1929. Kotoiset kudoksemme Kotiliesi 1929/7 sivut 255–257. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Perheentupa Ester 1931. Kotikutoiset vuodepeitteemme. Kotiliesi 1931/4 s. 140–142. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Pietilä Veikko 1976. Sisällön erittely. Gaudeamus. Helsinki.
- Piri Elina 1999. Pellervon kankureille. Ester Perheentuvan kudontamalleja. Pellervo-Seura. Helsinki.
- Priha Päikki 1999. Rakkaat ystävät. Suomen käsityön ystävät 120 vuotta. Kustannusosakeyhtiö Ajatus. Helsinki. Karisto Oy:n kirjapaino. Hämeenlinna.
- Puhakka-Hyvönen Onerva 1989. Kirjontakuvioita perittyjä, lainattuja ja omin päin ommeltuja. Ky Veikko O. Hyvönen & Co. Espoo.
- Pulkkala Uuno 1947. Padasjoen historia. Jyväskylä
- Pylkkänen Riitta 1967. Ryijyperinteitä 1500- ja 1600-luvuilta. Kansatieteellinen arkisto 18:1. Suomen muinaismuistoyhdistys. Oy Weiling+Göös Ab. Helsinki.
- Pyysalo Helvi 1950. Kankaiden sidokset. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Pyysalo Helvi & Merisalo Viivi 1951. Kotien ja koulujen kangaspuihin. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Rapola Fans Oskar 1908. Häme. Suomen maakunnat osa 4. Kansanvalistusseura. Raittiuskansan kirjapaino. Helsinki.
- Raussi-Tihula Helena. 1999. Kirjotut kirjaimet, Muistojen monogrammit. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Ripatti Marja-Liisa. 1985. Eteläisen Hämeen ammattikutojat ja pellavakilpikankaat. Hämeenlinna. Hämeenlinnan historiallinen museo
- Rutt Richard 1989. A History of Hand Knitting. Interweave Press, Loveland, Colorado.

- Saarto Martta 1939. Karjalainen poimintakudonta käyttöön!
Kotiteollisuus1939/2 sivu 53. Kotiteollisuuden keskusliitto ry. Helsinki.
- Saarto Martta 1948. Kaunista kotikutoista huonekaluihin. Omin Käsin
1948/1 sivut 24–25. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Safner M. Isadora. 1970. The Weaving Roses of Rhode Island. Interweave
Press. Colorado.
- Salervo Toivo 1938. Perinteiden säilyttämisestä kotiteollisuudessa.
Kotiteollisuus 1938/10, sivut 128–134. Kotiteollisuuden keskusliitto.
- Sallinen-Gimpl Pirkko 1982. Etnologinen kylätutkimus. Teoksessa
Kulttuurin kenttätutkimus sivut 99–119. Tampereen yliopiston
Kansanperinteen laitos. Tampereen yliopiston jäljennepalvelu.
Tampere.
- Sallinen-Gimpl Pirkko 1987. Elävä karjalaisuus. Kirjayhtymä. Jyväskylä.
- Sallinen-Gimpl Pirkko 1995. Siirtoväen perinne. Teoksessa Rintamalta
raiviolle. Sodanjälkeinen asutustoiminta 50 vuotta. Atena kustannus oy.
Jyväskylä.
- Seraste Raili 1953. Pieni nypläyskurssi. Kotiteollisuus-lehti 1953/5, sivut
110–112. Kotiteollisuuden keskusliitto. Helsinki.
- Seraste Raili Nypläyksen opas. 1955. Kotiteollisuuden keskusliiton
mallisarja II. Kauppakirjapaino oy. Helsinki.
- Schvindt Theodor. 1895. Suomalaisia koristeita. I. Ompelukoristeita ja
kuoseja. Suomalaisen kirjallisuudenseuran toimituksia 85 Osa. Weilin ja
Göös'in osakeyhtiön kirjapainossa. Helsingissä.
- Setälä Salme 1931. Ikkunaverhoja. Kotiliesi 1931/17, sivut 760–761.
Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Silpala Elsa 1967. Franssujen eli ripsujen solmiminen. Kotiteollisuus-lehti
1967/3. Kotiteollisuuden keskusliitto. Helsinki.
- Silpala Elsa 1980. Sisustustekstiilien muuttumiseen vaikuttaneita tekijöitä
eräissä esimerkkiperheissä 1900-luvulla. Teoksessa Talo ja perhe
sivut 97–119. Symposium 26.3.1979. Seurasaarisäätiön toimitteita 4.
Helsinki 1980.
- Silpala Elsa & Heinänen Tuula. 1985. Wetterhoff sata vuotta.
Hämeenlinna: Fredrika Wetterhoff -säätiö.
- Silpala Elsa 1990. Kankaan kudonnan opintopiiri. KTL:n tutkimuksia ja
selvityksiä 1/1990. Hakapaino Oy. Helsinki.
- Silpala Elsa 1992. Kuvia Kutomalla. Pujotusten ja poimintojen moninaiset
keinot. Opetushallitus. VAPK-Kustannus. Helsinki.
- Silpala Elsa 1995/1. Wetterhoffin merkitys suomalaiselle
kankaankudonnalle. Teoksessa taitavat taitajat, sivut 16–23.
Wetterhoffin käsi- ja taideteollisuusoppilaitoksen julkaisusarja B/5
1995. Painotalo Auranen. Forssa.
- Silpala Elsa 1995/2. Kantahämäläiset vuodetekstiilit. Hämeen
ammattikorkeakoulu Julkaisu B:3. Tampere.
- Silpala Elsa 1998. Pellavan ja pellavamallien historiaa Suomessa. Teoksessa
Linnan on net sivut 41–57. The common roots of the European
linnen patterns. Arti Grafiche Friulane – Tavagnacco. Italy.
- Silpala Elsa 1999. Eläköön pellava Perinteisten pöytäliinojen ohjekirja.
Fredrika Wetterhoff -säätiö. Offset Kolmio oy. Hämeenlinna.
- Silpala Elsa 2002. Sidoksia kankaisiin vipupuilla, vetopuilla ja poimien.
Opetushallitus. Helsinki.
- Simola Kaija 1999. Unohtumaton kankuri. Teoksessa Piri Elina: Pellervon
kankureille. Ester Perheentuvan kudontamalleja sivut 8–9. Pellervo-
Seura. Helsinki.
- Sirelius U.T. 1934. Michoila, Hyömäki. Vanhaa Hauhoa. Vuonna
1925 toimineen kansatieteellisen kylätutkimusretkikunnan tulokset.
Kansatieteellinen arkisto 1 sivut 71–111. liitekuvat 38–40. Suomen
muinaismuistoyhdistys. Tyrvään kirjapaino osakeyhtiö. Vammala
- Sirelius U.T. 1924. Finlands ryor. Textihistorisk undersökning.
Förlagsaktiebolaget Otava. Helsingfors.
- Smerdel Inja 1998. The slovene linen-making tradition. Teoksessa Linnen
on net sivut 73–96. The common roots of the European linnen
patterns. Arti Grafiche Friulane – Tavagnacco. Italy.
- Somersalo Eeva 1914. Erilaiset pistot ja niiden käytäntö. Käsiteollisuus-
lehti 1914/1 s.11–12. Kansanvalistusseura. Helsinki.
- Sopanen Tuomas & Willberg Leena 2008. Ryijy elää, Suomalaisia ryijyjä
1778–2008. Kustantaja Tuomas Sopanen. Lönnberg Print.
- Stavenow-Hidemark, Elisabeth 1990. Teoksessa Berchska samlingens
textila material. 1700-tals textil Anders Berchs samling i Nordiska
Museet s. 28–44. Stockholm: Nordiska museet.
- Suolahti Ernesti 1935. Kotiteollisuusopisto Fredrika Wetterhoffin
työkoulu Hämeenlinnassa 1885–1935. Hämeenlinna Arvi A. Karisto
oy.
- Suvanto Seppo 1954. Akaan historia, Toijala – Kylmäkoski – Viiala
ensimmäinen osa. Vammala: Toijalan kauppalan, Kylmäkosken ja
Viialan kuntien sekä Akaan, Kylmäkosken ja Viialan seurakuntien
yhteinen historiatoimikunta.
- Svensnäs Elsie 1967. Näin nimikoimme. Kauppiaiden kustannus Oy.
Helsinki.
- Taipale Martta 1942. Paperilangasta kudottuja kaitaliinoja. Omin Käsin
sivu 39. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki
- Taipale Martta 1943. Paperikudonnaisia. Omin Käsin 1943/2 sivut 4–5.
Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.

- Tammelander Mathilda 1901. Väfnadsbeskrifningar. Åbo. Planschererna tryckta å Aug. Kajetskij's stentryckeri. Texten å Åbo Tidnings tryckeri A. – B.
- Toikka-Karvonen Annikki 1971. Ryijy. Kustannusosakeyhtiö Otava. Helsinki.
- Tuokkola Kaarina 1946. Poinintapitsi kaunistaa pellavaa. Omin Käsin sivut 12–13. Yhtyneet Kuvalehdet Oy. Helsinki.
- Törnudd Lilli 1902. Naiskäsitöiden oppikirja kansakoulun opettajattaria varten. Porvoo.
- Törnudd Lilli 1922. Uusi käsitöiden oppikirja I osa, toinen painos. Jyväskylä.
- Utrio Kaarin 2006. Suomen naisen tie. Pirtistä parlamenttiin. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki.
- Vahter Tyyni 1934. Naisten käsityöt. Vanhaa Hauhoa. Vuonna 1925 toimineen kansatieteellisen kyläutkimusretkikunnan tulokset. Kansatieteellinen arkisto 1 sivut 190–215). Suomen muinaismuistoyhdistys. Tyrvään kirjapaino osakeyhtiä. Vammala.
- Vainio-Korhonen Kirsi 2010. Kaupan ja käsityön ammattikasvatus. Teoksessa Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskiajalta 1860-luvulle sivut 201–257. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1266:1, Tiede. Kariston kirjapaino Oy. Hämeenlinna.
- Vallinheimo Veera. 1960. Fredrika Wetterhoffin kotiteollisuusopiston kankaiden tyylihistoriaa. Teoksessa Kotiteollisuusopiston historia 1885–1960. Arvi A. Kariston kirjapaino. Hämeenlin.
- Valonen Niilo 1960. Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 120. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy. Helsinki.
- Valonen Niilo 1966. Über Wohnraum und Innerrichtungen des finnischen Bauerhauses im 16. und 17. Jahrhundert. Die Bauerngesellschaft im Ostseeraum und im Norden um 1600. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1965. Acta Vinsbyensia II sivut 113–138. Visby: Museum Gotlands Fornsal.
- Valonen Niilo 1974. Taajamakansatiede nykyhetkellä. Teoksessa Uusimman ajan etnologinen tutkimus taajamissa ja kylissä sivut 9–32. Seurasäätiön toimitteita 1. Helsinki.
- Weigel Johann Christoph. Zierlich webende MINERVA, oder neu erfundenes Kunst und Bild Buch der Weber und Ziechner Arbeit. Nürnberg. Alkuperäisteos on Museum für Angewantekunst barokkirjastossa Wienissä.
- Vesimaa Eila-Annikki 1953. Kansanomaiset peitot ja niiden soveltaminen sisustukseen. Kotiteollisuus-lehti 1953/6 sivut 132–133. Kotiteollisuuden keskusliitto. Helsinki.
- Virrankoski Pentti 1975. Suomen taloushistoria kaskitaloudesta atomiaikaan. Helsinki. Otava.
- Wulfcrona Marie Louise 1997. Servetter. Historia, Brytningar, Skötsel. Nordiska Museets förlag. Stockholm. Ruter press. Laholm.
- Vuorela Toivo 1964. Kansatieteen sanasto, toinen uudistettu painos. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsingin Liikekirjapaino Oy. Helsinki.
- Vuorinen Hilikka 1976. Huomionarvoiset oppitunnit. Kotiteollisuus 1976/3 sivut 10–12. Kotiteollisuuden keskusliitto ry. Helsinki.
- Ylönen Irene 2003. Maahenkeä vai lisäansioita? Maaseudun naisille suunnattu käsityöneuvonta 1800-luvulta 1960-luvulle. Teoksessa käsityökoulutuksen vaiheita 1700-luvulta 2000-luvulle. Sivut 49–74. Suomen käsityön museon julkaisuja 22. Kopijyvä Oy. Jyväskylä.
- Ylönen Irene 2003. Maahenkeä vai lisäansioita? Maaseudun naisille suunnattu käsityöneuvonta 1800-luvulta 1960-luvulle. Teoksessa Suomalaisen käsityökoulutuksen vaiheita 1700-luvulta 2000-luvulle. Suomen käsityön museon julkaisuja 22 sivut 49–74. Kopijyvä Oy. Jyväskylä.
- Zagar Janja 1998. Images of linen fabrics in Slovenia sivut 97–124. Teoksessa Linnen on net. The common roots of the European linnen patterns. Arti Grafiche Friulane – Tavagnacco. Italy.
- Åström Anna Maria 1993. Sockenboarne. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850. Svenska litteratursällskapet i Finland. Helsingfors.

Painamattomat lähteet

- Grönberg Anders, kankurin kisällä. 1800. Dräll-Bok Grönberg syntyi 30.8.1769 Porvoossa, kuoli 27.11. 1818 Orimattilassa. Kirja on Porvoon museossa nro 4894, kopio Wetterhoffin tekstiilikokoelmista 197.
- Inkeröisistä peräisin olevassa kankurin mallikirjassa vuodelta 1767. Nordiska Museet'in nro 207,829; kopio Museoviraston Historiallisessa toimistossa nro 18/III-37
- Silpala Elsa 1977. Kodinsisustustekstiilien uusiutuminen pohjoiskarjalaisessa kylässä 1900-luvulla. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen pro gradu. Helsingin yliopisto.

Sanastoa

Augmenti oli ruotuväkilaitoksen voimassa ollessa tila, jonka vuotuisveron luonnossa maksettava osa ja ylimääräinen vero oli määrätty menemään ratsutilalle korvaukseksi tämän tekemästä ratsupalveluksesta, apupila (Nyky-suomen sanakirja).

Antimakassi on tekstiili joka pantiin nojatuolin tai sohvan selkänojalle pään korkeudelle. Sen tarkoituksena oli suojata nojatuolia rasvaisilta hiuksilta (kuva 116).

Damasti on sidoskuviainen kangas, jossa kuviot muodostuvat tavallisesti loimi- ja kudepomseista. Kuviomuodot ovat vapaat. Kutominen vaatii erikoiskangaspuut n.s. damastipuut. Kuvioita on mahdollista myös poimia (Silpala 2002, s 31–33, kuva 171b).

Drelli (muinaisranska, drille = kangas) tai trelli on nimitys, jota on aikaisemmin käytetty pääasiallisesti kilpikankaista ja yhdistetyistä toimikkaista (twilddrell) mutta myös murtotoimikkaista (korndrell), taalainsidoksesta (taalaindrelli), pohjalaisesta kilpikankaasta (jämtlanddrell), sekä muista useammalla varrella kudotuista sidoksista. Nimitys kätkee taakseen niin monenlaisia sidoksia, että on oletettavaa, ettei se alunperin ole ollut varsinainen sidoksen nimi vaan se lienee pikemminkin kertonut säännöllisistä ruudullisista kuvimuodoista ja/tai kehittyneemmällä pyöräskangaspuilla kudotuista tekstiileistä. Jotta pyörässidonta saadaan toimimaan tasapainoisesti, se vaatii toisilleen päinvastaisia kuvio-osia tai niisivarsia, mikä on ominaista kaikille niille sidoksille, jotka ovat saaneet lisäämään drell, drelli. Tämäntapaisia viitteitä antaa myös drell-sanana merkitykset muissa kielissä.

Helmipaiminta. Helmipaiminnalla muodostetaan kuviolangasta ”helmiä” kankaan pinnalle. Apuvälineinä käytetään sopivan paksuista puikkoa, jonka ympärille viriössä oleva kuviolanka kieputetaan. Helmikerrosten väliin kudotaan yksi tai useampi välikuteita. Paimimissuunta on joko itseen päin tai itsestä pois päin ja toisinaan seuraavilla kerroksilla kiertosuunta aina muuttuu (Silpala 1992 94; kuva 85b).

Huoneentaulu, alkuaan Lutherin Vähässä katekismuksessa oleva liite, jossa on raamatun ohjeita perheenjäsenten ja yhteiskunnan eri ryhmien

velvollisuuksista toisiaan kohtaan (Uusi tietosanakirja 8 41). Painettuja huoneentauluja alettiin kopioida kirjomalla, jolloin raamatunlauseiden lisäksi niihin usein kirjottin kuvia, myöhemmin raamatunlauseet jäivät pois (kuva 131).

Kartiinit tulee ruotsin sanasta gardin ja tarkoittaa pitkiä ikkunaverhoja.

Kaksilla varsilla kutominen. Kaksilla varsilla kudottaessa kankaan rakenteessa on kaksi rakenne- järjestelmää sisäkkäin, kuvio- ja sidosjärjestelmät eli kuviovarret ja -polkuset ja sidosvarret ja -polkuset. Loimi pujotetaan ensin kuviovarsille kuvion niisinnän mukaisesti ja sen jälkeen sidosvarsille pohjan sidoksen niisinnän mukaisesti. Kuviopolkuset sidotaan kuviovarsiin kuvioaiheen sidonnan mukaisesti ja sidos- eli pohjapolkuset sidosvarsiin sidoksen sidonnan mukaisesti. Kudekuviollista kutoessa sidos- ja kuviopolkusia poljetaan vuorotellen. Kuviopolkuset avaavat kuviokudeviriön ja pohjapolkuset pohjan viriön. Kilpikankaita kudottaessa kuvio- ja sidospolkusia poljetaan yhtä aikaa (Silpala 2002 s. 172–173).

Kiertopujotus on kankaan kuviomistapa, jossa kuviokudelankaa kierretään loimilankoihin varsipisto-ompeleen tapaan (kuva 43c, 146b).

Kilpikankaassa on yhdistetty loimi- ja kudepomssia ruudullisen tai pienikuvioiden aiheen mukaan. Nimitys on melko myöhäsyntyinen. Vielä vuonna 1928 ilmestyneessä *Kankurin mallikirjassa* Ester Perheentupa esittelee drelli-sidoksia mainiten vain kerran niin kutsutun kilpikankaan. Vuonna 1931 ilmestyneessä Anna Henrikssonin *Kankaankudonnan oppikirjassa* nimitysten osat ovat vaihtuneet. ”*Kilpikankaalla, myöskin tunnettu nimellä drelli, tarkoitetaan sellaisia kuviollisia kankaita, joiden perussidokseen käytetään pomsidoksia*” (Henriksson 1931 s. 150).

Konkimatto, ruotsiksi *gångmatta*, on kulkuteille levitetty käytävämatto.

Kudokuviolliset raanut ovat kansanomaisia, länsisuomalaisia, ennen kaikkea pohjalaisia peitteitä. Niissä pellavainen tai puuvillainen pohjakude sitoutuu palttinaksi ja villaisesta kuviokuteesta muodostuu kuvio peitteen pintaan. Niitä ovat suoraraitainen raanu, suoraruutuinen raanu, rinkinen raanu ja vinoruutuinen eli silmikäsraanu.

- Suoraraitaisessa raanussa kuviokude muodostaa raitoja kankaan pintaan (kuva 140b). Se oli erittäin suosittu pohja jugend-ajan pintapujotus tekstiileissä (kuva 152b).
- Suoraruuuisessa raanussa kankaan pintaan muodostuu eri tavoin ryhmiteltyä ruudukkoa (kuva 140a,b,d).
- Rinkisessä raanussa pintaa peittää sisäkkäiset vinot ringit (kuva 141b).
- Silmikkäässä kankaan pintaa peittää vinoruudukko (kuva 141a).

Kuultokudos kudotaan pujottamalla harvaan loimeen, jossa pohjan sidos on tavallisesti palttina, vapaamuotoisia kuviota joko pohjakuteen kanssa samaan palttinaviriöön tai pujotuskudetta varten on oma yksinkertaisen sidoksen mukaisesti sitoutuva sidos (kuva 129).

Kuviollinen ontelo on sidos, jossa kaksi päällekkäin olevaa eriväristä kangasta vaihtavat kuvion rajalla paikkaansa kuten täkänässä. Kankaiden vaihtaminen tapahtuu rakenteen avulla ei poimien kuten täkänässä. Kuviollisessa ontelossa kuvio-osien lukumäärä on rajallinen, maksimissaan 5–6 (kuva 39b).

Leppäliina on sidos, jossa on yhdistetty palttinaa ja kuderipsiä tavalliseksi ruudullisen kuvioaiheen mukaan. Kuviot muodostuvat kuderipsistä pohja on palttinaa (kuva 24a).

Normaalivyyhden ympärys oli 2½ kyynärää (kyynärä on 0,594 m eli n. 60 cm), pasma on 60 lankaa ja normaalivyyhti 20 pasmaa. (Laine 1943 s.121)

Pasma. Lankapasma on 60 lankaa ja pirtapasma 30 piinväliä. Pirran pasmat merkittiin pujottamalla lanka pirran alareunaan. Langat pisteltiin tavalliseksi kaksi lankaa piinväliin. Kun tiedettiin pasmojen luku pirrassa, oli helppo laskea langan menekki loimeen pasmoina.

Pohjasidoksessa palttinapohjalle muodostuu loimi- tai kudelankaryhmistä nastoja eli useamman langan yli ulottuvia lankajuoksuja jonkin yksinkertaisen kuvion mukaan.

Pomsi, atlas, satiini on toisvaltainen sidos, jossa kukin lanka sitoutuu perusruidun alalla vain kerran yhteen toisen lankajärjestelmän lankaan. Sidospisteen on hajoitettu niin, että kankaan pinnasta tulee sileää. Kankaassa voi olla vallitsevana kudelangat (kudepomsi) tai loimilangat (loimipomsi). Pomsi

nimitys ei esiinny kansanomaisena vaan se on koteiteollisuuskoulutuksen käytöönottama. Kansanomaisena 4-vartinen pomsi tunnetaan nimillä ristitoiminen tai ristiin sidottu toimikas, koska se syntyi äärimmäisen toisvaltaisista toimikkaista, kun pyörässidonnan poljennassa keskimmäisten polkusten sidontaa niisivarsiin vaihdettiin eli sidottiin ristiin (kenttätöissä eri puolilla Suomea esille tullut tieto).

Poppana on alkuaan karjalainen nimitys räsyistä kudotulle vuodealustalle. Sana tulee venäjän sanasta popona. 1960-luvulla poppana ikäänkuin löydettiin uudelleen. Pirkanmaan Kotityö alkoi teettää tehtaassa ohutta vinoksi leikatua puuvillaista poppanakudetta. Poppanakuteella ripsiksi kudotut tekstiilit tulivat muotiin. Poppanalla kudottiin kaitaliinoja, tabletteja jopa takkikankaita. Myös istuinmattoja kudottiin ripsimäisiksi poppanakuteella (D8311:91, kuva 115d). Kodeissa esimerkiksi vanhat lakanat leikattiin poppanakuteiksi.

Ripsi on sidos, jossa toinen lankajärjestelmä peittää kankaan pinnan. Kuderipsissä kude peittää loimen ja loimiripsissä loimi peittää kuteen. Kuderipsiä ovat muun muassa lapinraanut, kiintopujotusmatot sekä useimmat räsymatot (kuva 90b ja c). Loimiripsissä loimi peittää kankaan pinnan.

Ristiin sidottu toimikas, ristitoiminen ruotsiksi *korskypert*, on sidos, jossa 4-vartisen toimikkaan sidonnassa polkusiin toisen ja kolmannen varren paikkaa on vaihdettu eli toinen varsi on sidottu kolmanteen polkuseen ja kolmas varsi toiseen polkuseen. Nimitystä on käytetty sekä 4-vartisesta tasavaltaisesta toimikkaasta että toisvaltaisesta toimikkaasta, joista jälkimmäinen tunnetaan nykyisin nimellä pomsi eli Pyysalon (1950, s. 30) mukaan valepomsi.

Ristitoimikas, toimikkaasta johdettu sidos, jossa toimiviivat menevät ristiin muodostaen vinoruudukkoa.

Rokonarpinen on tutkimusaluen länsiosissa käytetty nimitys leppäliinasi-doksesta. Leppäliina on yhdistettyä kuderipsiä ja palttinaa (kuva 24a).

Salvetti, ”servietti” on lautasliina (ruotsiksi *servet-er*, saksaksi *Serviette*, englanniksi *serviette*).

1. Talonpoikaisoloissakin salvettia käytettiin arvovieraiden lautasliinana mutta sitä käytettiin myös toisen värillisen liinan päällä, tarjotinliinana ym. yleisliinana.

2. Myös sidoksesta käytettiin Hämeessä nimitystä ”salveetti”. Esimerkiksi liinan sidos on ”salveetia” tarkoittaa, että liina on kilpikangasta. Maininta johtunee siitä, että ammattikankurit käyttivät liinoja ja salvetteja kutoessaan sidoksena pääasiassa kilpikangasta, jota silloin ammattilaispiireissä kutsuttiin drelliksi tai damastidrelliksi mutta kansa tunnisti vain sidoksen ulkonäön mukaan salvetteissa käytetyksi sidokseksi.

Salusiini on ikkunan puoliverho (kuva 157).

Tuuki ruotsiksi *duk* on pöytäliina.

Täkänä on kudontatapa, jossa kuvio muodostuu siitä, että kaksi eriväristä, toisistaan irrallaan olevaa kangasta vaihtavat paikkaa kuvioiden rajalla. Kankaiden vaihtaminen tapahtuu lastalla poimimalla. Niinpä täkänää onkin kutsuttu lastakudokseksi ennenkuin sen nimeksi vakiintui kansanomainen nimitys täkänä. Poiminnasta johtuen kuvioiden muoto on vapaa (kuvat 125–127).

Vippelä ruotsiksi ”bunden rosegång”, kiinteäpintainen ruusukas, on kansanomaisen peitteiden ja ryijyjen sidos Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa sekä Länsi-Karjalan kuvatakeissa. Se syntyy, kun harvahko kolmelle tai neljälle niisivarrelle kärjelliseksi niisitty loimi sidotaan ärimmäisen loimivaltaiseksi, poljenta on suora. Vippelän kuvio muodostuu eri värisistä kuteista ja siitä, että ne heitetään viriöön eri polkusuilla. Kude painetaan kiinni niin tiiviiseen, että loimi ei näy. Kude jää näkyviin vain laskussa olevan loimen päälle. Kuteet heitetään viriöön samassa värijärjestyksessä kolme-neljä kertaa. Laskussa olevan loimen päälle muodostuu pieni väriruutu. Värijärjestystä vaihtamalla saadaan oikealle puolelle kuvio (kuva 154b). Nurjalle kuteesta muodostuu pitkiä lenkkejä.

Yhdistetyt sidokset syntyvät, kun kahta pienellä varsimäärällä kudottavaa sidosta on yhdistetty toisiinsa jonkin yksinkertaisen kuvion mukaan. Kilpikangas ja leppäliina ovat yhdistettyjä sidoksia (kuvat 24a ja 25b).

Tirkku on ristitoimikas, jossa suoran ja käänteisen niisintä- ja poljentajonon yhtymäkohdasta ei ole poistettu toista samalla tavalla sitoutuvaa lankaa. Sitä on käytetty täkinpäällyskankaiden ja peitteiden sidoksena Lounais-Hämeessä.

Kirjontoja

Englannin kirjonnassa kankaaseen painetaan suippokärkisellä puikolla, puikurilla, reikiä, joiden reunat vahvistetaan punospistoin (kuva 63). Lisäksi kirjonnassa käytetään laaka-ompelua.

Frivolité eli käpyilty pitsi muodostuu pienistä kävyllä tehdyistä ympyröistä, jotka on yhdistetty toisiinsa (kuva 76).

Hardangerompelu on norjalaista kansanomaita ristikkopohjaista revinnäistä, jossa revinnäisen lisäksi on laakapisto-ompelua.

Hedebo kirjonta on tanskalaista perinteistä reikäompelua, jossa on sekä englannin kirjonnassa tapaisia pyöreitä reikiä sekä isompia reikiä, jotka on täytetty pitsipistoin (kuva 65).

Helmikirjonta on kirjontaa, jossa kankaan pintaan ommellaan helmiä yksittäin, ryhmiksi tai peittäväksi pinnaksi (kuva 46).

Häveompelussa käytetään kirjoittaessa suuria värillisiä pintoja tai häivyttäessä eri värejä toisiinsa käytetään näitä pistoja. Pistot ommellaan kuvion reunasta sisäänpäin eri pituisiksi. Niitä käytetään usein lehtien ja kukkien varjostuksissa (kuva 56b).

Karjalaisessa reikäompeleessa lankoja poistetaan joko yhteensuuntaan tai molempiin suuntiin (ristikkopohjainen revinnäinen). Jäljelle jääneisiin lankoihin ommellaan kuvio erilaisin pistoin. Kuvion muodostus on yleensä löysemppää kuin suomalaisessa reikäompeleessa. Sillä saadaan pitsimaisia kuviopintoja.

Korko-ompelu on kolmiulotteinen kirjontamuoto, jossa kuvio täytetään valla, huovalla, nyörillä tai narulla pulleaksi. Kohokuvio päällystetään tiheällä punospistoilla (kuva 35).

Leikekirjonnassa kuvat leikataan auki. Kuvion reunat vahvistetaan joko punos- tai napinläpipistoin. Jos reijistä tulee liian suuria, ommellaan reikiin siltoja ommellun pitsin tapaan (kuva 64).

Ommeltu pitsi on pykäpistoilla ommeltu pitsimäinen pinta, jota käytetään reikäkoristeiden somistamiseen tai erillisenä liitettävänä kappaleena (kuva 77).

Pohjaompelussa harvahkon palttinapohjan lankoja kiristetään ommellen erilaisin pistoin. Tuloksena on pitsimäisiä kuviopintoja.

Reikäommel eli revinnäinen on kirjontatapa, jossa kankaasta revitään loimi- tai kudelankoja joko yhteen suuntaan tai molempiin suuntiin (ristikkopohjainen revinnäinen). Jäljelle jääneitä lankoja kiristetään ommellen eri tavoin. Näin saadaan syntymään pitsimäinen kuvioraita tai alue.

Suomalaisessa reikäompeleessa kankaasta poistetaan lankoja eli revitään yhteen suuntaan. Jäljelle jääneet langat vahvistetaan punospistoin pylväiksi. Kuvio syntyy pylväitä yhdistämällä.

Valkokirjonnaksi nimitetään kirjontaa, joka tehdään valkealle kankaalle valkeilla langoilla.

Verkkopitsiin on solmittu ensin verkko, johon on parsittu kuvioita. Näin on syntynyt verkkopitsi (kuvat 69–71).

Pistoja

Gobeliinipistot täyttävät kirjailtavan kankaan sen kudonnan lanko- ja seuraten.

Ristipisto muodostuu kahdesta ristikkäin olevasta vinosta pistosta (kuvat 31 ja 58a). Ristipisto-ompelua ovat vanhat kansatieteelliset mallit ja kansallispukekirjailut. Pistot kulkevat pitkin kankaan loimi- ja kudelankoja muodostaen mittausopillisia kuvioita.

Laakapistot ommellaan kankaan lankoja laskien joko suoraan tai viinon siten, että kangas peittyy kokonaan. Pistot ovat suoraviivaisessa kuviossa keskenään samansuuntaisia (kuva 34).

Petit point on kirjontatyylä, jossa käytetään hyvin pieniä pistoja, jotka kirjotaan yhden langan yli. Käytetään pienten yksityiskohtien kirjonnassa..

Pykäpistoja käytetään tavallisimmin reunojen huolittelemiseen. Ne ommellaan tiheästi kankaa reunaan niin, että reunassa lanka jää neulan alle ja muodostaa näin sileän reunan.

Liite 1. Valokuvatietoja-lomake

Neg.nro/rulla/kuva _____

01.1 Esinelaji _____ 02. Käyttöpaikka _____

03.1 Kunta _____ 03.2 Kylä _____

1.2 Esineen paikallinen nimitys _____

Mitat _____

04.1 Omistaja/tiedonantaja _____

04.2 Arvo/ammatti _____ 04.3 Osoite _____

04.4 Syntymävuosi _____ 04.5 Asuinpaikat ja vuodet _____

05. Hankkija/lahjoittaja T.M.S. _____

06 Hankintatapa: 1. Kotona tehty _____ 2. Koulussa tehty _____

3. Teetetty _____ 4. Ostettu, mistä?, hinta? _____

5. Lahja _____ 6. Muu, mikä? _____

07. Hankinta/valmistumisaika _____ 08. Hankinta/valmistumispaikka _____

09. Hankinnan motiivi _____

10.1 Valmistaja _____ 10.2 Arvo/ammatti _____

10.3 Osoite _____ 10.4 Syntymävuosi _____

11. Valmistustaidon alkuperä: 12. Mallin alkuperä:

1. Kotona opittu _____ 1. Itse suunniteltu _____

2. Ammatilliselta _____ 2. Sukulaiselta _____

3. Muulta taitajalta _____ 3. Ystävältä _____

4. Opivelv.koulusta _____ 4. Naapurilta _____

5. Kansanopistosta _____ 5. Koulusta _____

6. Emäntäkoulusta _____ 6. Kursseilta _____

7. Talouskoulusta _____ 7. Oppikirjasta _____

8. Kotiteollisuuskoulussa _____ 8. Mallikirjasta _____

9. Käsityökursseilla _____ 9. Lehdestä _____

10. Muualla, mistä? _____ 10. Muu, mikä _____

13. Selvitys valmistustekniikasta: rakenteesta, koristelusta, kankaasta sidos _____

_____ Tiheydet: loimi _____ kude _____

14. Valmistustekniikan paikallinen nimitys _____

15. Materiaalit, tietoja materiaalin valmistuksesta ja hankinnasta _____

16. Käyttöön liittyvää tietoa _____

17. Pesuun, hoitoon ja säilytykseen liittyvää tietoa _____

18. Lisätietoja _____

Haastattelija _____ Kuvaaja _____ Pvm _____

Liite 2. Sisustustekstiilit perukirjoissa vuosina 1831–1919

	Virkamies		Rusthollari		Talollinen		Syytin- kläinen		Vuokra- viljelijä		Ammatti- lainen		Itsellinen		Palkolli- nen		Loinen		Yhteensä		
	1 *	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	
Perukirjoja																					
1831–39		1		2		1		1		1		2		4		1					13
1840–59				13		16		14		16		3		7		4		7			80
1860–79		6		12		17		18		12				12		7		2			86
1880–99		1		4		6		6		12		4		8		2					43
1900–19		4		6		11		10		28		9		21		2					91
Yhteensä		12		37		51		49		69		18		52		16		9		313	
Pöytäliinat																					
1831–39												3	2								3 2
1840–59			7	3	16	5	1	1	1	1	2	1									27 11
1860–79	40	4	30	5	6	5			1	1											77 15
1880–99	6	1	24	2	19	3							1	1							50 7
1900–19	43	2	24	3	40	3	8	2	7	2	4	2			2	1					128 15
Ikkunaverhot																					
1860–79	20	2																			20 2
1880–99			4	1			1	1					2	1							7 3
1900–19	62	2	54	3	12	1	16	1	4	1	8	2									156 10
Rullaverhoja																					
1860–79	9	2																			9 2
1880–99																					
1900–19	11	1																			11 1
Salusiini																					
1880–99									2	1											2 1
Matot																					
1860–79	3	1			2	2															5 3
1880–99	2	1	17	2	2	2			6	1											27 6
1900–19	4	1	26	3	16	2			6	1	4	1			4	1					60 9
Tuolinmatot																					
1900–19	2	1																			2 1
Sohvatyymyt																					
1900–19	4	2																			4 2
Salveetit																					
1860–79	529	5	62	3	6	1															606 9
1880–99			37	2	30	2															71 4
1900–19	115	1	24	1	36	1				8	1										187 4

* 1 Mainintoja
2 Perukirjoja

Liite 7. Matot

	Yht.	Kesämatot						Käytävämätot						Isot matot					
		1880-99	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1880-99	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1880-99	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.
Yhteensä	151	8	13	11	1	3	36	1	13	15	15	34	78	2	2	13	7	13	37
Materiaalit																			
Pellava = Pe	22	4	8	7	1		20		2				2						
Puuvilla = Pvl	3		1	2			3												
Villa	5								1		1		2		2			1	3
Pe/Villa	21								5	4	1	1	11	1		4	1	4	10
Pvl/Villa	34							1	1	4	4	7	17	1		6	4	6	17
Pvl/Pe	10	4	4	2			10												
Pe/Pvl/Räsy	52					3	3		4	7	8	25	44			3	1	1	5
Paperi	4										1	1	2				1	1	2
Yhteensä	151	8	13	11	1	3	36	1	13	15	15	34	78	2	2	13	7	13	37
Sidokset																			
Palttina/Panama	35	2	2			2	6		2	7		19	28				1		1
Toimikas	12	3	2	2	1		8		1		2	1	4						
Pomsi	3	1	1	1			3												
Korist. ristitoimikas	4	2	1				3					1	1						
Kärki-/murtotoimikas	11		2	3		1	6		2		1	2	5						
Loimi-/kuderipsi	20		2				2	1	5	2	2	7	17					1	1
Leppäliina	1			1			1												
Taalainsidos/pohjal.kilpikangas	8		2	3			5			1	2		3						
Ruusukas/kuv.ripsi	11			1			1		1	3	3		7			1	1	1	3
Kuviollinen ontelo	1		1				1												
Täyskuvikas	8										3	2	5					3	3
Kiintopujotus	16									2	1		3			11	1	1	13
Ryijy/helmpoiminta	21								2		1	2	5	2	2	1	4	7	16
Yhteensä	151	8	13	11	1	3	36	1	13	15	15	34	78	2	2	13	7	13	37
Kuosit																			
Yksivärinen	12	1	3		1	1	6					4	4				1	1	2
Pitkinraitainen	16	4	5	5		1	15		1				1						
Poikkiraitainen	53	1	3	1			5	1	8	10	9	20	48						
Sidoskuviainen	66	2	2	5		1	10		4	6	7	4	21	2	2	13	6	12	35
Yhteensä	147	8	13	11	1	3	36	1	13	16	16	28	74	2	2	13	7	13	37

Liite 8. Tuolinmatot

	Kaikki yht.	Kudotut								Kirjotut					Virkatut				
		Aikajaksot								Aikajaksot					Aikajaksot				
		1840-59	1860-79	1880-99	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1860-79	1880-99	1900-19	1920-39	Yht.	1840-59	1860-79	1880-99	1900-19	Yht.
Yhteensä	94	1	2	3	13	17	21	7	64	1	4	11	7	23	2	2	1	2	7
Keinutuolinmatto	55	1	2	3	11	11	9	2	39	1	2	9	1	13	1	1	1		3
Nojatuolinmatto	14				1	1	8	2	12				1	1					1
Materiaalit																			
Pellava = Pe	2										1		1	2					
Puuvilla = Pvl	5											1	1	2			1	2	3
Villa	29	1		1	4				6	1	2	11	5	19	2	2			4
Pe/villa	6					2	3		5		1			1					
Pvl/villa	37		2	2	9	14	5	5	37										
Sekalaiset materiaalit	15						13	2	15										
Yhteensä	94	1	2	3	13	16	21	7	63	1	4	12	7	24	2	2	1	2	7
Valmistustapa																			
Kudottu																			
Perussidokset	2						1	1	2										
Ripsit/ ruusukas	21				2	4	11	4	21										
Kudekuviollinen	9		1	1	2		5		9										
Pujotuskuvioinen	12				3	7	2		12										
Täkänä	6	1			4			1	6										
Ryijy/ helmipointinta	14		1	2	2	6	2	1	14										
Yhteensä	64	1	2	3	13	17	21	7	64										
Kirjotut																			
Ristipistikirjonta	5									1	3	1		5					
Laakapistikirjonta	15										1	8	6	15					
Leikekirjonta	1												1	1					
Aplikaatio/hilkkutyö	3											3		3					
Yhteensä	24									1	4	12	7	24					
Neulotut ja virkatut																			
Neulottu	1																1		1
Valk. pvl. virkattu	2																	2	2
Monivärvirkkaus	4														2	2			4
Yhteensä	7														2	2	1	2	7
Hankintatapa																			
Kotona tehty (1)	27			1	2	3	9	5	20	1		4	1	6					1
Koulussa tehty (2)	7				1	3	1		5			1	1	2					
Teetetty (3)	3				1	1	1		3										
Ostettu (4)	8				1	1	2	1	5			2	1	3					
Lahja (5)	2				1		1		2										
Muu esim. perintö (6)	1				1				1										
Yhteensä	48			1	7	8	14	6	36	1		7	3	11					1
Valmistustaito opittu																			
Kotona (1)	14				1	2	4	2	9	1		3	1	5					
Taitaja opettanut (2-3)	1			1					1										
Koulussa/ kursseilla (4-9)	10				1	3	4		8			1	1	2					
Yhteensä	25			1	2	5	8	2	18	1		4	2	7					
Mallin alkuperä																			
Itse suunniteltu (1)	5					1	2	2	5										
Saatu jkin henkilöltä (2-4)																			
Koulusta/kursseilta (5-6)	4				1	1	1		3			1		1					
Kirjasta/lehdestä (7-9)	6			1	1				2	1		1	1	3				1	1
Muu esim. ostettu (10)	5						1	2	3		1	1		2					
Yhteensä	20			1	2	2	4	4	13	1	1	3	1	6				1	1

Liite 9. Seinävaatteet

Aikajaksot	Rviiy					Täkänä					Kudekuv. raanu				
	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.
Kaikki yht.	2	19	7	4	32		1	9	1	11		3			3
Materiaalit															
Pellava = Pe															
Puuvilla = Pvl															
Villa							7	1		8					
Pe/pvl							1			1					
Pe/villa		4	2	1	7										
Pvl/villa		10	3	3	16		1			1		3			3
Pvl/pe/lumppu/räsy/tekok.			1	1	2										
Paperi															
Yhteensä		14	6	5	25		1	8	1	10		3			3
Hankintatapa															
Kotona tehty (1)		7	5	1	13		2			2		1			1
Koulussa tehty (2)		2			2							1			1
Teetetty (3)		6			6		3			3		1			1
Ostettu (4)		1		1	2		1	1	1	3					
Lahja (5)		1			1		2			2					
Muu esim. perintö (6)		1			1										
Yhteensä		18	5	2	25		1	8	1	10		3			3
Valmistustaito opittu															
Kotona (1)		1	1	2	4										
Taitaja opettanut (2-3)			2		2		2			2					
Koulussa/ kurseilla (4-9)		2	2		4		4			4		2			2
Yhteensä		3	5	2	10		6			6		2			2
Mallin alkuperä															
Itse suunniteltu (1)			2	1	3										
Saatu jkin henkilöltä (2-4)															
Koulusta/ kurseilta (5-6)		1			1							2			2
Kirjasta/ lehdestä (7-9)		1			1										
Muu esim. ostettu (10)		2	3	1	6		2			2					
Vanha malli		3			3										
Yhteensä		7	5	2	14		2			2		2			2

Aikajaksot	Seinän suoja					Ripsiraanu					Kuultokudos					Kirjottu				
	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.
Kaikki yht.		6	3		9			2	10	12				5	5	2	7	2	7	18
Materiaalit																				
Pellava = Pe		1			1								4	4		3		4	7	
Puuvilla = Pvl																2	2	3	7	
Villa							1			1					2	2			4	
Pe/pvl			1		1															
Pe/villa																				
Pvl /villa		2	1		3		1	9	10											
Pvl/pe/lumppu/räsy/tekok.		2	1		3			1	1				1	1						
Paperi		1			1															
Yhteensä		6	3		9		2	10	12				5	5	2	7	2	7	18	
Hankintatapa																				
Kotona tehty (1)		3	1		4		1	3	4				1	1	1	4	2	4	11	
Koulussa tehty (2)															1	1		1	3	
Teetetty (3)								2	2							1			1	
Ostettu (4)		1			1		1	3	4				2	2				1	1	
Lahja (5)								1	1				2	2				1	1	
Muu esim. perintö (6)		1			1															
Yhteensä		5	1		6		2	9	11				5	5	2	6	2	7	16	
Valmistustaito opittu																				
Kotona (1)		2			2		1	1	2				1	1		1	2	4	7	
Taitaja opettanut (2-3)		1			1															
Koulussa/ kurseilla (4-9)							1	2	3						2	1		1	4	
Yhteensä		3			3		2	3	5				1	1	2	2	2	5	11	
Mallin alkuperä																				
Itse suunniteltu (1)													1	1					1	1
Saatu jkin henkilöltä (2-4)		1			1		1		1											
Koulusta/ kurseilta (5-6)																2			2	
Kirjasta/ lehdestä (7-9)		1			1			2	2				1	1	1		1	1	3	
Muu esim. ostettu (10)								2	2							3	1	4	8	
Vanha malli																				
Yhteensä		2			2		1	4	5				2	2	1	5	2	6	14	

Liite 10. Sänkypeitteet

	Yhteensä	Aikajaksot						
		1820-39	1840-59	1860-79	1880-99	1900-19	1920-39	1940-59
Erilaisin sidoksin kudottuja sänkypeittoja	16					1	3	12
Kudekuvioillisia sänkypeittoja	17					2	6	9
Valkoiset helmipeitteet	17		1	2	6	7	1	
Pitsisidos peitteet	9					1	8	
Pohjalainen kilpikangas	3				1		2	
Kuvikas	3							3
Puuvillalangasta virkatut peitteet	72	2	1	1	12	30	24	2
Puuvillalangasta neulotut peitteet	5					4	1	

Liite 11. Sobvatyynyt

	Yhteensä	Aikajaksot							
		1700-	1840-59	1860-79	1880-99	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79
Materiaalit									
Pellava = Pe	9					1	3	1	4
Puuvilla = Pvl	16					4	8	1	3
Villa	20				1	4	7	2	6
Pe/villa	7	2	1				2	2	
Pvl /villa	48			2		2	15	21	8
Pvl/pe	3						2		1
Silkki	2				2				
Tekokuidut	8								8
Yhteensä	113	2	1	2	3	11	37	27	30
Kudottu									
Perussidokset	6							2	4
Ripsit	2								2
Kuviollinen sidos	3							1	2
Pujotus tai poiminta	16					1	2	12	1
Ryijy	19					1	8	10	
Yhteensä	46					2	10	25	9
Kirjotut									
Ristipistokirjonta	16	2	1	2			3		8
Muu pistokirjonta	36				3	5	14	2	12
Leikekirjonta	6					1	5		
Vanukirjonta	2						2		
Yhteensä	60	2	1	2	3	6	24	2	20
Muu valmistustapa									
Virkattu	2						1		1
Neulottu	2					2			
Solmittu	2					1	1		
Smeltsattu	1						1		
Yhteensä	7					3	3		1
Hankintatapa									
Katona tehty (1)	60			2		1	18	14	25
Koulussa tehty (2)	5					1	3		1
Teetetty (3)	9						1	8	
Ostettu (4)	2					1	1		
Lahja (5)	6						1	1	4
Muu esim. perintö (6)	7						6	1	
Yhteensä	89			2		3	30	24	30
Valmistustaito opittu									
Katona (1)	28						4	10	14
Taitaja opettanut (2-3)	4						3		1
Koulussa/ kursseilla (4-9)	6						1	5	
Yhteensä	38						8	15	15
Mallin alkuperä									
Itse suunniteltu (1)	18						1	3	14
Saatu jkin henkilöltä (2-4)	1								1
Koulusta/ kursseilta (5-6)	1							1	
Kirjasta/lehdestä (7-9)	12						10	1	1
Muu esim. ostettu (10)	7						2	2	3
Yhteensä	39						13	7	19

Liite 12. Verhot

	Pitkät verhot						Salusiinit			Valoverho			Oviverho				Rullaverhot				
	Aikajaksot						Aikajaksot			Aikajaksot			Aikajaksot				Aikajaksot				
	1880-99	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.	1920-39	1960-79	Yht.	1880-99	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1960-79	Yht.	1900-19	1920-39	1940-59	1960-79	Yht.
Yhteensä	2	12	99	87	32	232	2	4	6	1	3	4	5	1	1	7	1	3		2	6
Materiaalit																					
Pellava = Pe		1	19	12	1	33															
Puuvilla = Pvl	2	6	63	9	13	93	2	2	4	1		1					1	3			4
Pvl /villa				3	2	5							5	1	1	7					
Pvl/pe		3	5	12		20															
Pe/pvl/silla		2	12	49																	
Muut tekokuidut				2	16	18		2	2		3	3									
Yhteensä	2	12	99	87	32	232	2	4	6	1	3	4	5	1	1	7	1	3			4
Valmistustapa																					
Kudottu																					
Perussidokset		4	37	17		58															
Johdetut sidokset		2	19	46		67									1	1					
Yhdistetyt sidokset		6	27	13	1	47															
Kudekuvioinen			3	4		7							1								
Pujotuskuvioinen			8	4	18	30							1	1		2					
Yhteensä		12	94	84	19	209							2	1	1	3					
Kirjotut																					
Englannin/ leike-kirjonta kirjonta			1			1	1		1								1	3			4
Muu valkokirjonta			1			1															
Monivärikirjonta			1		1	2	1		1				2			2					
Yhteensä			3		1	4	2		2				2			2	1	3			4
Pitsit																					
Virkattu			1	1	1	3				1		1									
Verkkopitsi	2					2															
Tehdaspitsi			1		2	3															
Yhteensä	2		2	1	3	8				1		1									
Hankintatapa																					
Kotona tehty (1)			2	7	1	10	2		2	1		1		1	1	2		1			1
Koulussa tehty (2)			1	1		2															
Teetetty (3)				5		5															
Ostettu (4)			2	2	20	24		4	4		3	3	1			1				2	2
Lahja (5)																					
Muu esim. perintö (6)			4			4															
Yhteensä			9	15	21	45	2	4	6	1	3	4	1	1	1	3		1		2	3
Valmistustaito opittu																					
Kotona (1)			1	5	1	7															
Taitaja opettanut (2–3)																					
Koulussa/ kursseilla (4–9)			2	1	3	6															
Yhteensä			3	6	4	13															
Mallin alkuperä																					
Itse suunniteltu (1)				2		2								1		1					
Saatu jkin henkilöltä (2–4)																					
Koulusta/ kursseilta (5–6)			5	3		8															
Kirjasta/ lehdestä (7–9)					1	1															
Muu esim. ostettu (10)				1	2	3									1	1					
Yhteensä			5	6	3	14								1	1	2					

Liite 13. Pyyheliinapeitot

	Yhteensä	Aikajaksot		
		1900–19	1920–39	1940–59
Yhteensä	21	12	6	3
Materiaalit				
Pellava = Pe	6	3	2	1
Puuvilla = Pvl	11	6	3	2
Pe/Pvl	1		1	
Yhteensä	18	9	6	3
Koristelutapa				
Punaainen varsipistokirjonta	9	6	1	2
Ristipistokirjonta	1			1
Valkokirjonta	2	2		
Muu värillinen kirjonta	5	1	4	
Vohvelikirjonta	4	3	1	
Kirjonnan lisäksi pitsiä	2			2
Yhteensä	23	12	6	5
Hankintatapa				
Kotona tehty (1)	7	1	4	2
Koulussa tehty (2)	1	1		
Teetetty (3)				
Ostettu (4)				
Lahja (5)				
Muu esim. perintö (6)				
Yhteensä	8	2	4	2
Valmistustaito opittu				
Kotona (1)	5	1	3	1
Taitaja opettanut (2–3)				
Koulussa/kursseilla (4–9)				
Yhteensä	5	1	3	1
Mallin alkuperä				
Itse suunniteltu (1)				
Saatu jkin henkilöltä (2–4)	2		2	
Koulusta/kursseilta (5–6)	1	1		
Kirjasta/lehdestä (7–9)				
Muu: vanha työ (10)				
Yhteensä	3	1	2	

Lisäksi aineistossa on 5 ajoittamatonta, jotka kaikki ovat punaista varsipistokirjontaa ja kuviot ovat samanlaisia kuin 1900-luvun alkuuna ajoitetuissa parsipistoin ommelluissa pyyheliinapeiteissä, joten nekin ilmeisesti ajoittuvat vuosisadan alkuun.

Liite 14. Pannumysstyt

	Yhteensä	Aikajaksot		
		1900–19	1920–39	1940–59
Yhteensä	12		9	3
Materiaalit				
Pellava = Pe	7		6	1
Puuvilla = Pvl	2		2	
Pe/Pvl	1			1
Paperi	1			1
Yhteensä	11		8	3
Koristelutapa				
Kudottu + pujotuskuviot	2		1	1
Valkokirjonta	4		4	
Monivärikirjonta	5		3	2
Smeltsattu	1		1	
Yhteensä	12		9	3
Hankintatapa				
Kotona tehty (1)	6		6	
Koulussa tehty (2)				
Teetetty (3)				
Ostettu (4)				
Lahja (5)	3		1	2
Muu esim. perintö (6)				
Yhteensä	9		7	2
Valmistustaito opittu				
Kotona (1)	2		2	
Taitaja opettanut (2–3)	1		1	
Koulussa/kursseilla (4–9)				
Yhteensä	3		3	
Mallin alkuperä				
Itse suunniteltu (1)	1		1	
Saatu jkin henkilöltä (2–4)				
Koulusta/kursseilta (5–6)				
Kirjasta/lehdestä (7–9)	2		2	
Muu: vanha työ (10)				
Yhteensä	3		3	



TEKSTIILIT KODIN KAUNISTAA

– kantahämäläisiä sisustustekstiilejä Wetterhoffin tekstiilikokoelmista

Teoksessa *Tekstiilit kodin kaunistaa – kantahämäläisiä sisustustekstiilejä Wetterhoffin tekstiilikokoelmista* luodaan kattava näkymä kantahämäläisten sisustustekstiilien käyttöön 1800-luvun lopulta 1970-luvulle asti. Tutkimuksen lähtökohtana on Wetterhoffin opiskelijoiden ympäri Suomea vuosina 1943–1975 keräämä yli 100 000 näytteen tekstiilikokoelma. Kokoelma synnytti tarpeen kuvata oppilaitoksen oman maakunnan Kanta-Hämeen tekstiiliperinnettä tarkemmin ja laajemmin. Tutkimusaineiston muodostavat tekstiilikokoelmien näytteet, kenttätutkimuksena saatu aineisto, perukirjat ja neuvontalehdet sekä kyselyt ja kenttätutkimuksen tehty haastattelut.

Tutkimuksessa analysoidaan tekstiilien malleja ja niiden alkuperää eri ajanjaksoina, selvitetään materiaalivalintoja sekä työtapoja. Lisäksi tarkastellaan käsityöneuvonnan ja koulutuksen vaikutusta tekstiileissä tapahtuneisiin muutoksiin.

Runsas kuvitus havainnollistaa kantahämäläisien kotien sisustustekstiilien luonnetta ja muutosta aikojen saatossa.

Teoksen kirjoittaja FL Elsa Silpala on toiminut Wetterhoffilla kudonnanopettajana ja vastannut tekstiilikokoelmista.

Kirja juhlistaa Wetterhoffin 130-vuotista taivalta.

painettu
ISBN 978-951-784-754-4
ISSN 1795-4231
HAMKin julkaisu 12/2015

e-julkaisu
ISBN 978-951-784-755-1 (PDF)
ISSN 1795-424X
HAMKin e-julkaisu 25/2015



HAMK
HÄMEEN AMMATTIKORKEAKOULU
HÄME UNIVERSITY OF APPLIED SCIENCES